

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Кошельник Владислав Едуардович

УДК 323+327(4-11):355.48

**ДИСЕРТАЦІЙНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕМУ:
ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ
ПРОСТОРИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

Спеціальність 052 Політологія
Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Кошельник В.Е.

Науковий керівник:

Фісун Олександр Анатолійович, доктор політичних наук, професор.

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Кошельник В.Е. «Військові конфлікти на пострадянському просторі: порівняльний аналіз». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 Політологія (Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному порівняльному аналізу військових конфліктів на європейській частині колишнього СРСР. Звертається увага на тому, що процес зміцнення національного суверенітету, модернізація політичних режимів пострадянських країн відбувалась на тлі визначення концепції внутрішнього переформатування соціополітичної системи, спрямованої на продовження процесу демократизації та вектора зовнішньої політики. Це супроводжувався протиріччями у сферах економіки, соціальної політики, міжнародних відносинах. Розглядаються причини та фактори, що призводили до різного роду військових зіткнень та аналізується їхній перебіг. Акцентовано увагу на динаміці українсько-російських відносин у пострадянський період та повномасштабному вторгенні Російської Федерації в Україну. Дається характеристика цієї війни, визначається роль міжнародних організацій у її припиненні, формулюються загальні рекомендації щодо усунення конфліктогенних факторів.

У дисертації особливу увагу зосереджено на лімінальному підході до аналізу сучасних військових конфліктів, який дозволяє розглядати війну не лише як факт відкритого збройного зіткнення, а як процес послідовної ескалації, що тривалий час розгортається у проміжному просторі між прихованими, непрямими, неоднозначно атрибутованими формами ворожої дії та відкритою міждержавною воєнною фазою. На цій основі у роботі запропоновано авторську модель еволюції лімінальної війни, в межах якої «механізм лімінальності» визначено як ключовий елемент переходу між

стадіями конфліктної динаміки. Застосування цієї моделі до аналізу російсько-української війни дало змогу показати, що повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року було не початком війни як такої, а переходом до його відкритої воєнної фази після тривалого періоду лімінальної ескалації, в якій поєднувалися політичний тиск, інформаційні операції, підривні практики, проксі-інструменти, обмежене силове втручання та стратегічне маніпулювання невизначеністю.

Актуальність дослідження військових конфліктів на пострадянському просторі зумовлена необхідністю подолання низки суперечностей на геополітичному, міжнародно-правовому та регіональному рівнях, вироблення науково обґрунтованого підходу до здійснення політичної трансформації та відсутністю системного аналізу природи і характеру військових конфліктів на пострадянському просторі.

У дослідженні використано комплекс спеціальних політологічних методів, адекватних предмету й меті роботи. Порівняльний політологічний метод дав змогу зіставити військові конфлікти на пострадянському просторі за ключовими параметрами їхнього виникнення, перебігу та врегулювання. Історико-політологічний метод застосовано для реконструкції їхньої генези в контексті розпаду СРСР та трансформації політичних режимів. Системний та інституційний методи дозволили проаналізувати взаємозв'язок між політичним режимом, інституційною спроможністю держави, зовнішнім втручанням і конфліктною динамікою. Метод case study і процесуальний аналіз використано для дослідження російсько-української війни та побудови авторської моделі еволюції лімінальної війни. Типологічний метод став підґрунтям для узагальнення конфліктів у межах спільної аналітичної рамки, а аналіз документів і контент-аналіз джерел забезпечили емпіричну основу дослідження.

Перший розділ дисертаційного дослідження «Модернізація пострадянських політичних режимів» присвячений загальній характеристиці політичних режимів пострадянського простору, траєкторії еволюції/

модернізації пострадянських політичних режимів та теоретичним підходам до вивчення збройних конфліктів. Політична модернізація на демократичних засадах у різних країнах пострадянського простору має свої особливості відповідно до глобальних і внутрішніх викликів, ресурсів, стану й міцності політичного режиму та готовності національної політичної еліти до відповідних часу та потребам країни змінам (включаючи реформацію правової системи, забезпечення незалежності судів та впровадження ефективного антикорупційного законодавства). Перші кроки політичної модернізації у колишніх радянських республіках (Естонія, Латвія, Литва, Україна, Росія та Грузія) характеризувались переглядом на нових ідеологічних, соціально-політичних засадах і переорієнтаціях зовнішньополітичних стратегій, врахування свого історичного досвіду та національної ідентичності, пошуком найбільш ефективного шляху переходу від планової до ринкової економіки. У дисертації запропоновано режимно-конфліктну модель аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі, яка трактує їх як результат взаємодії комплексу взаємопов'язаних політичних та інституційних змінних, що формують цілісну режимно-конфліктну конфігурацію держави, розкриває механізм послідовного політичного визрівання конфлікту через систему шести аналітичних компонентів і забезпечує методологічну основу для їх порівняльного та емпіричного дослідження.

Розглядається конституційна динаміка у пострадянських державах, характер економічних і ідеологічних зрушень та зміна векторів зовнішньої політики. Підкреслено практичну незмінність неопатримоніального характеру як радянського, так і пострадянського періоду нині незалежних країн колишнього СРСР. Особливістю політичних режимів пострадянських країн є їхня гібридність. Сформовані авторські таблиці, що демонструють еволюцію конституцій, економіки, ідеології та політичних режимів у пострадянських країнах, а також міжнародний вплив на політичні режими пострадянських країн за такими параметрами: вплив на врегулювання

конфліктів, захист прав людини, основні міжнародні партнери.

Теоретичний аналіз збройних конфліктів у пострадянському контексті ґрунтується на розгляді конфлікту не лише як боротьби за ресурси чи владу, а й крізь призму фундаментальної структурної суперечності, що пронизує всі аспекти соціальної системи.

Другий розділ «Збройні конфлікти на пострадянському просторі: передумови, перспективи врегулювання» присвячений розгляду причин виникнення збройних конфліктів на пострадянському просторі, військово-політичним конфліктам на територіях колишніх радянських республік (1989-2025 р.р.) та ролі світових держав, міжнародних організацій і ЗМІ у врегулюванні збройних конфліктів. Актуальність постановки проблеми збройних конфліктів на пострадянському просторі зумовлена її значенням не лише для України, а й для міжнародної безпеки в Європі, та навіть у всьому світі, оскільки перебіг цього конфлікту, який переріс у повномасштабну війну між Росією та Україною, важливий для міжнародної спільноти у контексті уроків по лінії суперечності – конфлікти – війна та у контексті ролі міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, НАТО та ін.) у запобіганні переростання конфліктів у військові протистояння і надання необхідної допомоги у її завершенні та відновленні мирного демократизаційного процесу – цьому питанню присвячено окремий підрозділ роботи. У розділі запропоновано двовісну таксономію військових конфліктів, побудовану на поєднанні ступеня інтенсивності та рівня міжнародного залучення, яка дозволяє типологізувати конфлікти пострадянського простору в єдиній аналітичній рамці. Підкреслено, що після розпаду СРСР незавершеність процесів державотворення, нерегульовані територіальні питання, економічна нестабільність та геополітичне суперництво створили передумови для загострення наявних протиріч, що призвели до насильства в різних регіонах цього простору. Значну роль у виникненні цих конфліктів зіграла низка факторів, серед яких ключову роль відіграли геополітичні інтереси світових держав та держав-сусідів колишнього СРСР між собою,

регіональні суперечності та внутрішні соціально-економічні проблеми. Геополітичні чинники є одним із визначальних факторів конфліктогенності пострадянського простору.

Російська Федерація не могла змиритися зі втратою своєї домінуючої ролі у регіоні та застосувала стратегію гібридного втручання, надання допомоги сепаратистським рухам (у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Донецькій і Луганській областях України) і, зрештою, військової сили для утримання впливу. Увагу було зосереджено на таких конфліктах: Нагірно-Карабаський, Придністровський, російсько-грузинську, російсько-українську війну. У кінцевому підсумку розбалансування міжнародної системи, що склалася після завершення Другої світової війни, негативно позначилася на внутрішньополітичних процесах не лише України та Росії, а й європейських країн і взагалі на всій системі міжнародної безпеки.

Аналіз збройних конфліктів на пострадянському просторі дозволив дійти висновку про їхній багатофакторний характер, зумовлений взаємодією геополітичних, регіональних, економічних та інформаційних чинників.

Третій розділ «Сучасний стан України на пострадянському просторі» присвячений становленню та розвитку України як незалежної держави на після розпаду СРСР, динаміці українсько-російських відносин у пострадянський період і безпосередньо витокам та передумовам повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну.

Зазначено, що швидке визнання міжнародною спільнотою незалежності України та встановлення з нею дипломатичних відносин свідчило про те, що, по-перше, Україну сприймали як запоруку стабільності в регіоні та підтвердження її подальшого розвитку шляхом демократизації, по-друге, створення СНД розглядалось європейськими країнами як прийнятний варіант політичного розлучення з Росією та кінець її ідеологічного впливу.

Відмова під зовнішнім тиском України від ядерного арсеналу та укладання Будапештського меморандуму ствердило парадигму «неповних гарантій», тобто міжнародні запевнення не супроводжувалися реальним

механізмом примусу агресора, сформувалася структурна «вразливість стримування», коли потенційний агресор розумів, що ціна порушення зобов'язань може бути політичною, але не безпеково-каральною. Висловлюється авторська позиція щодо втраченого шансу Україною сформулювати власну позицію відносно збереження або відмови від ядерної зброї.

Вказано на такий фактор гальмування позитивної динаміки розвитку України на початку 1990-х років, як надто повільна реалізація внутрішніх трансформацій в економічному секторі, що вилилося у надмірно високий рівень інфляції.

Окремо розглядається динаміка українсько-американських відносин, початок яких характеризувався певною невизначеністю ставлення адміністрації США до України як до самостійного гравця на міжнародній арені. З часом така позиція стала чіткішою завдяки діяльності Українського Конгресового Комітету Америки та посиленню антидемократичних тенденцій у Росії. Зрештою у 1994 р. було підписано лідерами США, Великобританії та Росії Будапештський Меморандум, де було зафіксовано зобов'язання щодо визнання суверенітету та територіальної цілісності України. Втім Меморандум не отримав статусу міжнародно-правового документа. З 1994 р. відзначається активізація адміністрації США щодо залучення України до світового співтовариства. Водночас Україні почали надавати різного роду допомогу, спрямовану на зміцнення її як нейтралізатора впливу Росії в Європі. Окремо було підписано ряд важливих міждержавних документів, зокрема, Хартії (1994, 2008, 2021 рр.) зі США про стратегічне партнерство тощо. Україна демонструє своє бажання інтегруватися до ЄС та НАТО.

Характеризується процес становлення відносин України з іншими західноєвропейськими державами (Польща, Франція, Італія, Німеччина, Ватикан, Велика Британія, країни балтійсько-чорноморського регіону). Підкреслено, що у процесі розширення дипломатичних, економічних та

інших партнерських відносин Україна визначалася щодо надійності партнерів і стверджувало свій державний суверенітет.

Робиться висновок, що Україна ще знаходиться у процесі виборювання незаперечного права винятково самостійно вирішувати внутрішні питання та діяти на міжнародній арені. І це не суперечить необхідності у своїй внутрішній та зовнішній політиці орієнтуватися на встановлення взаємовигідних економічних, політичних, культурних зв'язків з усіма країнами відповідно до національних інтересів України.

Політична трансформація України починалась з переходу від тоталітарної радянської системи до нової моделі державного управління, що супроводжувалося формуванням демократичної плюралістичної політичної системи, політичних інститутів на демократичних засадах, що закарбовано у ст.1 Конституції України 1996 р. про Україну як суверенну і незалежну, демократичну, соціальну правову державу.

Зазначено, що політична трансформація після 1 грудня 1991 р. супроводжувалась створенням власної економічної моделі, фінансової системи, пов'язаних з переходом на ринкові рейки. У контексті територіальної трансформації виявилось, що Україна зіткнулася з необхідністю перетворення колишніх адміністративних меж між союзними республіками на юридично оформлені міждержавні кордони. Міжнародне визнання України в існуючих територіальних межах і поступове оформлення кордонів із суміжними державами у двосторонніх угодах сприяли забезпеченню її територіальної легітимності та підтверджували її суверенітет, у рамках якого відбувався розвиток парламентаризму, побудова нової судової та правоохоронної системи, кодифікація українського національного законодавства, формування національної, ціннісної та духовно-релігійної системи.

Ключовими напрямками зовнішньої політики стали такі: східний – країни СНД, Росія, західний – Європа, США, південно-східний – Туреччина, країни Сходу. Стратегічні засади українсько-російських відносин знайшли

своє відбиття в Декларації про державний суверенітет України 1990 р.

На формування сучасної системи українсько-російських відносин визначальний вплив становили історичні, державно-політичні, культурні, духовно-релігійні, економічні та геополітичні фактори. Все це у сукупності визначило характер нерівномірної динаміки українсько-російських відносин 1991-2025 років під гаслами забезпечення суверенітету, утвердження самостійної зовнішньої політики від категоричного до «Геть від Москви» до Договору про дружбу, співробітництво та партнерство 1997 року. З 2014 року, після анексії Криму та початку війни, це партнерство було зруйновано, що зрештою призвело до військового протистояння. Причини негативної динаміки розглядаються у кількох вимірах: імперсько-історичний, каузальний; цивілізаційний каузальний; державно-політичний, геополітичний каузальний, військово-стратегічний каузальний, ціннісно-світоглядний.

Виділено кілька етапів розвитку українсько-російських зовнішньополітичних відносин: 1991–1997 (формування договірних відносин), 1997–2004 (інституціоналізація партнерства), 2005–2009 («охолодження» та загострення конфліктів, посилення економічного тиску з боку Росії), 2010–2013 (прихід до влади В. Януковича, поживлення співробітництва, риторики про «стратегічне партнерство, підписання Харківських угод), 2010-2014 (зростання залежності від Росії та деградація безпекових і суверенних позицій України), 2014–2021 (Революція Гідності та руйнація існуючої на той час моделі українсько-російських відносин, анексія Криму, війна на Донбасі, «гібридна агресія» Росії проти України), 2022 р. – дотепер (повномасштабне вторгнення збройних сил Росії в Україну, відкрита міждержавна війна). Наскрізною характеристикою українсько-російських відносин упродовж усього періоду була несумісність стратегічних цілей України (цілеспрямованість на суверенний європейський розвиток) та Росії (зберегти повний контроль над пострадянським простором, не допустити вступ України до НАТО).

У підрозділі, присвяченому повномасштабному вторгненню Російської Федерації в Україну з позицій конфліктологічних теорій розглянуто соціально-економічні, геополітичні, світоглядні передумови російсько-української війни (мілітарні, внутрішньоукраїнські, структурна криза світового порядку та інші). Зазначаються негативні та позитивні сторони конфліктів у соціальних системах. Розглядаються соціально-історичні та політичні обставини формування передумов збройного російсько-українського протистояння. Виокремлюються чинники соціально-економічної та політичної дестабілізації країни, що негативно впливали на національну ідентичність українського населення. Головним фактором гальмування зміцнення демократичних засад залишається неопатримоніальний характер політичного режиму.

Характеризуючи російсько-українську війну як гібридну, висловлюється необхідність розширити поняття гібридної війни включенням цивілізаційного компоненту, солідаризуючись з думкою науковців, які виокремлювали його як антизахідний цивілізаційний дискурс російській моделі розвитку.

У дисертації запропоновано авторську процесуальну модель еволюції лімінальної війни, яка відбиває послідовність його розвитку від прихованого протистояння до відкритої воєнної фази та постлімінальної трансформації. Модель структурована за етапами лімінальної фази, часткової воєнної ескалації та відкритої війни, а також враховує поствоєнні зміни. Введено поняття «розрив лімінальності» як механізму переходу між різними станами війни, що дозволяє інтерпретувати ескалацію як закономірний процес якісної трансформації характеру протистояння.

Серед позитивних моментів, які, як не парадоксально, виявилися під час російсько-української війни, є формування нової громадянської ідентичності відповідно до традиційно українських та європейських цінностей. Висловлюється думка, що на порядок денний під час та після закінчення воєнних дій буде виноситися питання формування нової

суспільної ідентичності відповідно до мети його подальшого розвитку. І навряд чи цей процес буде відбуватися безконфліктно.

Висловлюється припущення порядку денного післявоєнного часу України: крім налагодження мирного життя, відновлення конституційного ладу, врахування уроків і помилок у внутрішній та зовнішній політиці й інших гострих питань можливе відновлення теоретичних дискусій щодо післявоєнного упорядкування політичної системи держави у сенсі вибору найкращого механізму її функціонування у демократичному політичному режимі.

Ключові слова: Конфлікт, Протистояння, Політичні режими, Модернізація, Трансформація, Військові конфлікти, Інформаційна безпека, Гібридна війна, Пострадянський простір, Пострадянські держави, Російсько-українська війна, Повномасштабне вторгнення, Міжнародні організації, Засоби масової інформації, Лімінальна війна.

ABSTRACT

Koshelnyk V. «Military conflicts in the post-Soviet space: comparative analysis». – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 052 Political Science (Field of knowledge 05 Social and Behavioral Sciences). V.N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

The dissertation research is devoted to a comprehensive comparative analysis of military conflicts in the European part of the former USSR. Attention is drawn to the fact that the process of strengthening national sovereignty, modernization of political regimes of post-Soviet countries took place against the background of defining the concept of internal reformatting of the socio-political system, aimed at continuing the process of democratization and the vector of foreign policy. This was accompanied by contradictions in the spheres of economy, social policy, international relations. The reasons and factors that led to

various kinds of military clashes are considered and their course is analyzed. The focus is on the dynamics of Ukrainian-Russian relations in the post-Soviet period and the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. This war is characterized, the role of international organizations in its termination is determined, and general recommendations are formulated for eliminating conflict-generating factors.

The thesis focuses in particular on the liminal approach to the analysis of contemporary military conflicts, which allows war to be viewed not merely as an open armed conflict, but as a process of gradual escalation that unfolds over a long period in the intermediate space between covert, indirect, ambiguously attributed forms of hostile action and the open interstate military phase. On this basis, the paper proposes an original model of the evolution of liminal war, within which the ‘mechanism of liminality’ is defined as the key element of transition between the stages of conflict dynamics. Applying this model to the analysis of the Russian-Ukrainian war has made it possible to demonstrate that the full-scale invasion of 24 February 2022 was not the start of the war as such, but a transition to its open military phase following a prolonged period of liminal escalation, which combined political pressure, information operations, subversive practices, proxy instruments, limited military intervention and strategic manipulation of uncertainty.

The relevance of the study of military conflicts in the post-Soviet space is due to the need to overcome a number of contradictions at the geopolitical, international legal and regional levels, to develop a scientifically sound approach to implementing political transformation, and to the lack of a systematic analysis of the nature and character of military conflicts in the post-Soviet space.

The study employs a range of specific political science methods appropriate to the subject matter and objectives of the work. The comparative political science method has made it possible to compare military conflicts in the post-Soviet space in terms of key parameters relating to their emergence, course and resolution. The historical-political science method was applied to reconstruct their genesis in the context of the collapse of the USSR and the transformation of political regimes.

The systemic and institutional methods enabled an analysis of the interrelationship between the political regime, the state's institutional capacity, external intervention and conflict dynamics. The case study method and process analysis were used to study the Russian-Ukrainian war and construct the author's model of the evolution of liminal war. The typological method served as the basis for generalising conflicts within a common analytical framework, whilst document analysis and content analysis of sources provided the empirical basis for the study.

The first section of the dissertation research «Modernization of Post-Soviet Political Regimes» is devoted to the general characteristics of political regimes of the post-Soviet space, the trajectory of evolution/modernization of post-Soviet political regimes and theoretical approaches to the study of armed conflicts. Political modernization on non-democratic principles in different countries of the post-Soviet space has its own characteristics in accordance with global and internal challenges, resources, state and strength of the political regime and the readiness of the national political elite to changes that correspond to the times and needs of the country (including reformation of the legal system, ensuring the independence of the courts and the implementation of effective anti-corruption legislation). The first steps of political modernization in the former Soviet republics (Estonia, Latvia, Lithuania, Ukraine, Russia, and Georgia) were characterized by a revision of foreign policy strategies on new ideological, socio-political principles and reorientations, taking into account their historical experience and national identity, and the search for the most effective path of transition from a planned to a market economy. The dissertation proposes a regime-conflict model for analyzing military conflicts in the post-Soviet space, conceptualizing them as the result of the interaction of interrelated political and institutional variables that form an integrated regime-conflict configuration of the state, explaining the mechanism of conflict maturation through a system of six analytical components, and providing a methodological basis for their comparative and empirical analysis.

The article examines the constitutional dynamics in post-Soviet states, the nature of economic and ideological shifts, and the change in foreign policy vectors.

The practical immutability of the neopatrimonial nature of both the Soviet and post-Soviet periods of the now independent countries of the former USSR is emphasized. A feature of the political regimes of post-Soviet countries is their hybridity. Author's tables have been formed that demonstrate the evolution of constitutions, economies, ideology, and political regimes in post-Soviet countries, as well as the international influence on the political regimes of post-Soviet countries according to the following parameters: influence on conflict resolution, protection of human rights, and main international partners.

Theoretical analysis of armed conflicts in the post-Soviet context is based on considering the conflict not only as a struggle for resources or power, but also through the prism of a fundamental structural contradiction that permeates all aspects of the social system.

The second section, «Armed conflicts in the post-Soviet space: prerequisites, prospects for settlement», is devoted to examining the causes of armed conflicts in the post-Soviet space, military-political conflicts in the territories of the former Soviet republics (1989-2025), and the role of world powers, international organizations, and the media in the settlement of armed conflicts. The relevance of raising the issue of armed conflicts in the post-Soviet space is due to its importance not only for Ukraine, but also for international security in Europe, and even throughout the world, since the course of this conflict, which escalated into a full-scale war between Russia and Ukraine, is important for the international community in the context of lessons along the line of contradiction – conflicts – war and in the context of the role of international organizations (UN, OSCE, NATO, etc.) in preventing conflicts from escalating into military confrontations and providing the necessary assistance in its completion and the restoration of the peaceful democratization process – a separate section of the work is devoted to this issue. The section proposes a two-axis taxonomy of armed conflicts based on the combination of conflict intensity and the level of international involvement, which enables the typologization of conflicts in the post-Soviet space within a unified analytical framework.

It is emphasized that after the collapse of the USSR, the incompleteness of state-building processes, unsettled territorial issues, economic instability and geopolitical rivalry created the prerequisites for the aggravation of existing contradictions, which led to violence in various regions of this space. A number of factors played a significant role in the emergence of these conflicts, among which the geopolitical interests of world powers and neighboring states of the former USSR among themselves, regional contradictions and internal socio-economic problems played a key role. Geopolitical factors are one of the determining factors of the conflict-proneness of the post-Soviet space.

The Russian Federation could not accept the loss of its dominant role in the region and applied a strategy of hybrid intervention, assistance to separatist movements (in Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Donetsk and Luhansk regions of Ukraine) and, ultimately, military force to maintain influence. Attention was focused on the following conflicts: Nagorno-Karabakh, Transnistria, Georgian-Abkhaz and Georgian-Ossetian, Russian-Ukrainian conflict, civil war in Tajikistan. Ultimately, the imbalance of the international system that developed after the end of World War II had a negative impact on the domestic political processes not only of Ukraine and Russia, but also of European countries and, in general, on the entire system of international security.

The analysis of armed conflicts in the post-Soviet space allowed us to conclude that they are multifactorial in nature, caused by the interaction of geopolitical, regional, economic, and informational factors.

The third section, «The Current State of Ukraine in the Post-Soviet Space», is devoted to the emergence and development of Ukraine as an independent state in the post-Soviet space, the dynamics of Ukrainian-Russian relations in the post-Soviet period, and directly to the origins and prerequisites of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation.

It is noted that the rapid recognition of Ukraine's independence by the international community and the establishment of diplomatic relations with it indicated that, firstly, Ukraine was perceived as a guarantee of stability in the

region and confirmation of its further development through democratization, and secondly, the creation of the CIS was considered by European countries as an acceptable option for a political divorce from Russia and the end of its ideological influence.

Ukraine's refusal under external pressure from its nuclear arsenal and the conclusion of the Budapest Memorandum confirmed the paradigm of «incomplete guarantees», that is, international assurances were not accompanied by a real mechanism for coercing the aggressor, a structural «vulnerability to deterrence» was formed, when the potential aggressor understood that the price of violating obligations could be political, but not security-punitive. The author's position is expressed that Ukraine did not take the chance to formulate its own position regarding the preservation or abandonment of nuclear weapons. The factor inhibiting the positive dynamics of Ukraine's development in the early 1990s was pointed out as the too slow implementation of internal transformations in the economic sector, which resulted in an excessively high level of inflation.

The dynamics of Ukrainian-American relations are separately considered, the beginning of which was characterized by a certain uncertainty in the attitude of the US administration towards Ukraine as an independent player in the international arena. Over time, this position became clearer due to the activities of the Ukrainian Congressional Committee of America and the strengthening of anti-democratic tendencies in Russia. Ultimately, in 1994, the leaders of the USA, Great Britain and Russia signed the Budapest Memorandum, which recorded the obligation to recognize the sovereignty and territorial integrity of Ukraine. However, the Memorandum did not receive the status of an international legal document. Since 1994, the US administration has been actively involved in involving Ukraine in the world community. At the same time, various types of assistance were provided to Ukraine, aimed at strengthening it as a neutralizer of Russia's influence in Europe. A number of important interstate documents were signed separately, in particular, the Charters (1994, 2008, 2021) with the USA on strategic partnership, etc. Ukraine is demonstrating its desire to integrate into the

EU and NATO.

The process of establishing relations between Ukraine and other Western European states (Poland, France, Italy, Germany, the Vatican, Great Britain, the countries of the Baltic-Black Sea region) is characterized. It is emphasized that in the process of expanding diplomatic, economic and other partnership relations, Ukraine was determined by the reliability of partners and asserted its state sovereignty.

The conclusion is made that Ukraine is still in the process of winning the indisputable right to exclusively independently resolve internal issues and act in the international arena. And this does not contradict the need in its domestic and foreign policy to focus on establishing such mutually beneficial economic, political, and cultural ties with all countries, in accordance with the national interests of Ukraine.

The political transformation of Ukraine began with the transition from the totalitarian Soviet system to a new model of public administration, which was accompanied by a change in the formation of a democratic pluralistic political system, the formation of political institutions on democratic principles, which is enshrined in Article 1 of the Constitution of Ukraine of 1996 on Ukraine as a sovereign and independent, democratic, social state based on the rule of law.

It is noted that the political transformation after December 1, 1991 was accompanied by the creation of its own economic model, financial system, associated with the transition to market rails. In the context of territorial transformation, young independent Ukraine was faced with the need to transform the former administrative borders between the union republics into legally formalized interstate borders. International recognition of Ukraine within its existing territorial borders and the gradual formalization of borders with neighboring states in bilateral agreements contributed to ensuring its territorial legitimacy and confirmed its sovereignty, within which the development of parliamentarism, the construction of a new judicial and law enforcement system, the codification of Ukrainian national legislation, the formation of a national value

and spiritual and religious system took place.

The key directions of foreign policy were built along the following vectors: eastern – CIS countries, Russia, western – Europe, the USA, southeastern – Turkey, countries of the East. The strategic principles of Ukrainian-Russian relations were reflected in the Declaration on State Sovereignty of Ukraine in 1990.

The formation of the modern system of Ukrainian-Russian relations was influenced by historical, state-political, cultural, spiritual-religious, economic and geopolitical factors. All this together determined the nature of the uneven dynamics of Ukrainian-Russian relations in 1991-2025 under the slogans of ensuring sovereignty, establishing an independent foreign policy from categorical to «Get out of Moscow» to the Treaty of Friendship, Cooperation and Partnership of 1997. Since 2014, after the annexation of Crimea and the beginning of the war, this partnership has been destroyed, which ultimately led to military confrontation. The reasons for the negative dynamics are considered in several dimensions: imperial-historical causal; civilizational causal; state-political, geopolitical causal, military-strategic causal, value-oriented and worldview.

Several stages of development of Ukrainian-Russian foreign policy relations are distinguished: 1991–1997 (formation of contractual relations), 1997–2004 (institutionalization of partnership), 2005–2009 («cooling off» and aggravation of conflicts, increased economic pressure from Russia), 2010–2013 (coming to power of V. Yanukovich, revival of cooperation, rhetoric about «strategic partnership», signing of the Kharkiv agreements), 2010-2014 (increasing dependence on Russia and degradation of Ukraine's security and sovereign positions), 2014–2021 (Revolution of Dignity and destruction of the then existing model of Ukrainian-Russian relations, annexation of Crimea, Russia's «hybrid aggression» against Ukraine), 2022 – present (large-scale invasion of Russian armed forces into Ukraine, open interstate war) years. A common characteristic of Ukrainian-Russian relations throughout the entire period was the incompatibility of the strategic goals of Ukraine (focus on sovereign European development) and Russia (maintain full

control over the post-Soviet space, prevent Ukraine from joining NATO).

The section devoted to the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine from the standpoint of conflict theories examines the socio-economic, geopolitical, and ideological preconditions of the Russian-Ukrainian war (military, intra-Ukrainian, structural crisis of the world order, and others). The negative and positive aspects of conflicts in social systems are noted. The socio-historical and political circumstances of the formation of the preconditions for the armed Russian-Ukrainian conflict are considered. The factors of socio-economic and political destabilization of the country that had a negative impact on the national identity of the Ukrainian population are identified. The main factor inhibiting the strengthening of democratic principles remains the neopatrimonial nature of the political regime.

Characterizing the Russian-Ukrainian war as hybrid, the need to expand the concept of hybrid war by including a civilizational component is expressed, in solidarity with the opinion of scientists who singled it out as an anti-Western civilizational discourse of the Russian model of development.

The dissertation proposes an original process-based model of the evolution of liminal conflict, which reflects the *последовательный* transformation of conflict from latent confrontation to open warfare and post-liminal transformation. The model is structured around the stages of the liminal phase, partial military escalation, and open war, while also incorporating post-conflict changes. The concept of a «liminality rupture» is introduced as a mechanism of transition between different states of conflict, enabling the interpretation of escalation as a *закономірний* process of qualitative transformation in the nature of confrontation.

Among the positive aspects that, paradoxically, emerged during the Russian-Ukrainian war, is the formation of a new civic identity in accordance with traditionally Ukrainian and European values. It is believed that the agenda during and after the end of hostilities will include the issue of forming a new social identity in accordance with the goal of its further development. And this process is unlikely to occur without conflict.

Characterizing the Russian-Ukrainian war as hybrid, the need to expand the concept of hybrid war by including a civilizational component is expressed, in solidarity with the opinion of scientists who singled it out as an anti-Western civilizational discourse of the Russian model of development.

The post-war agenda of Ukraine is suggested: in addition to establishing peaceful life, restoring constitutional order, taking into account lessons and mistakes in domestic and foreign policy, and other pressing issues, it is possible to resume theoretical discussions on the post-war reorganization of the political system of the state in the sense of choosing the best mechanism for its functioning in a democratic political regime.

Keywords: Conflict, Confrontation, Political regimes, Modernization, Transformation, Military conflicts, Information security, Hybrid war, Post-Soviet space, Post-Soviet states, Russian-Ukrainian war, Full-scale invasion, International organizations, Mass media, Liminal war.

ЗМІСТ

ВСТУП	.....	22
РОЗДІЛ 1	МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ	38
	1.1. Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору	39
	1.2. Траєкторії еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів	71
	1.3. Теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів	89
РОЗДІЛ 2	ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ: ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ	118
	2.1. Причини виникнення збройних конфліктів на пострадянському просторі.....	119
	2.2. Військово-політичні конфлікти на територіях колишніх радянських республік (1989-2025 р.р.)	147
	2.3. Роль світових держав, міжнародних організацій та ЗМІ у врегулюванні збройних конфліктів.....	182
РОЗДІЛ 3	СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ	213
	3.1. Становлення і розвиток України як незалежної держави на пострадянському просторі	213
	3.2. Динаміка українсько-російських відносин у пострадянський період.....	246
	3.3. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну: витоки та передумови.....	267
ВИСНОВКИ	.....	326
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	.....	340

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Суспільство жодної сучасної країни у світі не буває цілком однорідним. У ньому співіснують різні групи, прошарки, які різняться за соціальним статусом, статтю, інтересами, доступом до влади, темпераментом, політичною свідомістю тощо. Все це розмаїття породжує конфліктні ситуації різного масштабу та значення для країни. Таке накопичення нерозв'язаних проблем, загострення протиріч, залишення поза увагою регіонального розмаїття в державі й призвело до краху СРСР.

Розпад Радянського Союзу та запуск політичної трансформації в межах пострадянського простору цілком закономірно був «пусковим гачком» для нових політичних криз і військових конфліктів. Така закономірність була зумовлена не лише тим, що політичні трансформації розпочалися на «одній шостій» частині світу, але й тим, що де-юре незалежність низки країн, продовжувала існувати в межах фактично незмінної системи політичного васалітету. Перехідний період на пострадянському просторі характеризувався тенденціями неоколоніалізму, пошуком нових гібридних форм узалежнення де-ре нових суверенних країн. Почасті, втілення гібридних форм неоімперіалізму наштовхувалося на опір національних держав, що викликало гострі політичні кризи та військові протистояння. Яскравими свідченнями цьому були Нагірно-Карабаський, Абхазький та Південноосетинський конфлікти на Південному Кавказі, Придністровський конфлікт в Молдові, Чеченські війни на Північному Кавказі. Апогеєм пострадянської трансформації є російсько-українська повномасштабна війна, від перебігу та результатів якої залежить здатність демократії бути основою відходу від комуністичного модуля існування країн.

Очевидно, що військові конфлікти на пострадянському просторі поєднують у собі історичні, етнополітичні, геополітичні, соціально-економічні та безпекові чинники, а також відбивають трансформацію

міжнародних відносин у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії. Військові конфлікти мали різний характер – від внутрішніх (міжетнічний, міжрелігійний та ін.), що призводили до сепаратистських рухів та зовнішніх (міждержавний). Водночас більшість з них була зумовлена неоколоніальними та неоімперськими амбіціями, інспірована та гібридно зумовлена. Військові конфлікти на пострадянському просторі є не лише спадщиною розпаду СРСР, а й результатом цілеспрямованої політики окремих держав задля збереження свого впливу та контролю. Вони залишаються одним із ключових викликів регіональній та глобальній безпеці. Важливо підкреслити, що якщо раніше врегулювання військових конфліктів потребувало комплексного підходу, заснованого на нормах міжнародного права, миротворчих ініціативах і посередництва міжнародних організацій (ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО), то нині мова йде про військову силу та ефективно діючі механізми колективної безпеки.

Актуальність дослідження проблематики військових конфліктів на пострадянському просторі посилюється необхідністю подолання низки суперечностей на кількох рівнях: *геополітичному* – між необхідністю завершення політичної, територіальної та соціально-економічної трансформації в посткомуністичних країнах та відсутністю апробованого механізму її реалізації; *міжнародно-правовому* – між принципом територіальної цілісності та правом народів на самовизначення; *регіональному* – між закономірним волевиявленням країн щодо їхнього суверенітету й незалежності та наявністю бенефітів від незалежності де-юре і тотальної залежності де-факто; *політичному* – між утвердженням демократичної моделі політичної трансформації та застосуванням гібридних інструментів інформаційної війни та фабрикованого політичного дискурсу; *науково-політологічному* – між необхідністю вироблення науково-обґрунтованого підходу до здійснення політичної трансформації та відсутністю системного аналізу природи і характеру військових конфліктів на пострадянському просторі. Все це зумовлює необхідність дослідження

теми дисертації: **«Військові конфлікти на пострадянському просторі: порівняльний аналіз».**

Сучасний етап розвитку воєнно-політичних конфліктів свідчить про обмеженість підходів, які пов'язують початок війни винятково з моментом відкритого застосування регулярної воєнної сили. Значна частина сучасного протиборства розгортається у проміжному просторі між миром і війною, коли ворожі дії вже мають відчутний дестабілізаційний ефект, але ще не завжди піддаються однозначній правовій кваліфікації, оперативній атрибуції та симетричному політичному реагуванню. Саме ця проміжна зона конфліктності робить необхідним звернення до лімінального підходу, який дає змогу реконструювати не лише зовнішні прояви конфлікту, а й внутрішній механізм його визрівання, утримання та переходу до вищих рівнів ескалації.

Методологічну продуктивність такого підходу підтверджують міркування Девіда Кілкуллена, який показує, що сучасні форми неконвенційного та гібридизованого протиборства дедалі частіше розгортаються у режимі порогової невизначеності, де вирішального значення набуває розрив між виявленням ворожої активності, доведенням її суб'єкта та моментом політичного рішення щодо повноцінної відповіді. У ширшій перспективі це пов'язано з адаптацією сучасних противників до умов, за яких стратегічні цілі досягаються не лише через пряме воєнне зіткнення, а й через поєднання інформаційних, політичних, підливних, проксі- та обмежено силових дій у просторі між миром і відкритою війною.

Саме тому в межах цього дослідження лімінальний підхід винесено в центр аналізу російсько-української війни. Це дозволяє розглядати її не як сукупність розірваних епізодів – від політичного тиску й гібридного втручання до анексії, війни на Донбасі та повномасштабного вторгнення, – а як цілісний процес еволюції лімінальної війни. У такій оптиці особливого значення набуває авторська модель, у якій «механізм лімінальності» пояснює переходи між стадіями протистояння через взаємодію прихованості дії,

можливості її атрибуції, легітимності відповіді, міжнародного контексту та зміни порога допустимого насильства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Розвиток політичної системи України в порівняльній та глобальній перспективі» з 2019 року (№ держреєстрації з 2019 до 2022 р. 0119U102298 (після її завершення та відповідного звіту колектив кафедри та здобувачі продовжували свої наукові дослідження в його рамках); з червня 2025 р. науково-дослідною темою кафедри стала «Політичний режим України у порівняльній перспективі» (2025-2030 рр.) за № держреєстрації 0125U003338.

Мета дослідження – системний компаративний аналіз військових конфліктів, що виникали та тривають на пострадянському просторі, виявлення їхніх передумов, характеру перебігу, історико-політичних уроків та перспектив врегулювання.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі **завдання:**

1. Представити загальну характеристику політичної трансформації на пострадянському просторі та виявити особливості нових політичних режимів.

2. Окреслити сучасні теоретичні підходи до розуміння еволюції пострадянських політичних режимів та вивчення збройних конфліктів.

3. Визначити причини виникнення та проаналізувати перебіг збройних конфліктів на пострадянському просторі.

4. Показати місце і роль світових держав, міжнародних організацій і ЗМІ у врегулюванні конфліктів та оцінити ефективність миротворчих ініціатив.

5. Прослідкувати становлення і розвиток політики України на пострадянському просторі, окреслити основні напрямки, досягнення та

протиріччя.

6. Проаналізувати причини та перебіг повномасштабного вторгнення Росії в Україну та окреслити перспективні шляхи завершення політичної трансформації на пострадянському просторі.

Об'єкт дослідження – політико-територіальна трансформації на пострадянському просторі.

Предмет дослідження – збройні конфлікти на пострадянському просторі, їхні причини, перебіг та особливості врегулювання в контексті регіональної та міжнародної безпеки.

Хронологічні межі роботи охоплюють політичне життя країн колишнього Радянського Союзу від здобуття незалежності до активної фази російсько-української війни. *Нижня межа* – 1991 р. – відмова від підписання Союзного Договору, угоди в Біловезькій Пущі. *Верхня межа* – 2025 р. – активна фаза російсько-української війни, втілення військових і пошуки дипломатичних шляхів її врегулювання.

Територіальні межі дослідження охоплюють європейський та азійський простір колишнього Радянського Союзу, зокрема країни Східної Європи, Південного і Північного Кавказу.

Методологічна основа дисертаційного дослідження сформована на перетині кількох наукових напрямів: теорії політичних режимів, досліджень пострадянської трансформації, концепцій неопатримоніалізму та патрональної політики, компаративної конфліктології, студій збройних і «заморожених» конфліктів, теорії міжнародної безпеки, а також сучасних підходів до аналізу гібридної та лімінальної війни. Така методологічна рамка зумовлена тим, що військові конфлікти на пострадянському просторі не можуть бути пояснені лише через етнічні, територіальні або воєнні чинники. Їхня природа пов'язана з незавершеністю державотворення, характером політичних режимів, слабкістю інститутів, зовнішнім втручанням, економічними залежностями, інформаційними впливами та ревізійністською політикою окремих держав.

Серед зарубіжних дослідників теоретико-методологічне значення для дисертації мають праці М. Бальмаседи, В. Багенського, І. Валлерстайна, Т. де Ваала, М. Галеотті, С. Гантінгтона, Г. Гейла, Дж. Геллмана, Г. Джонса, Д. Кауфмана, Д. Кілкуллена, К. Кloseка, Я. Людвіка, Б. Мадяра та Б. Мадловіча, М. Манна, Дж. Міршаймера, С. Міллера, А. Ослунда, Р. Пульзізі, Н. Самбаніса, М. Сметани, Л. Темнер, Р. Еллісона та інших авторів. Їхні дослідження дозволяють поєднати аналіз політичних режимів, пострадянських трансформацій, збройних конфліктів, міжнародного втручання, гібридних загроз і проміжних форм війни.

Серед українських учених і дослідників методологічну основу дисертації становлять праці О. Бойка, О. Боровського, А. Бульвінського, М. Вегеша, Р. Вовка, В. Горбатенка, В. Заплатинського, С. Катаєва, Я. Калакури, Т. Комарової, О. Кордуна, А. Кудряченка, А. Лебідя, Д. Лікарчука, О. Медведєвої, М. Михальченка, У. Мовчан, М. Назарова, І. Погорелової, О. Рафальського, О. Романюка, Ж. Фічко, О. Фісуна, С. Шергіна та М. Юрія, які досліджували пострадянські політичні режими, українське державотворення, російсько-українські відносини, військові конфлікти, інформаційні загрози, міжнародну безпеку та особливості політичної трансформації України.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціальних політологічних методів, застосування яких зумовлене метою, завданнями та предметом дисертації. Базовим для роботи є порівняльний політологічний метод, що дав змогу зіставити військові конфлікти на пострадянському просторі за їхніми причинами, структурою акторів, ступенем зовнішнього втручання, інтенсивністю, тривалістю, способами легітимації насильства та моделями врегулювання. Саме завдяки компаративному підходу стало можливим виявити як спільні закономірності передумов конфліктогенності на пострадянському просторі, так і специфіку окремих кейсів – Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії, Нагірного Карабаху та російсько-української війни.

Історико-політологічний метод використано для реконструкції генези військових конфліктів у контексті розпаду СРСР, незавершеності державотворчих процесів, трансформації політичних режимів і зміни регіонального балансу сил. Його застосування дало змогу простежити послідовність формування конфліктних вузлів, виявити історичні передумови ескалації та розкрити зв'язок між радянською спадщиною, етнотериторіальними суперечностями та подальшими формами воєнно-політичного протистояння.

Системний метод дав можливість розглядати військові конфлікти на пострадянському просторі як складні багаторівневі політичні явища, у яких взаємодіють внутрішньополітичні, інституційні, етнополітичні, безпекові та зовнішньополітичні чинники. Завдяки цьому конфлікти аналізувалися не ізольовано, а як частина ширшої регіональної системи, де зміна режимного типу, державної спроможності, міжнародного середовища або характеру зовнішнього впливу змінює саму логіку конфліктної динаміки.

Інституційний метод застосовано для дослідження еволюції політичних режимів, конституційної динаміки, функціонування державних інститутів та їхньої здатності реагувати на кризові й конфліктні виклики. Його використання дозволило встановити залежність між особливостями політичного режиму, рівнем інституційної спроможності держави, характером політичної модернізації та вразливістю до внутрішньої дестабілізації або зовнішнього втручання.

Метод case study використано для поглибленого аналізу окремих конфліктних випадків, насамперед російсько-української війни як найбільш масштабного та концептуально значущого кейсу в межах дослідження. Застосування цього методу дозволило поєднати загальнопорівняльний рівень аналізу з детальним розглядом конкретного конфлікту, в якому найбільш виразно проявилися риси пострадянської конфліктності, гібридного втручання, зовнішнього патронажу та переходу від прихованих форм протистояння до відкритої воєнної фази.

Для дослідження російсько-української війни та побудови авторської моделі еволюції лімінального конфлікту використано метод процесуального аналізу, який дав змогу простежити послідовність переходів між стадіями конфліктної ескалації. Цей метод уможливив виявлення того, яким чином політичний тиск, інформаційні операції, делеговане насильство, підривна діяльність, обмежене силове втручання та відкрита збройна агресія поєднувалися в єдину динаміку конфлікту. Саме в такому контексті було розкрито значення «механізму лімінальності» як ключового елемента переходу між стадіями конфлікту.

Типологічний метод використано для впорядкування багатоманіття військових конфліктів на пострадянському просторі, побудови їхньої двовісної таксономії та узагальнення відмінностей між конфліктами за інтенсивністю і ступенем міжнародного залучення. Його застосування також сприяло концептуалізації режимно-конфліктної моделі та авторської моделі еволюції лімінального конфлікту як інструментів політологічного пояснення.

Метод аналізу документів і контент-аналіз джерел використано під час опрацювання міжнародно-правових актів, міждержавних угод, офіційних документів міжнародних організацій, аналітичних матеріалів, наукових праць і публічних позицій політичних акторів. Це дозволило не лише відтворити політичний і безпековий контекст конфліктів, а й виявити способи їхнього дискурсивного обґрунтування, політичної легітимації та зовнішнього супроводу.

Також у дослідженні застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення та індуктивно-дедуктивного осмислення матеріалу, які забезпечили концептуальне поєднання емпіричних спостережень, теоретичних положень і авторських висновків. Сукупність використаних методів дозволила комплексно дослідити військові конфлікти на пострадянському просторі як політичний феномен та обґрунтувати авторську модель еволюції лімінальної війни у контексті російсько-українського протистояння.

Методологічним орієнтиром дослідження виступили **принципи**: науковості, пізнаваності, історизму, об'єктивності, багатфакторності, системності, конкретності, що дали змогу запропонувати всебічний та системний аналіз військових конфліктів, що виникали і тривають в межах країн колишнього Радянського Союзу, цілісно проаналізувати їхні причини і характер, прослідкувати динаміку перебігу, шляхи і механізми вирішення.

Із метою розв'язання окреслених завдань залучено емпіричні, загальнотеоретичні та спеціальні **методи**. З-поміж них: емпіричні (пошуково-бібліографічний) – залучено для проведення збору необхідних інформаційних джерел, загальнотеоретичні (пояснення, аналіз, порівняння, синтез, опис, індукція, дедукція, систематизація, узагальнення) – використано для проведення дослідження, зіставлення причин, характеристики перебігу та пояснення наслідків збройних конфліктів, теоретичного аналізу та узагальнень. Контекстну методіку репрезентовано низкою спеціальних методів, зокрема історико-хронологічний – для історичної характеристики військових конфліктів, виявлення їхніх передумов та особливостей; історико-порівняльний – для визначення спільного та відмінного в характері та перебігу військових конфліктів; структурно-логічний і структурно-функціональний – для осмислення системного та закономірного характеру виникнення військових конфліктів, їхнього розгляду в широкому суспільно-політичному контексті.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в такому: пропонується нова інтерпретація пострадянських конфліктів крізь призму лімінального підходу та побудовано на цій основі авторську модель еволюції лімінальної війни. Її концептуальне значення полягає в тому, що війна розглядається не як одномоментна подія, пов'язана лише з відкритим застосуванням регулярних військ, а як тривалий процес послідовної ескалації. У межах цієї моделі виокремлено п'ять взаємопов'язаних етапів: лімінальну фазу, часткову воєнну ескалацію, розрив лімінальності, відкриту війну та постлімінальну трансформацію. Така структура дозволяє показати,

що повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. було не початком війни як такої, а переходом до її відкритої воєнної фази після тривалого періоду прихованого, проксі-, інформаційного, економічного, політико-дипломатичного та частково силового тиску. Російсько-українську війну концептуалізовано як цілісний процес еволюції лімінальної війни, що розгортається у проміжному просторі між прихованими, непрямими, заперечуваними та неоднозначно атрибутованими формами ворожої дії й відкритою фазою міждержавної війни.

Уперше в межах дослідження російсько-української війни обґрунтовано поняття «розрив лімінальності» як механізм якісного переходу від проміжного стану між миром і відкритою війною до повномасштабної воєнної фази. Це поняття дозволяє пояснити, чому приховані або частково заперечувані форми агресії не можуть розглядатися лише як підготовка до війни. Розрив лімінальності фіксує момент, коли попередня стратегія невизначеності втрачає свою функціональність або свідомо відкидається агресором, а війна переходить у відкриту форму.

У дисертації уточнено зміст поняття «лімінальна війна» у застосуванні до пострадянського простору. На відміну від поширеного використання поняття «гібридна війна», яке переважно акцентує увагу на поєднанні військових і невійськових інструментів, лімінальний підхід зосереджується на процесуальній природі агресії, її проміжному статусі, стратегічній неоднозначності та здатності агресора тривалий час діяти нижче порогу відкритої війни. У такому розумінні лімінальна війна постає не як допоміжний різновид гібридного впливу, а як окрема аналітична рамка, що дозволяє описати приховану й поступову трансформацію політичного тиску у воєнне протистояння.

У роботі запропоновано авторську режимно-конфліктну модель аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі. У межах цієї моделі військова конфліктогенність пояснюється через взаємодію комплексу політичних та інституційних змінних: режимної закритості, персоналізації

влади, інституційної слабкості, дефіциту легітимності, ідентичної мобілізації та зовнішньополітичного ревізіонізму. Новизна такого підходу полягає в тому, що конфлікти розглядаються не як наслідок одного домінантного чинника, а як результат політичного визрівання суперечностей усередині певної режимної конфігурації. Це дозволяє пояснювати не лише факт виникнення конфлікту, а й умови його ескалації, тривалості та інтернаціоналізації.

Удосконалено порівняльну типологізацію військових конфліктів на пострадянському просторі через запропоновану двовісну таксономію, побудовану на поєднанні ступеня інтенсивності насильства та рівня міжнародного залучення. Такий підхід дозволяє системно зіставляти військові конфлікти на пострадянському просторі, не зводячи їх до спрощеного поділу на внутрішні або міждержавні. У цьому полягає методологічне значення запропонованої таксономії: вона дає змогу враховувати змішаний характер пострадянських конфліктів, у яких локальна динаміка часто поєднується із зовнішнім втручанням.

Також у дослідженні удосконалено компаративний підхід до аналізу збройних конфліктів на пострадянському просторі, який, на відміну від наявних досліджень, ґрунтується на комплексному врахуванні політичних, інституційних і геополітичних чинників та дає змогу виокремити типові моделі їх виникнення, перебігу й врегулювання; удосконалено підхід до дослідження політичної трансформації пострадянських держав через системне врахування типів політичних режимів і визначення їхнього впливу на рівень конфліктогенності; дістало подальшого розвитку теоретико-методологічне забезпечення аналізу політичних режимів і збройних конфліктів, що передбачає їхню інтеграцію в єдину аналітичну рамку та уточнення причинно-наслідкових зв'язків між внутрішньополітичними трансформаціями і геополітичними процесами; удосконалено підходи до оцінки ролі міжнародних акторів у процесах врегулювання конфліктів, з урахуванням комплексного впливу держав, міжнародних організацій і медіа,

а також визначення ефективності миротворчих ініціатив; дістало подальшого розвитку дослідження зовнішньої та внутрішньої політики України на пострадянському просторі та аналіз трансформацій регіону в умовах повномасштабної агресії Росії, що дало змогу систематизувати її етапи, виявити суперечності та окреслити можливі сценарії подальших змін; дістало подальшого розвитку розуміння «заморожених конфліктів» як динамічних форм інституціоналізованої нестабільності; уточнено роль Російської Федерації як системного актора пострадянської конфліктності; сформульовано авторське бачення умов стійкого миру після російсько-української війни – у роботі обґрунтовано, що завершення війни не може бути зведене до припинення бойових дій або тимчасового перемир'я. Стійкий мир передбачає відновлення територіальної цілісності України, створення реальних гарантій безпеки, притягнення агресора до відповідальності, демонтаж каналів гібридного й лімінального впливу, інтеграцію до європейської і євроатлантичної безпекової архітектури.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у розвитку політологічного інструментарію дослідження сучасних військових конфліктів через винесення лімінального підходу в центр аналізу конфліктної ескалації. Запропонована модель еволюції лімінальної війни дозволяє поєднати аналіз прихованих, гібридних, проксі- та відкрито воєнних форм протидорства в межах єдиної динамічної схеми, уникаючи штучного розриву між «довоєнними» та «воєнними» фазами конфлікту. Це створює підстави для точнішого пояснення того, як конфлікти визрівають у пороговому просторі між миром і війною, чому можуть тривалий час залишатися в стані контрольованої нестабільності та за яких умов переходять до відкритої міждержавної війни. У ширшому сенсі модель розширює можливості порівняльного аналізу пострадянських конфліктів, оскільки дає змогу досліджувати їх не лише за інтенсивністю насильства чи типом акторів, а й за логікою лімінального переходу між стадіями ескалації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості

їхнього залучення для розуміння, прогнозування та моделювання шляхів вирішення військових конфліктів на пострадянському просторі. Одержані результати можуть бути залучені до розроблення загальних і регіональних стратегій стримування та реагування на гібридні агресії, формування ефективної державної політики в контексті децентралізації, регіонального управління, запобігання дестабілізацій, вдосконалення механізмів міжнародного регулювання. Важливо, що вивчений досвід та запропоновані рекомендації дають змогу застосувати історичний досвід в політико-державотворчій практиці як інструмент запобігання новим конфліктам, підвищення стабільності та захисту міжнародного права. Здобуті наукові результати можуть бути використані в наукових студіях з проблем політичної та територіальної трансформації в пострадянських країнах, під час вивчення окресленої проблематики здобувачами освіти в межах загальних та професійних курсів тощо. Результати дисертації можуть бути використані під час підготовки лекційних матеріалів для викладання загальних і професійних курсів, зокрема дисциплін, пов'язаних із політичною пропагандою, політичними системами країн світу, порівняльною політологією, демократизацією та посткомуністичними трансформаціями, ідеологією; пропагандою; сучасними політичними комунікаціями, глобальною та світовою політикою, історією, теорією та практикою змін політичних порядків імперій та держав, революцій та повстань, порівняльним вимірюванням міжнародних систем, політичних режимів, державних інститутів, військовими конфліктами на пострадянському просторі, міжнародними конфліктами, світовим тероризмом, гібридними війнами, війнами у медіа; медіавійною, маніпулятивними технологіями ЗМІ. Дисертаційне дослідження може слугувати змістовною основою для підготовки лекційних курсів, семінарських занять, аналітичних матеріалів і науково-методичних розробок у галузі політичної науки, міжнародних відносин та безпекових студій.

Практичне значення одержаних результатів також полягає в тому, що

запропонована модель еволюції лімінальної війни може бути використана для раннього виявлення ескалаційних тенденцій у ситуаціях, коли зовнішня агресія ще не набула форми відкритої війни, але вже реалізується через дестабілізаційні, інформаційні, інституційно-підривні, проксі- та обмежено силові інструменти. Модель придатна для підготовки аналітичних матеріалів у сфері національної безпеки, удосконалення системи стратегічного попередження, розроблення сценаріїв реагування на гібридні загрози, а також для оцінювання ризику переходу від лімінальної фази конфлікту до відкритого воєнного зіткнення. Її прикладне значення полягає і в тому, що вона дозволяє розглядати відновлення інституційної спроможності, інформаційної стійкості, режиму політичної легітимності та міжнародної підтримки не як другорядні супровідні чинники, а як елементи безпосереднього стримування ескалації. У зв'язку з цим результати дисертації можуть бути використані при розробленні безпекових стратегій, навчальних курсів, аналітичних довідок, а також у процесі формування підходів до деокупації, реінтеграції та післявоєнного відновлення.

Вірогідність, об'єктивність і наукову обґрунтованість результатів дослідження забезпечено опрацюванням значної кількості тематичних першоджерел, теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних позицій дослідження, застосуванням комплексу методів, що відповідають меті та завданням роботи, дотриманням пріоритетів академічної доброчесності та принципів наукової етики.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення дослідження доповідалися на 12 всеукраїнських та міжнародних наукових і науково-практичних конференціях і семінарах:

«Development of the institute of information security in Ukraine» (Kharkiv, 2023). IX Forum for researchers «Research and education in the global world: Eurointegration processes». Kharkiv: 2023. P. 232-234.

XII Всеукраїнська наукова конференція з міжнародною участю: «Academic and Scientific Challenges in the 21st Century: CLIL in Action»

(Kharkiv, 2023).

«Інформаційна безпека та інформаційна оборона держави: сучасний стан та перспективи розвитку» (Дніпро, 2023 рік). Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience» «Global society in formation of new security system and world order». Серія «Політичні науки». – Дніпро: 2023. С. 221-223.

«Проблеми застосування санкцій до Іраку внаслідок анексії Кувейту» (Дніпро, 2023 рік). Міжнародний електронний науково-практичний журнал «WayScience» «Global society in formation of new security system and world order». Серія «Політичні науки». – Дніпро: 2023. С. 219-220.

XX Харківські студентські філософські читання: до 180 річниці з дня народження Фрідріха Ніцше (Харків, 2024).

VIII International scientific and practical conference «Information technologies and automation of learning in modern conditions» (Munich, 2024).

«Взаємовідносини України та Росії: проблеми та перспективи» (Ополе, 2025); Міжнародна мультидисциплінарна наукова інтернет-конференція Світ наукових досліджень. Випуск 42. Серія «Політичні науки». м. Ополе, Польща: 2025. С. 140-142.

«Progressive opportunities and solutions of advanced society» «Україна у контексті реалістичної парадигми Генрі Кіссінджера: між пострадянським простором та новим світовим порядком» (Дніпро, 2025).

Інформаційне суспільство: технологічні, економічні та технічні аспекти становлення (Ополе, 2025). Міжнародна науково-практична інтернет конференція «Progressive opportunities and solutions of advanced society». Дніпро: 2025. С. 99-101.

Публікації. Теоретичні положення та наукові висновки дисертації відбито в 10 одноосібних публікаціях здобувача.

Основні результати представлено в 10 наукових працях.

Апробацію матеріалів дисертації засвідчують 10 публікацій.

Додатково результати дослідження оприлюднено в 5 статтях:

Кошельник В.Е. «Вірмено-азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект». Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології» (Харків, 2023 рік). Вип. 44. С. 61-67.

Кошельник В.Е. «Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору та особливості їх формування». Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології» (Харків, 2024 рік). Вип. 45. С. 32-37.

Koshelnyk V. «Features of Information Security of Ukraine, the USA and the PRC». Slovak International Scientific Journal. 2024. № 87. С. 62-66.

Кошельник В.Е. «Динаміка політичних відносин України та Росії у 1991 – 2024 рр.». Науковий Вісник «Гілея». «Політичні науки». Київ, 2025.. Випуск 207-208 (№ 5-6). С. 38-43.

Кошельник В.Е. «Російсько-українська війна як приклад лімінальної війни: етапи та механізми ескалації». Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології». 2026. Вип. 49. С. 85-90.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом, що зумовлено метою і завданнями дослідження. Робота містить анотацію, вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (314 бібліографічних свідчень). Повний обсяг дисертації – 378 сторінок, із яких 318 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Модернізація пострадянських політичних режимів являє собою складний та багатогранний процес, який заслуговує на увагу через своє важливе значення в контексті трансформації колишніх радянських республік у сучасні демократичні держави. Цей процес не лише означає перехід від централізованого авторитарного управління до впровадження демократичних інститутів, а й охоплює глибоку реформацію усіх аспектів політичної, соціальної та економічної систем цих країн.

На макрорівні, політична модернізація в країнах пострадянського простору є відповіддю на зовнішні та внутрішні виклики, які ставить глобалізація, вимагаючи від них адаптації до мінливих міжнародних умов, нових економічних тенденцій та зростаючих вимог громадянського суспільства до прозорості та підзвітності урядів. На мікрорівні, цей процес зумовлений необхідністю переосмислення та реорганізації внутрішніх інститутів влади, що має підвищити здатність політичної системи адекватно реагувати на соціальні запити, забезпечувати права та свободи громадян. Особлива увага в процесі модернізації приділяється переходу від ідеологічно насиченої радянської системи до політичного плюралізму, в якому можлива конкуренція політичних сил та ідеологій. Це передбачає формування нових політичних партій, незалежних ЗМІ, громадських організацій, що є критично важливими для забезпечення демократичного контролю над державними інститутами.

Важливе місце у процесі модернізації політичних режимів займає реформація правової системи, включаючи перегляд конституції, законів та правових норм, які мають забезпечувати верховенство права, незалежність судів та ефективне антикорупційне законодавство. Необхідність подолання спадщини радянського періоду, зокрема високого рівня корупції та слабкої правової системи держави, вимагає від нових державних управлінських структур імплементації міжнародних стандартів і практик.

Проте зазначається значний прогрес у багатьох пострадянських країнах, модернізаційні процеси найчастіше відбуваються через подолання труднощів і затримок, викликаних внутрішніми політичними протиріччями, економічними кризами та зовнішніми впливами. Ці обставини зумовлюють неоднорідність і нерівномірність модернізаційних процесів, що ускладнює формування ефективних політичних систем, здатних функціонувати у стабільному демократичному режимі. Різноманітність шляхів демократизації, своєрідність розуміння та реалізації цього процесу з урахуванням національної специфіки країн пострадянського простору спонукає науковців різних ракурсів досліджувати проблематику модернізації пострадянських політичних режимів. Тим більше, що він ще триває і дає безліч прикладів успіхів і поразок на цьому шляху, які своєю чергою потребують детального й професійного аналізу з боку політологів та соціологів.

1.1. Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору

Ефективне функціонування політичної системи будь-якої держави напряму залежить від типу політичного режиму. З метою глибокого аналітичного розуміння, необхідно чітко визначити термін «політичний режим», що є фундаментальним для здійснення системного аналізу політичних систем у різних країнах. Таке розуміння є передумовою для наступного деталізованого дослідження засобів і механізмів реалізації влади в контексті сучасної політичної динаміки.

Соціологічний підхід цієї категорії дозволяє аналізувати політичний режим як систему засобів та методів владного впливу, що впорядковують та структурують взаємодії між державою та її громадянами. О. Боровський, у свою чергу, трактує політичний режим як інструмент забезпечення цілісності соціальної системи в межах визначеної території, акцентуючи на значущості вибору між авторитарними та демократичними формами управління в контексті соціальної стабільності (Боровський, 2004).

А. Антожевський підкреслює, що політична система визначається через комплекс інтерацій, які формують легітимність застосування влади, наголошуючи, що ця система містить не лише конкретні особистості, але й соціальні ролі, які ці особи обіймають (Antoszewski, 1998).

У творах М. Дюверже особлива увага приділяється організації влади, аналізуючи різноманітність партійних систем, методів голосування та процедур прийняття рішень. Він розглядає політичний режим як динамічну структуру, яка адаптується до змін у суспільних вимогах та історичних обставинах (Duverger, 1981).

У сукупності, політичний режим можна аналізувати через три основні підходи: інституціональний, який зосереджується на політико-правових рамках; політико-системний, який вивчає структури та процеси в рамках політичної системи; соціологічний, що досліджує взаємозв'язки між державою та суспільством. Ці підходи сприяють всебічному аналізу політичних режимів, розкриваючи як їх внутрішню структуру, так і зовнішні впливи, що формують їхній розвиток і еволюцію.

Отже, термін «політичний режим» можна трактувати як систематизований набір методів і процедур, що визначають способи організації і функціонування владних структур у державі. Це поняття охоплює механізми взаємодії між політичними інститутами та суспільством, способи впровадження політичної влади, а також взаємини між різними політичними акторами. Політичний режим слугує для оцінки рівня демократизації або авторитаризму в країні, регулювання прав і свобод громадян, а також організації державної влади і громадського устрою. Цей термін також включає аналіз політичних відносин і ступеня участі громадян у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя, забезпечуючи підґрунтя для розуміння стабільності, гнучкості та динаміки політичної системи держави. Водночас сучасні підходи до визначення політичного режиму засвідчують, що його недоцільно зводити лише до сукупності форм правління, способів здійснення влади або переліку формальних інституцій. У

пострадянських країнах конституційно закріплені правила часто не збігаються з реальними механізмами ухвалення рішень. Саме тому в сучасній політичній науці дедалі більшої ваги набувають підходи, що трактують політичний режим через взаємодію інститутів, правил і практик, які структурують поведінку основних політичних акторів.

У цьому контексті методологічно продуктивною є позиція Ю.В. Мацієвського, який наголошує, що для адекватного аналізу режиму недостатньо описувати лише процедури формування влади, стиль прийняття рішень або взаємовідносини влади і громадян. На його думку, у пострадянській традиції поняття політичного режиму часто використовується як позначення сукупності прийомів і методів здійснення влади, однак такий підхід не завжди дає змогу виявити, хто саме і за якими правилами реально діє у політичному процесі (Мацієвський 2016: 24). У зв'язку з цим дослідник пропонує поєднати актороцентричний і процедурний підходи, тобто враховувати не лише формальні процедури, а й тих акторів, які визнають, ігнорують або підміняють ці правила у практиці владарювання (Мацієвський 2016: 24–26).

Важливою перевагою такого підходу є те, що Ю. Мацієвський дозволяє вийти за межі суто нормативного або формально-юридичного бачення режиму. Спираючись на сучасний неоінституціональний інструментарій, він розглядає режим крізь призму правил, які дозволяють або забороняють певні дії, визначають коло осіб, що мають доступ до влади, а також окреслюють способи прийняття обов'язкових для суспільства рішень. При цьому йдеться не лише про кодифіковані норми, а й про неформальні правила, які можуть бути явними або прихованими, але фактично впливати на поведінку політичних гравців інколи більше, ніж формальні інститути (Мацієвський 2016: 25–27). Варто констатувати, що саме в цьому полягає одна з принципових відмінностей сучасних підходів до визначення політичного режиму від класичних описових схем. Якщо традиційні підходи зосереджувалися переважно на формах правління, типах легітимності чи

співвідношенні гілок влади, то сучасний інституціональний аналіз враховує, що реальна динаміка режиму формується під впливом як формальних, так і неформальних правил гри. Для країн пострадянського простору це важливо, оскільки саме неформальні домовленості, клієнтелістські мережі, патрональні залежності та вибіркоче застосування права часто визначають фактичну архітектуру влади. У такому разі режим постає не лише як юридично зафіксована конструкція, а і як інституціоналізований порядок взаємодії акторів, у межах якого формальні норми можуть бути підсилені, деформовані або навіть витіснені неформальними практиками.

Узагальнюючи цю логіку, Ю. Мацієвський визначає політичний режим як інституціоналізовану сукупність формальних і неформальних правил, які накладають на політичних гравців горизонтальні та вертикальні обмеження у здійсненні влади. Відповідно, режим – це не тільки персональний склад правлячої еліти і не тільки формальна будова державних інститутів, а передусім система правил, яка визначає простір допустимих дій політичних акторів та межі їхньої взаємодії між собою і з суспільством (Мацієвський 2016: 27, 39). Зазначимо, що такий підхід дозволяє пов'язати режимні характеристики не лише зі структурою влади, а й зі здатністю держави до інституційної стабільності, політичної адаптації та мирного врегулювання суперечностей.

Важливим також є висновок, що визнання або невизнання правил політичними акторами має безпосередній вплив на траєкторію режимної динаміки. Якщо формальні правила визнаються і реально діють, це створює передумови для консолідації режиму – демократичної чи авторитарної. Якщо ж формальні правила систематично підміняються неформальними практиками, виникає гібридизація режиму, за якої юридична оболонка інститутів зберігається, але їхній реальний зміст змінюється під впливом тіньових механізмів владарювання (Мацієвський 2016: 26–27). Для пострадянських держав ця теза має не лише теоретичне, а й прикладне значення, оскільки саме розрив між формальною інституційною

архітектурою і реальною політичною практикою часто стає одним із чинників слабкості держави, конфліктогенності та вразливості до зовнішнього втручання.

Отже, сучасне розуміння політичного режиму доцільно будувати на поєднанні інституційного, процедурного та поведінкового вимірів. З одного боку, режим охоплює формально закріплені норми, які регулюють доступ до влади, її розподіл і способи ухвалення рішень. З іншого – він включає неформальні правила, що визначають фактичні моделі поведінки еліт, ступінь обов'язковості формальних норм, характер взаємодії між владою та суспільством. У цьому полягає наукова цінність підходу Ю. Мацієвського: він дозволяє розглядати політичний режим не як застиглу конституційно-правову форму, а як динамічну систему правил і практик, що реально організовує владу. На нашу думку, саме таке визначення є найбільш продуктивним для аналізу пострадянського простору, де конфігурація формальних інститутів нерідко маскує домінування неформальних центрів впливу, а отже, без урахування цієї подвійності неможливо коректно пояснити ні траєкторії політичної модернізації, ні передумови збройних конфліктів. Також варто зазначити, що сучасний підхід до визначення політичного режиму вимагає аналізу не лише формальних інституцій, а й неформальних правил, які реально структурують поведінку політичних акторів. Для пострадянського простору це особливо важливо, оскільки саме розрив між формальною нормативною конструкцією та реальною практикою владарювання часто визначає характер політичної модернізації, ступінь стійкості держави та її схильність до внутрішніх і зовнішньо зумовлених конфліктів.

Для більш повного аналізу політичних режимів пострадянського простору доцільно поєднати теоретичне визначення режиму з його емпіричним вимірюванням за допомогою міжнародно визнаних порівняльних індексів. У сучасній політичній науці такі рейтинги не замінюють якісного аналізу, проте виконують важливу аналітичну функцію:

вони дають змогу виявити місце конкретної країни у ширшому спектрі демократичних, гібридних і авторитарних режимів, а також простежити порівняльну дистанцію між країнами, які формально належать до одного пострадянського регіону, але фактично демонструють різноспрямовані траєкторії політичного розвитку. Саме тому для цілей цього дослідження доцільно звернутися до даних Freedom House, V-Dem Institute та Bertelsmann Transformation Index, оскільки ці проєкти репрезентують різні, але взаємодоповнювальні підходи до оцінки політичного режиму (Freedom House 2026; Nord et al. 2026; BTI 2026). Результати аналізу представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Порівняльні показники рівня демократії в Естонії, Латвії, Литві, Україні, Грузії, Росії, Білорусі, Молдови, Вірменії та Азербайджану (2026 р.)

Країна	Freedom House 2026 (0–100)	Статус FH	V-Dem 2026 (Liberal Democracy Index)	BTI 2026 (Status Index)	Узагальнений висновок
Естонія	96	Free	0.84	9.48	Консолідована ліберальна демократія з високою інституційною якістю
Латвія	89	Free	0.75	8.97	Стійка демократія балтійського типу
Литва	90	Free	0.71	9.22	Консолідована демократія з високим трансформаційним результатом
Україна	51	Partly Free	0.24	6.39	Конкурентний, але вразливий трансформаційний режим в умовах війни
Грузія	51	Partly Free	0.28	5.17	Гібридний режим із тенденцією до демократичного відступу
Росія	12	Not Free	0.06	4.04	Консолідована автократія з персоналізованим центром влади
Білорусь	8	Not Free	0.07	3.14	Автократія
Молдова	62	Partly Free	0.39	6.74	Гібридний режим
Вірменія	54	Partly Free	0.34	5.96	Перехідний режим
Азербайджан	9	Not Free	0.09	3.89	Автократія

Складено автором на основі даних Freedom House, V-Dem та Bertelsmann Transformation Index.

Freedom House фіксує рівень політичних прав і громадянських свобод у межах шкали від 0 до 100, що дозволяє побачити загальний ступінь свободи у країні. V-Dem, своєю чергою, працює з багатовимірною моделлю демократії й, зокрема, пропонує Liberal Democracy Index, який оцінює не лише електоральний вимір, а й ліберальні компоненти, пов'язані з верховенством права, стримуванням влади та гарантіями прав. Bertelsmann Transformation Index використовує іншу шкалу, але є особливо корисним для аналізу трансформаційних суспільств, оскільки відбиває не тільки загальний стан політичної трансформації, а й здатність інституцій підтримувати демократичний розвиток у довготривалій перспективі. Поєднання цих трьох підходів дозволяє отримати більш об'ємну картину пострадянських режимів, ніж це можливо в межах одного індикатора.

Порівняння країн, а саме Естонії, Латвії, Литви, України, Грузії, Росії, Білорусі, Молдови, Вірменії та Азербайджану виявляє чітку диференціацію режимних моделей. Балтійські держави стабільно демонструють найвищі показники за всіма трьома системами оцінювання. Естонія у Freedom in the World 2026 має 96 балів, Латвія – 89, Литва – 90; у V-Dem Democracy Report 2026 їхні значення Liberal Democracy Index становлять відповідно 0.84, 0.75 і 0.71; у ВТІ 2026 показник Status Index дорівнює 9.48 для Естонії, 8.97 для Латвії та 9.22 для Литви (Freedom House 2026; Nord et al. 2026: 48; ВТІ 2026). Така сукупність даних свідчить, що балтійські країни вийшли з пострадянського інституційного простору не лише геополітично, а й режимно, сформувавши консолідовані демократичні порядки з відносно високою якістю інститутів, стійкими правовими обмеженнями влади та стабільними механізмами політичної конкуренції.

Натомість Україна, Грузія, Молдова та Вірменія посідають проміжне положення між консолідованою демократією та проблемними трансформаційними режимами. Україна у Freedom House 2026 має 51 бал і класифікується як Partly Free, Грузія також має 51 бал і той самий статус. Молдова має 62 бали, а Вірменія 54. За V-Dem значення Liberal Democracy

Index становить 0.24 для України та 0.28 для Грузії, а за ВТІ 2026 їхні показники Status Index дорівнюють 6.39 і 5.17 відповідно (Freedom House 2026; Nord et al. 2026: 48; ВТІ 2026). Формально близькі результати Freedom House не повинні вводити в оману щодо однаковості політичної динаміки цих країн. Український випадок значною мірою визначається умовами повномасштабної війни та режимом воєнного стану, що об'єктивно звужує частину процедурних елементів демократії, але не обов'язково означає згортання базового демократичного вектора. У випадку Грузії, навпаки, зниження рейтингів відбиває не тимчасове обмеження, зумовлене екстраординарною безпековою ситуацією, а системне погіршення якості політичної конкуренції, зростання олігархічного впливу і ознаки демократичного відступу (Freedom House 2026; Nord et al. 2026; ВТІ 2026). Молдова та Вірменія демонструють ознаки гібридних або перехідних режимів із різною динамікою демократизації, тоді як Азербайджан і Білорусь репрезентують стійкі автократичні моделі з високим рівнем концентрації влади та обмеженням політичної конкуренції. Така диференціація підтверджує неоднорідність пострадянського простору та підсилює аргументацію щодо зв'язку між типом політичного режиму і характером конфліктних процесів.

Росія на цьому тлі демонструє якісно інший тип режиму. У Freedom House 2026 вона отримує 12 балів і класифікується як Not Free; у V-Dem 2026 її Liberal Democracy Index становить лише 0.06; у ВТІ 2026 Status Index дорівнює 4.04 (Freedom House 2026; Nord et al. 2026: 48; ВТІ 2026). Сукупність цих показників підтверджує, що Російська Федерація вже не може розглядатися як гібридний або транзитивний режим у класичному сенсі. Йдеться про консолідовану автократичну систему з персоналізованим центром ухвалення рішень, мінімізованою політичною конкуренцією, підпорядкованими інститутами та системним придушенням опозиції, незалежних медіа і громадянського суспільства. У порівняльній перспективі саме російський кейс найвиразніше демонструє, як формальні конституційні

конструкції можуть зберігатися поряд із фактичною деградацією механізмів стримування і противаг та згортанням громадянських свобод.

Порівняльне зіставлення трьох рейтингів показує, що пострадянський простір не може бути адекватно описаний як цілісна зона «гібридних режимів». Натомість у ньому співіснують принаймні три великі групи політичних порядків. Перша – це консолідовані демократії балтійського типу, де інституційне закріплення ліберально-демократичних норм уже давно перевершує пострадянську спадщину. Друга – це конкурентні, але вразливі трансформаційні режими, до яких у різний спосіб належать Україна та Грузія. Третя – це консолідована автократія російського типу, де формальні інститути існують переважно як оболонка для відтворення персоналізованого панування. Саме ця диференціація має принципове значення для подальшого аналізу військових конфліктів, адже характер політичного режиму безпосередньо впливає на здатність держави інституціоналізувати конфлікти, стримувати насильство, реагувати на зовнішній тиск і формувати легітимні механізми прийняття рішень.

Таким чином, використання рейтингів Freedom House, V-Dem і Bertelsmann Transformation Index дозволяє не лише кількісно зафіксувати відмінності між пострадянськими країнами, а й теоретично підтвердити, що пострадянський простір не є єдиним політичним полем. У його межах співіснують консолідовані демократії, вразливі трансформаційні режими та усталені автократії. Варто зазначити, що саме різна якість політичних режимів значною мірою визначає ступінь конфліктогенності, інституційну стійкість держави та можливості мирного врегулювання конфліктів.

Вживаючи поняття модернізації, зауважимо, що на часі відсутня єдність підходів як щодо нормативної моделі модернізації, так і самого факту її існування. Модернізація нерідко ототожнюється з трансформацією або ж з реконструкцією, реформуванням, тобто, з будь-яким процесом, який передбачає заміну існуючого стану на наступний (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017: 94-96). В Україні найчастіше використовується

модернізаційний підхід до суспільних змін. У будь-якому разі телеологічний зміст будь-якої парадигми переходу (модернізації, реформації, трансформації) на сьогодні задається її демократичним вектором, оскільки однозначно переважає позитивна цінність демократії (Шаповаленко 2015: 23). У своєму дослідженні ми дотримуємось тієї думки М. Михальченка, що поняття «модернізація» акцентує увагу на аспекті вдосконалювання соціальних інститутів, суспільних відносин. І тим самим відрізняється від понять «розвиток», «трансформація», «зміна». Модернізація є проєктом, що ніколи не завершується у глобальному вимірі (Михальченко 2005: 19).

Нерідко у процесі демократизації молоді пострадянські країни захоплюються перебудовою політичної системи, але відсутність власного демократичного досвіду призводить до того, що демократичні інститути відіграють поки що фасадну роль. Іншими словами: існує щось на задньому плані, що визначає реальну динаміку політичної системи. Як зазначив Ю. Мацієвський найбільш типовим у період з 1945 до 1998 року був перехід не від авторитаризму до демократії, а від авторитаризму до напівдемократій, які отримали назву гібридних режимів. Термін «гібридний» почав вживатися з середини 1990-х рр. ХХ ст. (Мацієвський 2016: 14).

Розпад Радянського Союзу в 1991 році ознаменував початок радикальних трансформацій у політичних, економічних і соціальних структурах новостворених незалежних держав. При цьому, як зауважив президент Глобального дослідницького центру Дельфі Робер Гамільтон, спадщина радянської етнофедеральної політики залишила деякі з пострадянських держав з інституціоналізованими ідентичностями. Розпад СРСР мобілізував ці ідентичності й загострив конфлікти між ними. Це своєю чергою призвело до міжнародного втручання, тип якого залежав від геополітичної приналежності держави-мішені. У держави, які Росія та Захід вважали «західними», втручання з боку західних країн і міжнародних інституцій було спрямовано на деескалацію конфлікту, держави, які вважалися «незахідними», ставали ціллію військового втручання з боку Росії.

До речі, цей автор застосовує термін «пострадянська війна» до тих випадків, коли кількість загиблих перевищує тисячу або силою змінені кордини. Він докоряє Заходу за відсутність реакції на пострадянські війни, які, як він вважає, почалися наприкінці 1980-х та на початку 1990-х років і відреагував уже у 2008 р., коли Росія вторглась до Грузії (Hamilton P.I 2017). Кожна з цих країн пройшла унікальний шлях реформування своїх політичних систем, що знайшов своє відбиття у конституційних змінах, економічних реформах, ідеологічних переорієнтаціях та зовнішньополітичних стратегіях. Визначення нових державних пріоритетів супроводжувалося поступовою адаптацією до нових реалій міжнародної спільноти, що включало інтеграцію до глобальних економічних структур, пошук нових зовнішньополітичних векторів та розвиток національних ідентичностей.

У контексті конституційних змін країни Прибалтики швидко відмовилися від радянських моделей управління, закріпивши принципи ліберальної демократії та інтеграцію до європейських політичних і правових структур. Водночас Росія та Грузія пережили складніші процеси конституційних реформ, які часто відбивали внутрішню політичну боротьбу та зміни у лідерстві. Україна, зі свого боку, відзначилась боротьбою за збалансування демократичних перетворень із необхідністю підтримання політичної стабільності, що позначилось на численних конституційних поправках. Економічні перетворення в цих країнах мали різний характер і темпи, але для всіх них була характерна боротьба, зумовлена пошуком найбільш ефективного шляху переходу від планової до ринкової економіки. Це своєю чергою потребувало й відповідних політичних кроків у напрямку до демократизації режиму. Конституційні реформи також включали економічні положення, які відбивали зусилля політичного керівництва цих країн щодо інтеграції у глобальні ринки та забезпечення економічної стабільності й подальшого розвитку.

Ідеологічні переорієнтації, спричинені розпадом Радянського Союзу, змусили ці держави переглянути свої національні ідентичності та ідеологічні

підходи, що відобразилося у конституційних текстах. При цьому важливу роль відігравали історичні витоки соціокультурних процесів дорадянського та радянського періодів. Так, автори С. Наумкіна та О. Кокарев слушно зауважили, що, приміром, Балтійський регіон завжди був привабливим для росіян, оскільки росіян притягує все те, у чому для них утілюється європейський спосіб життя (Наумкіна, Кокорев 2017: 26). Загалом слід зазначити, що базові етнічні відмінності в суспільно-політичній організації та правосвідомості громадян балтійських країн і південних країн-сусідів Росії не могли не позначитись на особливостях процесів демократизації в них під час різкого розриву чи повільного дрейфу від центральної влади СРСР. Зовнішньополітичні стратегії цих держав значною мірою визначалися їхнім прагненням інтеграції до західних структур або збереженням регіонального впливу, що також впливало на внутрішньополітичні процеси. Важливими чинниками більш швидкого процесу демократизації у балтійських країнах є: 1) більша етнічна згуртованість титульних етносів цих країн; 2) факт визнання незаконності включення країн Балтії до складу СРСР у 1940 р.; 3) впродовж 50 років перебування у складі СРСР вони ментально відчували себе частиною саме західної цивілізації, включаючи демократичні цінності та принципи європейського права. На початку 1990-х років вони фактично створили єдиний політичний простір (Левін, Поплавський 2022: 190).

Зміни у політичних системах вищезгаданих країн відбивають різні шляхи розвитку демократії в них, зокрема зміцнення демократичних інститутів у країнах Прибалтики, консолідацію влади у Росії та зміни в Україні та Грузії, спрямовані на стабілізацію та демократизацію політичних процесів. Ці процеси є взаємопов'язаними з зовнішніми та внутрішніми викликами, які формували сучасне управлінське поле кожної з цих країн.

Конституційна динаміка. У пострадянських державах сформувалися різні траєкторії конституційної реформи, що відбивало їхні унікальні національні пріоритети та соціально-політичний контекст. Нові конституції стали нормативною основою трансформаційних процесів. Конституційні

рамки балтійських держав – Естонії, Латвії та Литви – швидко відійшли від радянських моделей, запровадивши ліберально-демократичні принципи, такі як поділ влади та захист прав людини на початку переходу. У прибалтійських країнах сформувався «м'який» поділ державної влади, домінування інтересів середнього класу під час розробки моделей політичної та економічної систем, реформа системи місцевого самоврядування (Левін, Поплавський 2022: 191). Тим часом Росія та Грузія показали більш мінливі шляхи конституційних реформ, часто під впливом внутрішньополітичної динаміки та змін керівництва. Конституційний ландшафт України був помітно відзначений її боротьбою за баланс між зміцненням демократії та боротьбою з політичною нестабільністю.

Економічні зрушення. Економічні зміни були наріжним каменем пострадянських трансформацій, коли всі країни борються з переходом від планової до ринкової економіки. Країни Балтії швидко інтегрувалися в європейські економічні структури, включно з Європейським Союзом, що суттєво вплинуло на їхню економічну політику та конституційні положення щодо управління економікою. Росія та Грузія, також рухаючись до ринкової економіки, дотримувалися більш поступових та іноді непослідовних підходів, що відображено в їхніх конституційних поправках, пов'язаних з правами власності та державним регулюванням.

Ідеологічні переорієнтації. Ідеологічний вакуум, який залишився після розпаду Радянського Союзу, спонукав до переоцінки національних ідентичностей та ідеологічних орієнтацій у конституційних текстах. Країни Балтії прийняли європейські демократичні цінності як основоположні, дистанціювавшись від свого радянського минулого. На противагу цьому, Росія та Україна є свідками постійних дебатів навколо національної ідентичності та державної ідеології, що впливає на їхні конституційні поправки та формулювання державних цілей і принципів.

Вектори зовнішньої політики. Зовнішні відносини та політичні орієнтири були суттєво переосмислені в пострадянських конституціях.

Країни Балтії узгодили свої конституції з членством в ЄС і НАТО, наголошуючи на інтеграції в західні політичні структури та структури безпеки. Конституція Росії відбиває її складне становище на світовій арені, врівноважуючи її історичний вплив із сучасними геополітичними амбіціями. Грузія та Україна конституційно закріпили прагнення до європейської інтеграції, підкреслюючи ці цілі серед ширшої регіональної напруженості.

Не менш важливим є ставлення Євросоюзу до Росії та інших пострадянських республік, яке формувалось поетапно (починаючи з 1991 р.) виходячи з тенденцій європейської безпеки, завдань подолання просторового бар'єру між Західною та Східною Європою. На етапі 2005-2014 рр. відбувалась поступова диференціація відносин ЄС з країнами-сусідами та фактичного визнання неефективності Європейської політики сусідства. Початком останнього етапу вважаються загострення кризи в Україні, анексія Криму, війна в Донбасі 2014 р., які продемонстрували неспроможність ЄС забезпечувати вирішальний вплив на перебіг подій біля його кордонів (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017: 44-46).

Реформи політичної системи. Конституційні реформи політичних систем у цих країнах відбивають їхні різноманітні шляхи до демократії. Країни Балтії створили стабільні демократичні рамки, згідно з якими здійснювали регулярні перегляди для приведення у відповідність з європейськими стандартами. Поправки до Конституції Росії часто зосереджувалися навколо консолідації влади та структур управління, відбиваючи ширшу динаміку політичного контролю. Грузія та Україна зазнали значних конституційних змін для стабілізації своїх політичних систем і зміцнення демократичного правління. На основі аналізу конституційних документів, економічних даних, політичних доктрин та відповідної літератури складено порівняльно-аналітичну таблицю, яка демонструє ключові аспекти динаміки розвитку пострадянських країн, починаючи з 1991 року, коли відбувся розпад СРСР. Дані таблиці охоплюють конституційні зміни, економічні перетворення, ідеологічні зрушення, вектори

зовнішньої політики та реформи політичних систем у таких країнах, як Естонія, Латвія, Литва, Україна, Росія та Грузія. Конституційні зміни відбивають спроби країн адаптуватися до нових внутрішніх викликів та міжнародних вимог, в той час як економічні перетворення підкреслюють перехід від планової до ринкової економіки. Ідеологічні зрушення містять у собі відмову від комуністичного минулого та формування національної ідентичності, а зміни в зовнішній політиці та політичних системах відбивають зусилля країн інтегруватися в глобальні та регіональні структури, зміцнюючи при цьому внутрішню стабільність та демократичний розвиток.

Таблиця 1.2

Еволюція конституцій, економіки, ідеології та політичних систем у пострадянських країнах

Параметр	Естонія	Латвія	Литва	Україна	Росія	Грузія
Конституційні зміни	1992 р., додаткові зміни для інтеграції в ЄС	1991 р., реформа 1998 р. для інтеграції в ЄС	1992 р., часті поправки для ЄС та НАТО	1996 р., зміни 2004, 2010, 2019 рр. для збалансування влади	1993 р., зміни 2008, 2020 рр. для розширення влади президента	1995 р., зміни 2004, 2010 рр. для зміцнення парламенту
Економічні перетворення	Швидка приватизація, інтеграція в ЄС	Приватизація, економічна стабілізація, членство в ЄС	Ринкові реформи, активне залучення інвестицій, ЄС	Поступова приватизація, реформи ринку, корупція	Великі приватизації, державний контроль над ключовими галузями	Приватизація, реформи, залежність від міжнародної допомоги
Ідеологічні зрушення	Європейські демократичні цінності, вихід з радянського впливу	Зосередження на національних цінностях та євроінтеграції	Акцент на демократії, західних цінностях	Боротьба з радянською спадщиною, євроатлантичний курс	Патріотизм, державницькі ідеї, «вертикаль влади»	Прозахідна орієнтація, демократичні реформи
Зовнішня політика	Інтеграція в ЄС та НАТО	Активна євроінтеграція та участь в міжнародних проєктах	Зближення з ЄС та НАТО, західні альянси	Членство в ЄС і НАТО як стратегічна мета, війна з Росією	Спроби відновлення регіонального впливу, складні відносини з Заходом	Намагання інтегруватися в ЄС та НАТО, напруженість з Росією
Реформи політичних систем	Стабільна демократична система, регулярні перегляди	Посилення ролі парламенту, демократичні інститути	Демократичне зміцнення, регулярні конституційні реформи	Реформи судової системи, політичні коливання	Консолідація влади, обмеження опозиції	Демократизація, перехід до парламентської республіки

Джерело: (1991-2011...; Міжнародні наслідки...; Конституція Естонії; Конституція Латвійської Республіки; Конституція Литовської Республіки; Конституція України; Відмінності української...; Конституція РФ; Конституція Грузії; Рафальський 2023).

Отже, дані порівняльно-аналітичної таблиці свідчать про трансформації пострадянських країн, комплексний перегляд широкого спектру змін у конституціях, економічних структурах, ідеологічних наративах, зовнішній політиці та політичних системах країн Балтії, Росії та Грузії. Кожна з них по-своєму, впроваджують демократичні інститути та демократичні практики в управління на всіх рівнях, розбудовуючи паралельно громадянське суспільство як основу демократичного політичного режиму.

Згадані країни проходили через значні конституційні зміни, які були спрямовані на встановлення правових основ нових демократичних інститутів, утвердження багатопартійності, забезпечення прав і свобод громадян та впровадження механізмів громадського контролю над владою. Ці процеси, особливо в країнах Прибалтики, супроводжувались швидкою інтеграцією в європейські економічні та політичні структури, що мало стабілізуючий ефект на їхні економіки й сприяло консолідації демократичних реформ. Водночас Росія та Грузія демонструють більш складний і неоднозначний підхід до конституційних змін, часто викликаний внутрішніми політичними кризами, внутрієлітними протиріччями, боротьбою за владу та лідерство, що подекуди негативно позначається на стабільності та прозорості впроваджуваних реформ, непрорахованості їхніх наслідків. Ідеологічні зрушення в цих країнах підкреслюють відхід від авторитарного минулого до формування більш плюралістичних суспільних наративів, які часто включають переосмислення національної ідентичності та ролі держави у глобалізованому світі. Зовнішньополітичні орієнтації країн також зазнали суттєвих перетворень, де акцент зміщується від традиційної залежності від Росії до ширших європейських та трансатлантичних інтеграційних процесів, що вказує на стратегічний вибір цих держав щодо свого місця у світовому порядку.

Таким чином, вищезазначені країни, хоча й рухаються різними шляхами, демонструють спільну тенденцію до зміцнення правових

демократичних структур, які мають забезпечити стабільність, розвиток і інтеграцію у ширший глобальний контекст.

Політичні режими, що сформувалися у країнах пострадянського простору після розпаду Радянського Союзу, являють собою широкий спектр управлінських структур, від парламентських до президентських систем, кожна з яких відбиває унікальні історичні, культурні та геополітичні особливості відповідної країни. Зокрема, Естонія, Латвія та Литва розвинули парламентські республіки, що є характерним для європейських демократій, а Грузія та Україна варіюють між президентсько-парламентськими формами з сильною президентською владою. Росія своєю чергою розробила гібридну систему з домінуванням президентської влади, яка посилює централізацію та контроль. Ця різноманітність у формуванні державних інститутів і політичних систем корелює з теорією Ч. Тіллі про державотворення, де ключовим елементом є здатність держави вести війну та забезпечувати безпеку, що в свою чергу вимагає створення ефективної бюрократії та розвинутої системи оподаткування для мобілізації ресурсів.

Здатність до ведення війни, згідно з Ч. Тіллі, є фундаментом для становлення міцної державної машини, яка забезпечує не лише внутрішній порядок, а й зовнішню обороноздатність (Тіллі 2016). У контексті пострадянських реалій це призвело до формування різних моделей політичного управління, від авторитарних до демократичних, кожна з яких рефлектує специфічні внутрішньополітичні виклики та міжнародні вектори розвитку. Так, країни Прибалтики вибрали шлях євроінтеграції та демократизації, розвиваючи правову державу та ринкову економіку, що сприяло стабілізації політичного режиму і забезпеченню громадянських свобод. З іншого боку, країни з сильнішими авторитарними тенденціями, такі як Росія, демонструють модель, де військова міць та контроль над бюрократією використовуються як засоби збереження влади внутрішньої еліти, що часто веде до обмеження політичного плюралізму та громадянських свобод. Ці різні траєкторії розвитку підкреслюють, що

політичні режими пострадянських країн формуються під значним впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи історичні траєкторії, культурні особливості, економічні умови та міжнародні відносини (Тілли 2016).

У своєму аналізі політичних трансформацій пострадянського простору, особливо в країнах Центральної Азії, Т. Ляшенко детально розглядає перехід від авторитарних до демократичних режимів. Основні стадії цього процесу охоплюють лібералізацію, демократизацію та соціалізацію, кожна з яких має свої особливості та виклики у різних державах. Лібералізація передбачає зменшення державного контролю над економікою і особистими свободами, тоді як демократизація вимагає формування нових політичних інститутів та правових систем, які забезпечують участь громадян в управлінні державою. Процес демократизації також включає соціалізацію, де відбувається формування демократичної політичної культури, утвердження демократичних цінностей серед населення. Тут важливо зміцнення інституційної спроможності та стабільності управлінських структур, що є вирішальним для успішної імплементації реформ. Ці процеси вимагають значного часу та стратегічного підходу для уникнення внутрішніх конфліктів і забезпечення включення громадян у державотворчі процеси, що сприяє стабілізації політичних систем та глибокій демократизації (Ляшенко 2018).

А. Бульвінський у своїй монографії «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» висвітлює комплексність процесів модернізації, які охоплюють інституційні зміни, правові реформи, а також переосмислення культурних і ідеологічних основ у країнах, що розвиваються після розпаду СРСР. Вказується на непростий шлях модернізації в Україні, Росії, Грузії та державах Прибалтики, кожна з яких розвивається у власному ритмі та з власними особливостями. У країнах Прибалтики, наприклад, політичні реформи просуваються з чіткою орієнтацією на європейські демократичні стандарти, що значно спрощує процес інституціональної адаптації та інтеграції в європейські структури. Натомість в Росії і Грузії шляхи демократизації є більш складними через

внутрішньополітичні конфлікти, сильну централізацію влади та глибокі історичні корені авторитаризму. Україна демонструє приклад країни, що переживає глибокі суспільно-політичні зміни, намагаючись знайти баланс між новими демократичними інституціями та спадщиною минулого (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017).

Політичні режими пострадянського простору часто поєднували демократичну модернізацію політичної системи з елементами авторитарних практик у сфері управління. Одним із важливих аспектів цього процесу є монополізація влади політичними та економічними елітами, які використовують державні ресурси для зміцнення своєї влади в умовах внутрішньої або зовнішньої нестабільності. Аналіз еволюції політичних режимів у країнах пострадянського простору виявляє глибокі інституціональні зміни та динаміку в зовнішньополітичних орієнтаціях, що стали наслідком розпаду СРСР. Перехідні процеси в цих країнах супроводжувалися формуванням нових конституційних рамок, встановленням зовнішніх політичних векторів та реорганізацією національних еліт. Зміни політичних режимів в кожній з країн, від авторитарних до демократичних або гібридних форм управління, ілюструють складність і неоднорідність процесів демократизації та модернізації, що впливають на внутрішнє і міжнародне становище цих держав. Утім, сам опис еволюції політичних режимів пострадянських держав ще не дає вичерпної відповіді на питання, чому в одних випадках соціально-політичні суперечності набували форми затяжного або відкритого воєнного протистояння, а в інших конфліктний потенціал тривалий час залишався латентним або локалізованим. Для пояснення цієї відмінності недостатньо зосереджуватися лише на інституційній будові держави, зовнішньополітичних орієнтаціях чи етнополітичній строкатості регіону. Необхідним є такий аналітичний підхід, який дозволяє поєднати внутрішню організацію влади, характер політичного домінування, способи легітимації режиму, інтенсивність інструменталізації ідентичностей та логіку

використання сили в єдиній пояснювальній конструкції.

Саме з цією метою у дослідженні пропонується режимно-конфліктна модель аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі. Її формування зумовлено внутрішньою логікою дисертаційного дослідження, у межах якого послідовно простежуються: неоднакові траєкторії політичної трансформації пострадянських держав, відмінності у ступені концентрації влади, інституційної спроможності та політичної конкуренції, нерівномірна схильність держав до зовнішньополітичної конфронтації, ревізіонізму або використання військової сили як інструменту досягнення політичних цілей.

Запропонована нами модель виходить із того, що військовий конфлікт у пострадянському середовищі не є наслідком одного вирішального чинника. Його виникнення, інтенсивність, тривалість і форма залежать від поєднання кількох блоків змінних, які в сукупності утворюють режимно-конфліктну конфігурацію держави. У межах цієї конфігурації політичний режим розглядається не як формально-юридичний тип правління, а як спосіб реального здійснення влади, що включає характер доступу до політичного центру, рівень конкуренції, ступінь інституційного стримування, способи мобілізації лояльності, практики примусу та форми зовнішньополітичного самоствердження.

Суть режимно-конфліктної моделі полягає в тому, що конфліктогенність пострадянської держави визначається не окремими політичними характеристиками самими по собі, а тим, як вони взаємодіють між собою. Низький рівень політичної конкуренції ще не обов'язково веде до війни, однак у поєднанні з персоналізацією влади, слабкими інституційними обмеженнями, дефіцитом внутрішньої легітимності та активною мобілізацією через образ зовнішньої чи внутрішньої загрози він істотно підвищує імовірність того, що накопичені суперечності будуть переведені у форму насильницького протистояння. Відповідно, модель пояснює не просто наявність конфлікту, а механізм його політичного визрівання.

У структурі запропонованої моделі доцільно виокремити шість

взаємопов'язаних аналітичних компонентів:

1. Тип режимної організації влади. Йдеться про те, наскільки відкритим або закритим є політичний режим щодо конкуренції, зміни еліт, суспільного представництва та інституціоналізованого конфліктного арбітражу. Чим вищим є ступінь режимної закритості, тим меншою стає здатність політичної системи поглинати суперечності ненасильницьким шляхом.
2. Ступінь персоналізації політичного центру. Якщо політичні рішення залежать переважно від вузького кола осіб або від домінуючого лідера, механізм колективної відповідальності послаблюється, а застосування сили дедалі частіше стає не винятковим, а звичним інструментом управління кризою, мобілізації підтримки чи демонстрації контролю.
3. Стан інституційних обмежень і стримувань. Мається на увазі реальна, а не декларативна спроможність парламенту, суду, опозиції, медіа, місцевого самоврядування та громадянського суспільства впливати на процес ухвалення рішень. Якщо інституційні обмеження є слабкими, режим отримує можливість переводити політичні труднощі у силову площину без значного внутрішнього опору.
4. Характер режимної легітимації. У нестабільних або напівзакритих політичних системах дефіцит демократичної легітимності часто компенсується не розширенням участі, а створенням мобілізаційних наративів, у яких загроза, ворог, реванш, історична місія або геополітичне протистояння стають інструментами внутрішньої консолідації. Саме тому зовнішньополітична напруженість у таких системах нерідко виконує і внутрішньополітичну функцію.
5. Інструменталізація ідентичнісних та історичних поділів. Конфліктогенність суттєво зростає тоді, коли політичні еліти перетворюють мовні, етнічні, регіональні, цивілізаційні або історичні відмінності на ресурси політичної мобілізації. За таких умов суспільна неоднорідність перестає бути просто соціальним фактом і стає механізмом політичного загострення.

6. Зовнішньополітичний режим діяльності держави. Йдеться про те, чи орієнтована держава на кооперативну безпекову поведінку, балансування, оборонне самозбереження, чи на ревізійоністське переозначення кордонів впливу, силовий тиск або нав'язування власної політичної волі сусідам. Для пострадянського простору саме взаємодія внутрішньої режимної логіки із зовнішньополітичним ревізійонізмом виявляється одним із ключових чинників ескалації.

Таким чином, режимно-конфліктна модель фіксує такий причинний ланцюг: що вищими є режимна закритість, персоналізація влади, слабкість інституційних стримувань, компенсаторна мобілізація через загрозу, інструменталізація ідентичностей та схильність до зовнішньополітичного ревізійонізму, то вищою є імовірність переходу накопичених суперечностей у військовий конфлікт. Водночас зниження інтенсивності хоча б частини цих компонентів не усуває автоматично конфліктний потенціал, але зменшує імовірність його переходу в масштабне насильство. Стислий вигляд логіки моделі виглядає таким чином: рівень військової конфліктогенності держави є функцією взаємодії режимної закритості, персоналізації влади, інституційної слабкості, дефіциту легітимації, ідентичнісної мобілізації та зовнішньополітичного ревізійонізму. Цю формулу доцільно розуміти не як математичне рівняння, а як аналітичний вираз внутрішньої будови конфліктного процесу.

Запропоновано узагальнений вигляд формули моделі:

$$РКК = РЗ + ПВ + СОІ + ДЛ + ІМ + ЗР$$

де РКК – режимно-конфліктна конфігурація держави;

РЗ – режимна закритість;

ПВ – персоналізація влади;

СОІ – слабкість обмежувальних інститутів;

ДЛ – дефіцит внутрішньої легітимації;

ІМ – ідентичнісна мобілізація;

ЗР – зовнішньополітичний ревізійонізм.

Аналітична перевага запропонованої формули полягає в тому, що вона дозволяє порівнювати не лише держави між собою, а й різні періоди розвитку однієї держави. В результаті модель придатна як для міждержавного порівняння, так і для виявлення внутрішньої динаміки конфліктогенності в часі.

Значення запропонованої моделі полягає насамперед у тому, що вона дозволяє подолати спрощене пояснення пострадянських військових конфліктів як виключно етнічних, територіальних або геополітичних. У межах цієї моделі конфлікт розглядається як результат специфічної взаємодії режимних характеристик держави з історичними, соціальними та зовнішньополітичними умовами. Такий підхід дає змогу побачити, що один і той самий етнополітичний або територіальний спір у різних режимних умовах має різний потенціал ескалації.

Модель придатна до прикладного використання. Вона дає змогу не лише описувати вже наявні конфлікти, а й виявляти ті параметри політичного розвитку, які підвищують ризик їхнього виникнення або повторної ескалації. У цьому сенсі модель може використовуватися як інструмент порівняльного політичного аналізу, що поєднує теоретичний рівень узагальнення з емпіричною придатністю до конкретних кейсів пострадянського простору.

Для зручності подальшого аналізу доцільно узагальнити зміст запропонованої режимно-конфліктної моделі аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі у вигляді таблиці.

Таблиця 1.3 (авторська)

Структура режимно-конфліктної моделі та її конфліктогенні ефекти

Компонент моделі	Зміст компонента	Конфліктогенний ефект
Тип режимної організації влади	Відбиває ступінь відкритості політичної системи, рівень конкуренції, можливість зміни еліт і наявність інституційних каналів врегулювання суперечностей	Закритий режим обмежує мирні способи розв'язання конфліктів і підвищує ймовірність їх переходу у силову форму
Персоналізація влади	Характеризує концентрацію ухвалення рішень у руках лідера або вузького кола правлячих акторів	Підвищує ризик силових рішень, знижує роль колективної відповідальності та посилює суб'єктивний чинник ескалації
Стан обмежувальних інститутів	Показує реальну здатність парламенту, суду, опозиції, медіа та громадянського суспільства стримувати монополізацію влади	Слабкість інститутів полегшує перехід від політичної кризи до примусу і насильства
Характер режимної легітимації	Показує, на чому ґрунтується підтримка режиму: участь, ефективність, ідеологія, загроза, образ ворога чи мобілізація страху	Дефіцит легітимації часто компенсується конфронтаційною мобілізацією, що збільшує конфліктний потенціал
Ідентичнісна мобілізація	Охоплює використання мовних, етнічних, регіональних, цивілізаційних та історичних відмінностей у політичній боротьбі	Політизація відмінностей перетворює соціальну неоднорідність на механізм ескалації
Зовнішньополітичний режим дії	Визначає орієнтацію держави на кооперацію, балансування, оборону або ревізійське силове самоствердження	Ревізійніська поведінка підвищує ймовірність трансформації внутрішнього конфліктного потенціалу у міждержавний або змішаний конфлікт
Підсумковий ефект моделі	Відбиває сукупну дію всіх компонентів у межах єдиної режимно-конфліктної конфігурації	Чим інтенсивніше взаємодіють компоненти, тим вищою є ймовірність виникнення, ескалації та тривалості військового конфлікту

Отже, запропонована режимно-конфліктна модель дає змогу перейти від опису трансформацій пострадянських держав до пояснення механізмів виникнення та розвитку військових конфліктів у певному регіоні. Вона поєднує інституційний, режимний, мобілізаційний і зовнішньополітичний рівні аналізу, що створює необхідну методологічну основу для подальшого порівняльного дослідження конкретних конфліктних кейсів. Саме тому у наступних розділах доцільно зосередитися на тому, яким чином особливості політичних режимів, характер їхньої еволюції та способи взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників визначали форми, інтенсивність і тривалість військових

конфліктів на пострадянському просторі.

Еволюція політичних режимів на пострадянському просторі не була лінійною, односпрямованою чи однаково успішною для всіх держав, які постали після розпаду СРСР. Попри спільність стартових умов, пов'язаних із руйнуванням радянської інституційної моделі, кризою старих механізмів легітимації влади та необхідністю одночасного державного і національного будівництва, подальші траєкторії політичного розвитку виявилися принципово різними. Одні країни змогли інституціоналізувати конкурентну політику, забезпечити змінюваність влади, закріпити верховенство права та підпорядкувати силові структури цивільному контролю. Інші, навпаки, відтворили практики надмірної концентрації влади, персоналізації політичного керівництва, вибіркового застосування права та обмеження реальної політичної конкуренції. Саме ця неоднорідність режимних траєкторій дає підстави розглядати пострадянський простір не як політично однорідний регіон, а як сукупність держав із різними моделями взаємодії між інститутами, елітами, суспільством і зовнішніми акторами.

Водночас важливо враховувати, що формальні конституційні моделі далеко не завжди відбивали реальний характер функціонування влади. Наявність президентської, парламентської чи змішаної форми правління сама по собі ще не визначала ані ступінь демократичності режиму, ані якість політичного процесу. У низці пострадянських держав зберігався істотний розрив між офіційно задекларованими демократичними процедурами та фактичними механізмами ухвалення політичних рішень. Це виявлялося у домінуванні неформальних мереж впливу, патронально-клієнтельських зв'язків, високому рівні залежності судової системи від виконавчої влади, а також у використанні адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній. За таких умов модернізація інституцій нерідко мала фрагментарний характер: окремі елементи демократичного устрою запроваджувалися формально, але не супроводжувалися глибокою зміною політичних практик.

Окремої уваги заслуговує питання співвідношення між внутрішніми

реформами та зовнішньополітичними орієнтаціями пострадянських держав. У тих країнах, де модернізаційний курс поєднувався з послідовною орієнтацією на європейські та євроатлантичні стандарти, інституційні зміни зазвичай набували більш системного характеру. Натомість у випадках, коли домінуючі еліти були зацікавлені передусім у самозбереженні, зовнішньополітичний вектор часто використовувався як інструмент легітимації внутрішньої централізації влади або як механізм балансування між конкуруючими центрами впливу. Це свідчить про те, що зовнішньополітичний вибір у пострадянських країнах неможливо аналізувати ізольовано від типу політичного режиму, структури елітних коаліцій та характеру взаємодії держави з громадянським суспільством.

Не менш важливим є і те, що зміни політичного режиму безпосередньо впливали на рівень внутрішньої стабільності, характер політичної мобілізації та здатність держави реагувати на кризові явища. У конкурентних політичних системах суспільне невдоволення частіше отримувало інституціоналізовані канали вираження через вибори, парламентську боротьбу, діяльність партій, медіа та громадських організацій. Натомість у режимах із високим рівнем централізації та обмеженою політичною конкуренцією накопичення соціального напруження часто відбувалося приховано, а його розрядка набувала форми гострих політичних криз, масових протестів або силового протистояння. Саме тому аналіз політичного режиму є принципово важливим не лише для опису державного устрою, а й для розуміння потенціалу конфліктогенності, який формується в межах конкретної політичної системи.

Крім того, пострадянські політичні режими відрізнялися за темпами, глибиною та напрямом інституційної адаптації до нових історичних умов. Для частини держав було характерне відносно швидке закріплення процедур політичного плюралізму, розмежування гілок влади та інтеграція до західних інституцій. Для інших більш типовими стали циклічні коливання між обмеженою лібералізацією та повторною авторитарною консолідацією.

Унаслідок цього в межах пострадянського простору сформувалися різні типи режимної еволюції: від відносно успішної демократичної консолідації до гібридних, конкурентно-авторитарних та відверто авторитарних моделей. Така типологічна строкатість має не лише описове, а й пояснювальне значення, оскільки дозволяє виявити, за яких умов модернізація політичних інститутів сприяла стабілізації держави, а за яких – навпаки, супроводжувалась загостренням внутрішніх суперечностей.

З огляду на це, порівняльний аналіз еволюції політичних режимів у пострадянських країнах є необхідним методологічним кроком для подальшого дослідження військових конфліктів у регіоні. Він дає змогу простежити зв'язок між типом політичної організації влади, рівнем інституційної стійкості, характером зовнішньополітичних орієнтацій та потенціалом виникнення конфліктних ситуацій. Саме у такій перспективі можна глибше зрозуміти, чому одні держави зберегли відносну політичну стабільність і змогли інституціоналізувати суспільні суперечності, тоді як інші виявилися більш вразливими до внутрішньої дестабілізації, зовнішнього втручання або силових сценаріїв розв'язання політичних проблем.

У цьому зв'язку доцільно звернутися до узагальненого порівняння окремих пострадянських країн, яке дозволяє побачити не лише спільну історичну спадщину, а й принципові відмінності у моделях політичного розвитку, способах модернізації інститутів, ролі міжнародних організацій та нових політичних динаміках, що визначили сучасне обличчя регіону. У таблиці 1.4 ми простежуємо особливості еволюції політичних режимів у низці пострадянських країн.

Таблиця 1.4

Еволюція політичних режимів у пострадянських країнах

Країна	Еволюція політичного режиму	Нові політичні динаміки	Вплив міжнародних організацій
Естонія	Ранній перехід до парламентської демократії зі стабільним управлінням.	Інтеграція в європейські економічні та безпекові структури.	Суттєвий вплив ЄС і НАТО.
Латвія	Перехід до парламентської демократії з інтеграцією в ЄС та НАТО.	Активна участь у міжнародній торгівлі та політиці ЄС.	Активний член ЄС та НАТО.
Литва	Швидка інтеграція у ЄС та НАТО, адоптація парламентської демократії.	Міцні зв'язки з ЄС та НАТО, участь у міжнародних миротворчих місіях.	Міцна інтеграція в структури ЄС та НАТО.
Україна	Коливання між парламентською та напівпрезидентською системами; реформи управління.	Баланс між інтеграцією в Захід та історичні зв'язки з Росією.	Вплив ЄС, НАТО, МВФ та Світового банку.
Росія	Авторитарні тенденції з централізованою владою в руках президента.	Геополітичний вплив у колишніх радянських територіях і за їх межами.	Санкції та виклики з боку Заходу.
Білорусь	Мінімальні зміни від радянських структур, авторитарний режим.	Обмежена взаємодія з Заходом, тісні зв'язки з Росією.	Мінімальний західний вплив.
Молдова	Парламентська демократія з політичною нестабільністю та викликами управління.	Боротьба з корупцією, політичні кризи, ЄС та США як потенційні партнери.	Підтримка від ЄС, МВФ, Світового банку.
Грузія	Зміни влади між президентом і парламентом; рух до глибших демократичних реформ.	Аспірації до ЄС і НАТО, вплив Росії.	Стратегічна допомога від США та ЄС.
Азербайджан	Авторитарний режим з централізованим контролем президента.	Енергетично орієнтована зовнішня політика, стратегічні партнерства.	Баланс між Заходом і Сходом.
Вірменія	Напівпрезидентська система з періодичними антидемократичними відступами.	Напружені відносини з сусідами, балансування між ЄС та Росією.	ЄС як партнер у сусідських програмах.

Джерело: (Кошельник 2024; Пирожков 2000; Майборода 2023; Kuzio 2001)

Таким чином, таблиця демонструє глибокі перетворення політичних режимів пострадянських країн, що розглядаються, з вираженою специфікою реформ у кожній з них. Розгортання політичних систем відбувається під впливом нових зовнішньополітичних векторів, що значно відрізняються залежно від геополітичного положення та внутрішньополітичних реалій

кожної країни. На прикладі держав Прибалтики – Естонії, Латвії та Литви – спостерігаємо активне включення в структури ЄС та НАТО, що сприяло стабілізації та розвитку демократичних інститутів. Україна, з іншого боку, демонструє боротьбу за демократичне врядування на фоні політичних криз та зовнішнього втручання, прагнучи до збалансованих відносин з ЄС і Росією. Так, Росія і Білорусь демонструють більш авторитарні тенденції з централізованою владою, що прагне зберегти контроль над внутрішніми процесами та мінімізувати західний вплив. Молдова та Грузія, в свою чергу, показують приклади країн, що намагаються знайти баланс між реформами та внутрішньополітичними труднощами, втілити демократичні стандарти та інтегруватися в європейські структури. Азербайджан і Вірменія, з їхніми особливостями політичного розвитку та зовнішніми конфліктами, ілюструють складність збереження внутрішньої стабільності та реалізації економічних інтересів на тлі міжнародних суперечок.

Війни та збройні конфлікти, зокрема, мають подвійний вплив на державотворення у пострадянських країнах. З одного боку, вони стимулюють централізацію влади, оскільки потребують координації та мобілізації ресурсів на національному рівні. З іншого боку, війни можуть викликати політичну та економічну нестабільність, що спричиняє зміни політичних режимів або навіть державних кордонів.

Історія пострадянських держав показує, що військові конфлікти і міжнародні суперечки відіграють ключову роль у формуванні національної ідентичності та внутрішньополітичних елементів. Наприклад, війни за незалежність або територіальні спори нерідко стають каталізатором для консолідації влади та створення «міцного» державного апарату (Тіллі 2016).

Таким чином, аналіз політичних режимів пострадянського простору вимагає уваги до історичної динаміки державотворення, ролі військових конфліктів у цьому процесі та здатності політичних еліт адаптувати структури управління до змінюваних умов внутрішньої та зовнішньої політики. Ці аспекти критично важливі для розуміння сучасних викликів та

можливостей, з якими стикаються пострадянські держави на шляху до політичної стабілізації та економічного розвитку.

У рамках аналізу пострадянських політичних систем неможливо оминати особливий підхід Олександра Фісуна до їхньої характеристики, ґрунтовно доводячи їхній неопатримоніальний характер: неопатримоніальні режими формують значну частину політичного ландшафту цих країн. Ці режими являють собою унікальне поєднання традиційних патримоніальних структур і сучасних бюрократичних елементів, що визначає особливий характер їхнього управління та політичної організації (Fisun 2019).

Неопатримоніальні режими, які детально описує О. Фісун, базуються на сильній централізації влади, де домінуюче становище займає лідер або вузька група осіб, що оточує лідера. У таких системах авторитет лідера часто заснований на особистих зв'язках та вірності, а не на формальних демократичних процедурах чи законодавстві. Це призводить до формування неформальних механізмів управління, які в деяких випадках ефективніше формальних інститутів через їхню гнучкість і адаптивність до мінливих умов (Fisun 2016).

Система влади в неопатримоніальних режимах часто включає клієнтелістські мережі, де розподіл ресурсів і привілеїв відбувається за логікою обміну послугами на лояльність. Такий підхід до управління сприяє стабільності режиму на короткострокову перспективу, але може призводити до системної корупції та відсутності прозорості, що ускладнює довгостроковий розвиток і модернізацію. Неопатримоніальні режими також відзначаються певною амбівалентністю в зовнішніх відносинах і внутрішній політиці. З одного боку, вони прагнуть до збереження національного суверенітету і незалежності, з іншого – до інтеграції у світове співтовариство для отримання економічних та політичних дивідендів. Це створює напруженість між національними інтересами та глобальними зобов'язаннями, що вимагає від лідерів неопатримоніальних режимів високого рівня політичної гнучкості та дипломатичної майстерності. У неопатримоніальній

системі національний лідер контролює політичне та економічне життя країни й особисті стосунки з клієнтами, відіграє вирішальну роль у накопиченні особистого багатства або підйомі і занепаді членів політичної еліти (Fisun 2012: 91; Fisun 2016: 106).

Описані О. Фісуном особливості політичних режимів пострадянського простору вказують на глибокі виклики, з якими стикаються ці країни на шляху до демократичного розвитку та модернізації. Вони потребують не лише реформ управлінських структур, але й зміни політичної культури, яка б сприяла створенню стійких та ефективних державних інститутів. Одна з особливостей гібридних режимів є відсутність верховенства права, що зумовлюється залежним характером судової влади та культурними й інституційними чинниками (Мацієвський 2016: 177).

У своїй роботі «Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи» О. Авксентьєв та Т. Авксентьєва аналізують критичний аспект політичної стабільності, який є важливим для всього пострадянського регіону. Автори стверджують, що належне суспільне порозуміння є ключовим для підтримання стабільності та ефективності управління. Це порозуміння включає у себе не лише згоду на базові політичні принципи та цілі, але й активну участь громадян в політичному процесі та їхню згоду на вибрані урядом методи управління.

Науковці зазначають, що дефіцит суспільного порозуміння може призвести до політичної нестабільності, оскільки без нього зростає ризик громадського невдоволення та соціальних протестів. У пострадянських країнах, де часто спостерігаються підвищена політична поляризація та недовіра до владних інституцій, суспільне порозуміння може служити фундаментом для створення більш прозорих та відповідальних урядів.

У роботі О. Авксентьєва та Т. Авксентьєвої підкреслюється, що розвиток ефективного суспільного діалогу між владою та громадськістю є критичним для забезпечення довгострокової стабільності в пострадянських країнах. Це включає у себе не тільки усунення комунікаційних бар'єрів, але й

залучення громадян до вирішення ключових питань через інклюзивні політичні процеси. Підхід, що базується на взаєморозумінні та спільній участі, може сприяти створенню більш міцних та гнучких політичних систем, здатних адаптуватися до змінних умов сучасності (Авксентьєв, Авксентьєва 2015: 98).

Політичні режими пострадянського простору відзначаються складною і неоднорідною динамікою, що формується під впливом історичних, соціально-економічних та культурних чинників, які залишилися в спадщину від радянської епохи. Відсутність усталених демократичних традицій, слабкість інституцій і вплив авторитарних практик часто призводять до домінування однієї партії або невеликої групи політичних сил, що контролюють ключові ресурси та політичні процеси. У багатьох пострадянських країнах політична система характеризується домінуванням однієї партії, що стає не лише основним каналом для формування влади, а й інструментом контролю за суспільством і державними інституціями. Ці домінуючі партії часто виступають як спадкоємці колишніх комуністичних структур, використовуючи свою адміністративну та організаційну перевагу для збереження влади. Вони створюють систему, де політична конкуренція є формальною, а опозиційні сили значною мірою обмежені в своїх можливостях.

Домінування однієї партії в пострадянських політичних системах також пов'язано з процесами консолідації влади навколо певного лідера або вузької групи еліт, що сприяє збереженню авторитарних практик управління. Така концентрація влади перешкоджає розвитку політичного плюралізму і призводить до стагнації демократичних процесів. Системи, де домінуюча партія має вирішальний вплив на політичний процес, характеризуються слабким громадянським суспільством, обмеженим доступом до незалежних медіа та контролем над судовою системою. Водночас специфіка української політичної системи демонструє певні відмінності від інших пострадянських країн. Тут, попри періоди домінування окремих партій або політичних

блоків, спостерігається більш динамічна політична боротьба та більший рівень політичного плюралізму. Це частково пояснюється високою мобільністю електорату, частими змінами політичних коаліцій та сильним впливом громадянського суспільства на політичні процеси (Назаров 2017).

Таким чином, загальна характеристика політичних режимів країн пострадянського простору включає значний вплив домінуючих партій на формування та функціонування політичної системи, що часто призводить до авторитарних практик і обмеження політичної конкуренції. Проте в окремих країнах, таких як Україна, можна спостерігати відносно більший рівень політичної динаміки та конкуренції, що вказує на наявність потенціалу для демократичного розвитку в регіоні.

1.2. Траєкторії еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів

Траєкторії еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів можна аналізувати крізь лінзу дилем модернізації і state-building, які розкриває Чарльз Тіллі у своїй теорії формування держав. Цей процес є особливо актуальним для пострадянських держав, де спроби модернізації часто супроводжуються не лише технологічними та економічними змінами, але й значними політичними перетвореннями, які впливають на всі аспекти суспільного життя.

Трансформація як один із варіантів демократичного переходу – складний і багатогранний процес. Перш за все, модернізація в пострадянських країнах відбувається у контексті прагнення до створення більш ефективних, прозорих та відповідальних управлінських структур, які мають замінити авторитарні советські моделі на демократичні. Це передбачає впровадження нових законодавчих норм, створення інститутів громадянського суспільства та реформування економіки відповідно до міжнародних стандартів ринкової економіки. Політичні зміни можуть відбуватися або шляхом пристосування системи до нових вимог соціального

середовища або шляхом зміни однієї системи іншою системою. Стабільність політичних систем не означає відсутності змін у них. Їхня стійкість це характеристика системної здатності адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх впливів (Радченко 2015). Водночас зміна політичних еліт, що часто супроводжує модернізацію, може викликати опір з боку традиційних сил, які зацікавлені у збереженні старих порядків. Нові еліти, здобуваючи владу, стикаються з викликами легітимації своєї влади та впровадженням реформ, які можуть викликати соціальну незадоволеність або навіть політичні кризи. Додаткову складність вносять економічні негаразди та корупція, які можуть загальмувати або спотворити процеси модернізації як демократизації. Ключовим аспектом у цьому процесі є також міжнародна інтеграція та співпраця, яка допомагає пострадянським країнам залучати інвестиції, технології та впроваджувати кращі світові практики. Однак геополітичні напруженості та конфлікти також відіграють значну роль, іноді підриваючи зусилля з модернізації та зближення з міжнародними партнерами. На наш погляд, варто погодитись з авторами фундаментальної монографії «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» під редакцією А. Г. Бульвінського, щодо більш прийняттого у змістовному і більш нейтрального у ціннісному розумінні поняття «демократичний транзит», який краще відбиває розмаїття обставин, особливостей та поліваріантність кінцевих форм суспільних трансформацій (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017: 21).

Таким чином, еволюція пострадянських політичних режимів є складним процесом, що включає в себе багатопланові взаємодії між внутрішніми та зовнішніми чинниками. Успіх цього процесу залежить не лише від політичної волі та візії лідерів, але й від здатності суспільства адаптуватися до нових умов і викликів, які постають перед країною в період глобальних змін (Тіллі 2016).

Траєкторія еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів зазнає значних викликів, пов'язаних із балансуванням між потребою

в інноваціях та прагненням до збереження існуючих владних структур. Олександр Фісун у своїх дослідженнях вказує на те, що хоча модернізація може сприяти розвитку інфраструктури та економіки, вона часто залишається обмеженою з огляду на політичну систему, що не зазнає істотних змін. Така обмеженість проявляється через низку характеристик неопатримоніальних режимів, які впливають на процеси політичного розвитку і державотворення. Основною ознакою патримоніалізму є приватне привласнення правової сфери тими, хто володіє політичною владою, а також неподільність публічної та приватної сфер суспільства (Fisun 2012: 90).

Неопатримоніальні режими, як зазначає О. Фісун, мають тенденцію до централізації влади, де домінування однієї особи або вузької групи осіб підтримується через неформальні зв'язки та механізми влади, що охоплюють клієнтелізм і обмін привілеями. У неопатримоніальній системі окремих національний лідер контролює політичні та економічне життя країни, він відіграє вирішальну роль у накопиченні особистого багатства та поліпшенні чи погіршенні матеріального становища членів політичної еліти (Fisun 2012: 91). Ці характеристики створюють умови, за яких модернізація може відбуватися на поверхневому рівні – у таких сферах, як економічне зростання чи розвиток інфраструктури, але без глибоких реформ управління, судової системи та політичної взаємодії. Централізація влади та використання державних ресурсів для зміцнення особистої влади сприяють корупції та недостатності прозорості, що обмежує можливості для демократизації. Такі умови ускладнюють впровадження істинних реформ і створюють перешкоди для залучення інвестицій та підтримки з боку міжнародних партнерів, що вимагають дотримання стандартів демократії та прав людини. Водночас динаміка між необхідністю економічного розвитку та політичної стабільності часто призводить до «верховенства без демократії», де еліти впроваджують технологічні та економічні інновації, які не зачіпають політичну сферу (Fisun 2019; 2016; 2015; 2012). Такий підхід може тимчасово забезпечити економічне зростання, але в довгостроковій перспективі він не вирішує

фундаментальних проблем правління, законності та розвитку громадянського суспільства. Розуміння цих процесів є критично важливим для аналізу поточних та майбутніх траєкторій розвитку пострадянських країн, а також для формулювання політики та стратегій на міжнародному рівні, які могли б сприяти більш стійкому та інклюзивному розвитку в регіоні.

Олександр Авксентьев у своїй роботі «Деякі особливості неопатримоніальних політичних комунікацій» піднімає важливі питання стосовно впливу неопатримоніальних комунікаційних механізмів на політичні процеси у пострадянських країнах. Він аргументує, що ці механізми сприяють консервації старих владних структур, що може водночас слугувати як опорою стабільності, так і бар'єром для демократичних трансформацій.

Такі політичні комунікації, на думку О. Авксентьева, обмежують можливості для відкритого діалогу та критичного обговорення важливих суспільних питань, що є невід'ємним аспектом демократичних процесів). Замість підтримки горизонтальних зв'язків та партнерства між різними групами суспільства, неопатримоніальні комунікації зосереджують владу в руках вузької групи осіб, які використовують персоналізовані підходи для управління та контролю. Це, своєю чергою веде до створення систем, де зовнішня модернізація економічної і соціальної інфраструктури відбувається паралельно з внутрішнім утвердженням авторитарних практик. Така дихотомія між зовнішніми індикаторами розвитку та внутрішнім політичним застоєм створює унікальні виклики для пострадянських країн, включаючи питання легітимності влади та вразливості до соціальних потрясінь. Автор підкреслює, що подолання цих викликів вимагає не тільки реформ управління та залучення громадян до політичного процесу, але й суттєвих змін у способах політичного спілкування, які б підтримували більш інклюзивний та прозорий діалог між державою та громадськістю. Такі зміни мають потенціал зміцнити демократичні інституції та сприяти сталому розвитку, покращуючи стійкість політичних систем до внутрішніх та

зовнішніх шоків (Авксентьев 2020: 43-44).

Рэндалл Коллінз у своїх роботах звертає увагу на те, як тривалі історичні процеси та широкі соціальні структури впливають на формування і розвиток політичних систем. У контексті пострадянських країн це означає розгляд їхніх політичних режимів через історію соціальних конфліктів, культурних змін та економічних трансформацій, що мали місце протягом багатьох десятиліть.

Це створює певні виклики для state-building, особливо в контекстах, де старі ідентичності та владні структури опираються змінам, що може призводити до політичної нестабільності. Модернізаційні дилеми в пострадянських режимах також включають боротьбу між прагненням до демократизації та реальністю авторитарних практик, які часто переважають у політичному житті цих країн.

Р. Коллінз, аналізуючи ці процеси, міг би звернути увагу на роль глобалізації та міжнародних економічних впливів, які відіграють ключову роль у формуванні сучасних пострадянських політичних систем. Взаємодія між внутрішніми та зовнішніми факторами створює складний ландшафт, в якому відбувається постійне переосмислення та переформування політичних ідентичностей та управлінських структур (Collins 1999).

Такий комплексний підхід до аналізу модернізації і трансформації дозволяє не тільки глибше розуміти сучасні виклики, але й формулювати перспективи для майбутнього розвитку пострадянських держав у контексті їхніх унікальних історичних траєкторій та соціальних умов.

Майкл Манн підкреслює, що політичні режими еволюціонують через взаємодію та конфлікти між різними джерелами соціальної влади. У контексті пострадянських країн, це означає, що державотворення та модернізація часто відбуваються на тлі змагань між існуючими елітами, які прагнуть зберегти контроль над політичними ресурсами та силами модернізації, що прагнуть реформувати інституції відповідно до сучасних вимог ефективності та демократії. Модернізація в пострадянських режимах

часто стикається з дилемою між потребою у змінах для економічного зростання та стабільності та опором з боку тих, хто бачить ці зміни як загрозу для своїх інтересів. М. Манн вказує на те, що такі режими можуть використовувати «авторитарні» методи управління для забезпечення соціальної стабільності, що ускладнює перехід до відкритих, конкурентних політичних систем. Еволюція цих режимів також тісно пов'язана з такими зовнішніми чинниками, як глобалізація та міжнародний тиск, які можуть спонукати до реформ або, навпаки, підтримувати консервативні сили. М. Манн аргументує, що здатність режиму до адаптації та змін залежить не лише від внутрішніх процесів, а й від його взаємодії з міжнародним середовищем, що може підтримувати чи контекстувати його домінуючі структури (Mann 2013).

Такий підхід до розуміння траєкторій еволюції та модернізації пострадянських режимів підкреслює важливість комплексного аналізу соціальних, економічних, політичних та міжнародних факторів, які формують політичні процеси у цих країнах. Вивчення цих динамік може допомогти розумінню, як і чому пострадянські системи розвиваються певним чином, та які уроки можна винести для подальшого розвитку та реформ.

Процеси еволюції та модернізації в пострадянських країнах відзначаються глибокою комплексністю та багатогранністю, що впливає на різні аспекти державного управління, політичних структур та суспільного ладу держав, що сформувалися на теренах колишнього Радянського Союзу. Основним викликом для цих держав є модернізація, яка включає в себе не лише економічний розвиток і технологічне оновлення, але й значні суспільно-політичні перетворення. Важливим аспектом цих змін є реформування політичних інституцій, які до цього були під великим впливом радянської моделі управління, що супроводжується конфліктами між новими та старими політичними елітами та між сучасними модернізаційними імперативами й традиційними формами влади.

Інтеграція міжнародних стандартів і практик, яка є критично важливою

для успішної модернізації, часто зустрічає опір з боку місцевих традицій та інтересів, що ускладнює процес демократизації. Ці трансформації зазвичай мають нестабільний та суперечливий характер, що відбиває глибокі внутрішні протиріччя та соціальні напруження, та й спадщина у різних пострадянських країнах неоднакова. Зовнішні чинники, такі як міжнародна політика та глобальні економічні кризи, також істотно впливають на динаміку модернізаційних процесів. Політичні реформи часто стимулюються або пригнічуються зовнішніми обставинами, що веде до зміцнення консервативних сил або, навпаки, до активізації реформаторських ініціатив. Така багатовекторність модернізаційних процесів у пострадянських державах підкреслює складність викликів, з якими ці країни зіштовхуються на шляху до розбудови сучасних, ефективних політичних систем, і підтверджує необхідність уважного аналізу як внутрішніх, так і зовнішніх факторів їхнього розвитку. Пострадянські країни, зміни в яких обумовлені переважно зовнішніми, а не внутрішніми факторами, прийнято зараховувати до країн з неорганічною модернізацією. Перехід (транзит) набуває специфічних рис залежно від конкретних обставин розвитку країни, в якій цей процес відбувається (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017: 24).

Слід зауважити, що євроцентричний підхід до модернізації страждає на надмірну ідеологізацію та спрощення, що не враховує втрату західною версією модерну безальтернативності. Втім інерційно Захід зберігає лідерство у світовому модернізаційному процесі (Особливості суспільно-політичної модернізації 2017: 94).

Траєкторії еволюції та модернізації політичних режимів у пострадянських країнах виявляються у складних і багатовимірних процесах, які перетворюють державне управління, політичні інституції та суспільні структури. Суттєвою складовою цих процесів є модернізація, що охоплює не тільки економічний розвиток, але й суспільно-політичні зміни. Перебудова політичних інституцій, сформованих у радянські часи, стала особливо

актуальним викликом, оскільки відбувається перехід від авторитаризму до демократії, що часто супроводжується сутичками між старими та новими елітами та конфліктом між модернізаційними імперативами та традиційними формами влади. Ці процеси виявляються в значних труднощах у сфері законодавства, боротьби з корупцією, та забезпечення легітимності політичних інститутів. Нові виклики виникають із необхідності інтеграції міжнародних стандартів, що може конфліктувати із місцевими традиціями і інтересами, створюючи перепони для впровадження демократичних реформ. Такі модернізаційні зусилля часто є нестабільними та суперечливими, з огляду на глибокі внутрішні протиріччя та соціальну напруженість, які можуть загострюватися під впливом таких зовнішніх чинників, як міжнародна політика та економічні кризи.

Траєкторії еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів демонструють варіативність у відповідь на комплекс внутрішніх і зовнішніх чинників. Внутрішні аспекти включають історичні особливості країн, рівень розвитку громадянського суспільства, політичних еліт, а також стан правової системи та її здатність до реформ. Зовнішні чинники, такі як глобалізація, міжнародні кризи, вплив міжнародних організацій та зовнішньополітичні стратегії інших держав, значно впливають на напрямки політичних перетворень. Для країн Прибалтики – Естонії, Латвії та Литви – траєкторія була спрямована на швидку інтеграцію в європейські та трансатлантичні структури, що забезпечило підтримку реформ і допомогло консолідувати демократичні інституції. В Україні, Грузії та Молдові політична еволюція проходила через масштабні соціальні рухи та революції, що вилились у значні, але не завжди стабільні реформи, відбиваючи боротьбу між старими авторитарними структурами та новими демократичними силами. Російська Федерація та Республіка Білорусь дотримуються більш консервативних та авторитарних моделей, де реформи часто мають символічний характер і націлені на зміцнення влади існуючих еліт. В Азербайджані та Вірменії політичні режими також зазнали значних

змін, проте їхня модернізація супроводжується напруженнями, пов'язаними з регіональними конфліктами та внутрішньою політичною конкуренцією. Загалом за характером та наслідками модернізації дослідники пропонують виокремити чотири групи перехідного типу: 1) країни, що мають переважно позитивні характеристики (Польща, Чехія, Угорщина, Словенія та Естонія), 2) країни, ознаки модернізаційних перетворень в яких загалом позитивні, однак вони залишаються економічно й політично вразливими (Словаччина, Хорватія, Болгарія, Румунія, Литва, Латвія); країни, в яких за 10 і більше років все ще не сформовані базові політичні та економічні ознаки (Росія, Україна, Білорусь, Грузія, Вірменія, Азербайджан, Казахстан, Узбекистан); 4) країни, у політичному та соціально-економічному розвитку яких домінували або домінують переважно негативні ознаки (Сербія, Албанія, Македонія, Боснія, Молдова, Таджикистан) (Горбатенко, Бульбенюк 2010: 78).

Спільним для всіх цих траєкторій є необхідність балансу між зовнішнім тиском та внутрішньою динамікою, з одного боку, сприяючи глобальним тенденціям демократизації, а з іншого – враховуючи місцеві традиції та історичний контекст. Ці процеси демонструють, як зовнішнє середовище та внутрішні фактори спільно визначають шляхи політичної еволюції та їх можливі наслідки для регіональної стабільності та розвитку.

Процес модернізації пострадянських політичних систем можна аналізувати крізь призму інституційної перебудови та правової реформи, які ставлять за мету підвищення правової визначеності та забезпечення більшої прозорості управління. Переформатування політичних інститутів і розвиток правових рамок є критично важливими для залучення інвестицій та підтримки стійкого економічного розвитку. Проте цей процес супроводжується рядом дилем, пов'язаних із потребою врівноважувати реформи та політичну стабільність, а також здатністю урядів адаптуватися до змінюваних умов. Процес державотворення у пострадянських країнах часто ускладнений внутрішніми політичними розбіжностями та зовнішніми впливами, які вносять додаткову складність у формування ефективних

урядових інститутів. Ці процеси включають у себе не тільки боротьбу за політичну владу, але й реалізацію проектів національної ідентифікації та єдності, що є вирішальним для легітимації політичної системи. Стабілізація інституцій та зміцнення державного апарату вимагають не лише реформ, але й створення механізмів для ефективної взаємодії з громадянським суспільством та міжнародною спільнотою.

Зовнішні виклики, зокрема глобалізація та інтеграція у міжнародні економічні та політичні структури, впливають на внутрішні реформи та модернізаційні процеси. Міжнародний тиск та глобальні стандарти можуть сприяти політичним реформам і створювати перешкоди для консервативних сил, які виступають проти змін. У цьому контексті, здатність країн пострадянського простору до адаптації і гнучкого реагування на міжнародні виклики є вирішальною для їхнього політичного і соціально-економічного розвитку (Литвин 2014). Таким чином, траєкторії еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів характеризуються комплексом інституційних та процесуальних викликів, що вимагають глибокого розуміння внутрішніх і зовнішніх чинників, впливаючи на динаміку політичного розвитку регіону.

У перехідний період пострадянські країни зіткнулися з низкою викликів, що стосуються трансформації їхніх політичних систем. Ключовим аспектом цієї трансформації є необхідність заміщення авторитарних режимів демократичними інститутами, що забезпечують права та свободи громадян, гарантують правовий захист і здійснюють ефективне управління ресурсами держави. Модернізація політичних інститутів у цих країнах включає в себе реформування внутрішніх структур влади, зміцнення законодавчої бази, та створення механізмів для боротьби з корупцією. Важливою складовою цього процесу є інтеграція міжнародних норм та практик, що вимагає від пострадянських держав здатності адаптувати зовнішні впливи до внутрішньої політичної культури. Державотворення, згідно з аналізом Ю. Мацієвського, ускладнене наявністю гібридних режимів, де елементи

авторитаризму співіснують з демократичними процесами. Ця гібридність створює зигзаги в трансформації політичного режиму, де прогрес у демократизації періодично змінюється регресом та зміцненням авторитарних практик. Ці коливання часто корелюють з економічними циклами, політичними кризами та зміною міжнародного контексту, що безпосередньо впливає на стабільність та розвиток пострадянських держав (Мацієвський 2004; Мацієвський 2016).

Завдання модернізації та державотворення в пострадянському просторі вимагає комплексного підходу, що включає розробку довготривалих стратегій національної безпеки, залучення громадянського суспільства до політичного процесу, та зміцнення міжнародної кооперації. Такий підхід забезпечує не тільки вирішення поточних проблем, але й створює основу для стійкого розвитку та політичної стабільності в регіоні.

Модернізація пострадянських політичних режимів відбувається в умовах складної інтеракції між внутрішніми і зовнішніми чинниками, які формують унікальні траєкторії розвитку для кожної країни цього регіону. Ці процеси можна аналізувати крізь призму інституційних трансформацій, змін у політичних акторах та системах управління, які разом визначають характер та ефективність модернізаційних зусиль.

Суттєвою характеристикою пострадянських політичних режимів є їхня гібридність, де традиційні авторитарні структури співіснують із новоутвореними демократичними інститутами. Це створює додаткові виклики для процесу державотворення, адже необхідно балансувати між збереженням стабільності та впровадженням реформ, які сприяють політичній конкуренції та громадянській участі. Одним із ключових аспектів модернізації є необхідність вирішення дилеми між збереженням контролю над суспільством та інтеграцією з глобальними економічними та політичними системами. Пострадянські держави змушені адаптувати свої інституціональні структури до міжнародних стандартів, що часто вступає в конфлікт з внутрішніми інтересами та потребує глибоких політичних і

соціальних змін. Модернізаційний процес також включає реформування економічних відносин, розвиток приватного сектору та створення умов для інновацій та підприємництва. Ці заходи мають на меті не лише підвищення економічної ефективності, але й зміцнення соціальної справедливості через розподіл доходів і забезпечення соціальних гарантій.

В. С. Литвин на основі різних методик доходить висновку, що серед п'ятнадцяти колишніх радянських республік гібридними режимами є Вірменія, Грузія, Молдова та Україна; демократичними режимами – Естонія, Латвія та Литва (Литвин 2015: 298).

Державотворення в пострадянських країнах часто супроводжується конфліктами та політичною нестабільністю, що вимагає від урядів гнучкості у відповідях на суспільні виклики та здатності до компромісів між різними групами інтересів. Успіх цих процесів залежить від вміння політичних лідерів інтегрувати різноманітні політичні сили в управління державою, забезпечуючи стабільність та продуктивну взаємодію між державою та суспільством. Саме від характеру політичних змін залежить, в якому напрямі змінюється в цілому політичний режим – у руслі демократизації (транзиту), чи авторитаризації, чи гібридизації (Мацієвський 2016: 50). Вивчення гібридних режимів, його основних рис сприяло появі навіть цілого напрямку в політології – гібридології (про що згадується у роботі Б. Мадяра та Б. Мадловича «Посткомуністичні режими. Актори, інституції та динаміка» (Мадяр, Мадлович 2023).

Таким чином, модернізація і державотворення у пострадянських країнах є складним багатовекторним процесом, який включає глибокі структурні та функціональні зміни у політичних системах цих країн. Розвиток цих процесів залежить від внутрішньої політичної волі, зовнішнього тиску та здатності до адаптації в умовах глобальних змін.

Аналіз траєкторій модернізації пострадянських політичних систем вимагає глибокого розуміння інституціональних перетворень, які відбуваються в цих країнах після розпаду Радянського Союзу. Ці

перетворення суттєво впливають на весь політичний ландшафт регіону, породжуючи як можливості для розвитку демократичних інститутів, так і ризики затримки в політичній еволюції. Перехідні економіки пострадянських держав стикаються з численними викликами, які зумовлені спадщиною централізованого планування та авторитарного управління. Однією з ключових проблем є необхідність перебудови інституційних рамок, що має забезпечити ефективне управління, правову державу та захист громадянських прав. Ці реформи вимагають не лише законодавчих змін, але й культурної трансформації, спрямованої на зменшення корупції та забезпечення прозорості державного апарату.

Процес державотворення в цих країнах часто ускладнюється внутрішніми конфліктами та політичною нестабільністю, що вимагає від урядів гнучких стратегій для підтримки соціальної згуртованості та національної безпеки. Важливим аспектом є також забезпечення балансу між різними соціальними групами та політичними силами, що мають відмінні інтереси та впливові можливості у формуванні політичного порядку. Додатковим чинником, який істотно впливає на процеси модернізації, є міжнародна інтеграція та глобалізація. Ці процеси вимагають від пострадянських держав адаптації до міжнародних економічних і політичних стандартів, що часто супроводжується істотними внутрішніми змінами, включаючи лібералізацію ринків, розвиток приватного сектору та стимулювання іноземних інвестицій. Такі зміни можуть підтримувати процеси демократизації та економічного зростання, але також можуть породжувати соціальні напруги, пов'язані з нерівним розподілом добробуту та впливу.

Завершуючи, відзначимо, що модернізація політичних режимів в пострадянському просторі є багатогранним та динамічним процесом, який включає реформування інституцій, адаптацію до глобальних викликів, а також розвиток механізмів для ефективного вирішення внутрішніх та зовнішніх конфліктів. Успіх цих процесів критично залежить від здатності

держави адаптуватися до нових умов та забезпечити стабільний розвиток у складних геополітичних і соціоекономічних умовах (Валлерстайн 2009).

Вивчення траєкторій еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів вимагає розуміння глибинних процесів, що лежать в основі трансформації цих суспільств. Основною характеристикою пострадянського політичного розвитку є перехід від однопартійних систем до багатоманітних політичних структур, що включають елементи як авторитаризму, так і демократії. Специфіка модернізації в цих країнах полягає у поєднанні внутрішніх реформ та адаптації до зовнішніх умов, таких як глобальні економічні та політичні вимоги. Державотворення в пострадянських країнах часто супроводжується конфліктами між старими елітами, які прагнуть зберегти свої позиції, та новими силами, які підтримують реформи та інтеграцію в міжнародні інститути. Це створює особливий контекст для політичних трансформацій, де дилеми модернізації виражаються через змагання за владу і вплив в умовах нових соціальних вимог та зовнішніх тисків.

Процес державного будівництва включає не тільки створення ефективних урядових інституцій, але й формування ідентичності, що важливо для легітимації влади у мультиетнічних та культурно різноманітних суспільствах. Модернізація тут часто сприймається як запозичення зарубіжного досвіду, що може стати об'єктом суперечок і навіть соціального опору. Еволюція пострадянських режимів відбиває взаємодію між традиційними структурами та сучасними викликами, що ставить перед політичними акторами завдання адаптувати національні стратегії до глобальних тенденцій. Це включає не тільки економічні аспекти, а й політичні, соціальні та культурні виміри, що вимагає комплексного підходу до аналізу та розуміння динаміки політичних процесів. У цілому, траєкторії модернізації та еволюції пострадянських політичних режимів є складним процесом, який вимагає глибокого аналізу змінюваних умов і впливів, що визначають напрямки та результати політичного розвитку цих країн.

У контексті глобалізації, пострадянські країни демонструють унікальні траєкторії політичної еволюції, що зумовлені специфікою їхнього історичного розвитку, культурних особливостей та економічних обставин. Значний вплив на ці процеси має інтеграція цих країн у світову економіку, що посилюється глобалізаційними тенденціями. Політична модернізація в пострадянському просторі часто проходить через інтенсивні процеси державотворення та інституціональної реформи. Основною дилемою для цих країн є необхідність забезпечення політичної стабільності та одночасного проведення глибоких структурних реформ. Проблеми, пов'язані з корупцією, з недостатньою інституціональною спроможністю та відсутністю довіри громадян до владних структур, суттєво ускладнюють процеси модернізації.

Інтеграція у світову економіку вимагає від пострадянських держав адаптації до міжнародних стандартів ведення бізнесу, прав людини та демократичних інститутів. Це стимулює внутрішні реформи та сприяє переходу до більш відкритих і конкурентних політичних режимів. Водночас зовнішній економічний тиск та глобальні фінансові кризи можуть спричинити політичну нестабільність і соціальні конфлікти, вимагаючи від урядів гнучкості та здатності до швидкої адаптації політик. Процеси державного будівництва (state-building) включають створення ефективних механізмів управління, які здатні реагувати на змінні умови та забезпечувати потреби громадян в умовах глобальних викликів. Спроби стабілізувати політичну систему шляхом зміцнення вертикалі влади часто конфліктують з потребами демократизації та розширення громадянських свобод. У процесі трансформації інституційної системи неминуче виявляються вузькі місця, які й долаються відповідними реформами та законами. Г. Колодко доходять висновку про те, що трансформація позитивно впливала на продуктивність праці і загальну ефективність господарювання. Отже, – вважає він, – є підстави вважати, що постсоціалістичні країни будуть характеризуватися вищими темпами економічного зростання, ніж в середньому світова економіка, а особливо промислово розвинуті країни (Колодко 2002: 100).

Таким чином, еволюція пострадянських політичних режимів відбувається в контексті зіткнення внутрішніх потреб з зовнішніми викликами, де глобалізація відіграє двояку роль, стимулюючи реформи і водночас збільшуючи ризики та виклики перед національними урядами.

У світлі теорій Роберта Даля про поліархію та демократію, розгляд модернізації політичних режимів пострадянських країн вимагає осмислення процесів демократизації, які визначаються відмінностями в інституціональних перетвореннях, участі громадян в політичному житті та рівні плюралізму в суспільстві. Значення теоретичної спадщини Р. Даля полягає у визначенні критеріїв поліархії, що дозволяє аналізувати, наскільки широко доступні політичні права та свободи в пострадянських державах, а також оцінювати глибину та стійкість демократичних перетворень.

Траєкторії модернізації в регіоні часто супроводжуються коливаннями між спробами впровадження демократичних інститутів та збереженням авторитарних практик. Ці динаміки можуть бути пояснені через дилеми між потребою в стабільності та необхідністю реформ, які забезпечують більшу участь громадян та захист їхніх прав. Виклики, з якими стикаються ці країни, включають відсутність консолідованих політичних інститутів, корупцію, слабкий правовий захист та обмежену політичну конкуренцію, що є перешкодами для розвитку демократичного управління. Процес державотворення в пострадянському контексті також включає розбудову правової держави, реформування адміністративних структур та створення механізмів для забезпечення прозорості й відповідальності уряду. Це також означає інтеграцію з глобальними політичними та економічними системами, що вимагає від країн адаптації до міжнародних стандартів управління та прав людини. Важливим аспектом є також роль зовнішніх факторів, включно з міжнародними організаціями та іноземними урядами, які можуть сприяти або перешкоджати процесам демократизації через політичний тиск, економічні санкції або підтримку реформ (Вегеш 2008).

Таким чином, розглядаючи модернізацію пострадянських політичних

режимів крізь призму теорій Р. Даля, можна зазначити, що вони перебувають на складному шляху від авторитарних до демократичних систем, що включає низку інституціональних, правових та соціальних перетворень. Успіх цих перетворень залежить від здатності країн балансувати між внутрішніми потребами та зовнішніми впливами, забезпечуючи участь громадян та захист їхніх основоположних прав.

Ідеї Макса Вебера про раціоналізацію, легітимацію влади та вплив харизматичного лідерства на розвиток бюрократичних систем надзвичайно важливі для аналізу політичних процесів в пострадянських країнах. Ці концепції дозволяють зрозуміти, як історичні, культурні та соціальні фактори формують політичні системи цих держав, і які виклики виникають у процесах модернізації та державотворення. Модернізація політичних режимів у пострадянському просторі відбувається в контексті переходу від тоталітарних систем до більш різноманітних та плюралістичних форм управління. Центральним аспектом цієї трансформації є розбудова ефективних бюрократичних структур, які могли б забезпечити стабільність та раціональність влади. Веберівська ідея про необхідність «раціонально-легальної» легітимації влади вказує на потребу в законодавчому зміцненні інституцій та на зростання ролі правових норм у політичному процесі. М. Вебер також підкреслював значення харизматичного лідерства у періоди соціальних криз і трансформацій, коли традиційні норми виявляються недостатніми для вирішення нових викликів. У пострадянських країнах часто можна спостерігати, як харизматичні лідери впливають на політичні процеси, що іноді веде до посилення авторитарних тенденцій та затримки демократичних реформ.

Однак процеси модернізації в цих країнах також включають в себе дилеми між потребою зберегти контроль та забезпечити політичну стабільність, з одного боку, і тиском на здійснення суттєвих реформ – з іншого. Веберівська модель бюрократії, яка передбачає стандартизацію процесів та принципів управління, може бути корисною для розуміння того,

як пострадянські країни спробували впровадити адміністративні зміни для підвищення ефективності управління (Танчин 2005). Таким чином, розглядаючи модернізацію політичних систем у пострадянських державах крізь призму веберівських теорій, можна отримати глибоке розуміння основних викликів і дилем, з якими стикаються ці країни у своїх зусиллях збудувати стабільні, раціональні та легітимні політичні організації.

У країнах пострадянського простору модернізаційні процеси тісно переплітаються з викликами державотворення, де ключовими аспектами є стабілізація політичного режиму та створення ефективних урядових інституцій. Зусилля щодо реформування політичних систем часто супроводжуються конфліктами між різними групами влади та суспільства, що висвітлює проблематику створення легітимних і прийнятних механізмів управління. У статті А.О. Авксентьєва, спеціально присвяченій ролі української неопатримоніальної бюрократії як панівного політико-адміністративного класу та її місцю в політичній системі України, зазначається, що вона виглядає як піраміда з розгалуженою з клієнтарно-патронажною мережею, верхівка якої тісно пов'язана з Офісом Президента (Авксентьєв 2024: 44). Саме певні представники групи державних посадовців, яких автор позначає терміном «фракції неопатримоніальної бюрократії», володіють державою та використовують свій політичний статус для отримання особистих прибутків і беруть участь у перерозподілі благ, не створюючи благ для суспільства. Більше того, решта суспільства несе збитки та водночас знижується довіра до державних інституцій (Авксентьєв 2024: 47). Навіть російсько-українська війна не змінила таку поведінку неопатримоніальної бюрократії.

Інтеграція з глобальними економічними та політичними структурами виступає як двогранний фактор у процесах державотворення. З одного боку, вона забезпечує доступ до міжнародного досвіду, фінансових ресурсів та технологічних інновацій, що може сприяти економічному зростанню та політичній стабілізації. З іншого боку, це збільшує залежність від зовнішніх

впливів та може викликати внутрішні соціальні та політичні розбіжності, особливо в умовах, коли міжнародні вимоги суперечать національним інтересам або традиційним цінностям. Проблема корупції, слабкість інституціональних структур та відсутність ефективного правосуддя є серйозними перешкодами на шляху до демократизації та модернізації управління в пострадянських країнах. Ефективність політичних реформ залежить від здатності держав впроваджувати прозорі процедури прийняття рішень та забезпечувати участь громадськості у політичному процесі.

Таким чином, дослідження еволюції та модернізації пострадянських політичних режимів підкреслює важливість комплексного підходу до аналізу цих процесів, який включає врахування як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, що впливають на розвиток політичних систем в регіоні.

1.3. Теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів

Теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів у пострадянському просторі набувають особливої актуальності в контексті зростання геополітичної напруженості та етнополітичних розбіжностей, характерних для цього регіону. У зв'язку з цим, аналіз суспільних конфліктів в українському науковому середовищі демонструє зміщення фокусу від традиційних методів до більш комплексних інтердисциплінарних досліджень. Цей інтерес мотивований, з одного боку, історичним замовчуванням проблематики конфліктів у радянський період, а з іншого – викликами трансформації посттоталітарних суспільств, де конфлікти виступають як індикатори соціальних напружень.

Важливо враховувати, що сутність конфлікту як соціального феномена полягає не лише у ворожнечі чи конкуренції, а й у глибинних соціальних, етнічних, релігійних і політичних розбіжностях, що часто кристалізуються через неадекватність державних інституцій та правових рамок. Особливість дослідження конфліктів в пострадянських країнах також полягає у впливі

зовнішніх факторів, які можуть ампліфікувати внутрішні протиріччя, трансформуючи їх у більш масштабні та тривалі конфліктні процеси. Тому дисциплінарні підходи до вивчення цих конфліктів вимагають інтеграції політологічних, соціологічних, культурологічних та міжнародно-правових перспектив для повного осягнення механізмів їх розвитку та можливих шляхів розв'язання.

Ці підходи дозволяють не лише краще розуміти механізми виникнення та ескалації конфліктів, але й формувати стратегії їх врегулювання, враховуючи складні взаємодії між різними рівнями політичної влади та суспільства. Вивчення теорії конфлікту та конфліктології в цьому контексті набуває критичного значення для забезпечення стабільності та гармонійного розвитку пострадянських держав.

Теоретичні підходи до аналізу збройних конфліктів у пострадянському просторі вимагають глибокого розуміння різних аспектів соціальних взаємодій, які беруть участь у конфліктних процесах. Згідно з сучасними соціальними теоріями, концепція конфлікту охоплює широкий спектр явищ від внутрішніх соціально-психологічних до міждержавних зіткнень. Як стверджує Дж. Александер, сучасну суспільну теорію можна розділити на функціоналістські та конфліктні підходи, де кожен з них намагається пояснити роль конфліктів у суспільному розвитку (Alexander 1987).

Значення конфлікту у соціальних науках ілюструється через динаміку аномії та боротьби, яка може мати різні форми та масштаби. Так, Т. Парсонс та Р. Мертон у своїх роботах вказують на функціональний аспект конфліктів, включаючи як їх позитивний внесок у соціальний прогрес, так і потенційні дисфункції. З іншого боку, Р. Дарендорф розглядає конфлікт у контексті соціальних взаємодій, що включають протистояння, агресію та боротьбу за ресурси, виражені через відкриті сутички або регульовані переговори. Сучасна конфліктологія, особливо в контексті пострадянських досліджень, підкреслює необхідність врахування як внутрішніх соціальних і психологічних факторів, так і зовнішніх геополітичних умов, що можуть

стимулювати або стримувати процеси конфлікту. Відповідно, дослідження конфліктів має включати розуміння широкого спектру суспільних взаємодій, від індивідуальних мотивів до міжнародних відносин, що дозволяє формулювати комплексні стратегії їх вирішення і попередження (Dahrendorf 1959; Deutsch 1969; Finc 1968).

Теоретичний аналіз збройних конфліктів у пострадянському просторі наголошує на складності і багатовимірності цих явищ, які відбивають глибокі соціально-політичні трансформації. Конфлікти, що виникають внаслідок боротьби за матеріальні ресурси, владу, ідеологічні та моральні цінності, як правило, мають як ірраціональні, так і раціональні корені. Льюїс Козер вказує на те, що конфлікти часто є результатом боротьби за цінності та претензії до соціального статусу і влади, які супроводжуються спробами знищення або нейтралізації опонента. Сприйняття конфлікту варіюється залежно від того, як визначаються його причини та наслідки. В сучасній соціальній психології існує кілька теорій, що намагаються пояснити ірраціональні аспекти конфліктів, такі як теорія фрустрації-агресії, яка пояснює, чому фрустрація може викликати агресивну поведінку, що виходить за рамки раціонального пояснення. Такий підхід вказує на те, що конфлікти можуть мати глибокі психологічні корені, що впливають на поведінку індивідів і груп, які зіткнулися з внутрішніми або зовнішніми протиріччями. Особливу увагу в контексті пострадянських досліджень варто звернути на те, як історичні, соціокультурні та політичні чинники впливають на формування та ескалацію конфліктів. Теоретичний аналіз дозволяє глибше зрозуміти, як внутрішній контекст і зовнішні впливи формують конфліктну поведінку, що є ключовим для розробки стратегій їх розв'язання та профілактики. Важливо визнати, що конфлікти не завжди є деструктивними; вони також можуть сприяти соціальним змінам і розвитку, якщо будуть ефективно управлятися і регулюватися (Coser 1957).

Теоретичний аналіз збройних конфліктів у пострадянському контексті вимагає розгляду конфлікту не лише як боротьбу за ресурси чи владу, але й

як фундаментальні структурні суперечності, що пронизують всі аспекти соціальної системи. Джессі Бернад акцентує на існуванні групового конфлікту, коли суттєве протиріччя між групами щодо цінностей, цілей, чи інтересів призводить до ситуації, де досягнення однією групою певних благ неминуче веде до втрат у іншій (Bernard 1957). З біхевіоральної точки зору, дослідники як Р.В. Мак та Р.С. Снайдер подають конфлікт як особливий тип ворожих взаємовідносин, що мають визначені характеристики. Конфлікт виникає лише тоді, коли присутні чіткі ознаки: наявність двох сторін, що мають взаємовиключні цілі, суперництво за ресурси, яких не вистачає для обох, прагнення кожної сторони нейтралізувати чи знищити суперника, владні відносини, що визначають структуру конфлікту, та чітка ворожість у діях (Mask, Snyder 1957). Важливо розуміти, що конфлікт у пострадянському просторі часто посилюється через зіткнення не лише економічних, а й ідеологічних і культурних домагань, створюючи складні мультидисциплінарні динаміки. Ці конфлікти можуть мати як відкриті, так і приховані форми, від гострих міжнародних конфронтацій до внутрішніх соціальних розривів, викликаних суперечностями між різними соціальними групами. Таке розуміння вимагає комплексного підходу до вирішення конфліктів, який би враховував і структурні умови їх виникнення, і психологічні аспекти агресії та ворожнечі.

Такий аналіз підкреслює необхідність більш глибокого вивчення теорій конфлікту і підходів до їх розв'язання, з особливим акцентом на збалансуванні між боротьбою за ресурси та необхідністю побудови стабільних і мирних відносин у мультикультурному і мультиетнічному пострадянському просторі.

У контексті пострадянського простору, аналіз збройних конфліктів вимагає розширеного теоретичного підходу, який враховує як внутрішні, так і зовнішні аспекти формування політичних стратегій. Визначення конфлікту як структурної суперечності, яка охоплює всі елементи соціальної системи, є особливо актуальним у дослідженнях, які зосереджуються на групових

протиріччях в регіоні, де кожна група має свої незгідні цілі та інтереси. Ця ідея відображена у роботах Джессі Бернад, яка підкреслює, що груповий конфлікт існує там, де відмінності у цінностях та інтересах груп є настільки значними, що викликають неминучі протистояння. З біхевіоральної перспективи, Р. В. Мак та Р. С. Снайдер розширюють розуміння конфлікту, виділяючи його як тип ворожих взаємовідносин, що відмінний від конкуренції та інших подібних процесів. Вони наголошують, що конфлікт не може існувати без виразних ознак, таких як наявність конфлікуючих сторін, які прагнуть до здобуття переваги, часто за рахунок іншої сторони. Цей підхід розкриває конфлікт як процес, де сторони не лише змагаються, але й прагнуть знищити або взяти під контроль супротивника, ведучи до глибших суспільних змін та наслідків (Мацієвський 2004).

Такий багатовимірний підхід дозволяє більш глибоко зрозуміти механізми та наслідки збройних конфліктів у пострадянських країнах, де історичні, культурні, економічні та політичні фактори переплітаються у складну мозаїку причин і наслідків. Особливу увагу у такому дослідженні слід приділити аналізу внутрішніх і зовнішніх факторів, які впливають на еволюцію конфліктів, визначаючи їхні траєкторії та вибір стратегій вирішення.

Теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів у пострадянському просторі можна осмислювати через аналіз їхнього впливу на процеси державотворення, визначення національної ідентичності та формування державних інституцій. Чарльз Тіллі розглядає війни не просто як мілітаристичні дії, а як фундаментальні інструменти в становленні сучасних держав, аналізуючи їх крізь призму «організованої злочинності», де влада використовує збройні сили для забезпечення свого домінування і контролю над ресурсами (Тіллі 2016). У контексті пострадянських держав, зокрема України, збройні конфлікти відіграли ключову роль у консолідації національної ідентичності та визначенні державних кордонів після періоду радянського правління. Війни сприяли мобілізації населення, стимулювали

створення ефективних урядових структур і водночас виявили внутрішні та зовнішні виклики, з якими змушені були впоратися новоутворені держави.

Аналіз таких процесів можна поглибити за допомогою досліджень Френсіса Фукуяма, який в своїй праці описує розвиток політичних порядків як процеси, що включають не лише інституційне будівництво, але й формування правової держави, що базується на принципах верховенства права та відповідального управління (Fukuyama 2014). Зіткнення цивілізацій, про які писав Семюел Хантінгтон, надає додатковий контекст для розуміння глобальних і регіональних взаємодій, які впливають на характер і результати збройних конфліктів в пострадянському просторі (Huntington 1973). У цьому контексті сучасні теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів включають також аналіз взаємозв'язку між внутрішньополітичними процесами та зовнішніми інтервенціями, оцінку ролі міжнародних організацій у регулюванні конфліктів, а також вивчення наслідків війн для соціально-економічного розвитку регіонів. Важливо зазначити, що кожен конфлікт має свої унікальні причини та наслідки, що вимагає глибокого індивідуалізованого підходу до аналізу.

Таким чином, теоретичне осмислення збройних конфліктів в пострадянському просторі виявляється необхідним інструментом для розуміння ширших процесів політичної трансформації та державотворення, з акцентом на взаємодію між внутрішньою динамікою та зовнішніми впливами.

У контексті пострадянських країн концепція «нових війн» Мері Калдор дозволяє аналізувати збройні конфлікти не як ізольовані події, а як частину ширшого процесу соціально-політичних трансформацій, що включає розпад колишніх структур, виникнення нових ідентичностей та боротьбу за владу. Ці конфлікти часто викликають дестабілізації, водночас стимулюючи процеси державотворення або, навпаки, призводячи до руйнації існуючих політичних утворень. Вони виявляють внутрішні розколи в суспільстві та зміцнюють роль недержавних акторів, які можуть використовувати збройну

силу для досягнення своїх цілей.

М. Калдор також зазначає, що «нові війни» часто мають транснаціональний вимір, оскільки вони можуть включати зовнішнє втручання, міжнародну підтримку різних груп або глобальні наслідки, такі як міграційні кризи та гуманітарні катастрофи. Це змушує міжнародну спільноту шукати нові підходи до врегулювання таких конфліктів, які залучають широкий спектр міжнародних акторів від ООН і ЄС до регіональних організацій та недержавних організацій (Kaldor 2012).

У контексті пострадянських держав, особливу увагу слід приділити аналізу зміни політичних режимів крізь призму цих конфліктів. Зокрема, в Україні, Грузії, Молдові та інших країнах збройні конфлікти істотно вплинули на національну політику, державні структури та зовнішні відносини. Оцінка таких конфліктів у рамках теорії «нових війн» дає змогу глибше розуміти, як внутрішні і зовнішні фактори взаємодіють у формуванні сучасних державних утворень та політичних режимів, сприяючи розробці більш ефективних стратегій для їхньої стабілізації та розвитку (Мюнклер 2019).

Теоретичні підходи до вивчення збройних конфліктів, що впливають із аналізу політичних режимів Олександра Фісуна, забезпечують унікальний внесок у розуміння динаміки внутрішніх і міждержавних конфліктів у пострадянському контексті. Хоча О. Фісун не зосереджується безпосередньо на збройних конфліктах, його ідеї про нестабільність влади та неформальні управлінські практики можуть бути застосовані для аналізу причин та наслідків збройних протистоянь.

Аналіз політичних режимів, які практикують неопатримоніальне управління, показує, як владні структури, засновані на особистих зв'язках та лояльності, можуть сприяти соціальній напруженості та політичній нестабільності. Ці умови часто стають плідним ґрунтом для внутрішніх конфліктів, оскільки опозиційні групи або маргіналізовані сектори суспільства можуть відчувати відсутність легітимних шляхів для вираження

своїх інтересів або впливу на управлінські процеси. Неформальні практики управління можуть підірвати довіру громадськості до офіційних інститутів, знижуючи їхню ефективність та легітимність. Це, в свою чергу, може спонукати окремі групи до використання насильства як засобу досягнення політичних цілей. В контексті пострадянських держав, де історичні, етнічні та регіональні розбіжності вже існують, неопатримоніальні режими можуть посилювати ці поділи, ведучи до збройних зіткнень, які викликають додаткові соціально-економічні розлади. Крім того, наявність неформальних каналів управління може обмежувати можливості для мирного вирішення конфліктів, оскільки не існує чіткої та прозорої системи для адресації та вирішення гострих питань. Невирішені конфлікти можуть кумулюватися та ескалювати, ведучи до збройних виступів та довготривалих бойових дій. Розуміння зв'язків між неопатримоніальним управлінням і збройними конфліктами допомагає в аналізі структурних причин насильства у пострадянському регіоні та формулюванні стратегій для їх врегулювання і запобігання, сприяючи створенню більш стабільного та безпечного регіонального порядку (Fisun 2019; Fisun 2012; Fisun 2015).

У своїй книзі «Трансформація війни» Мартін ван Кревельд аналізує, як змінилися війни та їх ведення з часів міждержавних конфліктів до сучасних воєн, які часто відбуваються в межах однієї країни або мають гібридний характер. Він стверджує, що сучасні воєнні конфлікти залучають різноманітні групи та організації, які використовують війну як засіб досягнення політичних, економічних та соціальних цілей, ідентичних державному будівництву (Creveld 1991). Цей підхід може бути застосований до пострадянського контексту, де збройні конфлікти часто є вираженням внутрішньої політичної боротьби та спроб змінити або утвердити певні політичні режими. Конфлікти такого роду можуть відігравати ключову роль у державотворенні, адже через них переформатовуються політичні інститути, змінюються лідери та формується національна ідентичність.

Додатково, у праці «Розквіт та занепад держави», ван Кревельд

розглядає історичний розвиток і занепад державності, підкреслюючи, що традиційна роль держави як монополіста на насильство та зовнішні відносини слабшає. Він аргументує, що держави втрачають свої позиції через зовнішній тиск, економічні зміни та внутрішні конфлікти, що сприяє появі нових форм політичної організації та управління (Creveld 1999). Ці ідеї мають особливе значення для пострадянських держав, де переходи від тоталітарних систем до спроб будівництва демократичних інститутів супроводжуються збройними конфліктами та політичною нестабільністю. Вивчення збройних конфліктів у цьому регіоні через теоретичні рамки ван Кревельда дозволяє глибше зрозуміти взаємозв'язки між війною, державністю та суспільними трансформаціями, які формують сучасний політичний ландшафт пострадянського простору.

М. Калдор у роботі «Нові та старі війни: організоване насильство в епоху глобалізації» аналізує, як глобалізація та зміни в соціально-економічних структурах впливають на природу сучасних «нових війн». Ці конфлікти відрізняються від традиційних міждержавних війн організацією насильства, яке частіше зосереджено на контролі над населенням, а не територією, і включає велику кількість неурядових акторів, таких як приватні військові компанії, міжнародні інтервенти та різні партизанські групи. У контексті пострадянських країн, особливо таких, як Україна, Грузія, і Молдова, де збройні протистояння часто включають сепаратистські рухи та зовнішнє втручання, ця теорія може допомогти зрозуміти, яким чином ці війни відрізняються від класичних моделей війни. Вона стверджує, що «нові війни» часто мотивовані не стільки ідеологічно, скільки економічно та ідентичнісно, що призводить до тривалих і жорстоких конфліктів. М. Калдор також вказує на значну роль міжнародного співтовариства в «нових війнах», як через пряме втручання, так і через гуманітарну підтримку та миротворчі операції, що мають на меті захистити цивільне населення та відновити мир. Цей аспект особливо актуальний для регіону, де міжнародні організації та сусідні держави часто відіграють важливу роль у конфліктах. Застосування

теорії до аналізу пострадянських збройних конфліктів дає змогу глибше зрозуміти, як зовнішні та внутрішні чинники взаємодіють у формуванні сучасних військових конфліктів у регіоні, які впливають на політичну стабільність і тривалий соціально-економічний розвиток пострадянських держав (Kaldor 2012).

У контексті теоретичних підходів до вивчення збройних конфліктів, важливо розглядати контекст пострадянського простору, де екстремістські сили часто мають значний вплив на суспільні процеси. Політична динаміка цих регіонів, насичена спадщиною радянської епохи, що суттєво ускладнює розв'язання збройних конфліктів, а також формування стабільних політичних систем. На цьому фоні, сучасні вчені вказують на стратегічне використання конфліктів для отримання певного часу в надії на реалізацію своїх планів без збройного протистояння.

Друга світова війна, як зазначається в дослідженні, стала кульмінацією провалу європейської стратегії та дипломатії, що цілковито знищила її статус глобальної сили. Цей історичний контекст відіграє важливу роль у розумінні поточних міжнародних відносин та внутрішніх конфліктів в пострадянських державах, оскільки відображає тривалі наслідки геополітичних змін. Аналіз Холодної війни вказує на глибокі тріщини між американськими та європейськими інтересами, особливо в контексті військової стратегії. Сполучені Штати прагнули створити ефективний європейський військовий потенціал під контролем НАТО, здатний зупинити радянську армію, тоді як європейці зосереджувались на захисті американським ядерним щитом. Ці дисбаланси в оборонних інтересах мають значний вплив на стратегічні вибори країн пострадянського простору, часто визначаючи їхні зовнішньополітичні та військові орієнтації. Також, різниця в оцінці пріоритетних загроз між американськими та європейськими аналітиками вказує на фундаментальні відмінності у підходах до розуміння міжнародної безпеки. Ці відмінності у стратегічних оцінках впливають на теоретичне розуміння і практичне вирішення збройних конфліктів у пострадянському

просторі, зокрема в контексті глобальних і регіональних змін, які відбулися після закінчення Холодної війни.

Аналіз американської участі у збройних конфліктах на Балканах, зокрема у Косово та Боснії, відбиває складність теоретичних підходів до вивчення збройних конфліктів у пострадянському просторі. Ці військові втручання, хоча формально і не були пов'язані з безпосередніми «національними інтересами» Сполучених Штатів у регіоні, мали значно глибший вимір. Вони виявилися інструментом для відновлення та зміцнення трансатлантичних зв'язків, що були втрачені після закінчення Холодної війни. Це свідчить про зміну парадигм у міжнародних відносинах, де стратегічні альянси та міжнародна безпека оцінюються крізь призму здатності до кооперації і колективного реагування на глобальні виклики.

Теоретичне розуміння конфліктів на Балканах також ілюструє «кантіанський парадокс», згідно з яким ідеальне прагнення до загальносвітового уряду, здатного забезпечити вічний мир, може супроводжуватися втратою людської свободи. Концептуально Сполучені Штати, беручи на себе роль гаранта безпеки Європи, зняли з європейських урядів необхідність замислюватися над власною військовою потужністю, таким чином усуваючи необхідність розбудови власних оборонних можливостей. На практиці, американське втручання відбиває більш широку динаміку, де спроби відновити Європу як наддержаву виявилися відголосками Холодної війни, що спонукали до переосмислення глобального балансування сил. Це особливо актуально в контексті пострадянського простору, де збройні конфлікти та геополітичні виклики часто трансформуються через взаємодію внутрішніх та зовнішніх факторів, визначаючи траєкторії розвитку політичних режимів та впливаючи на регіональну стабільність.

Аналіз ролі Ради Безпеки ООН у регулюванні збройних конфліктів у пострадянський період підкреслює її суперечливий характер і функціональні обмеження, що особливо яскраво виявилися у ситуаціях, де великі держави

вирішували діяти незалежно або у випадках прямого протистояння з рішеннями цієї міжнародної інституції. Історичні приклади війни в Перській затоці 1991 року та військові операції в Іраку та на Гаїті демонструють, що Сполучені Штати готові були до військових дій навіть без схвалення Ради Безпеки, що в свою чергу, підкреслює тенденцію до ослаблення авторитету ООН у вирішенні міжнародних конфліктів.

Конфлікт у Косово в 1999 році, який розгорівся без дозволу Ради Безпеки ООН, особливо підкреслює цю динаміку. Рішення про втручання, прийняте західними державами, було спрямоване на припинення геноциду та етнічних чисток, однак воно також порушило принцип суверенної рівності країн, закріплений у Статуті ООН. Цей випадок вказує на складний вибір між міжнародно-правовими нормами та морально-етичними міркуваннями, які іноді можуть спонукати до дій, суперечливих із законом. Ситуація у Косово також ілюструє тенденцію, де гуманітарні міркування використовуються як винятки з основних принципів невтручання, вводячи у практику міжнародних відносин нові стандарти, які можуть виправдовувати втручання без широкого міжнародного консенсусу. Це розкриває важливу дилему сучасного міжнародного права і взаємин – баланс між суверенітетом та правами людини, а також між законністю і справедливістю в умовах глобальних конфліктів, особливо в контексті пострадянського простору, де історичні, політичні та культурні фактори накладають додаткову складність на міжнародні втручання.

У контексті пострадянського простору, динаміка і суперечності роботи Ради Безпеки ООН мають особливе значення з огляду на геополітичні зміни, які відбулися після розпаду СРСР. Різноманітність політичних систем і зовнішньополітичних орієнтацій країн регіону, включаючи їхні взаємини з глобальними державами і міжнародними організаціями, визначає специфіку втручань і міжнародних конфліктів, які можуть виникати на цьому терені. Пострадянські держави зіткнулися з викликами, що впливають із потреби модернізації політичних інституцій і реформування безпекових структур. З

одного боку, існує необхідність захисту нової незалежності та суверенітету, з іншого – проблеми міжнаціональних відносин, етнічних меншин, кордонів і ресурсів часто породжують напруженість. Це відкриває широке поле для міжнародного втручання, яке може бути виправданим гуманітарними міркуваннями або здійснюватись під виглядом таких. Проте втручання, особливо без схвалення Ради Безпеки ООН, може порушувати принципи міжнародного права і сприйматись як загроза суверенітету (Каган 2004: 105, 107-108).

Випадки втручання на пострадянському просторі у протистояння в Грузії чи Україні, підкреслюють розбіжності в підходах до безпекової політики між місцевими державами та зовнішніми силами, включаючи Росію та західні країни. Такі інтервенції часто обґрунтовуються необхідністю захисту етнічних груп або відповіддю на міжнародні виклики, що створює додаткові напруження та викликає реакції на міжнародному рівні, в тому числі через механізми Ради Безпеки. Аналіз цих процесів вимагає глибокого розуміння як історичного контексту пострадянських країн, так і сучасних геополітичних динамік, включаючи роль великих держав і міжнародних організацій у формуванні регіональної безпекової архітектури. Такий підхід дозволяє не тільки оцінити поточні зміни в політичних режимах, але й прогнозувати можливі траєкторії їхньої еволюції в контексті внутрішніх і міжнародних викликів. Для адекватного аналізу політичної модернізації в пострадянських державах необхідно враховувати ряд історичних та геополітичних чинників, які впливають на еволюцію політичних режимів. Цей аналіз охоплює розуміння походження сучасних держав з руїн Радянського Союзу, де старі ідеологічні структури та владні ієрархії змішались з новими аспіраціями та демократичними цінностями. Особливо це стосується країн, які зазнали глибоких внутрішніх трансформацій та зовнішньополітичних репозиціонувань у спробах інтегруватися до європейських та трансатлантичних структур, таких як ЄС та НАТО.

Історичний контекст зазначених змін включає перехід від тоталітарних

режимів до більш або менш стабільних демократичних систем, що супроводжується внутрішніми соціальними та економічними викликами, такими як боротьба з корупцією, реформування правоохоронної та судової систем, а також зміцнення громадянського суспільства. Суспільні трансформації, в свою чергу, взаємодіють із зовнішніми чинниками, такими як зміни у світовій геополітиці, дії великих держав, які зацікавлені у збереженні впливу у регіоні, або в імплементації нових стратегій безпеки. Зокрема, роль Росії та Західних держав у регіоні є ключовою, оскільки ці сили часто мають протилежні інтереси. Росія прагне відновити вплив над своїм близьким «закордонням», тоді як Західні держави, особливо Сполучені Штати та члени Європейського Союзу, підтримують процеси демократизації та інтеграції країн регіону у світові економічні та політичні структури. Ці зовнішні зобов'язання та втручання несуть як можливості для підтримки реформ, так і ризики збільшення внутрішніх та міждержавних конфліктів.

Таблиця нижче ілюструє результати аналізу міжнародного впливу на політичні режими пострадянських країн. Вона охоплює взаємодію цих держав з головними міжнародними акторами та організаціями, відображаючи, як це впливає на їхню внутрішню політику та стабільність. Аналіз базується на оцінці ролі країн у міжнародному конфліктному врегулюванні, їх підтримці демократичних ініціатив, захисті прав людини, а також основних типологічних відмінностях політичних режимів, які були визначені за допомогою відкритих джерел та аналітичних матеріалів.

Таблиця 1.5

Міжнародний вплив на політичні режими пострадянських країн

Країна	Роль у врегулюванні конфліктів та війн	Підтримка демократичних ініціатив	Захист прав людини	Вплив на політичні режими	Основні міжнародні партнери
Естонія	Активна у ЄС та НАТО	Висока, євроінтеграція	Висока	Позитивний	ЄС, НАТО
Латвія	Активна у ЄС та НАТО	Висока, євроінтеграція	Висока	Позитивний	ЄС, НАТО
Литва	Активна у ЄС та НАТО	Висока, євроінтеграція	Висока	Позитивний	ЄС, НАТО
Україна	Змішана, залучення ООН та ОБСЄ, США, ЄС	Помірна, змінна підтримка ЄС	Середня	Змінний	ЄС, США, Канада
Росія	Домінування, неефективність	Низька, авторитарні тенденції	Низька	Негативний	Китай, Іран, КНДР
Білорусь	Мінімальна, ізоляція	Низька, авторитарний режим	Низька	Негативний	Росія, Китай
Молдова	Помірна, ЄС та ОБСЄ	Помірна, євроінтеграція	Середня	Позитивний	ЄС, Румунія
Грузія	Активна, ЄС та НАТО	Висока, проєвропейські реформи	Висока	Позитивний	ЄС, США
Азербайджан	Мінімальна, нафтові інтереси	Низька, авторитарні нахили	Низька	Негативний	Туреччина, Росія
Вірменія	Помірна, залучення ОБСЄ	Середня, внутрішні коливання	Середня	Змінний	Росія, Іран, ЄС

Джерело: (Калашлінська 2025; Іскакова 2007; Кошельник 2024; Кошельник 2025; Сафар'янс 2021)

Аналіз взаємодії пострадянських країн з міжнародними акторами вказує на значний вплив міжнародних організацій та інших держав на внутрішню політику та стабільність цих режимів. Країни Балтії, активно інтегруючись у європейські та трансатлантичні структури, продемонстрували високий рівень демократизації та захисту прав людини, на відміну від таких країн, як Білорусь та Азербайджан, де спостерігається значна авторитаризація, що частково зумовлено підтримкою та впливом з боку інших держав з менш демократичними традиціями. Це підкреслює важливість глобальних і регіональних політичних взаємодій у формуванні внутрішньополітичного ландшафту пострадянських країн, підкріплюючи потребу в комплексному підході до розуміння регіональних політичних

динамік.

Аналіз теоретичних підходів до вивчення збройних конфліктів у пострадянському просторі вимагає комплексного розуміння взаємодій між політичними режимами та геополітичними реаліями. Таблиця 1.6 надає порівняльний аналіз країн пострадянського простору з погляду їхніх збройних конфліктів, теоретичних рамок їхнього вивчення, а також впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що формують політичну динаміку цих держав.

Таблиця 1.6

Теоретичні підходи до збройних конфліктів в пострадянських країнах

Країна	Тип політичного режиму	Значимі збройні конфлікти та війни	Теоретичні підходи	Вплив зовнішніх факторів	Основні внутрішні виклики
Україна	Демократія з елементами олігархії	Війна на Сході, анексія Криму. З 2022 – російсько-українська війна	Реалізм, Лібералізм	ЄС, НАТО, Росія	Корупція, політична нестабільність
Росія	Авторитарний режим	Війни в Чечні, війна з Грузією, війна з Україною	Реалізм, Геополітика	Санкції Заходу, Китай	Економічна криза, національні проблеми
Білорусь	Консолідований авторитаризм	Внутрішні протести 2020	Теорія деспотизму	Вплив Росії	Політична репресія, економічна залежність
Грузія	Гібридний режим	Війна з Росією у 2008 р.	Лібералізм, Етнічні теорії	ЄС, НАТО, Росія	Етнічні конфлікти, політична фрагментація
Азербайджан	Авторитарний режим	Конфлікт у Нагірному Карабасі	Реалізм, Геополітика	Туреччина, Росія	Внутрішні елітні конфлікти, корупція
Вірменія	Гібридний режим	Конфлікт у Нагірному Карабасі	Конструктивізм, Етнічні	Росія, Західні країни	Економічна ізоляція, національна ідентичність
Молдова	Демократичний режим	Проблеми з Придністров'ям	Лібералізм, Етнічні конфлікти	ЄС, Росія	Політична нестабільність, корупція

Джерело: (Іскакова 2007; Гулай 2016; Гарафонова, Стаднійчук 2023; Печерський 2022; Сафар'янс 2021; Кудря 2015)

Дані таблиці демонструють, що пострадянські країни мають різноманітні політичні режими, які впливають на способи управління збройними конфліктами та їхню інтерпретацію. Вплив зовнішніх сил і міжнародних організацій часто відіграє роль у формуванні політичної стабільності та стратегічних рішень у цих державах. Аналіз показує, як історичні та культурні фактори взаємодіють із сучасними зовнішніми загрозами, визначаючи траєкторії їх політичної та економічної модернізації.

Процес модернізації пострадянських політичних режимів являє собою складний і багатогранний феномен, який включає переосмислення та реформування політичних структур і практик у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики. За останні десятиліття пострадянські країни продемонстрували різноманітні траєкторії еволюції своїх політичних систем, що охоплюють спектр від глибоких демократичних трансформацій до зміцнення авторитарних тенденцій.

Аналіз динаміки цих реформ показує, що модернізація часто ініціюється як відповідь на кризові моменти, що вимагають від державних інститутів підвищеної адаптивності та ефективності. Політичні режими пострадянського простору розробляли та впроваджували інноваційні підходи до управління, засновані на розширенні громадянської участі, законодавчих змін та інституціональних реформах. Однак не всі спроби модернізації завершилися успіхом, а деякі навіть призвели до збільшення соціальної напруги та політичної нестабільності.

У контексті виконання завдань дослідження, представлених у цій роботі, важливо зазначити, що аналіз політичних режимів пострадянського простору дозволяє глибше зрозуміти не тільки історичні, а й сучасні процеси їхньої трансформації. Загальна характеристика цих режимів підтверджує існування значних відмінностей між країнами у тому, яким чином вони адаптувались до викликів пострадянської реальності, що вилились у створення різноманітних типів політичного устрою – від консолідованих демократій до зміцнених авторитарних систем.

Детальний аналіз траєкторій еволюції та модернізації цих режимів виявив, що ключовими факторами, які формували цей процес, є внутрішньополітична динаміка, зовнішньополітичні орієнтації, економічні стратегії та соціокультурні зміни. Важливим є врахування того, що деякі країни показали здатність до глибокої модернізації політичних інститутів, тоді як інші залишаються затиснутими в пастці авторитарних практик та неопатримоніальних характеристик політичних режимів, що ускладнює процес демократизації.

Щодо теоретичних підходів до вивчення збройних конфліктів у контексті пострадянського простору аналіз показав, що збройні конфлікти часто є продуктом не лише міжнародних напружень, але й внутрішніх дисфункцій політичних систем. Політичні режими, що страждають від високого рівня корупції, низької інституціональної спроможності та слабкої правової системи держави, схильні до внутрішніх конфліктів, які можуть ескалювати у збройні протистояння. Такі умови постійно вимагають від дослідників глибокого теоретичного розуміння взаємозв'язку між структурою політичних режимів і здатністю країн управляти внутрішніми та міждержавними конфліктами.

Окремої уваги в контексті сучасного переосмислення воєнно-конфліктних процесів заслуговує лімінальний підхід, який дає змогу аналізувати конфлікт не лише як вже наявне відкрите зіткнення, а і як специфічний проміжний стан між прихованою ворожою активністю та повномасштабною війною. Значення цього підходу зростає в умовах, коли значна частина сучасного протиборства здійснюється не у формі безпосередньо оголошеної війни, а через розосереджені, багатоходові, політично замасковані практики тиску, дестабілізації, підриву легітимності та вибіркового застосування сили.

У цьому зв'язку методологічно важливими є міркування Девіда Кілкуллена, який, аналізуючи еволюцію неконвенційної війни, звертає увагу на те, що традиційні уявлення про послідовний перехід від підпільної

активності до відкритого збройного виступу дедалі менше відповідають реальним практикам сучасних конфліктів. На його думку, сьогодні конфліктні актори діють не стільки за лінійною моделлю наростання опору, скільки в логіці гнучкого переміщення між різними формами дії – інформаційними, політичними, мережевими, диверсійними, обмежено силовими, – комбінуючи їх залежно від ситуації та вразливостей противника (Kilcullen 2019).

Принциповим у межах такого підходу є те, що між суто прихованою та суто відкритою дією існує особливий простір стратегічної невизначеності. Саме цей простір уможливорює застосування інструментів, які вже мають конфліктогенний і руйнівний ефект, але не завжди спричиняють негайну, однозначну та політично санкціоновану відповідь. Відтак аналітичний фокус переноситься з формального факту війни на процес досягнення такого стану, коли ворожі дії вже є достатньо інтенсивними для дестабілізації політичної системи, але ще недостатньо однозначними з погляду атрибуції, міжнародно-правової кваліфікації або механізмів колективного реагування.

У праці «Драconi і змії. Еволюція ворогів Заходу та майбутні загрози» Д. Кілкуллен розвиває цю логіку далі, показуючи, що противники Заходу адаптувалися до переваги високотехнологічної західної воєнної моделі не шляхом її прямого копіювання, а через пошук форм боротьби, які дозволяють діяти на межі між війною і не-війною, між внутрішнім заворушенням, політичним тиском, операціями впливу та обмеженим силовим примусом (Kilcullen 2020). Саме тому лімінальний підхід є продуктивним не лише для опису окремих епізодів гібридного протистояння, а й для пояснення того, яким чином конфлікт поступово визріває, переходячи від прихованої фази до відкритої.

З огляду на це лімінальний підхід доцільно розглядати як один із найбільш евристично цінних для аналізу пострадянських конфліктів, де межа між політичним тиском, інспірованою дестабілізацією, проксі-насильством, інформаційними операціями та прямою воєнною інтервенцією виявляється

особливо рухомою. Його застосування дозволяє відмовитися від надто вузького тлумачення війни лише як моменту відкритого вторгнення і натомість простежити довший процес конфліктної трансформації.

Підсумовуючи, можна відзначити, що модернізація політичних режимів у країнах пострадянського простору не є однорідним та лінійним процесом. Вона включає різні стратегії та методи, що зумовлені унікальними історичними, культурними та політичними умовами кожної країни. Подальші дослідження мають зосередитись на аналізі того, як зміни в політичних режимах впливають на державне управління, соціальну інтеграцію та зовнішньополітичні стратегії пострадянських держав.

Висновки до 1 розділу

У першому розділі дисертаційного дослідження здійснено теоретико-методологічне осмислення модернізації пострадянських політичних режимів як складного, внутрішньо суперечливого і нерівномірного процесу, що не може бути зведений лише до формального запровадження демократичних інститутів, зміни конституційних моделей чи декларування нового зовнішньополітичного курсу. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що політична модернізація на пострадянському просторі від самого початку розгорталася в умовах незавершеного державотворення, інституційної слабкості, економічної нестабільності, збереження радянських управлінських практик і водночас необхідності включення нових незалежних держав у ширший міжнародний порядок. Саме ця подвійність – прагнення до формальної суверенізації та одночасна залежність від успадкованих політичних, адміністративних, соціальних і безпекових структур – визначила суперечливий характер трансформацій у більшості країн колишнього СРСР.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що пострадянський простір не може розглядатися як однорідна політична реальність, у межах якої всі держави проходять однаковий шлях від авторитарного минулого до демократичного майбутнього. Такий підхід був би надмірно спрощеним і не

відбивав би ані глибини історичних відмінностей між колишніми радянськими республіками, ані різного ступеня інституційної спроможності їхніх політичних систем, ані відмінностей у політичній культурі, структурі еліт, характері громадянського суспільства та зовнішньополітичних орієнтаціях. Навпаки, аналіз матеріалу першого розділу свідчить, що після розпаду СРСР у регіоні сформувалося кілька різних траєкторій політичного розвитку: від відносно послідовної демократизації та європейської інтеграції до консолідації персоналістських авторитарних режимів, від спроб побудови конкурентної політичної системи до відтворення владних практик, у яких формальні інститути виконують переважно легітимаційну, а не реально регулятивну функцію.

У цьому контексті особливого значення набуває саме поняття політичного режиму, яке в дисертації розглядається не як формальна характеристика державного устрою, а як реальний спосіб організації, здійснення та відтворення влади. Такий підхід дозволяє вийти за межі суто юридичного аналізу конституцій, виборчих систем чи партійного законодавства й зосередитися на тому, як саме функціонує влада у практичній площині: яким є характер політичної конкуренції, наскільки автономними є суди, чи існують ефективні механізми стримувань і противаг, яким є доступ суспільства до процесу ухвалення рішень, чи здатні інститути діяти незалежно від персональних, кланових або олігархічних інтересів. У результаті встановлено, що ключовою рисою значної частини пострадянських режимів є розрив між формально проголошеними демократичними принципами та реальною логікою функціонування влади. Саме цей розрив становить одну з центральних проблем політичної модернізації пострадянського простору. Формально більшість нових незалежних держав прийняли конституції, проголосили принципи народного суверенітету, політичного плюралізму, поділу влади, верховенства права та захисту прав людини. Проте на практиці в багатьох випадках ці інституційні конструкції були включені в систему неформальних владних відносин, де

вирішальну роль відігравали персональні домовленості, патронально-клієнтельні зв'язки, контроль над адміністративним ресурсом, залежність судової системи, монополізація медійного простору та використання держави як інструмента перерозподілу ресурсів на користь окремих груп. Унаслідок цього модернізація часто набувала фасадного або асиметричного характеру: зовнішні ознаки сучасної державності й демократичного устрою поєднувалися з практиками, що істотно обмежували реальну політичну конкуренцію та суспільний контроль над владою.

Зазначимо, що саме асиметричність пострадянської модернізації є однією з головних причин нестійкості політичного розвитку регіону. Йдеться не лише про відставання одних сфер реформування від інших, а про глибшу суперечність між модернізаційною риторикою і реальною здатністю політичних режимів змінювати власну природу. У низці держав модернізація виявилася переважно адміністративною, технологічною або економічною, але не супроводжувалася повноцінною політичною модернізацією, тобто становленням підзвітної влади, незалежних інститутів, реальної партійної конкуренції, захищеного правового простору та дієвого громадянського суспільства. За таких умов держава могла зміцнювати апарат управління, реформувати окремі сектори, адаптуватися до міжнародних вимог або демонструвати ознаки інституційного розвитку, але водночас зберігати авторитарні, неопатримоніальні чи гібридні механізми ухвалення рішень.

Перший розділ дозволив також уточнити співвідношення між поняттями модернізації, трансформації, реформування та розвитку. У межах дисертаційного дослідження модернізація розуміється ширше, ніж окрема реформа чи сукупність адміністративних змін. Вона передбачає якісну перебудову політичної системи, її адаптацію до нових соціальних, економічних, правових і міжнародних умов, а також здатність інститутів забезпечувати стабільність не через примус або персоналістський контроль, а через легітимність, ефективність і підзвітність. Трансформація при цьому постає як загальний процес зміни системи, реформування – як

інструментальна складова цих змін, а розвиток – як їхній можливий, але не гарантований результат. Такий підхід є принципово важливим, оскільки пострадянський досвід переконливо демонструє: сам факт змін не означає автоматичного прогресу, а реформи можуть бути використані не лише для демократизації, а й для зміцнення авторитарного контролю.

У розділі обґрунтовано, що пострадянські політичні режими значною мірою формувалися під впливом радянської інституційної спадщини, яка проявлялася не лише у збереженні управлінських кадрів чи адміністративної культури, а й у глибших моделях взаємодії держави й суспільства. Для багатьох держав характерним стало домінування виконавчої влади, слабкість парламентського контролю, залежність судової системи, низький рівень інституційної довіри, централізація ухвалення рішень та схильність еліт розглядати державу як власний ресурс. Ці риси не були механічним продовженням радянського минулого, але вони створювали певну інерцію, яка істотно впливала на характер політичної модернізації. У результаті нові держави часто відтворювали старі практики в нових інституційних формах, що пояснює тривкість гібридних режимів і складність переходу до повноцінної демократії.

Водночас виявлено, що радянська спадщина не є єдиним і вичерпним поясненням політичної динаміки пострадянського простору. Важливе значення мали також внутрішні соціально-економічні умови, характер національного державотворення, структура політичних еліт, рівень розвитку громадянського суспільства, наявність або відсутність реальної партійної конкуренції, гострота ідентичнісних суперечностей, а також зовнішньополітичні орієнтації. Саме поєднання цих чинників визначило, чому одні держави змогли поступово зміцнювати демократичні інститути, інші – закріпили авторитарні моделі, а треті залишилися в зоні нестійкої гібридності, де демократичні та недемократичні практики співіснують у постійному напруженні. У цьому сенсі пострадянський простір є не просто географічною чи історичною категорією, а складним політичним полем, у

якому взаємодіють різні моделі модернізації, різні типи режимів і різні сценарії державного розвитку.

Особливе місце в розділі посідає аналіз гібридності як однієї з визначальних характеристик пострадянських політичних режимів. Гібридний режим не слід розуміти лише як проміжний або тимчасовий стан між демократією та авторитаризмом. Досвід пострадянських держав показує, що гібридність може набувати відносно стійкого характеру і перетворюватися на самостійну логіку функціонування політичної системи. У таких режимах вибори проводяться регулярно, але їхня конкурентність може бути істотно обмежена; партійна система формально існує, але часто не виконує повноцінної представницької функції; конституційні гарантії прав і свобод декларуються, але вибіркоче правозастосування та адміністративний тиск звужують простір громадянської активності. Саме ця подвійність робить гібридні режими особливо важливими для аналізу, оскільки вони здатні одночасно імітувати демократичний розвиток і відтворювати практики концентрації влади. У першому розділі підкреслено, що гібридність тісно пов'язана з неопатримоніальними механізмами влади. Неопатримоніалізм у пострадянському контексті проявляється у поєднанні формально раціонально-правових інститутів із персоналізованими практиками управління, коли доступ до ресурсів, посад, політичного впливу та економічних можливостей значною мірою залежить не від універсальних правил, а від включеності до мереж лояльності. Така система може забезпечувати короткострокову керованість, особливо в умовах слабких інститутів і соціальної нестабільності, однак у стратегічній перспективі вона підриває модернізаційний потенціал держави. Вона знижує довіру до права, послаблює громадянську солідарність, стимулює корупцію, блокує політичну конкуренцію та робить державні інститути залежними від інтересів вузьких елітних груп.

Науково значущим результатом першого розділу є також узагальнення різних траєкторій модернізації пострадянських режимів через порівняльний

аналіз їхніх політико-інституційних характеристик. У роботі показано, що конституційна динаміка, зміна економічних моделей, ідеологічні переорієнтації та зовнішньополітичні вектори не існували ізольовано один від одного. Вони утворювали взаємопов'язану систему, у межах якої політичний режим визначав не лише внутрішню організацію влади, а й спосіб реагування держави на міжнародні виклики, конфлікти, безпекові загрози та соціальні кризи. Саме тому аналіз політичного режиму є необхідною передумовою для подальшого дослідження збройних конфліктів на пострадянському просторі. Конфлікти в цьому регіоні не можуть бути пояснені лише етнічними, територіальними або геополітичними чинниками; вони мають розглядатися також крізь призму якості державних інститутів, типу режиму, характеру елітної конкуренції та здатності політичної системи інтегрувати або, навпаки, витіснити суспільні суперечності.

У межах першого розділу сформульовано важливе для всієї дисертації положення про те, що збройний конфлікт у пострадянському просторі є не зовнішнім щодо політичної модернізації явищем, а одним із можливих наслідків її деформації або незавершеності. Коли держава не здатна забезпечити легітимні механізми представництва інтересів, коли політична конкуренція підміняється боротьбою еліт за контроль над ресурсами, коли ідентичнісні суперечності не отримують інституційного врегулювання, а зовнішні актори використовують внутрішню слабкість держави у власних інтересах, конфліктний потенціал політичної системи різко зростає. Отже, модернізація і конфліктність у пострадянському просторі перебувають у тісному взаємозв'язку: модернізація може знижувати конфліктність, якщо вона зміцнює інститути, право і громадянську участь, але може й загострювати суперечності, якщо відбувається фрагментарно, нерівномірно або використовується владними групами для консервації власного домінування.

Саме в цьому контексті особливого значення набуває запропонована в дисертації режимно-конфліктна модель аналізу військових конфліктів на

пострадянському просторі. Її наукова новизна полягає в тому, що вона дозволяє розглядати конфлікт не як ізольований вибух насильства і не як суто зовнішньополітичний інцидент, а як результат тривалого накопичення та взаємодії політичних, інституційних, соціальних і безпекових чинників. У межах цієї моделі військовий конфлікт постає як явище, що формується всередині певної режимної конфігурації, де значення мають тип політичного режиму, рівень інституційної спроможності держави, характер елітної конкуренції, ступінь легітимності влади, наявність зовнішнього втручання та здатність політичної системи врегульовувати внутрішні суперечності ненасильницькими засобами. Такий підхід дає змогу перейти від описового переліку причин конфліктів до пояснення механізмів їхнього політичного визрівання.

Запропонована режимно-конфліктна модель має особливу евристичну цінність для подальшого дослідження, оскільки вона поєднує аналіз політичного режиму з аналізом конфліктної динаміки. Її використання дозволяє виявити, чому в одних державах суперечності залишаються в межах політичного процесу, тоді як в інших вони переходять у фазу насильницького протистояння; чому зовнішнє втручання в одних випадках лише посилює вже наявну нестабільність, а в інших стає вирішальним чинником ескалації; чому формальна наявність інститутів не гарантує здатності держави запобігати конфліктам. У цьому полягає принципова відмінність запропонованого підходу від суто геополітичних або етнополітичних пояснень, які часто зводять пострадянські конфлікти до боротьби великих держав, історичних образ або територіальних претензій. Не заперечуючи значення цих чинників, режимно-конфліктна модель показує, що вони набувають руйнівної сили саме тоді, коли взаємодіють зі слабкістю інститутів, дефіцитом легітимності та незавершеністю політичної модернізації.

У першому розділі також обґрунтовано необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу збройних конфліктів. Звернення до соціологічних, конфліктологічних, інституційних, політико-системних і

міжнародно-політичних підходів дозволило показати, що конфлікт не може бути пояснений лише одним виміром. Він одночасно є боротьбою за ресурси, статус, владу, територію, ідентичність і безпеку. Водночас він є наслідком структурних суперечностей суспільства і держави, проявом зовнішньополітичних стратегій та чинником подальшої трансформації самого режиму. Для пострадянського простору особливо важливо враховувати, що конфлікти тут часто розгортаються на перетині внутрішньої слабкості держави та зовнішнього впливу, а тому їх неможливо адекватно зрозуміти без поєднання внутрішньополітичного й міжнародного аналізу.

Значення першого розділу полягає також у тому, що він закладає концептуальну основу для подальшого аналізу конкретних збройних конфліктів на пострадянському просторі. Розгляд модернізації політичних режимів дає змогу зрозуміти, чому конфлікти в цьому регіоні виникали не випадково, а в умовах тривалої інституційної нестійкості, нерегульованих ідентичнісних і територіальних питань, слабкості правових механізмів, конкуренції зовнішніх впливів і збереження імперських уявлень про простір колишнього СРСР. У цьому сенсі перший розділ виконує не лише вступну або теоретичну функцію, а й пояснювальну. Він демонструє, що військові конфлікти пострадянського простору слід аналізувати як продовження глибших політичних процесів, пов'язаних із характером державотворення, режимною еволюцією та незавершеністю демократичної модернізації.

Зазначимо, що демократизація в пострадянських умовах не є автоматичним наслідком незалежності або формального розриву з радянським минулим. Суверенізація створила можливості для формування нових політичних систем, але не гарантувала їхньої демократичної якості. Більше того, у низці випадків саме нові незалежні держави стали простором консолідації авторитарних практик, оскільки національна державність використовувалася правлячими елітами не стільки для розбудови підзвітних інститутів, скільки для зміцнення власного контролю. Це дозволяє говорити про специфічний феномен пострадянської модернізації без демократизації,

коли держава зовні оновлюється, адаптується до нових умов, вибудовує сучасні адміністративні або безпекові механізми, але не створює повноцінної системи політичної відповідальності та громадянського контролю. У цьому контексті Україна, Грузія, Молдова, країни Балтії, Росія, Білорусь, Вірменія та Азербайджан демонструють різні варіанти співвідношення модернізації, державотворення, зовнішньополітичного вибору та конфліктності. Їхній досвід підтверджує, що політична модернізація не є універсальною схемою, яка однаково реалізується в усіх країнах. Вона залежить від здатності суспільства й держави виробити легітимні правила політичної конкуренції, забезпечити автономію інститутів, обмежити персоналізацію влади, інтегрувати регіональні та ідентичнісні відмінності, а також сформувати стійкий зовнішньополітичний курс. Там, де ці завдання залишалися невирішеними, політична система ставала вразливою до криз, зовнішнього тиску та конфліктної ескалації.

Підсумовуючи результати першого розділу, можна стверджувати, що модернізація пострадянських політичних режимів є не завершеним історичним етапом, а тривалим і суперечливим процесом, який триває й сьогодні. Його результати залишаються відкритими, оскільки в регіоні одночасно діють різноспрямовані тенденції: демократизація і авторитарна консолідація, європеїзація і реінтеграційний тиск Росії, розвиток громадянського суспільства і посилення репресивних практик, прагнення до правової держави і збереження неформальних патрональних мереж. Саме ця відкритість і незавершеність робить пострадянський простір особливо важливим об'єктом політологічного аналізу, оскільки тут у концентрованому вигляді проявляються основні суперечності сучасної політичної трансформації.

Таким чином, у першому розділі доведено, що дослідження військових конфліктів на пострадянському просторі потребує попереднього аналізу політичних режимів, їхньої модернізаційної динаміки та інституційної спроможності. Без цього конфлікти можуть помилково сприйматися лише як

результат етнічної ворожнечі, історичних суперечок або зовнішнього втручання. Насправді ж вони значною мірою пов'язані з тим, як саме були організовані пострадянські держави, якими були механізми влади, наскільки ефективно працювали інститути, чи існували легітимні способи врегулювання суперечностей і чи була держава здатна протистояти деструктивному зовнішньому впливу. Саме тому модернізація політичних режимів і конфліктна динаміка мають розглядатися як взаємопов'язані складові одного дослідницького поля.

Отже, перший розділ виконує фундаментальну методологічну функцію для всієї дисертації. У ньому обґрунтовано, що пострадянські військові конфлікти доцільно аналізувати не лише крізь призму воєнних подій, територіальних претензій або міжнародних криз, а передусім у контексті режимної еволюції, незавершеного державотворення, інституційної слабкості, гібридності та неопатримоніальних практик. Наукова новизна розділу полягає у формуванні цілісного підходу, який поєднує аналіз модернізації політичних режимів із поясненням конфліктного потенціалу пострадянського простору. Запропонована режимно-конфліктна логіка дослідження створює підґрунтя для подальшого розгляду конкретних збройних конфліктів, їхніх передумов, перебігу, зовнішнього впливу та перспектив врегулювання.

РОЗДІЛ 2

ЗБРОЙНІ КОНФЛІКТИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: ПЕРЕДУМОВИ, ПЕРСПЕКТИВИ ВРЕГУЛЮВАННЯ

Збройні конфлікти на пострадянському просторі є однією з найгостріших проблем сучасних міжнародних відносин, що визначає геополітичну динаміку регіону та впливає на глобальну безпеку. Після розпаду СРСР у 1991 році колишні республіки опинилися перед складними викликами державного будівництва, що супроводжувалися міжетнічними, територіальними та політичними протистояннями. Відсутність усталених демократичних традицій, невирішені історичні суперечності, наявні етнокультурні, соціально-економічні, ідеологічні та конфесійні протиріччя, що під час виборчих кампаній постійно використовувались протиборчими силами, та слабкість державних інституцій зумовили виникнення та ескалацію конфліктів у низці країн регіону.

До ключових конфліктогенних чинників у пострадянському просторі належать суперечності між національними елітами, питання кордонів, соціально-економічна нестабільність та зовнішні втручання. Зокрема, прагнення окремих держав до євроатлантичної інтеграції вступало в протиріччя з інтересами Російської Федерації, яка традиційно розглядає цей регіон як зону своїх стратегічних впливів. Наслідком цього стало загострення конфліктів у таких країнах, як Молдова (Придністровський конфлікт), Грузія (Абхазія та Південна Осетія), Азербайджан і Вірменія (Нагірний Карабах). Російська агресія, що здійснювалась із застосуванням політичних, дипломатичних, економічних, інформаційних та інших гібридних інструментів перейшла у гарячу фазу – повномасштабним вторгненням на територію України у лютому 2022 р.

Перспективи врегулювання збройних конфліктів на пострадянському просторі визначаються низкою факторів, серед яких ключове значення мають міжнародна дипломатія, посилення санкційного тиску на агресорів,

миротворчі ініціативи та посередництво таких міжнародних організацій, як ООН, ОБСЄ, ЄС та НАТО. Разом із тим попередній досвід мирного періоду свідчить про необхідність системного підходу до врегулювання, що включає забезпечення територіальної цілісності держав, реінтеграцію окупованих територій, соціально-економічну стабілізацію та розбудову демократичних інституцій.

Важливим аспектом розв'язання конфліктів є комплексна робота з подолання негативних наслідків інформаційної війни, що використовувалася як інструмент гібридного впливу, створення запобіжних заходів проти руйнівного впливу деяких ЗМІ, а також сприяння діалогу між сторонами конфлікту за участю громадянського суспільства. Враховуючи багатовекторний характер загроз, що постають перед країнами пострадянського простору, актуальним є розширення колективних механізмів безпеки, включаючи регіональну співпрацю в межах ініціатив Європейського Союзу та НАТО.

Збройні конфлікти на пострадянському просторі мають глибокі історичні, політичні та економічні передумови, що ускладнюють процес їхнього розв'язання. Попри значні виклики, перспективи врегулювання існують за умови координації зусиль міжнародної спільноти, запровадження ефективних механізмів безпеки та відновлення суверенітету й територіальної цілісності постраждалих держав. Вирішення цих конфліктів є не лише внутрішньою проблемою окремих країн, а й ключовим елементом забезпечення стабільності на міжнародному рівні.

2.1. Причини виникнення збройних конфліктів на пострадянському просторі

Проблематика збройних конфліктів на пострадянському просторі є надзвичайно актуальною у контексті сучасних міжнародних відносин, оскільки вона відбиває глибокі суперечності, що формувались протягом тривалого періоду та загострилися після розпаду СРСР. З одного боку, ця

подія надала можливість вільних тепер народів скористатися правом на самовизначення, а з іншого – лінії кордонів нових республік не завжди відповідали реальним межам розселення цих народів, що спричинило низку етнічних конфліктів, наслідком чого є поява квазідержав пострадянського простору (Сафар'янс 2020: 160-161). Незавершеність процесів державного будівництва, неврегульовані територіальні питання, економічна нестабільність та геополітичне суперництво створили передумови для ескалації насильства як виявлення відсутності дій, спрямованих на вивчення соціальної ситуації, виявлення та запобігання протиріччям, нездатності владнати назрілі проблеми будь-яким, в тому числі дипломатичним, шляхом в різних регіонах. Виникнення цих конфліктів зумовлене низкою факторів, серед яких ключову роль відіграють геополітичні інтереси світових держав та держав-сусідів колишнього СРСР між собою, регіональні суперечності та внутрішні соціально-економічні проблеми. Комплексний аналіз зазначених чинників дозволяє краще зрозуміти причини конфліктогенності пострадянського простору та визначити можливі підходи до їхнього врегулювання.

Від самого початку XXI століття і дотепер позначається бурхливими подіями в економічній, політичній та безпековій сферах, які набули глобального характеру. Це супроводжується кризою легітимності режиму багатьох держав, делегітимізацією їхнього суверенітету, на що впливають політичні, інституційні та соціальні зміни, що відбуваються всередині держав. Територіальні претензії залишаються вагомим фактором міждержавних конфліктів (приміром, загострення азербайджано-вірменського конфлікту навколо Нагірного Карабаху в 2020) (Fisun, Vinnykova 2021: 73, 74).

Проблематика збройних конфліктів на теренах колишнього СРСР є ключовим аспектом дослідження сучасних міжнародних відносин, оскільки вони формуються під впливом комплексної взаємодії політичних, економічних, соціальних та безпекових чинників. Важливе зауваження

зроблено у монографії «Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору»: саме Україна як друга за вагою і значенням союзна республіка у складі СРСР безпосередньо була причетна до його розпуску, а також до тектонічних геополітичних зрушень потім у регіоні, на континенті та у світі, котрі слідували за цим (Інтеграційні виміри 2020: 381). Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році цей регіон опинився у стані системної нестабільності, що проявилось у виникненні численних міждержавних та внутрішньополітичних протистоянь, багато з яких набули форми збройного конфлікту. Україна зробила свій вибір між інтеграцією з Європою чи з Євразією і як стратегічний орієнтир, і як фундаментальний критерій оцінки внутрішніх змін і зрушень (Інтеграційні виміри 2020: 20-21). Дестабілізація спричинила тривалі процеси трансформації політичних режимів, перерозподілу економічних ресурсів, пошуку нових моделей державного управління та визначення геополітичної орієнтації національних держав, що у свою чергу стало каталізатором конфліктних ситуацій. Цією обставиною повною мірою скористалася Росія, яка, судячи з її доктринальних документів, виступів представників вищого політичного та воєнного керівництва прагне позиціонувати себе в якості окремого незалежного полюсу у багатополярному світовому порядку та перебрала на себе роль центру інтеграції передусім на пострадянському просторі (Кордун 2017: 32).

Насамперед зауважимо, що вважаємо слушною думку професійних економістів щодо того, що технологію конфлікту можна вважати певним фактором економічної діяльності (Горбачук, Сулейманов-Бекір, Батіг 2022), адже люди, країни, регіони конкурують за засоби для свого існування. Тим більше, що проблема сучасного світопорядку полягає в тому, що стратегія постійного економічного зростання не витримує невпинного вичерпування корисних копалин, а саме вони стають заставною вартістю країни. Йдеться про спадкове, історично зумовлене багатство запасів кожної суверенної території проживання. Отже, головною стратегією перемоги у боротьбі за новий світовий порядок є зменшення ресурсної бази супротивника.

Геополітичні чинники, які стали визначальним чинником збройних конфліктів, на пострадянському просторі, полягають у конкуренції світових держав за вплив у регіоні, що історично залишався важливим стратегічним майданчиком. Прагнення Російської Федерації зберегти контроль над пострадянськими державами та її активне втручання у внутрішньополітичні процеси сусідніх країн стали одним із ключових чинників, що призводили до ескалації конфліктів та війн у Грузії, Молдові, Україні та інших країнах. Водночас зусилля міжнародної спільноти щодо посилення інтеграції пострадянських країн у європейські та євроатлантичні структури спровокували протидію з боку РФ, яка вбачала в цьому загрозу своїм стратегічним інтересам. Конфронтаційний характер геополітичної конкуренції призводив до розгортання гібридних воєн, політичних криз та збройних протистоянь, що зумовило тривалу нестабільність регіону.

Водночас для пояснення генези пострадянських конфліктів недостатньо лише констатувати наявність історичних, етнополітичних, соціально-економічних або геополітичних суперечностей. Не менш важливо з'ясувати, яким чином ці суперечності переводяться у практику керованої дестабілізації, а згодом – у збройне протистояння. У цьому сенсі конфлікти пострадянського простору доцільно аналізувати не лише як наслідок накопичення структурних причин, а і як результат цілеспрямованого використання проміжної зони між миром і війною.

Саме в цій проміжній зоні зовнішній актор отримує можливість діяти через інструменти, які поєднують політичний тиск, інформаційне втручання, підтримку локальних агентів впливу, інспірування протестної мобілізації, делеговане насильство, обмежену військову присутність без офіційного визнання та маніпулювання питанням відповідальності. Така логіка дії ускладнює своєчасне реагування держави-об'єкта впливу, оскільки проблема полягає не лише в інтенсивності загрози, а й у невизначеності її статусу: що саме відбувається – внутрішня криза, сепаратистський виступ, зовнішнє втручання чи вже початкова стадія міждержавної агресії.

У сучасних дослідженнях така ситуація описується через уявлення про лімінальний простір конфлікту – простір між виявленням ворожої дії, її переконливою атрибуцією та політичним рішенням щодо повноцінної відповіді. Д. Кілкуллен підкреслює, що саме розрив між порогом виявлення, порогом атрибуції та порогом реагування створює особливий маневровий простір для суб'єкта, який прагне досягати політичних результатів ще до початку відкритих бойових дій (Kilcullen 2019). У такому разі війна не починається раптово: вона визріває як ланцюг дій, кожна з яких окремо може подаватися як обмежена, локальна, не до кінця доведена або формально «невійськова», але в сукупності вони змінюють баланс сил, підривають суверенітет і готують ґрунт для подальшої ескалації.

Для пострадянського простору це має принципове значення, оскільки чимало конфліктів у ньому тривалий час існували саме в режимі невизначеності: за наявності очевидного зовнішнього зацікавлення, непрямих форм підтримки локальних акторів та використання різних способів заперечення прямої причетності. Відтак частина конфліктів, які в політологічній і публічній мові позначалися як «заморожені», доцільніше тлумачити як лімінальні: тобто такі, що не є ані повністю деескалованими, ані остаточно завершеними, а зберігають у собі потенціал повторної активізації, зміни форми або переходу до вищого рівня насильства.

Саме тому в подальшому аналізі важливо враховувати не лише причинну структуру конфлікту, а й механізм його перебування у лімінальному стані, оскільки без цього неможливо пояснити, чому одні конфлікти роками залишаються у фазі контрольованої нестабільності, тоді як інші переходять до відкритої війни.

Регіональні чинники конфліктогенності на пострадянському просторі тісно пов'язані з етнічними та адміністративно-територіальними суперечностями, що загострилися після розпаду СРСР. Адміністративно-територіальні кордони, які були закріплені в радянський період без урахування етнічних, культурних та історичних особливостей, стали

об'єктом суперечок між новоствореними державами. Це призвело до територіальних конфліктів у Нагірному Карабасі між Вірменією та Азербайджаном, у Придністров'ї між Молдовою та невизнаною Придністровською Молдавською Республікою (ПМР), в Абхазії та Південній Осетії між Грузією та сепаратистськими формуваннями. Важливу роль у загостренні регіональної напруги відіграли місцеві політичні еліти, які використовували націоналістичні ідеї для мобілізації населення та зміцнення власних владних позицій, що спричинило радикалізацію суспільних настроїв та подальшу ескалацію насильства.

Слід виділити ще один важливий момент, на який звернули увагу Мадяр та Мадловіч Балінт. Вони вважають, що в той час як на Заході відбувається просування демократії, Росія за правління Путіна виявляє прихильність до автократії, що є функціонально зумовленим засобом запобігання негативним зовнішнім ефектам, які може спричинити демократизація в регіоні. Для поширення автократії застосовується військова присутність (як у випадку Білорусі) та так звана «газпромівська дипломатія» (Мадяр, Мадловіч 2017: 163-164).

Економічні чинники також відіграли визначальну роль у посиленні конфліктних процесів на пострадянському просторі. Колапс централізованої радянської економіки, розрив коопераційних зв'язків між колишніми республіками, нерівномірний доступ до природних ресурсів та деградація промислового потенціалу сприяли соціально-економічній кризі, що викликали масові протести, політичну нестабільність та посилення напруги всередині держав. Конкуренція за енергетичні ресурси, транспортні коридори та контроль над стратегічними підприємствами також стала підґрунтям для збройних конфліктів, зокрема в регіонах, багатих на нафту та газ. Відсутність ефективних економічних реформ, низький рівень життя населення та висока корупція спричинили соціальне невдоволення, що в деяких випадках переросло у відкриті збройні протистояння.

Таким чином, причини виникнення збройних конфліктів на

пострадянському просторі мають комплексний характер і включають взаємопов'язану дію геополітичних, регіональних та економічних факторів. Вони визначають динаміку розвитку конфліктів та ускладнюють їхнє врегулювання, що зумовлює необхідність комплексного аналізу цих чинників для вироблення ефективних механізмів стабілізації регіону.

Збройні конфлікти на пострадянському просторі є результатом комплексної взаємодії геополітичних, регіональних та економічних чинників, які сприяли посиленню внутрішньої напруги та дестабілізації новоутворених держав після розпаду Радянського Союзу. Відсутність чіткої політичної та економічної спадкоємності, етнічні суперечності, геостратегічні амбіції регіональних і світових держав, а також боротьба за контроль над ресурсами визначили конфліктогенність регіону та зумовили численні військово-політичні протистояння.

Геополітичні фактори відіграли одну з ключових ролей у провокуванні збройних конфліктів, оскільки розпад СРСР спричинив зміну балансу сил і конкуренцію між новими державами та зовнішніми акторами за вплив на регіон. Одним із найвагоміших елементів цього процесу стала політика Російської Федерації, яка, прагнучи зберегти контроль над територіями колишнього СРСР, активно втручалася у внутрішні справи сусідніх країн. Це проявлялося через військову підтримку сепаратистських угруповань, безпосереднє застосування сили та гібридні методи впливу. Агресивна політика Росії призвела до виникнення та ескалації конфліктів у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Нагірному Карабасі та на сході України, що дозволило Кремлю використовувати ці території як важелі тиску на уряди нових незалежних держав і стримувати їхній політичний курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію.

Регіональні фактори конфліктогенності тісно пов'язані з історичними, етнічними та адміністративно-територіальними суперечностями, що загострилися після розпаду СРСР. Формування республік у межах радянської адміністративної системи часто не враховувало етнічну неоднорідність

населення та регіональні особливості, що призвело до міжетнічних протиріч та сепаратистських тенденцій. У багатьох випадках ці суперечності шляхом підтримки націоналістичних ідей використовувалися регіональними політичними елітами для мобілізації суспільства та легітимації своєї влади. У поєднанні з нестабільними політичними системами це спричинило серйозні внутрішньодержавні конфлікти, зокрема в Таджикистані, Чечні, Грузії та Україні. Значний вплив на загострення регіональних конфліктів мало і зовнішнє втручання, оскільки окремі держави використовували місцеві протистояння для зміцнення власних геополітичних позицій та виправдання своєї військової присутності.

Економічні чинники також зробили суттєвий внесок у дестабілізацію регіону, оскільки розпад СРСР спричинив різке падіння рівня життя, зростання безробіття, економічну стагнацію та нерівномірний розподіл ресурсів. Боротьба за стратегічно важливі економічні об'єкти, зокрема нафтогазові родовища, транспортні коридори та промислові підприємства, стала каталізатором конфліктів, зокрема в Каспійському регіоні та Донбасі. Нездатність окремих урядів ефективно здійснювати економічне управління та подолати соціальну кризу сприяла зростанню протестних настроїв, що в окремих випадках переходило у відкриті збройні виступи. Крім того, збереження тіньових економічних схем, контрабандних потоків та незаконного обігу зброї сприяло продовженню конфліктів, особливо у регіонах, де контроль держави був послаблений (Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору 2020: 363).

Збройні конфлікти на пострадянському просторі мають глибоке коріння, пов'язане з поєднанням геополітичних, регіональних та економічних чинників. Вони є наслідком не лише внутрішніх суперечностей, а й зовнішнього впливу, що ускладнює процес їх врегулювання та створює умови для тривалого конфліктного стану. Аналіз цих факторів є необхідним для розробки ефективних стратегій мирного врегулювання та забезпечення стабільності в регіоні.

Внаслідок розпаду Радянського Союзу сформувалася низка збройних конфліктів на територіях колишніх союзних республік. Відсутність сталих демократичних інституцій, боротьба за перерозподіл ресурсів, геостратегічне суперництво між глобальними й регіональними акторами та етнополітичні суперечності значною мірою сприяли ескалації напруженості та збройних протистоянь у регіоні.

Геополітичні чинники – один із визначальних факторів конфліктогенності пострадянського простору. Російська Федерація, прагнучи зберегти домінуючу роль у регіоні, реалізувала стратегію гібридного втручання, підтримки сепаратистських рухів і застосування подекуди військової сили для утримання впливу. Політика Москви щодо «близького зарубіжжя» передбачала використання «заморожених конфліктів» як важелів контролю, що забезпечувало стратегічну перевагу у відносинах із сусідніми державами (Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору 2020: 340-343, 351-353). Відкриті військові дії в Грузії (2008), Україні (з 2014 року) та постійне підтримання напруженості в Придністров'ї, Нагірному Карабасі, Абхазії та Південній Осетії є прикладами реалізації цієї доктрини. Крім того, вплив міжнародних організацій та євроатлантичних структур на пострадянські країни став об'єктом суперництва між РФ і Західним світом, що додатково посилювало конфронтацію.

Регіональні чинники загострення конфліктів включають невирішені етнонаціональні й територіальні суперечки, що мали глибоке історичне коріння. У багатьох випадках радянське керівництво штучно створювало адміністративно-територіальні кордони без урахування етнічного та культурного розмаїття, що після розпаду СРСР призвело до загострення міжнаціональних відносин. Суперечки щодо територіального статусу Нагірного Карабаху між Вірменією та Азербайджаном, сепаратистські рухи в Придністров'ї та на Донбасі, боротьба за Абхазію та Південну Осетію є наслідком цих процесів (Інтеграційні виміри трансформації 2020: 100-103, 106-108). У багатьох випадках ці конфлікти супроводжувалися зовнішньою

підтримкою однієї зі сторін, що лише поглиблювало кризу та ускладнювало її врегулювання.

Уряди нових незалежних держав часто не мали достатніх ресурсів для стабілізації ситуації, що спричинило виникнення протестних рухів, нерідко очолюваних представниками системної та несистемної опозиції і загалом – політичну нестабільність, а в окремих випадках – збройних протистоянь. Крім того, намагання представників внутрішньої опозиції та зовнішніх акторів контролювати стратегічно важливі об'єкти – транспортні коридори, нафтогазові родовища, промислові зони – стало ще одним каталізатором конфліктів, як це спостерігалось в Каспійському регіоні, Донбасі та Карабасі (Інтеграційні виміри трансформації 2020: 108-110, 111-114).

Таким чином, збройні конфлікти на пострадянському просторі є результатом взаємодії геополітичних, регіональних і економічних чинників, що формують складну систему безпекових загроз у регіоні. Вони не лише впливають на внутрішню стабільність окремих держав, а й мають широкі міжнародні наслідки, зумовлюючи зміну глобальних балансів сил та викликаючи необхідність пошуку ефективних механізмів врегулювання.

Розглянемо детальніше основні з них, акцентуючи увагу на геополітичних, регіональних та економічних конфліктогенних чинниках.

1. *Нагірно-Карабаський конфлікт*. Нагірно-Карабаський конфлікт між Вірменією та Азербайджаном розпочався наприкінці 1980-х років і триває донині. Основною причиною є територіальна суперечка за Нагірний Карабах, регіон з переважно вірменським населенням, який юридично належить Азербайджану. Геополітичні інтереси великих держав, таких як Росія та Туреччина, також вплинули на динаміку конфлікту, оскільки вони підтримували різні сторони з метою зміцнення свого впливу в регіоні. Для Росії питання Нагірного Карабаху має регіональне значення, оскільки тісно пов'язане з вірменсько-російськими відносинами і впливом Москви на Кавказі (Алексейченко 2013: 13). Економічні чинники, зокрема контроль над енергетичними ресурсами та транспортними коридорами, додатково

ускладнювали ситуацію.

2. *Придністровський конфлікт.* Дезінтеграційні процеси на пострадянському просторі були породжені конфліктом між загальносоюзними та республіканськими елітами. Номенклатура Придністров'я (переважно російськомовної та промислово найбільш розвинутої частини аграрної Молдови) віддана комуністичній ідеології, цілісності Радянського Союзу та соціалістичній адміністративній економіці. Загалом на теренах Придністров'я, як зауважив Є. Сафар'янс, населенням українців та росіяни сформована власна ідентичність на базі радянської маскультури (Сафар'янс 2020: 164). Хоча цей конфлікт часто називали етнічним, він радше був пов'язаний з різними інтерпретаціями історії Молдови та різними баченнями її майбутньої геополітичної приналежності (Hamilton P. II 2017).

Шлях переходу СРСР на рейки ринкової економіки та створення суб'єктів ринку – приватних власників відбувався не лише через приватизацію державних об'єктів та інші економічні реформи, а й через заміну старої партійної номенклатури на нову – «прагматичну». Водночас відбувався процес етнополітизації молдавського суспільства під гаслами румунізації (у квітні 1990 р. Верховною Радою соціалістичної Радянської Республіки Молдова в якості державного прапора прийнято триколон Румунії). До влади прийшли представники Народного фронту, який поєднував у собі як націонал-демократів, так і ультранаціоналістів. 2 серпня 1990 р. Придністров'я не визнало румунського триколору, продовжуючи використовувати прапор СРСР. Таким чином, Придністров'я визначилось як суб'єкт конфлікту.

Не в останню чергу зіграв і фактор мовного закону від 31.08.1989 р., згідно з яким офіційною мовою в Молдові є мова титульної нації – молдовська (ідентична румунській з латинським правописом). Це звичайно, обурило населення Придністров'я та сприяло його мобілізації.

Придністровський конфлікт, який виник на початку 1990-х років у

Молдові, коли Придністровський регіон проголосив незалежність, врешті-решт призвів до збройного протистояння. Геополітичний чинник проявився у втручанні Росії, яка підтримала сепаратистське утворення (Придністровська Молдавська Республіка проголошена 1991 р.), розмістивши свої війська в регіоні. Щоправда, обидві сторони конфлікту розраховували на зовнішню підтримку і отримували її (в тому числі військову). Були створені Національна гвардія та структура придністровської поліції. В кінці березня 1992 р. Кишинів проголосив надзвичайний стан в республіці. З цього моменту конфлікт перейшов у стан відкритої збройної ескалації. На жаль, неконструктивна позиція тодішнього керівництва Молдови спричинила чергову паузу у переговорному процесі з придністровського врегулювання, починаючи з лютого 2006 року (Кучик, Цебенко 2011: 7).

3. *Грузино-абхазький та Грузино-осетинський конфлікти.* Після розпаду СРСР у Грузії виникли два основні конфлікти: в Абхазії та Південній Осетії. Слід зауважити, що абхазі й осетини протягом століть мали власні країни або ж автономії у складі імперій. Потім, на початку 1920-х СРСР змінював кордони радянських республік на власний розсуд, не зважаючи на різні культурні та етнорелігійні чинники. Тоді ж Абхазія та Південна Осетія опинилися у складі Грузії (Ярмоленко, Спірін 2021). Регіональні етнічні суперечності між грузинами, абхазами та осетинами були ключовими причинами конфліктів. Економічні аспекти, такі як контроль над Чорноморським узбережжям та транспортними маршрутами, також мали значення. Тож зрозумілим стає прагнення обох регіонів до незалежності, що призвело до збройних зіткнень з центральною владою Грузії. Геополітичний чинник проявився у втручанні Росії, яка підтримувала сепаратистські рухи, надаючи їм військову й політичну підтримку. Внаслідок цього Грузія втратила 20 відсотків своєї території – Абхазію та Південну Осетію (Ярмоленко, Спірін 2021). Україна ж неухильно визначає Абхазію і Південну Осетію як невід'ємні складові суверенної території Грузії.

4. *Громадянська війна в Таджикистані.* Громадянська війна в

Таджикистані (1992–1997) виникла внаслідок політичної боротьби між урядовими силами та Об'єднаною таджицькою опозицією, яка включала ісламістські та демократичні фракції. Геополітичний чинник проявився у втручанні сусідніх держав, таких як Росія та Узбекистан, які підтримували різні сторони конфлікту з метою захисту своїх інтересів у регіоні. Регіональні етнічні та кланові суперечності, а також економічні труднощі після розпаду СРСР, сприяли ескалації конфлікту.

5. *Російсько-українська війна*. Реалії останніх щонайменше 15 років доводять, що локально–регіональні координати України збіглися у часі й інтересах з іншими геополітичними гравцями світової політики (Щедрова 2018: 334).

Російсько-українська війна назрівала поступово, виявляючи вогнище напруженості у певних регіонах особливо під час президентських виборів, коли головні «діючі особи» (кандидати в президенти В. Янукович та В. Ющенко) стають уособленням інтересів основних геополітичних гравців під час президентських виборів 2004 року. Причому перемога кожного з них вела або до втрати сходу та півдня України (у разі перемоги Ющенко), або ізоляціонізму заходу та центру України. Не спокійним був і Крим.

Таким чином, сукупність накопичених протиріч, низка інших політичних подій, що свідчили про підвищення градусу конфліктогенності та політизації у всіх сферах життєдіяльності країни (економічних, соціополітичних, етнокультурних та ін.) та нездатність влади своєчасно розібратися у характері причин, можливих наслідків і віднайти адекватні рішення та вжити хоча б відповідні заходи для нівелювання гостроти конфліктів призвели до фатальних подій 2014 року, а саме – до анексії Криму Росією та підтримки нею сепаратистських рухів на сході України. Геополітичний чинник полягає у прагненні Росії зберегти свій вплив на пострадянському просторі та протидіяти євроатлантичній інтеграції України. Регіональні відмінності між західними та східними областями України, а також економічні чинники, такі як контроль над енергетичними ресурсами та

промисловими регіонами, додатково ускладнили ситуацію.

Таким чином, збройні конфлікти на пострадянському просторі мають складний характер, обумовлений поєднанням геополітичних, регіональних та економічних чинників. Розуміння цих аспектів є ключовим для розробки ефективних стратегій врегулювання та запобігання подібним конфліктам у майбутньому.

Збройні конфлікти на пострадянському просторі є багатовимірним явищем, що розгортається під впливом складної взаємодії геополітичних, регіональних, економічних та інформаційних чинників. Аналіз цих конфліктів дозволяє не лише встановити основні причини їх виникнення, а й визначити їхню роль у сучасній міжнародній безпеці та перспективи врегулювання. Важливим доповненням до дослідження є матеріали наукового збірника «Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри», в яких висвітлюються додаткові методологічні, етнополітичні та інформаційні аспекти цих конфліктів, а також їхній міжнародний контекст (Вовк, Фічко 2016: 4).

Одним із ключових аспектів аналізу є методологічні підходи до оцінки конфліктів. За сучасних умов традиційні методи аналізу збройних конфліктів, що спираються на лінійну логіку причинно-наслідкових зв'язків, потребують доповнення новітніми методами, які враховують динамічну взаємодію численних факторів. Зокрема дослідники Р. Вовк, Ж. Фічко пропонують використовувати методи нечіткої логіки для визначення рівня напруженості суспільно-політичних конфліктів, що дозволяє враховувати множинність чинників та їхню невизначеність (Вовк, Фічко: 6). Це особливо актуально для аналізу пострадянських конфліктів, оскільки багато з них мають не тільки військову, але й політичну, економічну та інформаційну складові, що взаємодіють у різних часових і просторових масштабах.

Інший важливий чинник, який потребує глибшого розгляду, – роль інформаційної безпеки та гібридних загроз. У сучасних умовах конфлікти на пострадянському просторі дедалі частіше набувають форми гібридних воєн,

у яких військові операції поєднуються з масованими інформаційними атаками, спрямованими на маніпуляцію громадською думкою, деморалізацію противника та підрив довіри до державних інституцій. На думку О. Кордуна, російська агресія спрямована насамперед проти тих пострадянських країн, які задекларували свій курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію (Україна, Грузія і Молдова) (Кордун 2017: 32). Особливого значення цей аспект набуває у контексті російсько-української війни, де інформаційні операції відіграють ключову роль у формуванні як внутрішньої, так і міжнародної підтримки тієї чи іншої сторони.

Не менш важливими є етнополітичні аспекти конфліктів. Вони відіграють визначальну роль у багатьох збройних протистояннях на пострадянському просторі, таких як Нагірно-Карабаський конфлікт, придністровське питання, війни в Грузії та громадянська війна в Таджикистані. Аналіз показує, що багато з цих конфліктів мають коріння у політиці радянських адміністративно-територіальних поділів, що не враховували етнічну та національну специфіку регіонів. Це створило передумови для пострадянських міжетнічних суперечностей, які у поєднанні з політичними амбіціями нових національних еліт переросли у збройні конфлікти (Сафар'янс 2018: 172).

Особливої уваги потребує міжнародний вимір пострадянських конфліктів, оскільки за сучасних умов взаємопов'язаності країн жоден конфлікт не може бути справою лише сторін конфлікту. Тому і до врегулювання конфліктів на пострадянському просторі залучаються різноманітні міжнародні актори, включаючи світові держави та міжнародні організації: ООН, ОБСЄ, Європейський Союз та НАТО хоча ефективність їхніх зусиль значною мірою залежить від готовності перш за все місцевих влад до компромісу та реальної здатності міжнародної спільноти досягати довгострокових мирних рішень (Кучик, Цебенко 2011: 4). Варто відзначити той факт, що до повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 р. Україна значною мірою була активним учасником врегулювання

геополітичних конфліктів на пострадянському просторі. Україна брала активну участь у розв'язанні конфлікту у Придністров'ї, врегулюванні суперечок між Вірменією та Азербайджаном у Нагірному Карабасі, Абхазії та Південній Осетії внаслідок збройної агресії Росії по відношенню до Грузії.

Таким чином, збройні конфлікти на пострадянському просторі є складним феноменом, що поєднує геополітичні, етнополітичні, економічні та інформаційні аспекти. Аналіз додаткових джерел дозволяє не лише уточнити причини та механізми розвитку цих конфліктів, але й розширити їхнє трактування з урахуванням сучасних викликів у сфері міжнародної безпеки. Подальше дослідження цих конфліктів потребує інтеграції міждисциплінарних методів, що охоплюють політичний аналіз, військову стратегію, економічну географію та інформаційні технології.

Геополітичний вимір конфліктів у країнах колишнього СРСР залишається одним із ключових факторів їхнього виникнення та розвитку. Російська Федерація, використовуючи «заморожені» конфлікти як засіб контролю над новоутвореними державами, активно підтримує сепаратистські рухи та військові угруповання у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії, Донецькій і Луганській областях України. Дослідження О. Алексейченка підкреслює, що Росія застосовує комплексну стратегію політичного, військового та економічного тиску для збереження своєї геополітичної домінації в регіоні, перешкоджаючи євроінтеграційним процесам пострадянських держав. Підтримка сепаратистських утворень дозволяє Москві впливати на внутрішню політику цих країн, а також створювати механізм «контрольованої нестабільності», що використовується як важіль політичного тиску. Її зовнішньополітична мета – залишитися там будь-якою ціною, в тому числі й через підтримання у «замороженому» стані етнополітичних конфліктів (Алексейченко 2013: 511-512).

Регіональний вимір конфліктогенності пострадянського простору зумовлений етнополітичними протиріччями, які виникли внаслідок штучного адміністративно-територіального поділу в радянський період. Є. Сафар'янс

аналізує феномен так званих «квазідержав», що виникли після розпаду СРСР¹, включаючи Придністров'я, Абхазію, Південну Осетію, Донецьку та Луганську «народні республіки». Ці утворення, не визнані міжнародною спільнотою, проте існують за активної підтримки Росії та мають суттєвий вплив на регіональну безпеку (Сафар'янс, 2020). Своєю чергою відсутність єдиної політичної позиції міжнародних акторів щодо їхнього статусу лише ускладнює мирне врегулювання конфліктів, зокрема в Придністров'ї, де за висновками Н. Нечаєвої-Юрійчук, невизначеність міжнародних переговорів і залежність регіону від російської військової присутності перешкоджають можливому врегулюванню (Нечаєва-Юрійчук 2010: 37-38).

Економічні чинники також відіграють значну роль у підтримці та ескалації конфліктів. Військові дії часто відбуваються в регіонах із стратегічно важливими природними ресурсами, транспортними коридорами чи промисловими зонами. Наприклад, Карабаський конфлікт, крім етнополітичного підґрунтя, також мав важливий економічний аспект, пов'язаний із контролем над транспортними маршрутами між Європою та Азією. За оцінками І. Ткаченка (який слушно зауважив, що саме невдала етнічна політика СРСР була однією з передумов конфлікту Вірменії та Азербайджану, який тривав понад 30 років), перемога Азербайджану у другій Карабаській війні 2020 року стала можливою не лише завдяки військовій перевазі, а й через чітку економічну та дипломатичну стратегію, що включала співпрацю з Туреччиною та розбудову сучасного військово-промислового комплексу (Ткаченко 2021). Аналогічна ситуація

---

¹ Рішення про утворення Молдавської Автономної Соціалістичної Радянської республіки було прийнято на III сесії Всеукраїнського ЦВК 8-го скликання 12 жовтня 1924 р. Включення до складу МАСРР районів на лівому березі Дністра, де молдавське населення не складало переважної більшості, було одним із перших кроків формування основ національної політики радянської влади – ставка на інтернаціоналізм та попередження буржуазного націоналізму. Бессарабію було приєднано до СРСР 28 червня 1940 р. за роки радянської влади етнічний склад населення Молдавії постійно змінювався. За своїм етнічним складом Придністров'я (найбільш промислово розвинена частина Молдови) відрізнялося від решти території Молдови (основні три групи її населення – молдовани, українці та росіяни – були практично однаково представлені). Однак у придністровській еліті дедалі більше виявлялося прагнення до незалежності, передусім економічної. Строкатість етнічного складу населення Молдови стало одним із важливих чинників придністровського конфлікту (Історико-політичні проблеми сучасного світу 2015: 59-60).

простежується у Донбасі, де боротьба за контроль над вугільними шахтами та металургійними комбінатами сприяла підтримці проросійських бойовиків.

Окрему роль у сучасних конфліктах відіграє інформаційний фактор, що став потужним засобом гібридного протистояння. Російсько-українська війна є яскравим прикладом використання інформаційної війни для маніпуляції громадською думкою та міжнародним дискурсом. Велику роль в системі російської пропаганди відіграють різноманітні політичні телешоу, залучення іноземних ситуативних «попутників» Кремля, відомих воєнкорів («Як російський інформаційний корабель пішов на» 2023: 9) та інших пропагандистів. Росія систематично використовує медійні та соціальні платформи для дезінформації, поширення фейкових новин та виправдання своїх агресивних дій, що значно вплинуло на перебіг подій у Криму та на Донбасі у період з 2014 по 2022 р.р., а також під час повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р.

Політологічні підходи до вивчення збройних конфліктів також зазнають змін. С. Шергін пропонує поділ конфліктів за рівнем інтенсивності та міжнародного залучення, що дозволяє більш точно класифікувати сучасні війни та прогнозувати їхній розвиток (Шергін 2018: 10-11). Так, війни низької інтенсивності характерні для «заморожених конфліктів», тоді як конфлікти високої інтенсивності, такі як російсько-українська війна, передбачають активне втручання міжнародних акторів, що значно ускладнює процес мирного врегулювання.

У контексті теоретичного осмислення збройних конфліктів на пострадянському просторі доцільно не обмежуватися лише описом їхніх причин, акторів та наслідків, а й застосувати аналітичну таксономію, що дозволяє впорядкувати конфлікти за найбільш релевантними для порівняльного дослідження критеріями. Такий підхід є методологічно виправданим, оскільки в сучасній конфліктології наголошується на відсутності єдиного й беззаперечного визначення громадянської війни та суміжних форм організованого насильства, а отже, на необхідності чітко

визначати операційні критерії аналізу (Sambanis 2004: 814–816). Для нашого дослідження військових конфліктів на пострадянському просторі продуктивною видається двовісна таксономія, у якій перша вісь відображає ступінь інтенсивності конфлікту, а друга – ступінь його міжнародного залучення. Застосування таких двох осей зумовлене тим, що для пострадянського простору недостатньо розрізняти конфлікти лише за кількістю жертв або лише за формальним складом учасників. Значна частина конфліктів у цьому регіоні розвивалася на перетині внутрішньополітичних суперечностей, сепаратистських проєктів, зовнішнього патронажу та прямого чи опосередкованого втручання інших держав. Отже, конфлікти, які на перший погляд, можуть належати до одного типу за інтенсивністю, насправді суттєво відрізняються за механізмами підтримки, динамікою ескалації, тривалістю та перспективами врегулювання. На це вказують і дослідження зовнішнього втручання, згідно з якими, залучення зовнішніх держав, особливо тих, що переслідують власний порядок денний, ускладнює завершення протистояння і подовжує їхню тривалість через появу додаткових акторів, здатних блокувати врегулювання (Cunningham 2010: 115–117).

Першою віссю пропонованої таксономії є ступінь інтенсивності конфлікту. У сучасній емпіричній конфліктології базовим орієнтиром залишається підхід Uppsala Conflict Data Program (UCDP – Програми даних про збройні конфлікти Уппсальського університету), за яким збройний конфлікт фіксується за наявності щонайменше 25 пов'язаних із бойовими діями смертей протягом календарного року, а війна – за наявності не менш як 1000 таких смертей протягом року (Themnér, Wallensteen 2012: 565–566; UCDP Definitions 2025). Водночас у рамках цього дослідження доцільно використати дещо деталізовану аналітичну шкалу, яка дає змогу краще врахувати специфіку пострадянських конфліктів. Пропонується розрізняти конфлікти низької, середньої та високої інтенсивності. До конфліктів низької інтенсивності належать такі, у яких бойові дії або мають обмежений,

епізодичний характер, або переходять у стан тривалої збройної напруги без масштабних фронтових зіткнень. Конфлікти середньої інтенсивності характеризуються стійким застосуванням організованого насильства, періодичними ескалаціями, наявністю локальних наступальних і оборонних операцій, але ще не досягають рівня повномасштабної війни. Висока інтенсивність означає перехід до масштабних бойових дій, системного застосування важкого озброєння, значних людських втрат і, як правило, суттєвої трансформації безпекового середовища на регіональному рівні.

Другою віссю є ступінь міжнародного залучення. У цьому разі відповідним пунктом також слугує усталена наукова традиція, згідно з якою потрібно розрізняти внутрішньодержавні конфлікти без зовнішнього втручання та інтернаціоналізовані внутрішньодержавні конфлікти, де одна чи обидві сторони отримують військову підтримку з боку інших держав (Themnér, Wallensteen 2012: 565, 567; UCDP Definitions 2025). Однак для глибшого аналізу пострадянського простору доцільно розгорнути цю логіку у трирівневу шкалу міжнародного залучення:

1. Перший рівень – низький ступінь міжнародного залучення, коли зовнішній вплив обмежується дипломатичними заявами, медіацією, санкційним чи символічним тиском без істотної зміни конфігурації бойових дій.
2. Другий рівень – опосередковане міжнародне залучення, за якого зовнішні актори забезпечують фінансову, матеріально-технічну, кадрову, інформаційну чи політичну підтримку одній зі сторін, але не переходять до відкритої й масштабної участі регулярних військ.
3. Третій рівень – пряме міжнародне залучення, за якого іноземні держави або їхні регулярні військові формування беруть безпосередню участь у конфлікті, що якісно змінює його масштаб, тривалість і політичні наслідки.

Саме за такого типу конфігурації внутрішній конфлікт набуває виразної геополітичної вимірності, а його врегулювання ускладнюється

конкуренцією зовнішніх центрів сили.

Поєднання двох осей дозволяє сформувати двовісну таксономію, яка має не лише описову, а й пояснювальну цінність. Її перевага полягає в тому, що вона дає змогу уникнути надмірно спрощеного поділу конфліктів на «локальні» та «міжнародні» або на «заморожені» та «гарячі». Натомість у межах однієї аналітичної рамки можна врахувати як масштаб бойових дій, так і рівень втручання зовнішніх акторів. Це особливо важливо для пострадянського простору, де частина конфліктів тривалий час існувала у стані «ні війни, ні миру», зберігаючи невирішене ядро суперечності між сторонами та потенціал до нової ескалації (Klosek, Bahenský, Smetana, Ludvík 2021: 849–850). Водночас поняття «замороженого конфлікту» не слід тлумачити як повну відсутність динаміки, адже такі конфлікти можуть періодично «розморожуватися» як у напрямі переговорів, так і у напрямі нового силового загострення (Smetana, Ludvík 2019: 2–3).

З огляду на це, до конфліктів низької інтенсивності та низького міжнародного залучення можна віднести ті ситуації, де насильство не набуває масштабного характеру, а зовнішні актори не визначають перебіг подій безпосередньо. Натомість низька інтенсивність у поєднанні з високим рівнем зовнішнього залучення властива конфліктам, які перебувають у фазі формального припинення масштабних бойових дій, однак зберігаються завдяки зовнішньому патронажу, військовій присутності або політичній підтримці де-факто утворень. Конфлікти середньої інтенсивності зазвичай вказують на нестійку рівновагу, коли сторони не спроможні досягти остаточної перемоги, але періодично вдаються до локальних наступальних чи каральних операцій. Якщо ж така ситуація поєднується з високим рівнем міжнародного залучення, конфлікт перетворюється на арену конкуренції зовнішніх сил, що суттєво підвищує ризик його переходу у фазу масштабної війни. Найбільш руйнівною є комбінація високої інтенсивності та прямого міжнародного залучення, оскільки вона означає вихід конфлікту за межі локальної суперечки й перетворення його на вузловий елемент ширшого

геополітичного протистояння.

У межах нашого дослідження запропонована двовісна таксономія розглядається як авторський аналітичний інструмент, створений на основі загальноновизнаних підходів дослідження Упсальського університету до інтенсивності конфлікту та наукових підходів до аналізу інтернаціоналізації воєн, але адаптований до специфіки пострадянського простору. Її використання дасть змогу впорядкувати окремі кейси та порівнювати їх між собою за уніфікованими параметрами. У авторській таблиці 2.1 систематизовано типологічні комбінації збройних конфліктів за двома аналітичними вимірами – рівнем інтенсивності та ступенем міжнародного залучення.

Таблиця 2.1 (авторська)

Двовісна таксономія збройних конфліктів на пострадянському просторі

Ступінь інтенсивності / Ступінь міжнародного залучення	Низький рівень міжнародного залучення	Опосередковане міжнародне залучення	Пряме міжнародне залучення
Низька інтенсивність	Локалізоване збройне протистояння з обмеженою кількістю бойових епізодів і переважанням внутрішніх чинників	Конфлікт із обмеженою інтенсивністю, але зі стійким зовнішнім політичним, фінансовим, інформаційним чи логістичним патронажем	Формально деескалований або частково «заморожений» конфлікт, у якому зовнішня військова присутність підтримує невіршений статус-кво
Середня інтенсивність	Тривале внутрішнє збройне протистояння з періодичними спалахами насильства, локальними операціями та нестійкою рівновагою сил	Конфлікт із регулярною зовнішньою підтримкою сторін, що підсилює його тривалість, але не завжди переводить у фазу повномасштабної війни	Інтернаціоналізований конфлікт із локальними або регіональними бойовими діями, де іноземні військові актори безпосередньо змінюють баланс сил
Висока інтенсивність	Масштабна війна, що формально лишається переважно внутрішньою, але має значні людські втрати і широку територіальну динаміку	Високоінтенсивний конфлікт, у якому зовнішні держави забезпечують одну чи кілька сторін ресурсами, розвідданими, озброєнням і кадровою підтримкою	Повномасштабна інтернаціоналізована війна, що поєднує великий обсяг бойових дій, високу летальність і безпосереднє втручання зовнішніх держав

Представлена в таблиці матриця відбиває структурні варіанти

поєднання зазначених параметрів і слугує основою для подальшої операціоналізації класифікації конфліктів. У таблиці 2.1 нами репрезентовано результати апробації запропонованої таксономії на прикладі окремих пострадянських конфліктів із урахуванням їх фазової динаміки. Класифікація має аналітичний характер і застосовується до окремих фаз конфліктів.

Таблиця 2.2 (авторська)

Приклади застосування двовісної таксономії до окремих пострадянських конфліктів

Конфлікт / фаза	Ступінь інтенсивності	Ступінь міжнародного залучення	Узагальнена характеристика
Придністровський конфлікт після активної фази 1992 р.	Низька	Висока (пряме та стійке зовнішнє залучення)	Тривалий «заморожений» конфлікт із зовнішньою підтримкою статус-кво
Абхазький і південноосетинський конфлікти (між фазами деескалації та загострень)	Низька – середня	Висока	Конфлікти з періодичним «розморожуванням» і виразним зовнішнім безпековим чинником
Конфлікт на Донбасі (2014–2021 рр.)	Середня	Висока	Інтернаціоналізоване протистояння з чергуванням бойових піків і фаз відносної деескалації
Російсько-українська війна (з 2022 р.)	Висока	Висока	Повномасштабна війна з глобальним безпековим ефектом і прямою міжнародною вимірністю
Нагірно-Карабаський конфлікт (2020–2023 рр.)	Середня – висока	Висока	Інтенсивні бойові дії з вирішальною роллю зовнішніх акторів; завершився зміною контролю над територією

Отже, застосування двовісної таксономії забезпечує аналітичну впорядкованість емпіричного матеріалу та підвищує пояснювальний потенціал порівняльного дослідження збройних конфліктів. На підставі викладеного можна стверджувати, що для аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі найбільш продуктивним є поєднання двох класифікаційних критеріїв – ступеня інтенсивності та ступеня міжнародного

залучення. Саме така двовісна модель дозволяє адекватно відобразити неоднорідність пострадянських конфліктів, простежити логіку їх переходу від латентного протистояння до масштабної війни та виявити, якою мірою зовнішній чинник впливає на зміну їхнього характеру, тривалості та перспектив врегулювання.

Таким чином, аналіз збройних конфліктів на пострадянському просторі дозволяє зробити висновок, що вони є багатофакторним явищем, зумовленим взаємодією геополітичних, регіональних, економічних та інформаційних чинників. Використання нових наукових джерел значно розширює розуміння цих конфліктів, підкреслюючи роль Росії у створенні та підтримці нестабільності, важливість економічних ресурсів як каталізатора військових дій, а також вплив інформаційної війни на ескалацію конфліктів. Ці фактори необхідно враховувати під час розробки стратегій врегулювання конфліктів, що потребують комплексного підходу, включаючи політичні, дипломатичні та економічні інструменти.

Отже, після розпаду Радянського Союзу на території колишніх республік виникла низка збройних конфліктів, що значною мірою визначили політичний ландшафт регіону та мали довготривалі наслідки для міжнародної безпеки. Ці конфлікти стали результатом поєднання геополітичних, регіональних та економічних чинників, що зумовили їхню ескалацію, динаміку та поточний статус.

У представленій таблиці 2.3 нами здійснено порівняльний аналіз основних конфліктів на пострадянському просторі з урахуванням ключових факторів їхнього виникнення та розвитку. Вона містить інформацію про хронологічні рамки активної фази конфліктів, зовнішні впливи, етнополітичні чинники, економічні аспекти, методи ведення війни та поточний стан конфліктних зон.

Таблиця 2.3

Аналіз збройних конфліктів на пострадянському просторі

Конфлікт/Війна	Роки активної фази	Геополітичні чинники	Регіональні чинники	Економічні чинники	Методи ведення війни	Наслідки та поточний статус
Нагірно-Карабаський конфлікт	1988-1994, 2016, 2020	Протистояння між Вірменією та Азербайджаном; підтримка Туреччиною Азербайджану; Росія підтримує Вірменію	Етнічний конфлікт між вірменами та азербайджанцями	Контроль над нафтовими ресурсами та транспортними маршрутами	Традиційна війна із залученням артилерії, авіації; БПЛА у 2020 році та у 2023 році	Повернення Азербайджаном частини територій у 2020 р. під час Другої карабаської війни. Короткотривала військова операція Азербайджану й припинення існування Нагірно-Карабаської Республіки з 1 січня 2024 р.
Придністровський конфлікт	1990–1992 (заморожений конфлікт)	Російська військова підтримка Придністров'я; тиск ЄС і НАТО на Молдову	Протистояння між проросійським Придністро в'ям та проєвропейською Молдовою	Промислові підприємства нелегальні фінансові потоки	Збройні сутички, економічна блокада, інформаційна війна	Фактична автономія Придністров'я; нерегульований міжнародний статус
Грузино-абхазський конфлікт	1992–1993	Росія підтримала Абхазію у війні проти Грузії; Грузія отримувала підтримку від Заходу	Грузино-абхазьке напруження, боротьба за автономію, етнічні чистки	Контроль над Чорноморським узбережжям	Класичні військові дії, блокади, руйнування інфраструктури	Абхазія контролюється проросійськими силами; Грузія не визнає втрати
Грузино-осетинський конфлікт	1991–1992, 2008	Росія визнала незалежність Південної Осетії після війни 2008 року	Етнічний конфлікт між осетинами та грузинами; проблема самовизначення	Транскавказькі енергетичні маршрути	Швидка військова операція Росії, використання миротворчих військ	Південна Осетія під військовим контролем РФ; формальна незалежність
Громадянська війна в Таджикистані	1992–1997	Втручання Росії та Узбекистану; підтримка Іраном релігійних груп	Кланове протистояння, ісламізація політичного процесу, соціальна нерівність	Контроль над наркотрафіком, стратегічними ресурсами	Партизанська війна, терористичні акти, міжнародні посередники	Збереження авторитарної моделі правління; стабілізація
Російсько-українська війна	2014 – дотепер	Російська агресія; міжнародна підтримка України (ЄС, США, НАТО); санкції проти РФ	Політичний поділ в Україні; протиріччя між прагненнями інтеграції з ЄС/НАТО	Контроль над вугільними регіонами Донбасу, газотранспортною інфраструктурою	Гібридна війна (інформаційна, кібератаки); повномасштабна війна з 2022 р.	Анексія Криму; окупація частини Донбасу; глобальні санкції; повномасштабна війна триває

Джерело: (Кошельник 2023; Ткаченко 2021; Ткаченко 2022; Рябенко 2021; Поліщук 2015; Поліщук 2016; Мамедов 2013; Печерський, 2022; Koshelnyk 2024)

Аналіз збройних конфліктів на пострадянському просторі демонструє їхню складну природу, зумовлену багатофакторною взаємодією зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед ключових тенденцій, які можна виокремити на основі проведеного аналізу, слід зазначити:

1. *Геополітичне суперництво.* Більшість конфліктів мають виражений геополітичний характер і є результатом протистояння між великими світовими державами. Російська Федерація використовує «заморожені» конфлікти як важіль впливу на країни пострадянського простору, а Західні країни та регіональні актори (ЄС, США, Туреччина) намагаються підтримати незалежність та територіальну цілісність новоутворених держав.

2. *Регіональні етнополітичні протиріччя.* Багато конфліктів мають глибоке історичне коріння, що ускладнює їхнє врегулювання. Адміністративно-територіальні межі, встановлені ще за радянських часів, часто не відповідали етнічним кордонам, що спричинило масштабні міжетнічні протистояння. Наприклад, напруга між вірменами та азербайджанцями у Нагірному Карабасі, грузинами та абхазами, грузинами та осетинами, молдаванами та російськомовним населенням Придністров'я.

3. *Економічний фактор як каталізатор конфліктів.* Багато конфліктів загострилися через боротьбу за контроль над природними ресурсами, стратегічними транспортними коридорами та промисловими зонами. Наприклад, у Карабаху важливу роль відігравав доступ до енергетичних маршрутів, у Придністров'ї – контроль над промисловістю, а в Донбасі – боротьба за вугільні шахти та металургійну промисловість.

4. *Трансформація методів ведення війни.* Якщо у 1990-х роках основним методом була класична збройна боротьба із залученням регулярних армій (Карабах, Абхазія, Придністров'я), то у XXI столітті з'явилися нові форми протистояння: гібридна війна, інформаційна війна, використання найманців та безпілотних технологій (Кордун 2020: 344).

5. *Неврегульованість конфліктів та їхній вплив на безпеку регіону.*

Більшість конфліктів досі не мають остаточного вирішення, що створює постійну загрозу для регіональної стабільності. В деяких випадках, таких як Придністров'я та Південна Осетія, конфлікти залишаються у «замороженому» стані, а в інших (Карабах, Україна) тривають активні бойові дії або періодичні ескалації.

З огляду на вищезазначене, збройні конфлікти на пострадянському просторі продовжують залишатися важливим фактором геополітичної нестабільності. Їх врегулювання вимагає комплексного підходу, що включає політичні, дипломатичні та економічні інструменти, а також забезпечення міжнародного правового механізму для запобігання новим спалахам насильства.

Аналіз причин збройних конфліктів на пострадянському просторі засвідчує їхній складний, багатофакторний характер, що зумовлюється взаємодією геополітичних, регіональних та економічних чинників. Ці конфлікти стали наслідком як глобальних трансформаційних процесів, пов'язаних із розпадом Радянського Союзу, так і локальних особливостей, притаманних конкретним державам та регіонам.

Одним із головних факторів, що сприяв ескалації конфліктів, є геополітичний аспект. Розпад СРСР не лише призвів до утворення нових незалежних держав, а й кардинально змінив конфігурацію міжнародних відносин у регіоні. Російська Федерація, яка позиціонує себе як правонаступниця СРСР, намагалася зберегти домінуючий вплив на територіях колишніх радянських республік, що зумовило її активне втручання у внутрішньополітичні процеси сусідніх держав. Підтримка Росією так званих «заморожених конфліктів» у Придністров'ї, Абхазії, Південній Осетії та на Донбасі стала одним із механізмів стримування євроатлантичної інтеграції пострадянських країн і забезпечення стратегічного контролю над регіоном. Водночас Західні держави та міжнародні організації, зокрема ЄС і НАТО, прагнули сприяти демократичним реформам і зменшенню впливу Москви, що лише загострило

геополітичне протистояння та сприяло ескалації конфліктів. Таким чином, регіон став ареною боротьби між світовими центрами сили, що перетворило локальні суперечності на масштабні міжнародні кризи.

Другим ключовим фактором конфліктогенності є регіональні етнополітичні суперечності, значна частина яких має історичне коріння. У радянський період адміністративно-територіальний поділ не завжди відповідав етнічним кордонам, що спричинило зростання міжнаціональної напруги після здобуття республіками незалежності. Нагірно-Карабаський конфлікт між Вірменією та Азербайджаном, сепаратистські рухи в Грузії (Абхазія, Південна Осетія), Придністровський конфлікт у Молдові та війна в Чечні в Росії стали наслідком неврегульованих територіальних претензій та етнічних протиріч. У багатьох випадках місцеві політичні еліти використовували націоналістичні ідеї як інструмент мобілізації суспільства, що лише посилювало внутрішню нестабільність. Регіональні відмінності також сприяли політичним кризам, що переростали у відкриті збройні зіткнення, зокрема в Таджикистані та Україні.

Економічні чинники виступають каталізатором багатьох конфліктів, посилюючи соціальну напругу та створюючи сприятливі умови для радикалізації суспільних настроїв. Дезінтеграція єдиної радянської економічної системи, розрив господарських зв'язків між колишніми республіками, нерівномірний розподіл ресурсів та занепад промисловості призвели до глибокої соціально-економічної кризи у більшості пострадянських країн. На цьому тлі боротьба за стратегічно важливі ресурси та транспортні коридори стала одним із тригерів збройних конфліктів. Наприклад, у Нагірному Карабасі конфлікт частково був зумовлений боротьбою за контроль над комунікаціями між Вірменією та Азербайджаном, у Придністров'ї – боротьбою за індустріальний потенціал регіону, а у війні на Донбасі важливу роль відігравав контроль над вугільними родовищами та металургійними підприємствами. Окрім того, слабкість державних інститутів, корупція та нерівномірний доступ до економічних благ сприяли

зростанню соціального невдоволення, що у поєднанні з іншими факторами призводило до ескалації конфліктів.

Таким чином, причини виникнення збройних конфліктів на пострадянському просторі є комплексними та багатовимірними, поєднуючи у собі геополітичні амбіції держав, регіональні етнополітичні протиріччя та економічну кризу. Вони часто взаємопов'язані, посилюючи одне одного та створюючи передумови для тривалих збройних протистоянь. Відсутність ефективних механізмів врегулювання конфліктів, слабкість міжнародних посередницьких зусиль та небажання сторін йти на компроміси значно ускладнюють процес досягнення сталого миру. Аналіз цих конфліктів демонструє, що для їхнього розв'язання необхідний комплексний підхід, що включає дипломатичні, економічні та безпекові механізми, спрямовані на подолання глибинних суперечностей та створення умов для довготривалої стабільності в регіоні.

2.2. Військово-політичні конфлікти на територіях колишніх радянських республік (1989-2025 р.р.)

Розпад Радянського Союзу став одним із найбільш масштабних геополітичних зрушень кінця ХХ століття, що призвело до серйозних трансформаційних процесів у всьому пострадянському просторі. Відсутність чітко сформованих державних інституцій у новостворених республіках, міжетнічні суперечності, неврегульовані територіальні питання, а також боротьба за вплив між глобальними та регіональними акторами спричинили низку військово-політичних конфліктів, багато з яких тривають і сьогодні.

Формування нових незалежних держав відбувалося у складних умовах, коли необхідно було одночасно вибудувувати політичні системи, адаптувати економіку до ринкових умов та вирішувати питання національної ідентичності. Однак історичні суперечності, що існували ще в радянський період, а також зовнішній вплив глобальних і регіональних сил призвели до

того, що багато держав опинилися у стані затяжної нестабільності. Окремі регіони стали ареною збройних конфліктів, у яких зіткнулися політичні, етнічні та економічні інтереси різних сторін.

Головною особливістю військово-політичних конфліктів на пострадянському просторі є їхній комплексний характер, що включає елементи традиційного збройного протистояння, гібридної війни, інформаційних та економічних методів тиску. У багатьох випадках конфлікти були підсилені втручанням зовнішніх сил, що використовували їх для розширення власного впливу або для дестабілізації конкурентних держав. Підтримка з боку великих геополітичних гравців (Росії, США, Туреччини, Європейського Союзу) відіграла ключову роль у перебігу конфліктів, визначаючи їхню тривалість та інтенсивність.

Розгляд військово-політичних конфліктів, що відбулися на територіях колишніх радянських республік у період з 1989 по 2024 рік, дозволяє не лише встановити їхні причини та особливості, але й оцінити наслідки для регіональної та глобальної безпеки. Дослідження цих конфліктів є необхідним для розуміння сучасних викликів, які стоять перед міжнародною спільнотою, а також для розробки ефективних механізмів врегулювання подібних криз у майбутньому.

Вірмено-азербайджанський конфлікт за Нагірний Карабах є одним із найтриваліших та найінтенсивніших військово-політичних протистоянь на пострадянському просторі, що розгорнувся після розпаду СРСР. Його коріння сягає ще радянської епохи, коли адміністративно-територіальні рішення не враховували етнічних особливостей регіону, що згодом спричинило ескалацію міждержавного конфлікту. Внаслідок цього боротьба за контроль над Нагірним Карабахом стала не лише суто територіальним питанням, а й центральним елементом національної ідентичності Вірменії та Азербайджану, а також об'єктом геополітичного суперництва між регіональними та світовими державами (Кошельник 2023: 62-63).

У 1918 році, після проголошення незалежності Вірменії, Азербайджану

та Грузії, суперечки щодо територіальної приналежності Нагірного Карабаху набули гострого характеру. Обидві держави висували претензії на цей регіон, що призвело до воєнних зіткнень. Однак із приходом радянської влади конфлікт тимчасово був заморожений: більшовицьке керівництво передало Карабах до складу Азербайджанської РСР, що заклало основу для подальшої ескалації протистояння у другій половині ХХ століття. Політика СРСР щодо етнічних меншин і адміністративно-територіального поділу сприяла накопиченню напруженості між Вірменією та Азербайджаном, оскільки питання культурної та політичної автономії Нагірного Карабаху залишалося відкритим і постійно викликало невдоволення з обох сторін.

Початок відкритого протистояння можна віднести до кінця 1980-х років, коли політичні трансформації в СРСР, пов'язані з перебудовою та послабленням центрального контролю, дали імпульс до активізації національних рухів. Вірменська громада Нагірного Карабаху почала вимагати перегляду адміністративного статусу регіону, що супроводжувалося численними протестами, зверненнями до центральної влади та мобілізацією національних еліт. У лютому 1988 року ситуація загострилася: після безрезультатних спроб домогтися політичного рішення почалися перші сутички, що призвели до взаємних погромів у Вірменії та Азербайджані. Масові заворушення призвели до вимушеної міграції населення, що стало ще одним тригером для подальшої радикалізації конфлікту.

Значну роль у поглибленні протистояння відіграли події 1990 року, коли в Баку відбулися масштабні погроми вірменського населення. Ці події змусили центральну владу СРСР втрутитися у ситуацію, однак введення радянських військ до Баку та їхня операція «Кільце» в Нагірному Карабасі лише посилили недовіру до Москви та спричинили нові збройні зіткнення. Радянська армія намагалася нейтралізувати збройні групи обох сторін, однак ця спроба виявилася неефективною, що дозволило конфлікту еволюціонувати у повномасштабну війну після розпаду СРСР у 1991 році

(Бичек 2023).

Перший етап активного збройного протистояння розпочався в 1992 році після розпаду СРСР і тривав до 1994 року, коли було досягнуто тимчасового перемир'я за посередництва Росії. На початковому етапі конфлікту бойові дії супроводжувалися масовими етнічними чистками та примусовим переселенням мирного населення. В результаті війни Вірменія здобула контроль над Нагірним Карабахом і прилеглими територіями, що посилювало напруженість у регіоні та призвело до формування міжнародно невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки (Аналіз етапів економічного розвитку 2018).

У період відносного затишшя (1994–2016) конфлікт мав «заморожений» характер, проте періодично виникали локальні бойові зіткнення між військовими підрозділами Вірменії та Азербайджану. Політичні та дипломатичні зусилля, зокрема Мінської групи ОБСЄ, спрямовані на пошук компромісного рішення, виявилися малоефективними через нездатність сторін досягти взаємоприйнятних домовленостей. Важливим чинником конфлікту залишався зовнішній вплив. Російська Федерація, Туреччина, Іран, Європейський Союз та США мали власні інтереси в регіоні, що ускладнювало мирний процес.

Нова фаза ескалації конфлікту розпочалася у 2016 році, коли відбулися масштабні зіткнення на лінії фронту. Військові дії продемонстрували зміну стратегії та тактики ведення війни, зокрема активне застосування високотехнологічного озброєння, ударних безпілотників та сучасних систем наведення. Подальше загострення сталося у 2020 році, коли Азербайджан розпочав широкомасштабну військову операцію, що призвела до радикальної зміни балансу сил у регіоні (Шелест 2020). В результаті 44-денної війни Азербайджан відновив контроль над більшістю територій, втрачених у 1990-х роках, включаючи стратегічно важливе місто Шуша. Перемога Азербайджану стала можливою завдяки військовій та технологічній підтримці з боку Туреччини та Ізраїлю, а також успішній модернізації

Збройних сил Азербайджану. Вірменія, зі свого боку, виявилася неготовою до ведення сучасної війни, що зумовило її військову поразку.

У листопаді 2020 року було укладено тристоронню мирну угоду між Вірменією, Азербайджаном та Росією, яка передбачала розміщення російських миротворчих сил у Нагірному Карабасі для забезпечення припинення бойових дій та контролю за новими лініями розмежування (Кошельник 2023: 64-65). Проте напруженість залишалася, а в 2022–2023 роках ситуація знову загострилася через спроби Азербайджану остаточно закріпити свій контроль над регіоном. 19 вересня 2023 року Азербайджан розпочав «антитерористичну операцію» проти залишків вірменських військових формувань у Карабасі, що завершилося фактичним розпуском невизнаної Нагірно-Карабаської Республіки та виїздом більшості вірменського населення внаслідок політичного тиску та страху перед новими репресіями.

Отже, вірмено-азербайджанський конфлікт має глибокі історичні, політичні та геополітичні корені, що ускладнює його повне врегулювання. Хоча у 2023 році відбулися події, які фактично змінили статус-кво та завершили гарячу фазу конфлікту, остаточне врегулювання залишається відкритим питанням. Подальша стабільність регіону залежатиме від дотримання домовленостей між Вірменією та Азербайджаном, ролі міжнародних посередників та стратегічних інтересів великих держав, що продовжують впливати на ситуацію в Південному Кавказі.

Ескалація вірмено-азербайджанського конфлікту на теренах Нагірного Карабаху стала наслідком глибоких етнополітичних суперечностей, що виникли ще в радянський період. З наближенням розпаду СРСР національні рухи в республіках почали набувати дедалі радикальніших форм, а адміністративні рішення центральної влади не змогли стримати наростаючу напругу. Унаслідок цього регіон поступово занурився в хаос міжетнічних зіткнень, які переросли у збройне протистояння.

Аналізуючи цей період, можна побачити, як взаємні територіальні

претензії, підтримані ідеологічними аргументами та етнічними чинниками, поступово трансформувалися у відкриту конфронтацію, що визначила траєкторію майбутньої війни. У представленій авторській таблиці, складеній з відкритих джерел, події відбивають початкову фазу конфлікту, що відзначалася політичними протестами, етнічними погромами та першими актами насильства між Вірменією та Азербайджаном.

Таблиця 2.4

Хронологія конфлікту

Період	Ключові події	Наслідки
1987–1988	Початкові прояви невдоволення серед вірменського населення Карабаху. Надіслані звернення до керівництва СРСР з вимогою перегляду адміністративного статусу. Початок студентських страйків у Степанакерті та Єревані.	Зростання етнічної напруженості. Початок формування національних рухів у Вірменії та Азербайджані. Поглиблення недовіри між двома народами.
20 лютого 1988	Обласна рада Нагірного Карабаху звернулася до Верховної Ради СРСР із проханням передати область до складу Вірменії. Центральна влада засудила цю ініціативу, що спричинило загострення політичної кризи.	Різке загострення політичних відносин між Вірменією та Азербайджаном. Москва не змогла запропонувати ефективного механізму вирішення суперечностей.
22 лютого 1988	Перше збройне зіткнення між азербайджанцями та вірменами біля районного центру Аскеран. Сутички між протестувальниками та міліцією призвели до перших жертв. Це стало початком насильства між двома сторонами.	Початок ескалації насильства. Конфлікт перейшов у фазу відкритих збройних зіткнень. Поляризація громадської думки в обох республіках.
27–29 лютого 1988	Сумгаїтський погром – масові напади на вірменське населення міста. За даними Генпрокуратури СРСР, загинули щонайменше 26 вірмен і 6 азербайджанців. Початок масштабного процесу взаємного переміщення населення між республіками.	Посилення взаємної ненависті між двома етносами. Масові переселення вірмен із Азербайджану та азербайджанців із Вірменії. Поглиблення конфлікту, що згодом призвело до війни.

Джерело: (Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту) 2018; Кошельник 2023; Загострення в Карабасі 2023).

Отже, розглянуті події засвідчують, що початкова фаза конфлікту не була випадковим явищем, а мала чітку закономірність, пов'язану із процесами дезінтеграції Радянського Союзу та національно-політичною

мобілізацією вірменського й азербайджанського суспільств. Політичні рішення місцевої влади та реакція центрального керівництва СРСР не сприяли розв'язанню суперечностей, а навпаки – поглиблювали кризу, перетворюючи її з адміністративного питання у конфлікт ідентичностей.

Відсутність ефективних механізмів стримування етнічного насильства, слабкість радянської влади та її нездатність виступити арбітром між двома народами призвели до того, що протестний рух швидко переріс у відкриті сутички, а згодом – у військове протистояння. Саме цей період заклав основу для майбутніх бойових дій 1992–1994 років та довготривалої кризи в регіоні. Він також продемонстрував, що етнополітичні конфлікти на пострадянському просторі не можуть бути вирішені простими адміністративними рішеннями без врахування історичних передумов та етнічних реалій.

Отже, вірмено-азербайджанський конфлікт за Нагірний Карабах є багатовимірним явищем, що поєднує історичні, етнополітичні, геополітичні та економічні чинники. Його витoki слід шукати не лише у подіях ХХ століття, а й у більш ранніх історичних процесах, коли регіон послідовно переходив під контроль різних імперій та державних утворень, що формувало його складну етнорелігійну структуру.

Однією з важливих особливостей конфлікту є його зв'язок із геополітичними інтересами великих держав. Азербайджан, маючи значні запаси енергоресурсів, стратегічно використовує їх як важіль у міжнародній політиці. Зокрема, у контексті війни Росії проти України Баку розширив енергетичне співробітництво з Європейським Союзом, посиливши свою роль як ключового постачальника газу до Європи. Це ще більше ускладнило політичну ситуацію навколо Нагірного Карабаху, оскільки стабільність регіону почала розглядатися не лише у контексті безпеки Вірменії та Азербайджану, але й у ширшому геополітичному аспекті, що включає інтереси Туреччини, Росії та ЄС.

Значну роль у розвитку конфлікту відіграє також питання офіційного

статусу Нагірного Карабаху. Самопроголошена Нагірно-Карабаська Республіка, яка існувала з 1991 року, так і не була визнана жодною державою, включно з Вірменією. Це засвідчує складність політичного позиціонування конфлікту, оскільки формальна підтримка регіону Вірменією не супроводжувалася юридичною інтеграцією Карабаху до її складу. Така ситуація створювала подвійний політичний стандарт, за якого Нагірний Карабах залишався в стані міжнародної невизначеності, що ускладнювало процес його врегулювання.

Однак конфлікт не обмежується лише сучасним періодом. Його історичні передумови сягають VII століття, коли Нагірний Карабах став ареною боротьби між Візантією та арабським халіфатом. Згодом регіон перебував під владою Османської імперії, яка контролювала більшу частину Закавказзя. У XVIII столітті, після російсько-перських воєн, він увійшов до складу Російської імперії, що спричинило зміни в етнічному балансі населення. Вірменська громада, сприймаючи Росію як захисника, отримала певні переваги у регіоні, що посилювало напруженість у взаємовідносинах із мусульманським населенням.

Серед ключових факторів радикалізації конфлікту особливе значення має історична травма, пов'язана з масовими репресіями та етнічними чистками. Геноцид вірмен 1915–1916 років спричинив міграцію значної частини вірменського населення до Нагірного Карабаху, що сприяло зростанню міжетнічної напруги. У відповідь у 1918 році відбулися погроми азербайджанців, а у 1920 році азербайджанські формування здійснили масові вбивства вірмен у Баку та Шуші, що забрало життя понад 30 тисяч осіб. Ці події залишили глибокий слід у колективній пам'яті обох народів, формуючи взаємну недовіру та створюючи умови для подальших зіткнень (Пранге де Олівейра 2023).

Таким чином, конфлікт у Нагірному Карабаху не є лише територіальною суперечкою між Вірменією та Азербайджаном. Він відображає значно ширші геополітичні тенденції, включаючи боротьбу за

енергоресурси, регіональні інтереси великих держав і глибокі історичні травми, які продовжують впливати на обидва суспільства. Відсутність узгоджених міжнародних рішень та невизначений правовий статус Нагірного Карабаху створюють передумови для подальших ескалацій. Стабільність у регіоні може бути досягнута лише за умови комплексного підходу, що враховує не лише військово-політичний баланс сил, але й соціально-економічні аспекти, історичну пам'ять та міжнародно-правові механізми розв'язання конфліктів.

Конфлікт у Придністров'ї є одним із найскладніших і найтриваліших військово-політичних протистоянь, що виникли на пострадянському просторі після розпаду Радянського Союзу. Його витoki слід розглядати в контексті етнополітичних, соціально-економічних та геополітичних факторів, які формували внутрішню нестабільність у Молдовській РСР ще наприкінці 1980-х років. Розвиток подій, що призвів до відкритого збройного протистояння, був зумовлений як структурними суперечностями між центральною владою Молдови та проросійськими регіональними елітами Придністров'я, так і ширшими процесами дезінтеграції СРСР, що загострили питання територіальної цілісності нових незалежних держав.

Придністровський конфлікт є одним із найтриваліших та найскладніших геополітичних протистоянь на пострадянському просторі, що бере свій початок у період розпаду Радянського Союзу. Він був зумовлений не лише етнополітичними суперечностями, а й глибшими соціально-економічними та геостратегічними чинниками, які суттєво вплинули на політичний ландшафт Молдови та регіону загалом.

Після здобуття незалежності у 1991 році Молдова опинилася перед вибором зовнішньополітичного курсу: прозахідна частина політичної еліти Кишинєва виступала за інтеграцію з Румунією та Європейським Союзом, тоді як Придністровський регіон, із домінуючим російськомовним населенням, орієнтувався на збереження тісних зв'язків із Москвою. Етнічні, мовні та політичні розбіжності, що загострилися наприкінці 1980-х років,

стали передумовами відкритого конфлікту, який перейшов у гарячу фазу в 1992 році (Бойко 2022: 81).

Конфлікт розпочався у 1989 році, коли Верховна Рада Молдови ухвалила закони, що проголошували молдовську мову державною, переводили її на латиницю та суттєво обмежували використання російської мови. Це викликало масовий спротив у Придністров'ї, де переважала російськомовна громада. Населення регіону розцінювало ці реформи як загрозу своїм правам, що призвело до створення сепаратистських адміністрацій у містах Тирасполь, Бендери та Дубоссари (Плаксенко 2008: 235).

У 1990 році було проголошено створення Придністровської Молдовської Республіки, яка заявила про свій намір залишатися у складі СРСР, а після його розпаду – під протекторатом Росії. Центральна влада Молдови відмовилася визнавати цей статус, що призвело до ескалації конфлікту. До 1991 року збройні сутички між молдовськими силовими структурами та проросійськими формуваннями у Придністров'ї ставали все частішими. Кульмінацією протистояння стали бої у Дубоссарах та Бендерах у 1992 році, під час яких 14-та армія Російської Федерації відкрито підтримала придністровських сепаратистів, що значно вплинуло на перебіг конфлікту (Бойко 2022: 81; Плаксенко 2008: 237-238).

Росія з самого початку відігравала вирішальну роль у цьому конфлікті, оскільки її стратегічною метою було збереження впливу в регіоні та недопущення інтеграції Молдови до європейських структур. Після завершення активної фази бойових дій у липні 1992 року між президентом Росії Борисом Єльциним та президентом Молдови Мірчею Снігуром було укладено мирну угоду, за якою Придністров'я отримало статус «замороженого конфлікту», а в регіон були введені російські «миротворчі сили». Світова спільнота не визнала результати референдуму, тому й надалі ПМР залишається невизнаною (Вітман 2008: 101-105; Филипенко 2022: 11). Правовий статус Придністровського регіону визначений Законом № 173 від

22 липня 2005 р., згідно з яким у складі Республіки Молдова засновується автономно-територіальне утворення з особливим правовим статусом – Придністров'я. Найвищим законодавчим органом Придністров'я є Верховна Рада з правом ухвалення законів на місцевому рівні. Важливо відзначити, підкреслює А. Филипенко, що позиція Республіки Молдова у врегулюванні Придністровського конфлікту значною мірою залежить конкретної розстановки політичних сил всередині країни та стану молдовсько-російських відносин (Филипенко 2022: 5-6).

З 1992 року Придністров'я фактично функціонує як невизнане державне утворення з власними органами влади, збройними силами та економічною системою, зберігаючи тісні політичні, військові та економічні зв'язки з Росією. При цьому військова присутність РФ у регіоні залишається основною перешкодою для остаточного врегулювання конфлікту. Незважаючи на міжнародні вимоги щодо виведення російських військ, Москва продовжує утримувати у Придністров'ї близько 1,5 тис. військових та значні запаси озброєння (Sirbu 2012).

Після 2014 року конфлікт отримав новий вимір у зв'язку з анексією Криму та війною на Донбасі. Україна, яка раніше (згідно з Меморандумом про принципи нормалізації відносин між Республікою Молдова і Придністров'ям від 8 травня 1997 р.) була одним із ключових посередників у врегулюванні придністровського питання, посилила політику ізоляції ПМР, заклавши кордон із регіоном та припинивши військове й економічне співробітництво з Тирасполем. Це створило додаткові економічні труднощі для Придністров'я та послабило його стратегічні позиції (Филипенко 2022: 14-15, Баканова 2021: 116).

Російське керівництво неодноразово заявляло про необхідність «забезпечення коридору» до Придністров'я, що викликало занепокоєння у Кишиневі та Києві. Наявність російського військового контингенту в регіоні розглядається як потенційна загроза для України, оскільки може бути використана для створення додаткового фронту бойових дій (Баканова 2021:

116). З початком повномасштабної війни Росії проти України у 2022 році питання Придністров'я знову набуло актуальності через базування російських військ у регіоні та ризик потенційного вторгнення на територію України з боку Придністров'я.

Таким чином, Придністровський конфлікт залишається нерозв'язаним і продовжує впливати на безпекову ситуацію в регіоні. Відсутність узгодженості між сторонами конфлікту, збереження російського військового контингенту в регіоні та геополітичні інтереси великих держав роблять перспективи його врегулювання невизначеними. Політика Росії спрямована на підтримку статусу-кво, що унеможлиблює як інтеграцію Придністров'я до складу Молдови, так і його міжнародне визнання. Водночас, подальша ескалація конфлікту в умовах війни Росії проти України може змінити динаміку цього протистояння та змусити міжнародну спільноту шукати нові шляхи для його розв'язання.

Придністровський конфлікт 1989–1992 років є одним із найскладніших військово-політичних протистоянь на пострадянському просторі, що мав багатозарову структуру, включаючи етнічні, геополітичні та ідеологічні чинники. Аналіз матеріалів, зокрема дослідження «30 років тому: Придністров'я – війна в садах», дозволяє глибше осмислити роль зовнішніх акторів у конфлікті, етнополітичну специфіку регіону та окремі аспекти політичних амбіцій залучених до протистояння сил.

Одним із важливих аспектів, висвітлених у зазначеному джерелі, є участь у збройному конфлікті Української народної самооборони (УНСО), яка розглядала це протистояння як можливість отримати бойовий досвід та реалізувати ідею формування територіального утворення, що було б незалежним від адміністративного контролю України, Молдови та Росії. Таке трактування конфлікту виходить за межі традиційного розуміння регіональних збройних зіткнень і вказує на наявність елементів геополітичного експериментування, в якому брали участь різні політичні та воєнізовані структури, що діяли з урахуванням власних стратегічних

інтересів (Шурхало 2022).

Ще одним суттєвим аспектом є етнічний склад населення Придністровського регіону. Згідно з історичними даними, на території Придністров'я проживали приблизно рівні частки молдован, українців та росіян. Водночас у певних адміністративних одиницях, зокрема у Рибницькому районі, переважали етнічні українці, що формувало додаткові соціально-економічні та політичні передумови для участі українських формувань у конфлікті. Аналіз цього факту дозволяє зробити висновок, що етнічний чинник суттєво впливав на регіональні процеси (Шурхало 2022).

Окремої уваги заслуговують політичні ідеї, що розглядалися в контексті конфлікту. За свідченнями одного з учасників подій, певні групи сприймали Придністров'я як потенційний майданчик для реалізації соціальних та військових експериментів, створення автономного утворення, яке б розвивалося поза впливом традиційних державних структур. Такий підхід підкреслює багаторівневість конфлікту, адже поряд із питаннями територіальної цілісності та зовнішньополітичного позиціонування відбувалося формування альтернативних моделей регіонального управління, що виходили за межі класичних концепцій державного суверенітету (Шурхало 2022).

Отже, матеріали, що аналізують конфлікт у Придністров'ї, дозволяють глибше зрозуміти його складну природу. Участь зовнішніх формувань, таких як УНСО, етнічна структура регіону та політичні експерименти різних груп додають нових вимірів до традиційного аналізу цього конфлікту. Це підтверджує тезу про те, що придністровське протистояння не обмежувалося лише питаннями сепаратизму чи геополітичного впливу великих держав, а також включало внутрішньополітичні та ідеологічні аспекти, які потребують подальшого дослідження.

Придністровський конфлікт, що виник унаслідок розпаду Радянського Союзу, залишається одним із ключових регіональних протистоянь, яке має як історичні, так і геополітичні передумови. Аналіз матеріалу «Чи може

Придністров'я стати частиною РФ та які загрози для України» дозволяє детальніше розглянути питання походження конфлікту, його сучасного статусу та потенційних викликів для регіональної безпеки.

Витоки сучасного конфлікту можна простежити ще з початку ХХ століття, коли після розпаду Російської імперії Бессарабія увійшла до складу Румунії, що викликало прагнення радянського керівництва відновити контроль над цим регіоном. У 1924 році у складі Української РСР було утворено Молдавську Автономну Радянську Соціалістичну Республіку, що територіально охоплювала сучасне Придністров'я. Це стало елементом радянської стратегії поширення впливу на Бессарабію, яка залишалася під контролем Румунії. Таким чином, ще до Другої світової війни територія Придністров'я розглядалася як плацдарм для розширення радянських інтересів у регіоні, що в подальшому спричинило політичні суперечності між Молдовою та самопроголошеною Придністровською Молдовською Республікою.

На сьогодні Придністров'я залишається невизнаним утворенням із населенням близько 500 тисяч осіб, підтримуючи тісні політичні, економічні та військові зв'язки з Російською Федерацією. Відсутність міжнародного визнання не заважає керівництву ПМР декларувати власні політичні амбіції та прагнення до інтеграції з РФ. Зокрема, 28 лютого 2024 року в Тирасполі відбувся «з'їзд депутатів усіх рівнів», на якому було заявлено про нібито посилення тиску з боку молдовської влади та звернення до Російської Федерації щодо необхідності втручання у ситуацію. Цей аспект свідчить про незмінність проросійського курсу Придністров'я та його потенційні спроби посилити зв'язки з Москвою на тлі зростаючої політичної конфронтації між Молдовою та Російською Федерацією.

Розташування Придністров'я на кордоні з Україною формує додаткові безпекові ризики, що особливо актуалізувалися після початку широкомасштабної агресії РФ проти України у 2022 році. У разі подальшої ескалації ситуації в регіоні або приєднання ПМР до складу Росії, Україна

може зіткнутися з розширенням фронту бойових дій або активізацією гібридних загроз. Зокрема, територія Придністров'я може бути використана як логістична база або плацдарм для проведення дестабілізаційних операцій в Одеській області. Крім того, постійна військова присутність РФ у регіоні залишається інструментом політичного тиску як на Молдову, так і на Україну, що підкреслює стратегічну значущість Придністровського конфлікту в сучасному європейському безпековому середовищі (Чи може Придністров'я стати частиною РФ 2024).

Таким чином, конфлікт у Придністров'ї не лише має глибокі історичні корені, але й залишається важливим елементом сучасної геополітики, зокрема у контексті загострення відносин між Росією та західними країнами. Матеріал «Еспресо» підкреслює, що територіальна ситуація в ПМР та її зовнішньополітичний курс можуть суттєво вплинути на регіональну стабільність у найближчій перспективі (Чи може Придністров'я стати частиною РФ 2024).

Придністровський конфлікт є одним із найтриваліших регіональних конфліктів на пострадянському просторі, який зберігає свою актуальність не лише для Молдови, а й для сусідніх держав, зокрема України. Дослідження Филипенка А. висвітлює ключові аспекти цього конфлікту, зосереджуючись на політико-економічних важелях впливу, ролі Російської Федерації у підтримці невизнаної Придністровської Молдавської Республіки (ПМР), а також на безпекових загрозах для України (Филипенко 2022).

У дослідженні наголошується, що Росія не лише виступала як учасник переговорного процесу, а й відіграла активну роль у підтримці Придністров'я. Основною стратегією Москви було використання «гібридних механізмів впливу», які включали військову присутність, політичне та економічне сприяння регіону, а також інформаційну кампанію, що формувала проросійські настрої серед населення ПМР. Подібні методи, які Росія застосувала у Придністров'ї, згодом використовувалися під час агресії в Грузії (2008 р.) та Україні (2014 р.).

Одним із головних інструментів впливу з боку РФ є переговорний процес у форматі «5+2» (Молдова, Придністров'я, ОБСЄ, Україна, Росія + ЄС та США як спостерігачі). Попри численні ініціативи щодо врегулювання конфлікту, основною перешкодою для досягнення реального прогресу залишається позиція Москви, яка використовує конфлікт для утримання геополітичного впливу в регіоні. Таким чином, будь-які зрушення у переговорному процесі можливі лише за умов міжнародного тиску на Росію.

Упродовж 1990-х – початку 2000-х років Україна здебільшого зберігала нейтральну позицію щодо конфлікту, розглядаючи Придністров'я як буферну зону між Молдовою та Росією. Проте після 2014 року, коли РФ анексувала Крим та розпочала бойові дії на Донбасі, Київ переглянув свою політику щодо регіону. Придністров'я почало розглядатися як потенційне джерело загроз для національної безпеки України, зокрема через присутність там російських військових та можливість використання регіону для дестабілізації південних областей України.

Таким чином, серед заходів, вжитих Україною у відповідь на ці загрози, варто виокремити:

- посилення контролю на придністровсько-українському кордоні;
- обмеження економічної співпраці з невизнаною республікою;
- підтримку європейських ініціатив щодо реінтеграції Придністров'я до складу Молдови.

Україна також припинила використання своєї території як транзитного коридору для російських військових у регіоні, що суттєво ускладнило матеріально-технічне забезпечення 14-ї російської армії, дислокованої у ПМР.

Одним із ключових інструментів впливу на ситуацію в регіоні є використання економічних важелів. Як зазначено у дослідженні, Росія утримує контроль над Придністров'ям через механізм «газового боргу», що перевищує 7 млрд доларів США. Хоча газ використовується на території ПМР, офіційно цей борг числиться за Молдовою, що створює додатковий

фінансовий тиск на Кишинів та обмежує його переговорні позиції.

Крім того, економічна підтримка Придністров'я здійснюється через:

- прямі дотації на соціальні виплати, зокрема пенсії та зарплати працівникам бюджетної сфери;
- допомогу у постачанні товарів і ресурсів, що дозволяє регіону уникнути економічної блокади;
- створення умов для експорту товарів до Росії та країн СНД в обхід молдовських митних органів.

Ці фактори сприяють збереженню статусу-кво у регіоні та роблять ПМР повністю залежним від Росії, що підтверджує тезу про те, що конфлікт не може бути вирішений без урахування глобальних геополітичних чинників.

Аналіз джерела дозволяє дійти висновку, що Придністровський конфлікт є складним багатовимірним процесом, у якому поєднуються історичні, політичні, військові та економічні фактори. Роль Російської Федерації у підтримці ПМР залишається визначальною, а її стратегія у регіоні спрямована на збереження контрольованого «замороженого конфлікту» як інструменту впливу на Молдову та Україну. Зміна політики України після 2014 року в напрямку ізоляції Придністров'я та припинення його логістичного забезпечення значно послабила позиції регіону, однак подальший розвиток подій залежатиме від міжнародного контексту, зокрема політики Європейського Союзу, США та ОБСЄ щодо врегулювання цього конфлікту.

Таким чином, конфлікт у Придністров'ї є не лише питанням молдовсько-придністровських відносин, а й частиною ширшого геополітичного протистояння між Заходом та Росією, що робить його врегулювання складним та довготривалим процесом.

Проблематика етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі залишається однією з ключових у дослідженні міжнародної безпеки та регіональної стабільності. Серед найгостріших і наймасштабніших конфліктів, що виникли після розпаду СРСР, особливе місце займають

грузино-південноосетинське та грузино-абхазьке протистояння, які отримали новий імпульс ескалації в серпні 2008 року. Їх коріння слід шукати в політичних процесах кінця 1980-х – початку 1990-х років, коли наростання національних рухів у республіках Радянського Союзу супроводжувалося прагненням етнічних меншин до самовизначення, що призводило до збройних протистоянь і територіальних суперечок.

Російсько-грузинська війна 2008 року стала одним із найзначущіших збройних конфліктів на пострадянському просторі, що відобразив складність етнополітичних відносин у регіоні та вплив зовнішніх акторів на внутрішньополітичні процеси. Аналіз статті BBC News Україна дозволяє простежити детальну хронологію подій та визначити основні етапи конфлікту, його передумови, динаміку та наслідки для міжнародної безпеки (П'ять днів у серпні 2008 року 2018). Згідно з матеріалом, активна фаза військового протистояння розпочалася 7 серпня 2008 року, коли грузинські військові підрозділи розпочали операцію в Цхінвалі – адміністративному центрі самопроголошеної Південної Осетії. Цей крок був реакцією Тбілісі на попередні збройні провокації та обстріли з боку осетинських сил, що протягом кількох тижнів загострювали ситуацію в регіоні. Однак уже 8 серпня російські збройні сили вторглися на територію Грузії під приводом «захисту громадян Російської Федерації», якими були значною мірою представники осетинського населення, що раніше отримали російське громадянство.

Російська армія швидко просуvalася територією Грузії, використовуючи як сухопутні, так і повітряні засоби атаки. Водночас військові дії розгорнулися не лише в Південній Осетії, а й в Абхазії, де проросійські сили за підтримки Росії здійснили наступ на позиції грузинської армії. До 10 серпня ситуація ускладнилася через розширення фронту бойових дій на територію Грузії, зокрема через удари по стратегічних об'єктах і вторгнення російських сил у Горі – місто, що мало важливе військове та логістичне значення.

11 серпня російські підрозділи розпочали просування у напрямку Тбілісі, що спричинило занепокоєння міжнародної спільноти та підштовхнуло Захід до активізації дипломатичних зусиль. У цей період ключову роль у врегулюванні ситуації відіграла Франція, яка на той час головувала в Європейському Союзі. Вже 12 серпня було досягнуто попередньої угоди про припинення бойових дій, а 16 серпня президент Росії Дмитро Медведєв та президент Грузії Міхеїл Саакашвілі підписали мирний план, розроблений за посередництва ЄС.

Матеріал наголошує на тому, що війна 2008 року викликала гостру реакцію міжнародної спільноти. Країни Заходу засудили дії Росії, оскільки вони суперечили принципам територіальної цілісності Грузії та підривали загальноєвропейську систему безпеки. Зокрема, США, Велика Британія та інші держави НАТО висловили стурбованість тим, що військова інтервенція РФ є порушенням міжнародного права та може створити прецедент для подальших конфліктів на пострадянському просторі.

Одним із найвагоміших наслідків конфлікту стало офіційне визнання Російською Федерацією незалежності Південної Осетії та Абхазії у вересні 2008 року. Цей крок спричинив подальшу дипломатичну ізоляцію Москви та посилив розкол між Заходом і Росією. Натомість Грузія активізувала свою євроатлантичну інтеграцію, посилюючи співпрацю з НАТО та Європейським Союзом.

Російсько-грузинська війна 2008 року стала одним із перших прикладів гібридної війни, яку Росія використала як механізм впливу на сусідні держави. Зокрема, застосування військової сили, інформаційної війни та паспортної політики (масова роздача російських паспортів жителям Південної Осетії та Абхазії) стало частиною ширшої стратегії РФ, що пізніше була повторена у 2014 році під час анексії Криму та військового вторгнення на Донбас. Крім того, події 2008 року продемонстрували обмеженість механізмів міжнародного врегулювання конфліктів. Незважаючи на участь Європейського Союзу та ОБСЄ у дипломатичних зусиллях, а також

засудження дій РФ міжнародною спільнотою, не було впроваджено ефективних санкцій чи інших заходів, які могли б стримати Росію від подальших агресивних дій.

Аналіз статті BBC News Україна дозволяє зробити висновок, що російсько-грузинська війна 2008 року стала не лише територіальним конфліктом, а й важливим геополітичним прецедентом, що вплинув на подальший розвиток міжнародних відносин. Конфлікт підкреслив загрози, пов'язані з політикою Росії щодо сусідніх держав, та довів необхідність розбудови ефективних механізмів безпеки в регіоні.

Таким чином, події серпня 2008 року мали довготривалі наслідки не лише для Грузії, але й для всієї системи міжнародної безпеки, продемонструвавши нові виклики у сфері територіальної цілісності, військових загроз та зовнішньополітичного тиску з боку Російської Федерації.

Грузино-осетинський конфлікт є одним із найскладніших етнополітичних протистоянь на пострадянському просторі, витoki якого сягають глибоких історичних, політичних та соціокультурних чинників. У дослідженні В. Мачуського здійснено комплексний аналіз причин виникнення конфлікту, його трансформації та політичних наслідків для регіону (Мачуський 2012: 133).

Автор наголошує, що після розпаду Радянського Союзу більшість колишніх союзних республік зіткнулися з проблемами збереження територіальної цілісності. У цьому контексті політика СРСР щодо етнотериторіального управління, яка передбачала створення автономій у складі союзних республік без урахування етнонаціональних властивостей різних народів, заклала основи для майбутніх міжетнічних суперечностей. Південна Осетія, як автономне утворення у складі Грузинської РСР, розглядала свою подальшу політичну долю у тісному зв'язку з Росією, що вступало у протиріччя із національною політикою Тбілісі, орієнтованою на унітарну модель державного управління. Із проголошенням незалежності

Грузії у 1991 році загострилися суперечності між центральною владою та керівництвом Південної Осетії, яка прагнула підвищити свій політичний статус. Політичні кроки тодішнього президента Грузії Звіада Гамсахурдії, спрямовані на відмову від автономного статусу Південної Осетії, викликали збройний опір із боку осетинського населення та стали передумовою військових дій. Автор зазначає, що формування політичного конфлікту відповідало класичному визначенню конфліктного процесу, де основні сторони відстоювали різноспрямовані політичні інтереси.

Підґрунтя етнополітичного протистояння було сформоване національними та історичними наративами, що використовувалися як обґрунтування легітимності тих чи інших територіальних претензій. Південноосетинська сторона розглядала свою автономію як результат історично сформованого етнокультурного розвитку, що суперечило позиції Грузії, яка заперечувала право Південної Осетії на самовизначення.

У статті автор виокремлює такі ключові чинники, що зумовили ескалацію грузино-осетинського конфлікту:

1. Південна Осетія була створена як автономна область у складі Грузинської РСР, що сприймалося місцевим осетинським населенням як визнання їхнього етнополітичного статусу.

2. Осетини розглядали територію Південної Осетії як єдине місце компактного проживання свого народу, що підкреслювало їхню історичну тяглість у регіоні.

3. Проросійська орієнтація Південної Осетії пояснювалася не лише політичними чинниками, а й культурно-історичними зв'язками осетинського народу з Росією.

Відсутність альтернативної етнополітичної моделі, яка могла б задовольнити як грузинські, так і осетинські інтереси, призвела до силового сценарію розв'язання конфлікту. Крім того, як слушно зауважує В. Мачуський, прихід дол. влади в Грузії та Південній Осетії нових етнічних еліт зумовив загострення боротьби за політичну владу всередині обох

етнічних груп (Мачуський 2012: 137).

У 1989 році Південна Осетія проголосила намір про підвищення свого політичного статусу. 10 листопада 1989 року було ухвалено рішення про зміну статусу автономної області на автономну республіку, проте Верховна Рада Грузинської РСР відмовилася це визнати. У відповідь на це керівництво Південної Осетії активізувало процеси державного будівництва, що ще більше загострило протистояння.

Автор наголошує, що російська політика в регіоні відіграла вирішальну роль у розвитку конфлікту. Москва активно підтримувала осетинські політичні еліти, що створило передумови для подальшого збройного протистояння та міжнародної ізоляції Грузії. В. Мачуський глибоко аналізує еволюцію грузино-осетинського конфлікту, акцентуючи увагу на історичних, політичних та етнічних передумовах його виникнення. Основний висновок дослідження полягає у тому, що конфлікт не можна розглядати виключно у категоріях міжетнічного протистояння, оскільки він є частиною ширшого процесу боротьби за політичний вплив на Кавказі.

Розуміння причин ескалації грузино-осетинського конфлікту дозволяє зробити висновок, що подібні конфлікти мають комплексний характер, де етнічні чинники переплітаються з геополітичними інтересами зовнішніх акторів, що ускладнює їх вирішення в межах традиційних дипломатичних механізмів.

Важливо також не випустити з уваги, що поряд із військовою присутністю Росія активно сприяє використанню сепаратистськими режимами такого інструментарію як проведення референдумів, що надають видимості легітимності рішенням маріонеткових режимів. Показовою у цьому сенсі є передісторія сепарації Південної Осетії зі складу Грузії. Крім того, Росія проводила активну політику роздачі російських паспортів не грузинському населенню Південної Осетії. Це сприяло визнанню Росією незалежності Абхазії й Південної Осетії 26 серпня 2008 р. (Алексейченко 2013а: 11-12).

Грузино-абхазський конфлікт є одним із найтриваліших етнополітичних протистоянь на пострадянському просторі, що розпочалося після здобуття Грузією незалежності та переросло у збройне зіткнення, наслідки якого залишаються актуальними й досі та є унікальним у своїй природі. У статті кореспондента інтернет-ресурсі АрміяInform А. Печерського «Як РФ розпалює «заморожені протистояння»: грузино-абхазський конфлікт» досліджуються основні механізми втручання Російської Федерації у розвиток конфлікту, її стратегічні цілі та методи впливу, що сприяли його ескалації. Він також наводить паралелі щодо використання подібних російських технологій у конфлікті Молдови та Придністров'ї (Печерський 2022).

Згідно з матеріалом, після розпаду Радянського Союзу політичне керівництво РФ розглядало незалежні держави, що постали на пострадянському просторі, не як повноправні суб'єкти міжнародного права, а як зони свого геополітичного впливу. У цьому контексті одним із ключових інструментів утримання контролю над регіоном стала підтримка етнополітичних конфліктів, що сприяло дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в новостворених державах. Грузино-абхазський конфлікт став одним із прикладів реалізації такої стратегії, що мала на меті не лише ослаблення Грузії як незалежної держави, а й запобігання її інтеграції до євроатлантичних структур.

Автори статті наголошують, що Росія використовувала широкий спектр методів для ескалації грузино-абхазського протистояння. Насамперед йдеться про військову, політичну та інформаційну підтримку абхазських сепаратистських сил. У статті зазначено, що формування бойових підрозділів відбувалося за активного сприяння Москви, а на території РФ здійснювалася підготовка добровольчих загонів, які брали участь у збройному конфлікті на боці Абхазії. Офіційно Російська Федерація залишалася у статусі нейтрального посередника, що дозволяло їй уникати прямої міжнародної відповідальності за військову підтримку сепаратистів.

Крім того, одним із ефективних інструментів впливу стала масова

паспортизація населення Абхазії, що розпочалася ще на початку 2000-х років. Російська Федерація видавала свої паспорти місцевим жителям, що формувало передумови для подальшого політичного та військового втручання під приводом «захисту російських громадян». Саме цей механізм було використано у 2008 році як формальне виправдання для повномасштабного військового вторгнення РФ у Грузію та подальшого визнання незалежності Абхазії (Киридон, Троян 2009).

Варто констатувати, що аналогічні стратегії РФ застосовувала під час конфлікту у Придністров'ї, під час вторгнення в Грузію у 2008 році, на Донбасі та в інших регіонах, де її геополітичні інтереси передбачали дестабілізацію ситуації з метою збереження впливу. Варто виокремити ключові методи, які використовувалися Росією:

1. Військове втручання – підтримка сепаратистських рухів через постачання зброї, фінансування збройних формувань і залучення російських військових до бойових дій під виглядом добровольців.

2. Політичне маніпулювання – активне використання переговорних процесів для затягування врегулювання конфлікту та консервації «заморожених» протистоянь.

3. Економічний тиск – забезпечення повної залежності невизнаних утворень від РФ через пряму фінансову підтримку, контроль за енергетичними ресурсами та обмеження альтернативних торговельних зв'язків.

4. Інформаційні кампанії – поширення наративів про «захист російськомовного населення», що виправдовувало військову присутність РФ у конфліктних регіонах.

Аналіз дає змогу зробити висновок, що грузино-абхазський конфлікт був не лише наслідком внутрішніх етнополітичних протиріч, а й частиною ширшої стратегії Російської Федерації, спрямованої на збереження домінування у пострадянському просторі. Використовуючи інструменти військового, політичного, економічного та інформаційного впливу, Москва

сприяла як початковій ескалації конфлікту, так і його консервації у форматі «замороженого протистояння». Подібні механізми були згодом застосовані в інших конфліктах, зокрема у війні Росії проти України після 2014 року. Таким чином, матеріал дозволяє простежити еволюцію стратегій гібридної війни, яку РФ послідовно використовує для дестабілізації регіону та протидії євроатлантичним прагненням сусідніх держав.

Збройне протистояння на території України, яке розпочалося у 2014 році та триває донині, є одним із найбільш масштабних і складних воєнних протистоянь у сучасній історії Європи. Він не лише змінив геополітичну ситуацію в регіоні, але й суттєво вплинув на систему міжнародної безпеки, зруйнувавши постхолодну концепцію непорушності кордонів у Європі. Причини цього конфлікту слід розглядати в контексті багаторівневих процесів, що відбувалися в Україні та навколо неї упродовж останніх десятиліть, включаючи довготривалу політичну трансформацію країни, її зовнішньополітичний курс, втручання Російської Федерації та кризи системи міжнародних безпекових гарантій.

Конфлікт, що виник у 2014 році після Революції Гідності та усунення від влади проросійського президента Віктора Януковича, почався з незаконної анексії Кримського півострова Російською Федерацією. Анексія відбулася в умовах військового втручання, референдуму, який не був визнаний міжнародною спільнотою, та масованої інформаційної кампанії, що мала на меті легітимізувати дії Кремля. Це стало першим випадком насильницької зміни кордонів у Європі після Другої світової війни, що викликало різку реакцію міжнародних інституцій і держав, зокрема Європейського Союзу, НАТО та Організації Об'єднаних Націй.

Російсько-українська війна, що триває з 2014 року, стала не лише збройним протистоянням між двома державами, але й фундаментальним викликом для міжнародного правопорядку та безпеки у Європі. Її початковий етап пов'язаний із прямим військовим втручанням Російської Федерації у внутрішні справи України, що супроводжувалося анексією Криму та

збройною агресією на Сході України. У статті, опублікованій Калуською районною державною адміністрацією, розглядається хронологія подій, стратегічні цілі Росії, міжнародна реакція на бойові дії, його вплив на українське суспільство та глобальні наслідки (УІНП 2025).

Згідно з даними статті, сучасна фаза російсько-української війни розпочалася 20 лютого 2014 року, коли збройні підрозділи Російської Федерації перетнули державний кордон України через Керченську протоку. Цей факт був офіційно зафіксований у Постанові Верховної Ради України № 337-VIII від 21 квітня 2015 року. Подальший розвиток подій включав анексію Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, що відбувалася в умовах військової окупації, політичного тиску та проведення невизнаного міжнародною спільнотою референдуму.

Після встановлення контролю над Кримським півостровом Росія розпочала військові дії в Донецькій та Луганській областях, підтримуючи незаконні збройні формування, які проголосили так звані «Донецьку народну республіку» (ДНР) та «Луганську народну республіку» (ЛНР). Упродовж 2014–2021 років бойові дії на Донбасі мали перемінний характер, що включав періоди активних наступальних операцій (битви за Іловайськ, Дебальцеве, Донецький аеропорт) та спроби врегулювання через переговорний процес (Мінські домовленості). Однак, попри численні дипломатичні ініціативи, досягнення сталого миру залишалось неможливим через систематичне невиконання зобов'язань з боку РФ.

Російська агресія проти України докорінно змінила глобальну систему міжнародних відносин. Автори статті зазначають, що Кремль прагне дестабілізувати світовий порядок, повернути модель міжнародної політики до концепції «сфер впливу» та послабити демократичні інституції. Україна ж, зі свого боку, не лише веде боротьбу за незалежність, а й відстоює демократичні цінності, що є основою європейської спільноти. Перемога України матиме стратегічне значення не лише для її майбутнього, а й для стабільності всього міжнародного правопорядку. Матеріал Калуської

районної державної адміністрації висвітлює основні аспекти сучасної російсько-української війни, аналізуючи його першопричини, динаміку розвитку та глобальні наслідки. Особливу увагу приділено ролі міжнародної спільноти, впливу війни на українське суспільство та стратегіям РФ щодо ескалації протистояння. Аналіз цього джерела дає змогу глибше зрозуміти сутність сучасної російсько-української війни як багатовимірного геополітичного явища, що має значний вплив як на Україну, так і на світову безпеку.

Розгортання російсько-української війни у 2014 році ознаменувало кардинальну зміну безпекової ситуації у Східній Європі, що призвело до широкомасштабної ескалації бойових дій та руйнації системи міжнародної безпеки, сформованої після закінчення Холодної війни. Матеріал Суспільне Донбас пропонує детальний хронологічний огляд подій, які відбувалися у Донецькій та Луганській областях у 2014 році, акцентуючи увагу на етапах захоплення територій, ескалації збройного протистояння, ключових бойових операціях та спробах дипломатичного врегулювання ситуації (Десять років війни 2024).

Паралельно з анексією Криму на Сході України почалася ескалація конфлікту, яка згодом переросла у збройне протистояння між українськими силами та підтримуваними Росією незаконними збройними формуваннями. У квітні 2014 року на території Донецької та Луганської областей було проголошено так звані «Донецьку народну республіку» (ДНР) та «Луганську народну республіку» (ЛНР), що стали плацдармами для реалізації Росією стратегії «гібридної війни». Кремль не лише надавав військову, матеріальну та фінансову допомогу сепаратистам, а й активно використовував інформаційні технології, зокрема пропаганду, дезінформацію та кібератаки, для дискредитації української влади та створення суспільного розколу всередині країни. Події 2014–2021 років відзначалися низкою військових операцій, зокрема боями за Донецький аеропорт, Іловайськом, Дебальцевим, а також численними порушеннями Мінських домовленостей, які були

спрямовані на врегулювання бойових дій. Попри численні дипломатичні ініціативи, реального припинення бойових дій досягнуто не було, а ситуація залишалася у стані «замороженого конфлікту», що давало змогу Росії продовжувати тиск на Україну.

Згідно з джерелами, початкова фаза протистояння розпочалася у березні-квітні 2014 року, коли після незаконної анексії Криму Російська Федерація активізувала дестабілізаційні процеси в східних регіонах України. У цей період спостерігалася активна діяльність проросійських сил, які здійснювали захоплення адміністративних будівель, блокували українські військові частини та розповсюджували сепаратистську пропаганду. Ключовими подіями початкового етапу стали масові проросійські мітинги в Донецьку, Луганську, Харкові та Одесі, які супроводжувалися антиукраїнськими гаслами та вимогами автономізації регіонів.

У квітні 2014 року ситуація набула якісно нового характеру, коли озброєні групи бойовиків за підтримки кадрових військових РФ захопили ключові стратегічні об'єкти в Донецькій і Луганській областях. Це призвело до проголошення так званих «Донецької Народної Республіки» (ДНР) та «Луганської Народної Республіки» (ЛНР), що стало відправною точкою для початку активних військових дій.

Згідно з цим новітнім матеріалом, літо 2014 року відзначилося значною ескалацією бойових дій, оскільки Збройні Сили України розпочали контрнаступальні операції з метою відновлення контролю над захопленими територіями. Найбільш значущими епізодами цього періоду стали:

1. Бої за Слов'янськ і Краматорськ (червень – липень 2014 року) – стратегічно важлива операція, внаслідок якої українські військові звільнили міста, що стали одними з перших опорних точок проросійських сил.

2. Оборона Маріуполя (червень 2014 року) – відбиття наступу проросійських бойовиків на південний схід України та запобігання втраті виходу до Азовського моря.

3. Бої за аеропорт Луганська та Донецька – важливі тактичні битви,

що визначили подальший розподіл сил на театрі бойових дій.

Важливою подією стало збиття українського військово-транспортного літака Іл-76, що стало одним із перших доказів безпосередньої участі Російської Федерації у бойових діях. Унаслідок атаки проросійських сил загинули 49 військовослужбовців Збройних Сил України.

Серпень 2014 року став однією з найтрагічніших сторінок у війні, оскільки внаслідок прямого військового втручання Російської Федерації українські війська потрапили в оточення поблизу міста Іловайськ.

1. Іловайська трагедія (серпень 2014 року) – українські підрозділи, які перебували в оточенні, зазнали значних втрат через масований обстріл «зеленого коридору», який за домовленістю мав бути безпечним для виходу сил АТО. Унаслідок атаки загинули сотні українських військових, що стало доказом порушення РФ міжнародних норм ведення війни.

2. Бої за Дебальцеве (січень – лютий 2015 року) – масштабна військова операція, що стала одним із ключових етапів протистояння на Донбасі та засвідчила активне використання Росією кадрових військових у війні проти України.

Спроби врегулювання війни через дипломатичні механізми, зокрема підписання Мінських угод у вересні 2014 року, не дали позитивного результату. Попри досягнуті домовленості, їх реалізація була ускладнена постійними порушеннями режиму припинення вогню з боку російських військ і бойовиків, що згодом призвело до повторного загострення бойових дій у 2015 році.

Важливим аспектом дослідження цієї війни є з'ясування його передумов та механізмів реалізації, зокрема застосування Російською Федерацією методів гібридної війни, спрямованих не лише на фізичне захоплення територій, а й на маніпулювання суспільною думкою через дезінформаційні кампанії та пропаганду. У цьому контексті особливого значення набуває питання визначення початкового етапу агресії, який, згідно з офіційними українськими документами та аналізом експертів, слід датувати

лютим 2014 року.

Початок збройної агресії Російської Федерації проти України слід розглядати у взаємозв'язку з незаконною окупацією Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Це вторгнення стало першим випадком у повоєнній Європі, коли одна держава анексувала територію іншої, порушивши основоположні принципи міжнародного права, зокрема Гельсінський заключний акт 1975 року та Будапештський меморандум 1994 року. Незважаючи на те, що Кремль офіційно заперечував наявність своїх військових підрозділів на території Криму в лютому-березні 2014 року, пізніше сам президент Російської Федерації Володимир Путін визнав, що рішення про застосування військової сили та анексію півострова було ухвалено заздалегідь.

Окрім військових дій, Росія застосувала комплекс заходів інформаційного та психологічного впливу, спрямованих на виправдання своїх дій як всередині країни, так і на міжнародному рівні. Одним із ключових інструментів стала дезінформація, яка була спрямована на формування хибних уявлень щодо природи війни. Варто виділити три основні наративи, що активно просувалися російською пропагандою у 2014 році:

По-перше, це теза про те, що події в Криму та на Донбасі були результатом внутрішньої кризи в Україні, а не збройного втручання з боку Російської Федерації. Даний наратив мав на меті переконати світову спільноту, що Україна стикнулася з громадянською війною, а не з зовнішньою агресією. Однак реальні події, зокрема перехоплення переговорів російських військових та бойовиків, а також розсекречені документи Міністерства оборони РФ, доводять, що війна була заздалегідь спланованою військовою операцією.

По-друге, просувалася теза про те, що анексія Криму відбулася мирним шляхом і була зумовлена волевиявленням населення. Російська пропаганда використовувала образ так званих «ввічливих людей», які забезпечували

«безпеку» під час проведення незаконного референдуму 16 березня 2014 року. Проте аналіз подій свідчить, що фактичне рішення про анексію було ухвалене в Кремлі ще до його проведення, а результати голосування були сфальсифіковані.

По-третє, широко поширювався наратив про необхідність «захисту російськомовного населення» в Україні, що використовувалося як виправдання для подальшої агресії на Донбасі. Російські ЗМІ активно поширювали дезінформацію про нібито переслідування російськомовних громадян в Україні, що стало приводом для підтримки сепаратистських рухів у Донецькій та Луганській областях. Насправді жодних фактів системного утиску російськомовного населення в Україні зафіксовано не було, а ці заяви мали виключно маніпулятивний характер.

Варто констатувати, що дії РФ були спрямовані на виправдання військових дій, створення хаосу та подальшу політичну дестабілізацію України. Застосування гібридних методів ведення війни, включаючи інформаційні атаки, дезінформацію, економічний тиск та підтримку проксі-груп, дозволило Росії створити наративи, які спотворювали реальність і використовувалися як інструменти зовнішньополітичного впливу.

Дезінформаційні кампанії є важливим інструментом ведення гібридних конфліктів, оскільки вони здатні впливати на суспільну свідомість, політичну стабільність та міжнародне сприйняття конфліктної ситуації (Рябченко 2021: 121-122). Інформаційна війна в умовах гібридних конфліктів є складовою сучасного геополітичного протистояння, оскільки вона поєднує психологічний, технологічний та політичний вплив на суспільство і державні інститути (Поправка 2024: 46-47). У цьому контексті важливо підкреслити необхідність посилення міжнародних механізмів протидії дезінформації, зокрема через розвиток співпраці держав із Організацією Північноатлантичного договору та ООН у сфері інформаційної безпеки. Зазначимо, що доцільним буде створення міжнародних інструментів моніторингу та оперативного реагування на інформаційні загрози в період

збройних конфліктів.

У відповідь на збройну агресію Україна в квітні 2014 року розпочала антитерористичну операцію (АТО), що була спрямована на стабілізацію ситуації та ліквідацію незаконних збройних формувань. Проте особливості гібридної війни, зокрема масове використання Росією інформаційних операцій, пропаганди та кібератак, ускладнили процес повернення контролю над регіоном.

Важливу роль у стримуванні російської агресії відіграла міжнародна підтримка, яка проявилася в:

- запровадженні санкційних режимів проти РФ (США, ЄС, Велика Британія);
- наданні Україні військової та технічної допомоги (озброєння, розвідувальна підтримка);
- політичному тиску на Москву через дипломатичні канали (ООН, ОБСЄ, G7) (Каздобіна, Хеденског, Умланд, 2024).

Однак, попри запровадження Мінських угод (2014–2015) як механізму врегулювання війни, їх реалізація не призвела до встановлення сталого миру через систематичне порушення домовленостей Російською Федерацією та підтримуваними нею бойовиками.

Протягом 2016–2021 років Росія продовжувала нарощувати військову присутність поблизу кордонів України, а також здійснювала заходи з підготовки до повномасштабного вторгнення. Це включало:

- активізацію військових навчань на західних кордонах РФ і в Білорусі;
- масове залучення найманців і приватних військових компаній до війни на Донбасі;
- інтенсифікацію інформаційних операцій з метою дискредитації української влади (Barnes, Schmitt, 2021).

Зрештою, 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабну військову кампанію, яка стала наймасштабнішою війною в Європі з часів

Другої світової війни.

Рішучий перелом у розвитку війни стався 24 лютого 2022 року, коли Російська Федерація розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. Цей акт агресії став продовженням політики Кремля, спрямованої на знищення української державності та повернення України до сфери впливу Росії. Військові дії охопили значну частину території країни, включаючи Київ, Харків, Маріуполь, Херсон та інші стратегічні міста, що спричинило масові жертви серед цивільного населення, руйнування критичної інфраструктури та гуманітарну катастрофу.

Від самого початку повномасштабної війни Україна продемонструвала стійкий опір, що стало можливим завдяки мобілізації внутрішніх ресурсів, міжнародній підтримці та високому рівню консолідації українського суспільства. Військова допомога з боку західних держав, санкційний тиск на Росію та дипломатичні зусилля на міжнародному рівні відіграли ключову роль у протидії агресії та послабленні потенціалу ворога.

Сучасний етап війни характеризується його довготривалістю, високим рівнем інтенсивності бойових дій, а також глибокими геополітичними наслідками, які виходять за межі регіонального контексту. Війна в Україні не лише визначає майбутнє самої держави, а й суттєво впливає на глобальну систему міжнародних відносин, піддаючи випробуванню ефективність таких міжнародних структур, як ООН, ОБСЄ та НАТО.

Отже, російсько-українська війна, що триває з 2014 року, є багатовимірним процесом, у якому взаємодіють політичні, військові, економічні та інформаційні чинники. Його аналіз є необхідним для розуміння сучасних тенденцій у сфері безпеки, гібридної війни та змін у міжнародному правопорядку, що впливають на весь світовий порядок.

У статті «Історики про війну Росії проти України: коли почалася, як називати, звідки корені?», провідні українські історики аналізують витoki та хронологію російсько-української війни (Цюпин 2024). Зокрема, В. В'ятрович, народний депутат України та колишній очільник Українського

інституту національної пам'яті, наголошує на важливості чіткого визначення дати початку агресії. Він підкреслює, що офіційною датою є 20 лютого 2014 р., що зафіксовано у постанові Верховної Ради України. Він зазначає, що події 2022 р. слід розглядати як ескалацію вже триваючого конфлікту, а не його початок. Таке розуміння допомагає глибше усвідомити причини та природу війни, а також протидіяти російським наративам, які намагаються представити агресію як реакцію на внутрішні українські події (В'ятрович 2023).

С. Плохій – професор історії Гарвардського університету присвятив російсько-українській війні книгу «Російсько-українська війна: повернення історії» (Плохій 2023), в якій досліджує історичні передумови протистояння, вказуючи на тривалі імперські амбіції Росії щодо України. Він підкреслює, що сучасна агресія має глибоке коріння, яке сягає ще часів Російської імперії, і що розуміння цього контексту є ключовим для аналізу поточних подій. Початком війни Росії проти України американський історик С. Плохій вважає 27 лютого 2014 р., коли почалася анексія Криму із захопленням будівлі кримського парламенту. Повномасштабним вторгненням у лютому 2022 р. підтверджено намагання Росії відновити свій вплив на пострадянському просторі, повернути колишні союзні республіки до орбіти геополітичного впливу Кремля, а Україна є центральним елементом цієї стратегії (Плохій 2023; Дорошко 2018: 152). Більше того, силовий варіант спроби повернення України до цієї геополітичної орбіти Росії було виявом її багаторічної стратегії позбавлення України суб'єктності, запобігти її інтеграції в європейські та євроатлантичні структури. У розділі колективної монографії («Національна стійкість та повоєнна відбудова України»), об'єднаної головною ідеєю щодо шляху України до повоєнного відновлення. М.С. Назаров наголосив на сталу традицію РФ комплексно підходити до здійснення впливу на Україну, поєднуючи політичні важелі з економічним тиском (Nazarov 2025: 64). Втім Україні є, що протиставити цьому натиску. Це перш за все національна стійкість, яка являє собою здатність держави та

громади передбачати ризики, поборювати наслідки та відновлюватися шляхом адаптації, розвитку і швидких змін. Соціальна стійкість ґрунтується на збільшенні місцевого потенціалу, підтримці точок зростання в громадах, підвищенням довіри та соціальної підтримки на місця (Nazarov 2025: 67).

Багато науковців з різного приводу цитували думку Зб. Бжезінського про те, що внаслідок розпаду СРСР Росія втратила Україну, без якої вона вже не може бути євразійською імперією, оскільки це обмежило її геостратегічні можливості. Іншу, на наш погляд, досить аргументовану, думку висловлено у статті О. Баталова, А. Гребенюк. Автори доводять, що сучасна РФ також за своєю структурою та зовнішньою політикою може вважатись імперською (або «квазіімперською») державою, і повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 р. підтвердило набрані протягом століть імперські методи експансії і переформатування світу (Баталов, Гребенюк 2025: 96).

У новій ситуації наближення світу до Третьої світової війни США поставило собі за мету уникнути її (Цюпин 2024). Також аналізується роль ідентичності та історичної пам'яті у формуванні сучасних українсько-російських відносин.

Я. Грицак, професор Українського католицького університету зазначає, що історики зараз говорять про 30-річну війну ХХ ст., яка почалася в 1914 році, а закінчилася в 1945 році. За такою самою аналогією можна стверджувати, що Україна має свою 30-річну війну, яка почалася в 1991-му році з української незалежності (Цюпин 2024). У книзі *Ukraine: The Forging of a Nation* він акцентує увагу на процесах національного становлення України та їхньому впливі на сучасні події, стверджує, що нинішня війна є частиною довготривалого процесу боротьби України за незалежність та самовизначення, який триває вже понад століття (Грицак 2024).

Таким чином, є необхідність розглядати російсько-українську війну в широкому історичному контексті, враховуючи як сучасні події, так і глибокі історичні корені. Це дозволяє краще зрозуміти природу та причини агресії, а також виробити ефективні стратегії протидії та шляхи досягнення стійкого

миру.

Повномасштабне вторгнення Росії спричинило безпрецедентну консолідацію українського суспільства. В умовах зовнішньої загрози українці проявили високу громадянську свідомість, мобілізувавшись для боротьби з агресором.

Отже, Росія веде не лише воєнну, а й геноцидну політику щодо України, намагаючись знищити її державність та національну ідентичність. Окупаційна влада здійснює масові репресії, депортації населення, знищення української культурної спадщини, що підтверджує цілеспрямовану політику РФ щодо руйнування української державності.

2.3. Роль світових держав, міжнародних організацій та ЗМІ у врегулюванні збройних конфліктів

Сьогодні – в час динамічних трансформацій міжнародної системи безпеки особливої актуальності набуває питання її ефективності. Збройні конфлікти, що відбуваються у різних регіонах світу, становлять значну загрозу як для безпеки окремих держав, так і для міжнародної стабільності загалом. Їхнє врегулювання потребує активної участі глобальних акторів, включаючи світові держави, міжнародні організації та засоби масової інформації. Саме ці суб'єкти відіграють ключову роль у розробці дипломатичних ініціатив, миротворчих операцій, посередницьких місій і в мобілізації світової громадськості з метою припинення бойових дій та відновлення стабільності.

У сучасній системі міжнародних відносин такі великі держави, як Сполучені Штати Америки, Китай, Російська Федерація, країни Європейського Союзу, Велика Британія та інші, мають значний вплив на перебіг збройних конфліктів, оскільки володіють потужними дипломатичними, військовими, економічними та інформаційними ресурсами. Вони можуть сприяти врегулюванню конфліктів через дипломатичні переговори, запровадження санкцій проти сторін, що порушують міжнародне

право, надання військової або гуманітарної допомоги, а також підтримку миротворчих ініціатив. Водночас їхня участь може мати як конструктивний, так і деструктивний характер, оскільки окремі держави використовують конфлікти у власних геополітичних інтересах, підтримуючи ті чи інші сторони протистояння.

Міжнародні організації відіграють визначальну роль у правовому регулюванні конфліктів, забезпеченні миру та організації гуманітарної допомоги. Організація Об'єднаних Націй (ООН) здійснює діяльність з миротворчих місій, сприяє політичному діалогу між сторонами та ухвалює відповідні резолюції Ради Безпеки. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) виступає посередником у конфліктах на європейському просторі, здійснюючи спостережні місії та моніторинг ситуації. Миротворча діяльність ООН розпочалася з 1948 р., коли Рада Безпеки ООН санкціонувала розгортання контингенту воєнних спостерігачів ООН на Близькому Сході. Саме тоді було започатковано Комісію РБ ООН по Індії та Пакистану. Миротворча діяльність ООН з того часу доволі широка. Згодом роль ООН та її миротворчої діяльності еволюціонувала від миротворчості та спостережних операцій з примирення до операцій із побудови миру (Жукорська 2020: 424-425). Однак, як зауважує Н.О. Мельниченко, сучасні конфлікти, у які втручається ООН, є досить часто замороженими і досягнути політичного врегулювання конфлікту важко, адже часто сторони конфлікту переносять у політичну площину, крім того, підписані мирні угоди далеко не завжди гарантують мир (Мельниченко 2022: 453).

Інші міжнародні та регіональні об'єднання, такі як Європейський Союз, Африканський Союз та Ліга арабських держав, також здійснюють активну дипломатичну діяльність у регулюванні конфліктних ситуацій.

Окремим фактором впливу на перебіг конфліктів та їх врегулювання є різноманітні засоби масової інформації та технологій інформаційно-психологічного впливу, які стали досить звичним явищем у повсякденному житті, економічній конкуренції та політичній боротьбі.

Вони виконують функції висвітлення подій, мобілізації міжнародної громадської думки, формування позицій держав та міжнародних організацій. Завдяки цифровим технологіям та глобальним мережам комунікацій ЗМІ можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль у конфліктах: сприяти об'єктивному інформуванню суспільства про хід війни, викриттю воєнних злочинів і порушень прав людини, але також бути інструментом пропаганди, підтримки авторитарних режимів, сепаратистських рухів, інструментом державної політики для втручання в політику інших держав, дезінформації та маніпуляцій. Так, в Росії задовго до повномасштабної війни проти України, а саме у 2005 р. було створено державну, добре фінансовану телекомпанію Russia Today (RT), яка на різних мовах поширює кремлівські наративи для закордонної аудиторії та є каналом дезінформації. У 2013 р. з тією ж метою було створено Агентство інтернет-досліджень, яке поширило свою аудиторію за рахунок використання платформ Facebook, Twitter та YouTube. На жаль, як зазначають автори статті «Інформаційні засоби ведення війни», європейські країни, де однією з головних демократичних цінностей є принцип свободи слова, досить довго не реагували на інформаційні диверсії та втручання у свої справи Росії і лише після анексії Криму та частин Донецької та Луганської областей почали припиняти трансляції програм RT та Sputnik (Романюк, Коваленко 2023: 14-15). Це ускладнює пошук шляхів мирного врегулювання конфліктів. Задля боротьби з дезінформацією, а відтак і маніпуляцією все більшого значення набуває фактчекінг, який, на думку Д. Гуцуляка, є жанром журналістики, який зародився у 2003 році і посилив свою роль у журналістських розслідуваннях з 2016 року. Принципово ґрунтуючись на відкритих офіційних джерелах, він став потужним інструментом для викриття політичних маніпуляцій, забезпечення доступу до правдивої і перевіреної інформації, а це критично важливо в умовах гібридних воєн і глобальної інформаційної війни (Гуцуляк 2024: 23-24).

Важливим складником гібридної війни, крім військових та суто

інформаційних (пропаганда, дезінформація, маніпуляція) її методів слід виділити інформаційно-психологічні спецоперації, що застосовуються як під час війських дій, так і як підготовка до них з метою досягти емоційної поразки ворога. Головним інформаційним знаряддям гібридної війни є не телебачення, а Інтернет, оскільки він найменше серед інших ЗМІ піддається цензурі. Ми дотримуємося думки, висловленій у ряді статей вітчизняних науковців, що лінія розмежування в індивідуальній та масовій свідомості людей по відношенню до економічної, політичної ситуації та зовнішнього вектора у будь-якій країні згодом виявляється вже на реальному фронті як протистояння озброєних супротивників (Романюк, Коваленко 2023: 14; Lebid, Vashyst, Nazarov 2022: 157-158).

Таким чином, комплексний підхід до дослідження ролі світових держав, міжнародних організацій та засобів масової інформації у врегулюванні збройних конфліктів є необхідним для розуміння механізмів їхнього впливу на перебіг та завершення військових протистоянь. Вивчення цих аспектів дозволяє визначити ефективні стратегії міжнародного посередництва, розробити нові підходи до запобігання конфліктам та підвищити рівень міжнародної безпеки.

У сучасних світових відносинах міжнародні організації відіграють ключову роль у врегулюванні збройних конфліктів, оскільки вони забезпечують багатосторонній підхід до подолання кризових ситуацій, сприяють миротворчим процесам і контролюють дотримання міжнародного гуманітарного права. Їхня діяльність спрямована не лише на безпосереднє припинення бойових дій, а й на довгострокове врегулювання конфліктів шляхом дипломатичних переговорів, санкційного тиску, миротворчих операцій та програм з відновлення постконфліктних територій. Особливу увагу у цьому контексті слід приділити ролі Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Північноатлантичного альянсу (НАТО), а також діяльності спеціалізованих агентств, які діють у межах міжнародного права та прагнуть забезпечити

стійкий мир.

Останнім часом зростає роль також неформальних акторів міжнародних відносин та нестандартних міжнародних інституцій, які перебирають подекуди на себе завдання захисту та гарантування безпеки. Це такі регіональні та субрегіональні утворення, як Вишеградська група, група Веймар (Веймарський трикутник) тощо (Кучик 2017: 98).

ООН, як глобальний гарант безпеки, відповідно до свого Статуту, є основним суб'єктом міжнародної системи безпеки. Рада Безпеки ООН має право визначати наявність загрози миру та вживати відповідних заходів для її усунення, зокрема шляхом дипломатичного тиску, економічних санкцій або застосування миротворчих сил (Jett 2021). Важливими інструментами врегулювання конфліктів є резолюції Ради Безпеки, миротворчі місії та політичні посередницькі ініціативи. Локальні конфлікти можуть дестабілізувати розпочатий процес мирного шляху та політичного діалогу. Навпаки, конфлікт національного рівня і політичні розколи також можуть ускладнити локальні конфлікти (Smith 2023: 14). Зокрема, діяльність миротворчих місій ООН у країнах, охоплених військовими конфліктами, сприяє стабілізації ситуації, моніторингу порушень прав людини та забезпеченню поступового переходу до політичного врегулювання (United Nations Charter).

ОБСЄ, будучи найбільшою регіональною організацією, що займається питаннями безпеки, виконує важливу посередницьку функцію у збройних конфліктах на європейському просторі. Її діяльність охоплює спостережні місії, механізми превентивної дипломатії та заходи з контролю за виконанням міжнародних угод (OSCE 2022). Варто зазначити, що ОБСЄ активно залучена до врегулювання конфліктів у Східній Європі, зокрема через діяльність Спеціальної моніторингової місії в Україні, яка забезпечувала незалежний аналіз ситуації на тимчасово окупованих територіях та документувала порушення режиму припинення вогню.

НАТО, хоча й є військово-політичним союзом, також бере участь у

врегулюванні конфліктів шляхом оборонної підтримки країн, які зазнають агресії, та проведення миротворчих операцій (NATO 2022). Альянс неодноразово застосовував санкційний тиск, військове стримування та консультативну допомогу для підтримки безпеки у регіонах з високим рівнем напруги. Також НАТО сприяє реформуванню оборонних структур партнерських держав, що дозволяє їм зміцнити власні спроможності для забезпечення стабільності. Як підкреслюється у щорічному звіті Генерального секретаря НАТО за 2023 рік, крім зміцнення власної колективної оборони, держави – члени НАТО, як і раніше, підтримують Україну (Secretary General's Annual Report 2023).

Окрім безпекових структур, важливу роль у процесах врегулювання відіграють Глобальний центр правосуддя (ICC) та Європейський суд з прав людини (ECHR), які забезпечують міжнародну відповідальність за воєнні злочини, злочини проти людяності та порушення прав людини в умовах конфліктів (Dzidic 2023). Журналіст розкриває злочини, які відбувалися у 1990-х на території Боснії та Герцоговині у середині 1990-х років та зіставляє злочини з трагічними подіями в місті Буча Київської області після лютого 2022 року. Вони сприяють не лише покаранню осіб, відповідальних за злочини, а й забезпеченню довгострокового примирення у постконфліктних суспільствах.

Таким чином, міжнародні організації відіграють незамінну роль у регулюванні збройних конфліктів, виступаючи як посередники, гаранти та виконавці рішень, спрямованих на забезпечення міжнародного миру та безпеки. Від їхньої ефективності залежить здатність міжнародної спільноти своєчасно реагувати на конфліктні ситуації, знижувати рівень загроз та забезпечувати довгострокову стабільність. Водночас складність врегулювання сучасних конфліктів вимагає постійного вдосконалення механізмів міжнародної взаємодії, зокрема у сфері миротворчої діяльності, правового врегулювання та дипломатичних ініціатив.

Особливу роль у врегулюванні збройних конфліктів відіграють

регіональні міжнародні організації, такі як Європейський Союз (ЄС), Африканський Союз (АС), Ліга арабських держав (ЛАД) та Організація американських держав (ОАД). Їхня діяльність спрямована на адаптацію глобальних принципів підтримки миру до специфічних політичних, економічних та культурних умов регіонів.

Європейський Союз реалізує політику врегулювання конфліктів через Спільну зовнішню та безпекову політику (CFSP) та Європейську службу зовнішніх дій (EEAS). Важливим елементом безпекової стратегії ЄС є Цивільні та військові місії Спільної політики безпеки та оборони (CSDP), які сприяють стабілізації кризових регіонів шляхом моніторингу, підготовки національних сил безпеки та реалізації заходів примирення (European External Action Service, 2022). Окрім того, ЄС застосовує економічні санкції як засіб тиску на агресорів, що є важливим інструментом у стримуванні конфліктів (European Union Global Strategy, 2023).

Доцільно доповнити про роль міжнародної інтеграції та міждержавної співпраці у забезпеченні стабільності безпекового середовища. Територіальне та транскордонне співробітництво ЄС спрямоване на зменшення соціально-економічної асиметрії між прикордонними регіонами та сприяє зміцненню регіональної стабільності. Транскордонна співпраця розглядається як важливий інструмент превенції конфліктів, оскільки розвиток економічних, інфраструктурних та гуманітарних зв'язків між прикордонними територіями знижує рівень потенційної конфліктогенності (Dziubinskyi, Kharlamova 2019). У науковому контексті це дозволяє розглядати регіональну інтеграцію як один із механізмів підтримання міжнародної безпеки та постконфліктного відновлення. Варто зазначити, що поглиблення транскордонного співробітництва може виступати превентивним інструментом у системі врегулювання сучасних збройних конфліктів.

Африканський Союз, у свою чергу, діє у рамках Африканської архітектури миру і безпеки (APSA), що включає Раду миру і безпеки (PSC),

Африканські сили швидкого реагування та регіональні механізми кризового врегулювання (African Union). Значну увагу Африканський Союз приділяє питанням післяконфліктного відновлення, що є важливим фактором запобігання повторному спалаху насильства.

Ліга арабських держав виконує посередницькі функції у збройних конфліктах, що розгортаються у країнах Близького Сходу та Північної Африки. Її діяльність включає організацію міжнародних переговорів, моніторинг гуманітарної ситуації та розробку стратегій мирного врегулювання (League of Arab States 2022). Проте ефективність ЛАД значно обмежена через глибокі внутрішні суперечності між її членами та брак єдиного механізму військового втручання.

Організація американських держав традиційно зосереджується на запобіганні конфліктам та підтримці демократії в країнах Латинської Америки. Вона використовує дипломатичні інструменти, економічні санкції та наглядові місії для запобігання політичним кризам (Organization of American States 2023). Особливо важливим є внесок ОАД у мирне врегулювання суперечок між країнами Південної Америки, що сприяє збереженню стабільності в регіоні.

Водночас ключову роль у формуванні міжнародного сприйняття конфліктів та мобілізації громадськості відіграють засоби масової інформації та цифрові комунікаційні платформи. Глобальні медіа, такі як BBC, CNN, Reuters, не лише висвітлюють перебіг збройних конфліктів, а й формують міжнародний порядок денний щодо миротворчих процесів. Соціальні мережі, зокрема Twitter, Facebook, YouTube, сприяють поширенню інформації про порушення прав людини та допомагають мобілізувати суспільну підтримку мирних ініціатив. Соціальні мережі мають велику популярність серед населення будь-якого віку, вони конкурують між собою за увагу аудиторії, внаслідок цього вони вивели універсальну формулу успіху – контент. Що більше цікавого контенту, тим більше часу люди проводять у мережі (Сучасна комунікація 2022: 311). Особливо яскраво це проаналізовано арабськими

журналістами на прикладі Арабської весни. На підставі опитування арабських журналістів у 2008 р. вони дійшли висновку, що вони дійшли висновку, що 75 % з них визначили «заохочення до політичних реформ» як найважливішу роботу журналіста, за нею йдуть права людини, з 32 % вважають, що відсутність політичних змін є найбільшою загрозою арабському світу, а не зовнішні загрози.

Найуспішнішими прикладами тривалих і мирних протестів, за якими слідує інституційна зміна режиму, були Туніс і Єгипет. Вони пройшли певні фази розвитку – від підготовки, яка передбачає використання активістами цифрових медіа для створення мереж солідарності та визначення колективних ідентичностей і цілей до фази протесту, коли за допомогою офлайнових мереж і цифрових технологій малі групи стратегічно організовуються у великій кількості; далі – фаза розширення цифрових медіа-мереж до міжнародного мовлення; і нарешті кульмінаційна фаза інформаційної війни, де різні суб'єкти, державні та міжнародних мереж громадського захисту, конкурують, щоб сформувати майбутнє громадянське суспільство (Howard & Hussain, 2013: 102-103).

Разом з тим інформаційний фактор може стати і потужним інструментом гібридної війни, коли пропагандистські ресурси використовуються для маніпулювання громадською думкою, створення фейкових нарративів та виправдання агресивних дій держав-агресорів. Саме тому міжнародні організації активно працюють над механізмами боротьби з дезінформацією, зокрема через Європейський центр протидії гібридним загрозам та Міжнародну групу з протидії дезінформації при G7 (EU DisinfoLab 2023).

Таким чином, діяльність міжнародних організацій у сфері врегулювання збройних конфліктів є багатокомпонентною і передбачає широкий спектр заходів – від миротворчих місій та економічних санкцій до інформаційного впливу та юридичної відповідальності за воєнні злочини. Важливим викликом залишається забезпечення ефективності цих механізмів

у сучасних умовах, коли конфлікти набувають дедалі складніших форм, включаючи асиметричні війни, гібридні загрози та кібератаки. Відповідно, необхідне подальше вдосконалення міжнародних інструментів безпеки та розширення форматів міжнародної співпраці задля зміцнення глобальної стабільності.

Розгляд міжнародно-правових механізмів запобігання збройним конфліктам є необхідним для комплексного аналізу ролі міжнародних організацій у врегулюванні кризових ситуацій, оскільки саме правові норми та інституційні механізми визначають легітимні інструменти миротворчості, дипломатії та санкційного впливу на держави-агресори. Міжнародне право відіграє фундаментальну роль у підтримці загального миру та безпеки, встановлюючи юридичні норми, які регулюють відносини між державами та сприяють запобіганню збройних конфліктів. Зокрема, воно обмежує право держав на ведення війни, перетворюючи координацію їхніх дій на систему співробітництва для досягнення спільної вигоди. Співпраця між державами спрямована не лише на досягнення міжнародного миру та безпеки, але й на реалізацію соціальних та політичних ідей, що виражається у поширенні міжнародних всесвітніх і регіональних організацій. Важливим аспектом є підвищення правового статусу окремого індивіда під час збройних конфліктів, що проявляється у створенні міжнародно-правового механізму захисту прав людини. Крім того, удосконалено механізми реалізації норм міжнародного права як на міжнародному, так і на національному рівнях, що забезпечує участь усіх держав у підтримці дотримання цих норм. Принцип демократії, закріплений у міжнародному праві, передбачає, що лише держави, які відповідають загальноприйнятим стандартам демократії, можуть бути повноправними членами міжнародного співтовариства (Мартинюк, Гаврилюк 2022: 801-802). Таким чином, міжнародне право не лише встановлює правила поведінки держав, але й сприяє формуванню системи колективної безпеки, яка базується на співпраці та взаємній відповідальності держав за підтримку миру та запобігання збройним конфліктам.

Аналіз досвіду міжнародних організацій у врегулюванні збройних конфліктів демонструє їхню ключову роль у підтримці міжнародного миру та безпеки. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Північноатлантичний альянс (НАТО) активно залучені до процесів мирного врегулювання конфліктів у різних регіонах світу. Їхні зусилля спрямовані на запобігання ескалації насильства, забезпечення гуманітарної допомоги та підтримку постконфліктного відновлення. Досвід врегулювання конфлікту в Грузії у 2008 році навколо Південної Осетії є показовим прикладом діяльності міжнародних організацій у кризових ситуаціях. ООН, ОБСЄ, Європейський Союз (ЄС) та НАТО відіграли важливу роль у реагуванні на цей конфлікт. ООН закликала до негайного припинення вогню та поваги до територіальної цілісності Грузії, однак її вплив був обмежений через розбіжності серед постійних членів Ради Безпеки. ОБСЄ, маючи спостережну місію в регіоні, намагалася сприяти діалогу між сторонами, але зіткнулася з обмеженнями у своїй діяльності через безпекову ситуацію. ЄС виступив посередником у досягненні угоди про припинення вогню, що підкреслило його зростаючу роль у врегулюванні конфліктів на європейському континенті. НАТО, зі свого боку, засудила застосування сили та підтримала територіальну цілісність Грузії, посиливши співпрацю з цією країною після конфлікту.

У випадку окупації Криму та війни на сході України у 2014 році міжнародні організації також відіграли значну роль. ООН неодноразово підтверджувала підтримку суверенітету та територіальної цілісності України, приймаючи відповідні резолюції Генеральної Асамблеї. ОБСЄ розгорнула Спеціальну моніторингову місію в Україні для спостереження за ситуацією та сприяння діалогу між сторонами конфлікту. НАТО посилила свою присутність у регіоні та надала політичну підтримку Україні, розширивши програми співпраці та допомоги у реформуванні сектору безпеки (Яворович 2021). Повномасштабне російське вторгнення в Україну у 2022 році викликало швидку реакцію міжнародних організацій. ООН засудила агресію

та закликала до негайного припинення бойових дій, надаючи гуманітарну допомогу постраждалим. НАТО активізувала підтримку України, надаючи військову та технічну допомогу, а також посилила оборону східного флангу Альянсу. ОБСЄ продовжила моніторинг ситуації, хоча її діяльність була ускладнена через безпекові обмеження.

Загалом, досвід міжнародних організацій у врегулюванні збройних конфліктів свідчить про їхню важливу роль у підтримці миру та безпеки. Проте ефективність їхньої діяльності залежить від багатьох факторів, включаючи політичну волю держав-членів, ресурсні можливості та специфіку конкретного конфлікту. Важливо продовжувати вдосконалювати механізми міжнародної співпраці та підвищувати ефективність реагування на сучасні виклики безпеці.

Міжнародні організації відіграють ключову роль у підтриманні миру та врегулюванні конфліктів шляхом дипломатичних зусиль, миротворчих місій та міжнародного права. У XXI столітті їхня діяльність ускладнюється зміною геополітичного балансу, зростанням кількості нестабільних регіонів та еволюцією воєнних стратегій, що потребують адаптації до нових загроз світовій безпеці (Хвіст 2022: 40-41).

ООН, як головний глобальний гарант миру, залишається центральним суб'єктом у міжнародному правопорядку. Вона застосовує два основні механізми врегулювання: баланс сил та правові інструменти міжнародних угод (Організація Об'єднаних Націй). Проте ефективність діяльності ООН суттєво обмежується відсутністю єдиної концептуальної бази для миротворчих операцій. Вона часто стикається з проблемою недостатньої координації між державами-учасницями, що ускладнює виконання місій з підтримання миру (Medvedeva, Likarchuk 2021: 246).

Окрім ООН, важливими акторами у сфері врегулювання конфліктів виступають ОБСЄ, НАТО та регіональні організації, такі як Африканський Союз, Ліга арабських держав, Європейський Союз. Вони мають різні підходи до кризового менеджменту, які включають дипломатичне посередництво,

економічний тиск та санкції, а в окремих випадках – збройне втручання для відновлення правопорядку (OSCE).

Хоча міжнародні організації прагнуть досягти мирного врегулювання конфліктів, їхні зусилля часто виявляються малоефективними. Це пояснюється декількома факторами:

1. Відсутність єдиної стратегії миротворчої діяльності – міжурядові організації діють в умовах постійного суперництва між державами, що ускладнює координацію зусиль.

2. Обмежений мандат ООН у питаннях військової інтервенції – миротворчі операції ООН, як правило, базуються на принципі невтручання у внутрішні справи суверенних держав, що часто робить їх неефективними в умовах інтенсивних бойових дій (BoutrosBoutros-Ghali 1992: 25-26).

3. Політизація процесу врегулювання – великі держави використовують міжнародні організації як інструмент для просування власних геополітичних інтересів, що створює суперечності між державами-членами.

4. Відсутність уніфікованих критеріїв застосування сили – одні миротворчі місії обмежуються дипломатичними засобами, тоді як інші передбачають можливість збройного втручання, що створює подвійні стандарти в міжнародній практиці (Badache, Hellmüller, Salaumeh 2022). Тут варто зазначити, що у Статуті ООН відсутнє саме визначення миротворчих операцій чи миротворчих сил. Сучасна практика ООН включає такі механізми для досягнення міжнародного миру й безпеки, як превентивна дипломатія, утвердження миру, підтримання миру, примус до миру та будівництво миру в постконфліктний період. Держави – члени ООН покладають відповідальність на Раду Безпеки ООН за зміцнення міжнародної безпеки та стабільності у світі. Для проведення миротворчої операції необхідна наявність мандату від Ради Безпеки ООН, яким визначено межі повноважень миротворців (Мелиниченко 2022: 452; Іваницький 2023: 102-103).

У сучасних збройних конфліктах особливу роль відіграють засоби масової інформації, які не лише виконують функцію інформування, а й активно впливають на сприйняття подій світовою спільнотою. ЗМІ можуть бути використані як інструмент миротворчої дипломатії, сприяючи об'єктивному висвітленню подій, привертаючи увагу міжнародних організацій та урядів до конфліктних ситуацій, так і стати засобом маніпуляцій, пропаганди та інформаційної війни. Інформаційний фактор є визначальним у формуванні суспільної думки та міжнародної реакції на події, що відбуваються в зонах збройних протистоянь. Роль ЗМІ, на думку Л. А. Богуша, полягає у всебічному з'ясуванні причин та обставин виникнення конфлікту, а журналісти мають розуміти, чого прагнуть всі сторони конфлікту, і які є можливі варіанти для деескалації, компромісу та можливого врегулювання конфлікту (Богуш 2021: 294).

Традиційні мас-медіа, такі як телебачення, радіо та друковані видання, поступово поступаються місцем цифровим платформам, соціальним мережам і незалежним інформаційним ресурсам, які часто стають основними каналами поширення інформації про конфлікти (Богуш 2021: 293). Варто зазначити, що однією з ключових загроз в умовах сучасних конфліктів є використання медіаплатформ для розпалювання ворожнечі, поширення фейкових новин і підриву довіри до офіційних джерел інформації. Наприклад, під час російсько-української війни спостерігається систематичне застосування дезінформаційних кампаній, спрямованих на виправдання агресії та формування негативного образу супротивної сторони. Важливим завданням міжнародних організацій та незалежних журналістських спільнот є забезпечення об'єктивного висвітлення конфліктів, викриття дезінформації та підтримка свободи слова у регіонах, що постраждали від воєнних дій. Таким чином, інформаційна війна стала невід'ємною частиною сучасних збройних конфліктів. Уряди, політичні групи та військові структури використовують ЗМІ для поширення пропаганди, дезінформації та створення певного іміджу конфлікту. У результаті цього виникає загроза викривлення реального стану

подій та маніпуляції громадською думкою на користь окремих сторін конфлікту. Враховуючи той незаперечний факт, що точка зору будь-якого видання здебільшого декларує позицію власника цього засобу масової інформації, вважаємо за потрібне підкреслити необхідність моніторити ЗМІ крізь призму наявності/відсутності таких важливих меседжів до суспільства, які сприяють:

- а) формуванню національної ідентичності;
- б) поширенню об'єднувальних ідей на противагу ідеям, спрямованим на розбрат, зневагу до інших народів;
- в) поширенню позитивних моментів у житті суспільства, що вселяють надію на краще тощо.

Іншими словами, в інформаційну епоху ЗМІ мають працювати на стабільність політичної системи. Як слушно зауважила Т.Г. Комарова, криза політичної стабільності для певних суспільств і для глобальної спільноти дуже небезпечна тим, неминучі для будь-якого режиму різні протиріччя переростають у конфлікти. Але не кожне протиріччя призводить до конфлікту, і не кожен конфлікт є ознакою нестабільності всієї системи (Комарова 2024: 9). Більше того, динаміка громадянської небайдужості, відповідальності, протиріч та конфліктів забезпечує стабільність динамічного, плюрального типу (Комарова 2023: 9).

У сучасних збройних конфліктах дедалі більшого поширення набувають гібридні форми протистояння, які характеризуються поєднанням військових, політичних та інформаційних інструментів впливу. Такі конфлікти часто супроводжуються формуванням простору правової та політичної невизначеності, що у науковій літературі описується через концепт «сірих зон». За М. Калашлінською, «сірі зони» розглядаються як інструмент гібридної політики, спрямований на підтримання керованої нестабільності, уникнення формального визнання конфлікту та ускладнення міжнародного втручання. Важливу роль у цьому процесі відіграють також засоби масової інформації, які можуть формувати альтернативні

інтерпретації подій та впливати на легітимацію сторін конфлікту (Калашлінська 2025: 36, 39-40). На нашу думку, концепція «сірих зон» допомагає пояснити особливості сучасних конфліктів як механізмів пролонгованого політичного впливу, що вимагає адаптації міжнародних інструментів врегулювання до умов гібридної безпекової нестабільності.

Засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні інформаційного середовища сучасних збройних конфліктів, оскільки вони здатні впливати на сприйняття подій як внутрішньою, так і міжнародною аудиторією. У дослідженні О. Ковальчука підкреслюється, що медіа виступають не лише джерелом інформування, а й інструментом політичного впливу, який може як сприяти деескалації конфлікту, так і, навпаки, посилювати напруженість через поширення маніпулятивних повідомлень, пропаганди або викривлених інтерпретацій подій (Ковальчук 2021: 254-258). Зазначимо, вплив ЗМІ на перебіг збройних конфліктів у сучасних умовах суттєво посилюється через розвиток цифрових комунікацій та швидкість поширення інформації. Це зумовлює необхідність врахування інформаційного фактора як одного з ключових елементів міжнародного врегулювання конфліктів та формування ефективних механізмів протидії деструктивним інформаційним впливам.

У сучасних умовах збройні конфлікти дедалі частіше супроводжуються активним використанням інформаційного простору як інструменту політичного впливу. Засоби масової інформації виступають не лише каналом передачі даних, а й важливим елементом формування суспільного та міжнародного сприйняття конфліктних подій. Як зазначає О. Ковальчук, медіаресурси можуть впливати на перебіг конфлікту шляхом поширення інформації як конструктивного, так і маніпулятивного характеру, що здатне змінювати оцінки причин війни, дій сторін та гуманітарної ситуації (Ковальчук 2021: 255).

Водночас В. Лисенко підкреслює, що у висвітленні збройних конфліктів активно застосовуються маніпулятивні комунікаційні технології,

які включають селективне подання фактів, емоційне забарвлення повідомлень та формування політично зумовлених наративів. Такі практики можуть використовуватися для впливу на громадську думку та міжнародну аудиторію, а також для легітимації або делегітимації учасників конфлікту (Лисенко 2021: 179, 182-185). Конкретні приклади підтверджують значущість інформаційного фактора у сучасних конфліктах. Зокрема, під час війни Росії проти України фіксувалися численні випадки поширення дезінформації щодо причин повномасштабного вторгнення 2022 року, характеру бойових дій та наслідків обстрілів цивільної інфраструктури. У Придністровському конфлікті інформаційний вплив проявлявся через різні інтерпретації подій 1992 року залежно від політичної позиції сторін протистояння. Аналогічно під час російсько-грузинської війни 2008 року медіапростір використовувався для просування альтернативних версій початку бойових дій, зокрема щодо подій у Південній Осетії. Наведені приклади свідчать про зростання ролі інформаційного компонента як самостійного елемента сучасних збройних конфліктів. Це актуалізує необхідність врахування медіавпливу при формуванні міжнародних механізмів врегулювання конфліктів та розробці ефективних стратегій протидії інформаційним маніпуляціям у глобальному безпековому середовищі.

У сучасних умовах врегулювання збройних конфліктів інформаційна безпека трансформується в один із ключових інструментів стратегічного впливу на міжнародні політичні процеси, що дозволяє розглядати її як самостійний фактор конфліктологічної стабілізації. У цьому контексті системи інформаційної безпеки України, Сполучених Штатів Америки та Китайської Народної Республіки демонструють різні моделі державного регулювання інформаційного простору. В. Кошельник підкреслює, що для США характерний акцент на кіберстійкості та стратегічних комунікаціях, для Китаю – високий рівень державного контролю інформаційних потоків, а для України – розвиток інформаційної безпеки в умовах гібридної війни (Koshelnyk 2024: 64-65). Таким чином, інформаційна безпека виступає не

лише засобом захисту національних інтересів, але й важливим елементом міжнародного врегулювання збройних конфліктів через протидію дезінформації та підтримання стабільного комунікаційного середовища.

Міжнародні організації, такі як ООН, ОБСЄ та ЄС, активно займаються моніторингом ситуації в зонах конфліктів, документують порушення прав людини та контролюють поширення дезінформації. Особливу увагу вони приділяють питанням захисту прав журналістів, які працюють у гарячих точках, та боротьбі з цензурою в авторитарних режимах (OSCE). Одним із важливих інструментів протидії інформаційним загрозам є міжнародні ініціативи з перевірки фактів, створення незалежних аналітичних центрів та розширення доступу громадян до достовірної інформації.

Таким чином, інформаційний аспект збройних конфліктів відіграє визначальну роль у формуванні міжнародної політики врегулювання кризових ситуацій. Використання ЗМІ як засобу інформаційного впливу може як сприяти мирному врегулюванню, так і ускладнювати його, підсилюючи соціальну поляризацію та поширюючи ворожі наративи. Ефективне регулювання медійного простору та розвиток механізмів протидії дезінформації є одним із ключових викликів сучасної системи міжнародної безпеки.

Отже, засоби масової інформації відіграють ключову та подекуди неоднозначну роль у збройних конфліктах, формуючи суспільну думку, впливаючи на міжнародну політику та сприяючи або заважаючи їхньому врегулюванню. З одного боку, вони беруть активну участь у конфлікті, висвітлюючи позицію певної сторони і несуть відповідальність за ескалацію насильства, а з іншого – залишаються незалежними та поза конфліктом, тим самим сприяючи зменшенню насильства та розв'язанню конфлікту і зменшенню насильства. Незалежні медіа можуть інформувати про факти воєнних злочинів, тоді як контрольовані ресурси поширюють пропаганду та дезінформацію. Загалом роль ЗМІ є неоднозначною і може мати різне спрямування. (Корнат, Сенчакевич 2023: 146).

Сучасні конфлікти характеризуються активним використанням цифрових медіа. Соціальні мережі стають інструментом як оперативного поширення інформації, так і маніпуляцій. ОБСЄ та ЄС розробляють стратегії боротьби з дезінформацією та захисту журналістів у зонах бойових дій (European External Action Service 2024). Ефективне використання медіа може сприяти міжнародному тиску на країни-агресори та підтримці мирних ініціатив. Водночас поширення маніпулятивних наративів загострює суспільні протиріччя та радикалізує населення. Врегулювання конфліктів вимагає не лише військових і дипломатичних зусиль, а й ефективного управління інформаційним простором. ЗМІ можуть сприяти позитивним відносинам між групами, особливо в конфліктах, пов'язаних з національною, етнічною, релігійною ідентичністю (Корнат, Сенчакевич 2023: 147).

Російське вторгнення в Україну стало першим випадком повномасштабної континентальної війни в Європі у XXI столітті, що підірвало систему колективної безпеки та примусило міжнародну спільноту переглянути свої стратегічні підходи до безпеки та оборони. Реакція Заходу включала введення безпрецедентних санкцій, надання військової та економічної допомоги Україні, а також дипломатичну ізоляцію Росії. Війна в Україні стала ключовим випробуванням для міжнародних організацій та механізмів безпеки. Президент Литви Гітанас Науседа наголосив, що боротьба України має глобальне значення, оскільки вона визначає майбутнє демократичного світу. Міністр оборони Великої Британії Грант Шеппс підкреслив, що підтримка України є критично важливою для стримування російської агресії (NATO 2023).

Засоби масової інформації відіграють центральну роль у війні, не лише висвітлюючи події, а й впливаючи на міжнародну громадську думку, мобілізуючи підтримку та викриваючи дезінформацію. Соціальні мережі, зокрема Twitter, Facebook та Telegram, стали платформами для оперативного поширення інформації, які використовують як офіційні державні органи, так і незалежні журналісти та громадські активісти. Водночас російські

пропагандистські медіа ведуть активні інформаційні кампанії, намагаючись виправдати агресію та дискредитувати західну підтримку України (OSCE 2023).

Наслідки війни вийшли далеко за межі регіонального конфлікту. НАТО переглянуло свої стратегічні пріоритети, посилило військову присутність у Східній Європі та прийняло до свого складу Швецію та Фінляндію. ЄС, у відповідь на загрозу російської експансії, зміцнив свою оборонну політику та надав Україні статус кандидата, відкриваючи нові можливості для інтеграції (Secetary general's annual report 2023).

С. В. Куцепал у праці «Інформація як засіб здійснення гібридної війни» обґрунтовує положення про те, що в умовах сучасних конфліктів інформаційний вплив трансформується в системоутворюючий елемент гібридного протистояння через кібернетичні та психологічні методи. Інформаційні операції спрямовуються на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації, підрив довіри до державних інституцій та формування вигідного для суб'єкта агресії міжнародного дискурсу (Куцепал 2015: 227-228). У подальшій статті «Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека України: виклики та реалії війни» авторка розвиває цю тезу, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення інформаційного суверенітету як складової національної безпеки в умовах війни між Україною та Російською Федерацією. Для мінімізації наслідків інформаційної агресії науковиця пропонує вдосконалити координацію діяльності органів влади щодо запобігання, виявлення та нейтралізації інформаційних операцій противника, а також оцінювання й прогнозування загроз інформаційній безпеці та оперативного забезпечення ліквідації їх наслідків (Куцепал 2023: 85-87). Узагальнення положень зазначених досліджень дозволяє стверджувати, що інформаційна безпека виступає не лише інструментом оборонного характеру, а й елементом стратегічного стримування у гібридному конфлікті. Інформаційний суверенітет держави забезпечує збереження її суб'єктності, стійкість суспільства до маніпулятивних впливів

та можливість ефективної міжнародної комунікації.

У контексті врегулювання конфлікту доцільним є формування міжнародно визнаних стандартів захисту інформаційного суверенітету держав. Такі стандарти можуть передбачати:

- 1) нормативне закріплення заборони цілеспрямованих інформаційно-психологічних операцій проти конституційного ладу іншої держави;
- 2) створення міжнародного механізму моніторингу інформаційних атак під егідою ООН або із залученням Організації з безпеки і співробітництва в Європі;
- 3) визначення стандартів міжнародно-правової відповідальності за проведення або підтримку дезінформаційних кампаній;
- 4) закріплення принципу недоторканності критичної інформаційної інфраструктури в умовах збройного протистояння.

Таким чином, інституціоналізація міжнародних гарантій інформаційного суверенітету може розглядатися як складова системи запобігання повторній ескалації конфлікту після завершення його активної фази та як елемент довгострокової архітектури міжнародної безпеки.

Війна в Україні стала каталізатором глобальних змін у сфері безпеки. Вона не лише змінила баланс сил у Європі, а й продемонструвала важливість ЗМІ у формуванні міжнародного порядку денного, мобілізації підтримки та протидії дезінформації.

Л. Штефан зазначає, що ключову роль у системі міжнародної безпеки відіграють міжнародно-правові механізми запобігання збройним конфліктам, які базуються на нормах міжнародного гуманітарного права та діяльності глобальних інституцій. Особливе значення в цьому процесі має діяльність ООН як основного суб'єкта підтримання міжнародного миру та безпеки, що реалізує превентивну дипломатію, миротворчі місії та механізми врегулювання конфліктів (Штефан 2021: 137-139). Варто підкреслити, що ефективність запобігання збройним конфліктам значною мірою залежить від дієвості міжнародно-правових інструментів та рівня координації між

державами. Доцільно посилити роль міжнародно-правових превентивних механізмів у системі глобального управління конфліктами. У контексті сучасних збройних протистоянь, зокрема Україна – Російська Федерація, актуальним є розгляд можливості створення після завершення активної фази бойових дій спеціального міжнародного діалогового майданчика за участю третьої сторони-посередника. Такий інституційний механізм міг би забезпечити системний переговорний процес щодо врегулювання спірних політичних та безпекових, а також виконувати функцію превентивного контролю для недопущення відновлення збройного протистояння у майбутньому. Подібна структура могла б діяти під егідою Організація Об'єднаних Націй або іншої міжнародної організації безпекового спрямування.

Висновки до 2 розділу

У другому розділі дисертаційного дослідження здійснено комплексний аналіз збройних конфліктів на пострадянському просторі, їхніх історико-політичних передумов, чинників ескалації, особливостей перебігу та перспектив врегулювання. Розгляд Нагірно-Карабаського, Придністровського, грузино-абхазького, грузино-осетинського, російсько-українського конфліктів дав змогу встановити, що конфліктність пострадянського простору не є випадковим або другорядним наслідком розпаду СРСР. Вона становить одну з ключових характеристик післяімперської трансформації регіону, у якому процеси державотворення, формування політичних режимів, переорієнтації зовнішньої політики, боротьби за ресурси та переосмислення ідентичностей відбувалися одночасно й часто вступали між собою у гостре протиріччя.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що збройні конфлікти на пострадянському просторі не можуть бути пояснені лише етнічним чинником, територіальними претензіями або ситуативною боротьбою

місцевих еліт. Таке пояснення було б недостатнім, оскільки воно не розкриває глибшої логіки, яка поєднує локальні суперечності з регіональною геополікою, слабкістю державних інститутів, зовнішнім втручанням, інформаційними впливами та незавершеністю політичної модернізації. У межах розділу доведено, що кожен із розглянутих конфліктів мав власну специфіку, проте всі вони виникали в умовах, коли нові незалежні держави ще не встигли сформувати стійкі механізми інтеграції суспільства, ефективного врегулювання внутрішніх протиріч і захисту власного суверенітету від зовнішнього тиску. Отримані результати дозволяють сформулювати низку узагальнень концептуального характеру та запропонувати власні пояснювальні підходи, релевантні як для пострадянського простору, так і для ширшого поля сучасних конфліктів (Латинська Америка, країни «Арабської весни», Близький Схід і Північна Африка, Балкани, Європейський Союз).

Системний характер конфліктогенності пострадянського простору полягає в тому, що після розпаду СРСР нові держави успадкували не лише адміністративні кордони, економічні зв'язки та політичні інститути, а й комплекс невирішених суперечностей, які в радянський період були не подолані, а переважно заморожені або приховані під контролем централізованої влади. Етнічна строкатість окремих регіонів, асиметричний статус автономій, нерівномірний соціально-економічний розвиток, суперечливі історичні пам'яті, конкуренція за політичне представництво та ресурси після зникнення союзного центру набули нової гостроти. У ситуації інституційної слабкості ці суперечності швидко політизувалися, а за наявності зовнішньої підтримки або прямого втручання переходили у фазу насильницького протистояння. Пострадянські конфлікти слід розглядати як результат взаємодії внутрішньої незавершеності державотворення та зовнішньої боротьби за контроль над простором колишнього СРСР. Внутрішні чинники створювали конфліктний потенціал, але саме зовнішнє втручання, передусім з боку Російської Федерації, у багатьох випадках

перетворювало локальні кризи на довготривалі військово-політичні протистояння. Росія, не змирившись із втратою домінуючої ролі в регіоні, поступово сформувала практику використання нерегульованих конфліктів як інструменту впливу на зовнішньополітичний вибір сусідніх держав.

У цьому контексті особливої ваги набуває поняття «замороженого конфлікту». Заморожений конфлікт не є справжнім миром і не може розглядатися як завершення війни. Його доцільніше розуміти як особливий режим інституціоналізованої нестабільності, за якого активна фаза бойових дій може бути припинена, але політичні причини протистояння, зовнішні механізми контролю, військова присутність, невизначеність статусу територій і залежність невизнаних утворень від зовнішнього патрона зберігаються. Такий стан не усуває конфлікт, а переводить його в іншу форму існування. Він створює ілюзію стабілізації, проте фактично підтримує постійну можливість повторної ескалації та використовується як засіб тиску на суверенні держави.

Придністровський конфлікт у цьому аспекті демонструє, як поєднання історичних, етнополітичних, економічних і зовнішньополітичних чинників може призвести до формування довготривалої нерегульованої ситуації. Особливості етнічного складу Придністров'я, відмінності між промислово розвиненою лівобережною частиною та рештою Молдови, прагнення місцевих еліт до збереження автономного економічного й політичного становища, а також російська військова та політична підтримка сприяли виникненню квазідержавної структури, яка не була міжнародно визнана, але збереглася як чинник постійного впливу на політичний розвиток Молдови. Придністровський приклад показує, що «замороження» конфлікту не є нейтральним станом: воно консервує залежність, ускладнює європейський вибір держави та створює довготривалу безпекову вразливість.

Нагірно-Карабаський конфлікт у межах дослідження розглянуто як приклад того, як історичні претензії, етнонаціональна мобілізація, суперечності радянської територіальної політики та зовнішні впливи можуть

формувати конфлікт із високим рівнем емоційної, політичної та військової інтенсивності. Його перебіг засвідчує, що конфлікти, які тривалий час перебувають у стані невизначеності, не втрачають потенціалу ескалації. Навпаки, у разі зміни балансу сил, ослаблення попередніх механізмів стримування або появи нових зовнішніх можливостей вони можуть швидко перейти до активної воєнної фази.

Події в Грузії, зокрема російсько-грузинська війна 2008 року, показали перехід від прихованого або опосередкованого впливу до відкритого застосування сили. У цьому випадку особливо помітним стало поєднання військових дій, інформаційного супроводу, паспортизації населення спірних територій, дипломатичного тиску та використання риторики «захисту» як виправдання втручання. Саме грузинський досвід став важливим попередженням щодо подальшої еволюції російської політики на пострадянському просторі, оскільки окремі механізми, застосовані у 2008 році, згодом були відтворені в контексті агресії проти України. Отже, пострадянські конфлікти мають різну конфігурацію, але майже завжди розгортаються на перетині внутрішньої кризи та зовнішнього впливу.

Російсько-українська війна у логіці другого розділу постає не як ізольований випадок, а як найбільш масштабний і руйнівний прояв загальної кризи пострадянської безпеки. Його витoki пов'язані з несумісністю українського прагнення до повноцінного суверенітету, демократичного розвитку та європейської інтеграції з російським баченням пострадянського простору як зони привілейованих інтересів. Поступова деградація російсько-українських відносин, анексія Криму, війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року засвідчили, що нерегульовані суперечності регіонального порядку можуть перерости у війну загальноєвропейського значення. У цьому сенсі війна Росії проти України є не лише двостороннім протистоянням, а й кризою всієї системи міжнародної безпеки, яка виявила обмеженість попередніх механізмів стримування агресії.

Одним із ключових результатів другого розділу є обґрунтування

багатофакторної природи пострадянських конфліктів. У роботі показано, що геополітичні, регіональні, економічні, інформаційні, ідентичнісні та інституційні чинники не діють окремо, а взаємно підсилюють один одного. Геополітичний чинник проявляється у боротьбі за сфери впливу, контроль над безпековим простором, енергетичними та транспортними маршрутами. Регіональний чинник пов'язаний із локальними історичними суперечностями, особливостями етнічного складу, статусом автономій і відносинами між центром та периферією. Економічний чинник включає боротьбу за ресурси, промислові зони, торговельні канали, енергетичну залежність і можливість використання економічних важелів для політичного тиску. Інформаційний чинник полягає у формуванні ворожих образів, легітимації насильства, маніпулюванні історичною пам'яттю та створенні альтернативної реальності для виправдання агресії або сепаратизму.

Наукова новизна другого розділу полягає, зокрема, у запропонованій авторській двовісній таксономії військових конфліктів пострадянського простору, побудованій на поєднанні ступеня інтенсивності насильства та рівня міжнародного залучення. Така модель дозволяє відійти від описового переліку конфліктів і розглядати їх у спільній аналітичній рамці. Вона дає змогу порівнювати конфлікти не лише за кількістю жертв, тривалістю або географією, а й за ступенем їхньої інтернаціоналізації, участю зовнішніх акторів, характером військової підтримки, дипломатичного супроводу та інформаційного впливу. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє побачити різницю між локальними конфліктами, внутрішніми громадянськими війнами, інтернаціоналізованими протистояннями та відкритими міждержавними війнами, які в пострадянському просторі часто переходять одна в одну. Запропонована таксономія має важливе методологічне значення для подальшого дослідження, оскільки дозволяє встановити, що рівень інтенсивності конфлікту не завжди прямо збігається з рівнем його міжнародної значущості. Деякі конфлікти можуть залишатися відносно обмеженими за масштабом бойових дій, але мати значний вплив на

зовнішньополітичну орієнтацію держави, регіональну безпеку та міжнародні переговornі процеси. Інші, навпаки, можуть швидко переростати у масштабні війни саме через активне залучення зовнішніх акторів. Такий підхід є особливо продуктивним для аналізу пострадянського простору, де межа між внутрішнім і зовнішнім конфліктом часто є розмитою, а локальні протистояння нерідко стають елементами ширшої геополітичної конкуренції.

Ще одним елементом наукової новизни є обґрунтування причинно-пояснювальної логіки, у межах якої конфлікт розглядається як результат взаємодії структури, актора та технологій ескалації. Структурний рівень охоплює довготривалі передумови конфлікту: слабкість держави, невідповідність між адміністративними кордонами та соціокультурними межами спільнот, асиметричні статуси автономій, економічні шоки трансформації, нерівномірність розвитку регіонів і дефіцит легітимних механізмів представництва. Агентний рівень вказує на роль конкретних політичних сил, місцевих еліт, зовнішніх держав, парамілітарних структур, інформаційних мереж і груп, зацікавлених у збереженні або ескалації конфлікту. Технологічний рівень розкриває інструменти, за допомогою яких латентні суперечності переводяться у фазу відкритого протистояння: інформаційно-психологічні операції, маніпуляція історичною пам'яттю, паспортизація, організація псевдореферендумів, підтримка проксі-структур, дипломатичне блокування врегулювання та використання миротворчої риторики для легітимації присутності зовнішнього актора.

Застосування такої пояснювальної логіки дозволяє уникнути редуccionізму. Конфлікти не виникають автоматично лише тому, що існують етнічні відмінності, складна історична пам'ять або економічна нерівність. Вони переходять у фазу насильства тоді, коли структурні суперечності отримують політичного носія, коли актори зацікавлені в їхній радикалізації, а також коли існують технології та ресурси для перетворення політичної кризи на збройне протистояння. Саме тому врегулювання конфліктів не може обмежуватися припиненням вогню або підписанням формальних угод. Воно

потребує демонтажу механізмів, які роблять конфлікт вигідним для певних акторів, і створення умов, за яких політичні суперечності можуть бути розв'язані в інституційний спосіб.

У розділі також показано, що значну роль у виникненні, підтриманні та врегулюванні конфліктів відіграють міжнародні організації та провідні держави. ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО та інші міжнародні структури мають різні мандати, інструменти та можливості впливу, проте їхня ефективність залежить від політичної волі держав-членів, наявності механізмів примусу, узгодженості позицій і здатності реагувати не лише на наслідки, а й на ранні ознаки ескалації. Досвід пострадянських конфліктів засвідчив, що міжнародні організації часто виявлялися спроможними підтримувати переговорні формати, здійснювати моніторинг або надавати гуманітарну допомогу, але не завжди мали достатні інструменти для примусу агресора до виконання міжнародного права. Це особливо виразно проявилось в контексті російської агресії проти України, яка поставила під сумнів ефективність наявної системи безпекових гарантій.

Водночас роль міжнародних організацій не можна оцінювати виключно негативно. Їхня діяльність має значення для фіксації порушень, підтримки дипломатичного процесу, гуманітарного реагування, формування міжнародної коаліції, вироблення санкційної політики та збереження принципу територіальної цілісності держав як основи міжнародного порядку. Проблема полягає не в самому існуванні цих організацій, а в обмеженості їхніх повноважень і залежності від політичної кон'юнктури. Тому одним із висновків розділу є необхідність посилення превентивних і примусових механізмів міжнародного права, особливо щодо ситуацій, коли держава-агресор одночасно є впливовим учасником міжнародних інституцій і використовує це становище для блокування рішень.

Окреме значення у другому розділі приділено ролі засобів масової інформації та інформаційного впливу. Сучасні конфлікти на пострадянському просторі дедалі частіше супроводжуються не лише

військовими діями, а й системними інформаційними кампаніями, спрямованими на делегітимацію держави, деморалізацію суспільства, мобілізацію прихильників сепаратизму, виправдання зовнішнього втручання та формування альтернативного бачення реальності. Інформаційний вимір не є другорядним щодо воєнного, він часто передує відкритій фазі конфлікту, готує суспільне сприйняття насильства і створює символічне підґрунтя для політичних або військових рішень. Саме тому протидія інформаційним операціям має розглядатися як складова безпекової політики держави, а не лише як питання медіаграмотності або комунікацій.

У межах дослідження обґрунтовано, що перспектива врегулювання пострадянських конфліктів залежить не лише від дипломатичних домовленостей, а й від глибших політичних умов. Стійке врегулювання можливе лише тоді, коли воно поєднує відновлення територіальної цілісності, гарантії безпеки, демілітаризацію конфліктних зон, реінтеграцію територій, захист прав громадян, економічне відновлення, інформаційну деокупацію та формування довіри до державних інститутів. Якщо ж врегулювання зводиться лише до припинення бойових дій без вирішення статусних, безпекових і політичних питань, воно ризикує перетворитися на чергову форму замороження конфлікту. Такий підхід не усуває причини війни, а лише тимчасово знижує інтенсивність насильства.

У цьому зв'язку йдеться про необхідність створення дієвих міжнародних майданчиків після завершення активних фаз конфліктів. Для російсько-української війни та інших потенційно нерегульованих конфліктів пострадянського простору особливого значення набуває наявність посередницьких механізмів, здатних забезпечити не формальне, а змістовне обговорення політичних, безпекових, гуманітарних і правових питань. Такий майданчик має бути зорієнтований не лише на фіксацію домовленостей, а й на запобігання їхньому зриву, моніторинг виконання, гарантування безпеки та недопущення повторної ескалації. Без цього мирні угоди можуть залишитися декларативними, а конфлікт – перейти в приховану або

відкладену фазу.

Підсумовуючи результати другого розділу, можна стверджувати, що збройні конфлікти на пострадянському просторі є багатовимірним політичним феноменом, у якому поєднуються спадщина імперського та радянського минулого, труднощі державотворення, слабкість інститутів, боротьба еліт, зовнішнє втручання, геополітична конкуренція, економічні інтереси та інформаційні технології впливу. Вони не можуть бути адекватно пояснені в межах однієї теорії або одного чинника. Їх необхідно аналізувати як динамічні процеси, що проходять різні фази: від латентної напруги до політичної мобілізації, від локального насильства до інтернаціоналізованого протистояння, від активної війни до замороження або повторної ескалації.

Значення другого розділу для всієї дисертації полягає в тому, що він переводить аналіз пострадянської модернізації з рівня режимної трансформації до рівня конкретних конфліктних практик. Якщо перший розділ показав, що слабкість інститутів, гібридність режимів і незавершеність модернізації створюють структурні передумови конфліктності, то другий розділ розкриває, як ці передумови реалізуються у конкретних військово-політичних протистояннях. Саме тут стає очевидним, що конфлікти на пострадянському просторі є не периферійними епізодами політичної історії регіону, а одним із головних механізмів, через які виявляється боротьба за суверенітет, територію, ідентичність, ресурси та геополітичну орієнтацію.

У другому розділі нашого дослідження доведено, що пострадянські збройні конфлікти мають не лише локальне, а й системне значення. Вони впливають на внутрішню політику держав, формують їхні зовнішньополітичні пріоритети, змінюють архітектуру регіональної безпеки та ставлять під сумнів ефективність міжнародного порядку, заснованого на принципах суверенітету й територіальної цілісності. Наукова новизна розділу полягає в обґрунтуванні цілісного підходу до аналізу цих конфліктів через поєднання двовісної таксономії, багатофакторного пояснення причин ескалації та розуміння «замороженого конфлікту» як режиму

інституціоналізованої нестабільності. Такий підхід дозволяє не лише описати окремі кейси, а й виявити спільні закономірності розвитку конфліктів у пострадянському просторі. Таким чином, другий розділ створює необхідну аналітичну основу для подальшого розгляду становища України в пострадянському просторі та динаміки українсько-російських відносин.

РОЗДІЛ ІІІ

СУЧАСНИЙ СТАН УКРАЇНИ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

3.1. Становлення і розвиток України як незалежної держави на пострадянському просторі

Україна завжди воліла бути вільною, незалежною державою. З розпадом СРСР з'явилась можливість спробувати реалізувати ці прагнення. 17 березня 1991 року було проведено Всесоюзний референдум із питання щодо збереження СРСР, на якому 70,2% українців, які брали участь у голосуванні, віддали свій голос саме за існування Радянського Союзу. Одночасно Верховна Рада УРСР поставила своїм громадянам додаткове запитання: «Чи згодні Ви з тим, що Україна має бути у складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?». На це питання схвально відповіли 80,2% українців. Можливо тут спрацювала інерція тривалого спільного існування в єдиній державі – СРСР.

24 серпня 1991 року Верховною Радою прийнято Акт проголошення незалежності України, «виходячи зі смертельної небезпеки», пов'язаною з державним переворотом у Москві. За це віддали свій голос практично всі депутати: від націонал-радикалів до найбільш заядлих комуністів. Водночас разом із Україною про власну незалежність оголосили ще 14 радянських республік, що прийняли відповідні державні документи, котрі закріплювали їх міжнародну правосуб'єктність (Чекаленко, Дорошко 2017: 141).

З. Бжезінський оцінив проголошення Україною незалежності у 1991 р. як одну з трьох найважливіших геополітичних подій у ХХ ст. в Європі. Дві інші – це розпад Австро-Угорської імперії у 1918 р., та поділ Європи на два блоки у 1945 р. НАТО та Варшавський договір (Бжезінський 1992: 125).

Уже 2 грудня 1991 р., після всеукраїнського референдуму, незалежність України визнали Польща (дипломатичні відносини з нею встановлено 4 січня 1992 р.) та Канада. Впродовж грудня до них приєдналися

Литва і Латвія, Росія та Болгарія, Швеція, Норвегія, Сполучені Штати Америки.

При цьому, як зазначає Т. Демиденко, відродження української незалежної держави з населенням, територією та власними ресурсами, у тому числі, й ядерними, викликало неоднозначну реакцію на Заході. Зокрема, США вагалися, чи взагалі варто визнавати незалежність України. З одного боку, Сполученим Штатам було вигідно послаблення Москви через розпад СРСР, а з іншого, вони боялися появи на карті Європи нової великої ядерної держави (Демиденко 2007). У тому ж грудні було встановлено дипломатичні відносини між Україною та Угорською Республікою. До 5 травня 1992 року незалежність України визнали вже 118 держав, із яких 72 одразу встановили з нею дипломатичні відносини. На межі тисячоліть кількість держав, що визнали Україну, перевищила 170.

Швидкість процесу визнання незалежності України та встановлення з нею дипломатичних відносин, на думку В. Яременка, була зумовлена такими чинниками:

1. здобуття Україною незалежності відбувалося у максимально демократичний спосіб упродовж доволі тривалого мирного процесу;
2. було знайдено прийнятний варіант політичного розлучення з Росією через створення СНД, що знизило занепокоєння впливових держав;
3. міжнародна спільнота сприймала Україну як запоруку стабільності на пострадянському просторі та прагнула мати вплив на розвиток подій у регіоні (Яременко 2005: 30).

Варто підкреслити, що у випадку України не було жодного так званого «мовчазного визнання», наприклад, як у випадку встановлення дипломатичних відносин США та СРСР у 1933 р.

Перші міждержавні угоди України, починаючи з 1990 року:

1. 1990 рік – підписано два договори з Росією та Білоруссю щодо основ взаємовідносин;
2. 1991 рік – укладено міждержавні договори з Казахстаном і Киргизстаном,

- а також угоди про основи відносин з Узбекистаном та Азербайджаном; підписано договір і консульську конвенцію з Угорщиною, а також угоду про торгівлю і співробітництво з Кубою;
3. 1992 рік – підписано 25 різних міждержавних угод. Серед них: 11 квітня – «Угода між Україною та Росією про порядок переміщення ядерних боєприпасів з території України на призоводські бази Росії для їх знищення»; 18 травня – договір між Україною та Республікою Польща про добросусідство та співробітництво.
  4. 1997 рік – Великий договір з Росією. Росія підписала його тільки «після виконання Україною російських умов щодо Чорноморського флоту, яким визнала територіальну цілісність і суверенітет України, але не ратифікувала його, поки не закріпила власні інтереси в українському просторі» (Чекаленко 2015).

Як відомо, Україна, здобувши незалежність, зайняла доволі миролюбну позицію: відмовилася від ядерної зброї, заявила про відсутність будь-яких територіальних претензій та намагалася встановити дружні відносини не лише з сусідніми країнами, а й з країнами Азії, Північної та Південної Америки.

Із самого початку існування незалежної України вона досить успішно почала розвивати свої зовнішньоекономічні зв'язки. За оцінками Німецького банку, на початку 90-х років в Україні налічувалося 113 спільних підприємств. На 1 січня 1995 р. перше місце посідала Німеччина (20,9%). Після початку повномасштабного вторгнення змінилась динаміка прямих іноземних інвестицій (далі ПІІ) в Україну. Більшість ПІІ сконцентрувалась в столиці держави – Києві (42,5%). При цьому лише 4 області за час повномасштабного вторгнення змогли наростити обсяги іноземних інвестицій: Черкаська (+23,5%), Івано-Франківська (+12,6%), Чернігівська (+11,6%) та Київська (3,9%) (Корнилюк, Торяник 2024). Втім, не зважаючи на об'єктивні геополітичні та економічні показники й потенціал (значний внутрішній ринок, успадкована потужна інфраструктура для вивезення

сировини, нафто- і газопроводи тощо) негативну роль у погіршенні інвестиційного клімату України відігравали ще до початку збройного конфлікту такі обставини: 1) у 2020 році з оголошенням про епідеміологічну ситуацію у зв'язку з вірусом COVID-19, більша частка підприємств була вимушена припинити свою діяльність, у тому числі і інвестиційну; 2) багато потенційних інвесторів побоювались таких негативних факторів, як високі податки, надмірне регулювання, нестабільність українського законодавства постійно змінювані правила гри; неможливість виконання контрактів (Гук, Мохонько, Шендерівська 2021). Станом на 2010 рік найбільшим інвестором в Україну є Кіпр, а прямих іноземних інвестицій із Росії в Україну менше, ніж із такої маленької країни як Британські Віргінські Острови (Михайлишина 2020).

Водночас зволікання з реалізацією внутрішніх трансформацій та функціонування тіньового сектору економіки зумовили гальмування позитивної динаміки розвитку на вигідному для України рівні. У 1992–1993 рр. діяльність української влади фактично стала демонстрацією негативного прикладу здійснення економічних реформ. Зокрема, у 1993 р. рівень інфляції сягнув 10200 %, що, за даними Світового банку, було найвищим показником у світі. Навіть зараз економіка нашої держави досі відчуває гостру потребу у зростанні обсягів іноземних інвестицій.

З часом встановлюються дипломатичні зв'язки з іншими країнами та створюються зовнішньополітичні відомства. Так, 22 жовтня 1992 р. було прийнято «Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» (№ 166/92-рп), у якому дипломатичне представництво визначалося як постійно діюча інституція держави за межами її території, що функціонує під керівництвом Міністерства Закордонних Справ. Діяльність таких установ ґрунтується на основі положень Віденської конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р. та інших міжнародно-правових документів. Було прийнято ще ряд нормативних актів, що регламентують порядок доставки дипломатичної пошти України (1992): дипломатичну службу в

Україні (1993), Консульський статут України (1994) тощо.

2 липня 1993 р. Постановою Верховної Ради України було прийнято один із найважливіших комплексних документів, яким визначаються національні інтереси у сфері міжнародних відносин України, фундаментальні засади зовнішньої політики, її напрями, пріоритети та функції, закріплюється прагнення України до інтеграції у світову спільноту. До національних інтересів відносяться стратегічні та геополітичні інтереси, пов'язані з забезпеченням національної безпеки України; економічні інтереси, пов'язані з інтегруванням економіки України у світове господарство; регіональні, субрегіональні, локальні інтереси, пов'язані з потребам и внутрішнього розвитку (Про Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 р. № 3360-ХІІ).

Станом на серпень 1998 року Україна мала 52 посольства у різних країнах, 6 постійних представництв при міжнародних організаціях і місію при НАТО, два дипломатичні представництва (у Данії та Швеції) і 9 генеральних консульств. До 2000 року кількість закордонних установ України вже мала 55 консульських відділів, 10 генеральних консульств та одне консульське агентство. Активно використовувався інститут почесних консулів у таких державах, як Словенія, Центральноафриканська Республіка, Австралія, Філіппіни, Кіпр, Чилі, Канада, Нідерланди та Австрія.

У той же час, на січень 1998 року в Києві діяли 59 посольств іноземних держав, одне відділення посольства, 8 представництв міжнародних організацій (в тому числі Єврокомісії), одне генеральне консульство та 4 почесних консульства. У Харкові, Львові, Одесі, Ужгороді, Маріуполі та Сімферополі були відкриті 10 консульських установ іноземних держав і два представництва міжнародних організацій.

Станом на 1 січня 1997 р. було створено 30 торговельно-економічних місій у США, Німеччині, Великій Британії, Росії, Швейцарії, Бельгії, Австрії, Італії, Франції та ін. А на початку 2005 року у складі нового Кабінету Міністрів України указом Президента України було затверджено посаду віце-

прем'єр міністра з питань євроінтеграції. Згідно зі статтею 18 Конституції України, прийнятою 28 червня 1996 року, головним завданням зовнішньої політики держави є забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом мирного взаємовігідного співробітництва з членами міжнародної спільноти (Конституція України 1996).

Осмилення інтенсифікації зовнішньополітичного орієнтиру України з орієнтацією на зближення із Західним світом знайшло своє відбиття у книзі другого президента України Леоніда Кучми «Україна – не Росія» (українською у 2004 р.) та «Україна – не Росія. Двадцять років потому» (українською – 2023 р.). Автор розмірковує про український і російський національні характери, про культурно-історичні спадщини обох народів. Отже, можна сказати, що становлення та організація зовнішньополітичних зв'язків незалежної України відбувалася на міцній теоретичній та правовій основі. Тож у подальшому вона мала потужний інструментарій для реалізації своїх зовнішньополітичних та зовнішньоекономічних цілей.

Якщо говорити про суто зовнішньополітичні відносини України з іншими світовими державами, то варто зазначити, що значна частина зовнішньополітичної діяльності нашої країни у силу історичних обставин у 90-ті роки припала на ті держави, що утворилися із розпадом СРСР у 1991 році. Саме ці країни і склали так званий «пострадянський простір».

Засновник сучасної прогностичної політології З. Бжезінський вважає, що Україна мала ключову роль на пострадянському просторі. Він підкреслює, що існування України важливе не лише для українського народу, а й у глобальному масштабі, оскільки саме Україна змінює геополітичний баланс у Європі та її загальну геополітичну структуру. Основні положення його концепції такі:

1. Існування незалежної України зменшує вплив Росії та робить її більш контрольованою.

2. Незалежна Україна зміцнює безпеку Польщі, Румунії та Туреччини, обмежуючи прямий доступ Росії до стратегічно важливого Середземноморського регіону.

3. Без України СНД міг би стати черговою імперією під новою назвою. Державність України визначає відмінний від російського підхід до розвитку СНД: Україна розглядає СНД як платформу для співпраці, тоді як Москва прагне до централізованої інтеграції.

4. Присутність незалежної України змушує політично свідомих росіян переосмислювати питання: що таке Росія, де її межі та якою буде її роль у світі?

5. У культурному плані Україна належить до Центральної Європи, однак для забезпечення нормального існування держави їй необхідно інтегруватися до цього регіону також політично та економічно (Бжезінський 1992: 125).

8 грудня 1991 року (після Всеукраїнського референдуму 1.12.1991 р.) керівники Росії (Б. Єльцин), Білорусі (С. Шушкевич) та України (Л. Кравчук) на зустрічі під Мінськом підписали так звані Біловезькі домовленості. До них входили «Заява глав держав» та «Угода про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД)», яка складалася із 14 статей. Угода зафіксувала припинення існування СРСР та появу Співдружності незалежних держав (СНД), що відкрите для приєднання будь-яких інших держав.

Політологи розглядають СНД як компроміс між Росією та Україною, спрямований на цивілізоване «політичне розлучення» між ними та іншими республіками. Російська делегація була найчисленнішою, українська – найменшою (Л. Кравчук, В. Фокін, В. Крижанівський). Робота учасників делегації над декларацією про створення СНД тривала 6 годин, поклавши в основу договір 1990 року про українсько-російське співробітництво. 12 грудня 1991 року Верховна Рада України ухвалила документ «Про ратифікацію Угоди про створення СНД», внісши до нього численні застереження, спрямовані на запобігання можливому перетворенню СНД у наддержавну структуру. Втім надії на мирне розлучення колишніх

радянських республік не справились, оскільки він позначився низкою етнічних конфліктів в Узбекистані, Киргизстані, Таджикистані, Молдові, Грузії, Вірменії, Азербайджані. У державах, які на початку 1990-х рр. виявили надмірне бажання до самостійності (Молдова, Грузія, Азербайджан), Російській Федерації було вигідно підтримувати внутрішні протистояння, які подекуди у збройні конфлікти. Зрештою в той же період утворилися чотири квазідержави: Придністровська Молдовська Республіка (ПМР), Нагірно-Карабаська Республіка (НКР), Республіка Абхазька (РА), Республіка Південна Осетія (РПО). Вони не були визнані державами-членами ООН та утворили в 1992 р. так зване СНД-2. Втім це утворення довело свою неефективність і з 2007 р. поступово завмирає (Сафар'янс 2021: 23).

Варто зазначити, що реалізувати своє особливе місце на пострадянському просторі Україні було доволі непросто. У вересні 1995 року у президентському Указі Російської Федерації було визначено «Стратегічний курс Росії щодо держав-учасниць СНД», в якому ключовою ідеєю була домінантна роль Росії в усіх сферах на пострадянському просторі. Документ визначав, що при взаємодії з третіми країнами та міжнародними організаціями враховувати, що певний регіон є переважно зоною інтересів Росії. Більше того, наголошується на ролі Росії як головного освітнього центру пострадянського простору (Чекаленко 2015).

Згідно зі цією стратегією, Україна мала залишатися у сфері геополітичного впливу Росії, включаючи контроль за основними сферами її життєдіяльності, та зносини з третіми країнами. Росія мала на меті не просто перетворити СНД на інструмент російського впливу на пострадянські держави, а й трансформування в СРСР 2.0 (Сафар'янс 2021: 22).

На відміну від Росії, Україна розглядала СНД як механізм для демократичного вирішення проблем, що виникли внаслідок розпаду СРСР; як платформу для багатосторонніх переговорів і консультацій з колишніми радянськими республіками щодо спільних питань та як інструмент підтримки цивілізованих відносин.

Таким чином, місце та роль України на пострадянському просторі передусім залежало від інтересів Російської Федерації. Підтвердженням цьому і закріпленням цих інтересів на пострадянському просторі став документ «Стратегічний курс Російської Федерації щодо країн-учасниць СНД» від 14 вересня 1995 року. Л. Чекаленко в аналітичній статті «Росія contra України» відзначила, що в усіх республіках тривала гостра боротьба за владу між прорадянською елітою та й демократичними паростками, котрі тільки зароджувалися, внаслідок чого сформувалися відмінності між різними елітними групами. Однією з ліній вододілу між ними постала проблема історичної пам'яті: росіяни виступають у ролі старшого брата з «єдиної колиски трьох народів» – російського, українського й білоруського. В цьому документі проголошено, що в інтереси Росії входить і захист своїх «співвітчизників», тобто всіх російськомовних та тих, хто сповідує «російську ідею» (Чекаленко 2015: 78-79). Ця позиція стала наріжним каменем для виправдання збройного втручання в Україну у лютому 2022 року.

Варто зазначити, що до 2005 року Україна в міжнародних відносинах дотримувалася політики багатовекторності, тобто проголошуючи курс на євроінтеграцію, вона одночасно підтримувала стратегічні стосунки з Росією, що нагадувало «сидіння на двох стільцях». Це викликало у партнерів недовіру та певне нерозуміння щодо її рішень, що об'єктивно робило українську політику непрозорою та подекуди незрозумілою.

У рамках СНД відбулося безліч засідань та прийнято значну кількість документів: протягом п'яти років відбулося 17 засідань Ради глав держав і 18 засідань Рад глав урядів, на яких було розглянуто близько 600 документів, які стосувалися економічних та соціальних питань, організаційно-правових і військово-політичних. Також варто зазначити, що Україна уклала угоди про вільну торгівлю з багатьма країнами СНД та Балтії.

Україна підписала договори про дружбу, добросусідство та співробітництво з низкою держав: Казахстаном (1991), Узбекистаном,

Киргизстаном, Азербайджаном та Туркменістаном (1992), Грузією (1993) і Білоруссю (1995). З багатьма з них також укладено угоди про торговельно-економічне співробітництво та створено відповідні комісії. Принагідно зауважимо, що Республіка Білорусь, усвідомлюючи своє геополітичне положення та економічний потенціал, вибудовує свої взаємовідносини на прагматичній основі багатовекторності, балансуючи між низкою інтеграційних проєктів та країн-партнерів. З Росією її пов'язує союзний договір (Богданович 2021: 50-52).

Тісні відносини склалися з Грузією. На початку 2005 року лише з Україною Грузія підписала Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу. Україна активно підтримувала розвиток Збройних Сил Грузії, надаючи кадри, техніку, допомагаючи у створенні служби охорони державного кордону. А події Грузинської революції Троянд (2003 рік) мали багато спільного з Помаранчевою революцією в Україні.

Непростими були відносини з Молдовою через проблеми кордонів, будівництво порту на Дунаї, що частково зачіпало українську територію, а також долю 250 об'єктів Молдови на території України (санаторії та підприємства).

Натомість перспективним було співробітництво України з Молдовою в межах програми довгострокового економічного міждержавного співробітництва на 1998–2007 рр. та єврорегіону «Нижній Дунай» (створено у 1998 р.), до якого входили Одеська область (Україна), повіт Кагул (Молдова) та повіти Брела, Галац і Тульча (Румунія).

Важливим партнером України став Азербайджан. Україна мала можливість брати участь у проєктах з видобутку нафти в цій Азербайджан, а та своєю чергою – у розробці нафтових родовищ на чорноморському шельфі. Центральним завданням для України стало залучення Азербайджану до міжнародних проєктів транспортування каспійської нафти через українську територію. Важливою подією для поглиблення українсько-азербайджанських відносин став у Києві 29 вересня 2025 р. Круглий стіл «Азербайджан-

Україна: нові можливості партнерства у будівництві ГАЕС та ефективному розвитку відновлювальної енергетики». Підсумком його роботи було підписання Громадської організації «Азербайджансько-Українська енергетична асоціація» та Інституту загальної енергетики НАН України Меморандуму про співпрацю та партнерство (Круглий стіл «Азербайджан-Україна 2025»).

Відносини з Вірменією розвивалися переважно на основі спільних інтересів щодо інтеграції до європейських структур та ринків збуту агропромислової української продукції.

Після 2000 року активізувалися контакти з метою обміном досвідом ефективного реформування економіки з країнами Балтії – Естонією, Латвією та Литвою, які не входили до СНД.

Важливим стратегічним партнером України стали Сполучені Штати Америки. Хоча, варто зазначити, що процес становлення дипломатичних стосунків між країнами був доволі непростим. Початково в американсько-українських відносинах Вашингтон пов'язував це питання з ситуацією в Росії, сподіваючись на те, що розпочаті в Росії реформи будуть швидкими та підуть на користь уряду США. Проте роль самої України у цьому питанні залишалася невизначеною. Так, американський дипломат Г. Кіссінджер зазначав, що значення України для Сполучених Штатів є «критично важливим», оскільки керівництво Росії не демонструє здатність відмовитися від експансіоністських традицій минулого (Кіссінджер 1997). А З. Бжезінський бачив роль незалежної України в тому, що її поява знаменує кінець Російської імперії (Бжезінський 1992: 125).

Проте дії адміністрації президента США Дж. Буша-старшого засвідчили, що хоча США та країни Заходу і проголосили про формування нового світового порядку, чіткої його концепції на той момент не існувало. З. Бжезінський у цьому контексті зазначав, що команда Дж. Буша досягла успіху в поваленні «імперії зла», проте не спромоглося розробити план розвитку після розвалу СРСР (Бжезінський 1992: 125) і навіть докладала

зусиль для збереження Радянського Союзу. І, як справедливо зазначає тодішній посол України у США та Канаді Ю. Щербак, історія поїздки Дж. Буша у 1991 році до Києва та виголошена ним промова були тому підтвердженням (Портніков 2009). Цю промову кореспондент «Нью-Йорк Таймс» В. Сефайр назвав «Chicken Kiev speech», звинувативши Буша у боязкості, та невпевненості й страху йти назустріч змінам на Європейському континенті (Худолій 2009: 34). Ключовою тезою промови був заклик відмовитися від курсу України на незалежність, оскільки свобода – це не те саме, що і незалежність. Американці не допомагатимуть тим, хто сприяє самовбивчому націоналізму. Цей докір було сприйнято в Україні як «політична недоречність» (Худолій 2016: 116).

Правознавець і громадський діяч А. Лозинський, який у 1990–1992 рр. був Виконавчим віце-президентом та Президентом Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) у 1992–2000 рр., зазначав, що довелося вдатися до прямого тиску на адміністрацію президента Буша з вимогою визнати незалежність України та сприяти встановленню певних дипломатичних відносин з Україною, підтвердити референдум 1 грудня 1991 року, та надавати допомогу Кабінету Міністрів України у реалізації різних програм і заохочувати подальший розвиток демократії та вільний ринок в Україні. Крім того, УККА намагався впливати на громадянську думку Сполучених Штатів за допомогою масових мітингів на підтримку міжнародного визнання незалежності України, перший із яких відбувся 27 серпня 1991 року в Нью-Йорку, а згодом – 1 жовтня 1991 року у Вашингтоні, Чикаго та Лос-Анджелесі (Камінський 2010: 5).

Першими, як вже вказувалось, українську незалежність визнали Канада і Польща 2 грудня 1991 року. Згодом Дж. Буш у телефонній розмові з Л. Кравчуком та висловив своє захоплення результатами українського референдуму, а 25 грудня США врешті-решт визнали незалежну Україну.

Початок становленню американсько-українських дипломатичних відносин та створення договірно-правової основи двосторонніх відносин на

засадах рівноправного демократичного партнерства поклав перший офіційний візит Л. Кравчука до США у травні 1992 р. Проте, незважаючи на доволі жваві двосторонні контакти між США та Україною у 1992 році, Сполучені Штати не достатньою мірою усвідомлювали нові політичні реалії, що виникли на Європейському континенті із розпадом СРСР. Так, доволі вагомим чинником, котрий суттєво гальмував розвиток відносин між країнами, була надмірна увага США проблемі ядерного роззброєння України. Згадаємо, що після розпаду СРСР Україні дістався третій за обсягом, після російського та американського, арсенал зброї у світі – 8 тисяч ядерних боєголовок. Він включав у себе також 176 стратегічних ракет, та близько 50 бомбардувальників (Горук 2012: 54). До речі, варто зауважити, що ще в Декларації про державний суверенітет Україна виказала намір стати без'ядерною державою.

Американський політолог Дж. Міршаймер у статті «Аргументи на користь українського ядерного стримуючого фактору» (1993 р.) запевняв, що коли Україна проголосила незалежність, її слід було заохочувати до створення власних ядерних засобів стримування, Україна не може захистити себе від ядерної Росії звичайною зброєю, і жодна держава, включаючи Сполучені Штати, не надасть їй суттєвих гарантій безпеки. Найкраща ж формула для підтримки стабільності в Європі після холодної війни, на його думку, полягає в тому, щоб великі держави, включаючи Німеччину і Україну мали засоби ядерного стримування, а всі менші держави були неядерними (Mearsheimer 1993: 50-51).

Міршаймер передбачав імовірність війни між Росією та Україною через наявну історію взаємної ворожнечі, існування довгого та незахищеного спільного кордону, що підживлює побоювання щодо безпеки, небезпеку гіпернаціоналізму, проядерні настрої вже швидко зростають в Україні і Росія не могла б ігнорувати українську ядерну загрозу. Але висловлювались і причини проти підтримки причина українського ядерного стримування: 1) український ядерний засіб стримування спричинить розповсюдження,

особливо в Європі, 2) Україна не має ні технічних, ні інтелектуальних, ні політичних ресурсів, щоб довірити їй ядерну зброю, 3) Росія агресивно відреагує на Україну, якщо Україна збереже свій ядерний арсенал, 4) існує імовірність ядерної війни, 5) існує занепокоєння, що Україна, отримавши ядерну зброю, тим самим стане легітимізуючим фактором ядерних арсеналів як військову стратегію для інших неядерних держав (Mearsheimer 1993: 54-60). Головний же аргумент Міршаймера полягає в тому, що Україні навряд чи можна довіряти як відповідальному зберігачу ядерної зброї. Її еліти навряд чи розуміють основи політики національної безпеки, не кажучи вже про нюанси теорії ядерного стримування, а її політична система нестабільна. Втім українці можуть швидко навчатися, і немає вагомих підстав вважати, що політична система України буде хронічно нестабільною. Кращим виходом було б не допускати внутрішніх потрясінь у ядерних державах. Найбезпечніша стратегія для цього – зробити Україну відповідальною ядерною державою до того, як між ними можуть статися серйозні проблеми. Міршаймер не втрачає надії, що Росія та Україна можуть навчитися жити разом у гармонії (Mearsheimer 1993: 62-64, 54).

Професор Гарвардського університету С. Міллер вважає, що Україна не повинна стати ядерною державою, оскільки не зможе в довгостроковій перспективі підтримувати приблизний еквівалент військової потужності з Росією. Загрози ядерного стримування не можуть бути однаково ефективними за всіх обставин, особливо, коли йдеться про нечіткі кордони або спірні території, що актуально для російсько-українських відносин. Існують також серйозні питання щодо стабільності ядерних відносин між Росією та Україною, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. Не в останню чергу аргументами проти взяття під свій контроль ядерної зброї Україною є політична нестабільність в середині країни та підвищення ризику втручанням з боку Росії. Виходить, що відмова від ядерної зброї не може захистити Україну від ядерних ризиків, але певним запобіжником може бути така міжнародна норма: ядерні загрози не повинні

висуватися проти неядерних держав. Ще один переконливий контраргумент: ядерний статус України погіршить відносини зі Сполученими Штатами та іншими західними державами, які не зацікавлені у розповсюдженні ядерної зброї (Miller 1993: 67, 69, 71, 73, 78).

Одразу після референдуму в Україні 1 грудня 1991 р. керівництво США висунуло ультимативну вимогу позбутися ядерної зброї. І лише у 1993 р. з боку американської адміністрації почав змінюватися підхід до України у бік потепління. На думку О. Сивака та П. Черника, це було викликано посиленням антидемократичних тенденцій у Росії. Президент США Б. Клінтон з більшим розумінням поставився до проблем України (економічних, політичних питань безпеки). 14 січня 1994 р. президентами Б. Клінтоном, Л. Кравчуком та Б. Єльциним укладено тристоронню угоду, згідно з якою Україна мала приєднатися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава, що вона і зробила у жовтні того ж року. Хоча, слід визнати, Сполучені Штати були роздратовані повільністю позитивних зрушень (Сивак, Черник 2010: 89-90).

У вищих колах США наводилися переконливі аргументи щодо ядерного роззброєння України, зокрема такі: 1) більшість заводів із виробництва ядерних боєприпасів знаходилися у Росії, а це означало, що періодичний технічний огляд ядерної зброї був можливий на території РФ, 2) залежність постачання частин міжконтинентальних балістичних ракет від комплектуючих з Росії досягала 40%; 3) рідинно-паливні ракети вироблялися в Росії та мали технічно обслуговуватись російськими спеціалістами; 4) майже повна відсутність матеріальної та інтелектуальної бази забезпечення ядерного арсеналу в Україні; 5) Україна не мала на той час усіх необхідних компонентів системи попередження про ракетний напад; 6) ядерний статус України підриває міжнародні договори щодо контролю над озброєннями та негативно позначиться на відносинах з США та іншими державами Заходу, що своєю чергою зменшить можливості розширення економічних зв'язків та інвестицій (Горук 2012: 56).

Проте все-таки деякі закордонні політологи були іншої думки, і вважали, що Україна не повинна відмовлятися від ядерної зброї, а краще слідувати такій логіці: повне роззброєння можливе тоді, коли ядерні потенціали США і Росії не будуть загрожувати Україні (Горук 2012: 57).

5 грудня 1994 р. у Будапешті лідерами США, Великобританії та Росії було підписано Меморандум про гарантії безпеки України. Цим документом було зафіксовано зобов'язання ядерних держав щодо національної безпеки України, поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони тощо. Та попри гучні заяви, Меморандум не отримав статусу міжнародно-правового документа та не намітив конкретного механізму реалізації зобов'язань щодо гарантій безпеки, крім консультацій (Погорелова 2017: 27).

На нашу думку, Україні все ж варто було сформулювати власну позицію щодо збереження або відмови від ядерної зброї, ретельно проаналізувавши всі «за» та «проти», обравши ту, що найбільшою мірою відповідала б національним інтересам держави на той час та враховувати перспективу й динаміку зовнішньополітичних обставин. Втім не можна й ігнорувати аргументи тих політиків та державних діячів, які були проти ядерного роззброєння країни, адже саме це, на їхню думку, могло стати ключовим у контексті ненападу Росії на український Крим та Донбас у 2014 році, та повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. У будь-якому разі «політика – це мистецтво можливого».

Першим кроком у вирішенні ядерного питання стало підписання 23 травня 1992 року у Лісабоні представниками РФ, України, США, Казахстану та Білорусі протоколу, сутність якого полягала у такому:

1. Росія, Україна, Білорусь та Казахстан визнавалися учасниками Договору СНО-1 (Договору про скорочення наступальних озброєнь, підписаним між США та СРСР), та брали на себе зобов'язання, що були закладені у ньому.

2. Білорусь, Україна та Казахстан приєднувалися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерні держави у якомога найкоротші терміни.

3. Цей протокол повинен бути ратифікований разом із Договором СНО-2 (Договором про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, підписаного між США та Росією).

4. Підтверджувалося, що ядерна зброя колишнього СРСР залишиться під безпечним та надійним контролем об'єднаного командування» (Лакішик 2018: 53).

Лісабонський протокол було доповнено односторонніми заявами із зобов'язаннями деяких держав. Україна заявила про намір знищити ядерну зброю, включаючи стратегічні наступальні озброєння, розташовані на її території упродовж семи років згідно з Договором СНО-2 (Шутак 2010: 105). Разом із тим, українське керівництво знову вимагало, щоб знищення ядерних боєприпасів відбувалося під «надійним міжнародним контролем».

Врешті-решт у результаті консультацій між США та Україною вдалося узгодити деякі принципові позиції. Було прийнято рішення, котре склалося не стільки під тиском Росії, скільки під впливом США, а Росія ставала єдиною ядерною спадкоємицею колишнього СРСР. У січні 1994 року в Москві президенти трьох держав – Л. Кравчук, Б. Клінтон та Б. Єльцин України підписали тристоронню заяву та додаток до неї «Про ліквідацію української ядерної зброї». Серед пунктів угоди були такі:

1) погодження з важливістю розвитку взаємовигідних відносин економічного співробітництва;

2) визнання важливості компенсації Україні, Казахстану та Білорусі вартості збагаченого урану в ядерних боєприпасах, розташованих на їхніх країнах;

3) прийнято рішення щодо одночасних дій із вивозу ядерних боєприпасів з України та надання їй палива для атомних електростанцій як компенсації;

4) президенти Б. Єльцин та Б. Клінтон інформували Л. Кравчука про готовність надати Україні гарантії безпеки, від того моменту, коли Україна стане учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава;

Становлення українсько-американського стратегічного партнерства розпочалося із проголошення у США 1994 р. «роком України». Саме з того часу, на думку Н. Середюк, і відбулося так зване «потепління» у ставленні до нашої країни з боку США, а адміністрація президента Б. Клінтона почала вести активну політику щодо залучення України до світового співтовариства та його інституцій (Середюк 2017: 35).

Після свого візиту у Київ президент Сполучених Штатів Б. Клінтон зазначив важливість України для Європейської спільноти та висловив впевненість в тому, що Україна може відіграти важливу роль у майбутньому Європи, безпека якої ґрунтується на демократичних засадах та взаємоповазі до існуючих кордонів. Проте швидше за все Б. Клінтон зацікавлений у зміцненні України як стримуючого чинника для РФ (Худолій 2009).

Подібної думки – ролі України як нейтралізатора впливу Росії на Європейському континенті та стабілізуючої ролі у загальноєвропейській системі безпеки – в притримується і А. Горук. Саме тому Україні почали надавати підтримку та допомогу у тих сферах, де українські інтереси не збігалися з російськими, адже бажанням Сполучених Штатів був відрив України від РФ, особливо у сфері безпеки. Однак те, що стосується стратегічного партнерства України та США, то у другій половині 1990-х рр. їх можна характеризувати як асиметричні: Україна поклала свої надії на США як партнера у зусиллях інтегруватися в європейські економічні, політичні та безпекові структури, а для самих США Україна становила певний інтерес у великій геополітичній грі з РФ. (Горук 2012: 64-66).

Наступний Президент України Л. Кучма, прийшовши до влади восени 1994 року, проголосив курс на проведення ліберальних економічних реформ. Того ж року в Україні був прийнятий «багатовекторний» курс української

зовнішньої політики, котрий ґрунтувався на такій концепції: Україна не буде у безпеці, допоки Росія не зрозуміє, що незалежність України та її відданість європейським цінностям не зашкодять російським національним інтересам (Орлик 2021).

Офіційний візит Л. Кучми до США 19–23 листопада 1994 року започаткував новий етап у двосторонніх відносинах між країнами. Основоположним політичним документом цього етапу стала «Хартія українсько-американського партнерства, дружби та співробітництва», підписана 22 листопада 1994 року Л. Кучмою та Б. Клінтоном. У документі зазначалося, що Україна та США прагнуть розвинути якомога тісніші відносини з низки питань, для чого США мають намір прискорити здійснення контактів у відповідних галузях, особливо у сфері політики, безпеки, економіки, охорони навколишнього середовища та культури.

Наступну Хартію Україна – США про стратегічне партнерство було підписано у грудні 2008 р. У Розділі 1 Хартії 2008 р. зазначено принципи співробітництва: підтримка суверенітету, незалежності територіальної цілісності, непорушності кордонів, підкреслено значення України як демократичної держави не лише для самої України, а й для Європи. У Розділі II зазначено, що згідно зі Спільною заявою Комісії Україна-НАТО від 4 квітня 2008 р. Україна стане членом НАТО (Хартія Україна – США про стратегічне партнерство 2008).

Динаміки українсько-американських відносин, міжнародних відносин у світі загалом та у зв'язку з російською агресією в оновленій Хартії відбулися певні зміни відповідно нової геополітичній реальності. Наступну її редакцію було підписано у листопаді 2021 р. для протистояння новим викликам У ній після підтвердження основних незмінних принципів співробітництва зазначається, що ця Хартія замінює Хартію про стратегічне партнерство між Україною та Сполученими Штатами Америки від 19 грудня 2008 р., а головне, що Україна та Сполучені Штати мають намір переглядати цю Хартію кожні десять років або раніше, якщо обидві сторони вважатимуть, що

вона потребує змін (Хартія Україна – США про стратегічне партнерство 2021).

У новій версії розділ про безпеку розширено з 4 до 12 пунктів. Більшість з них стосуються спільної протидії агресії з боку РФ та підтримки безпеки у Чорноморському регіоні і свободи судноплавства.. Що до перспектив вступу до НАТО, то тепер воно звучить лише як підтримка права України самостійно визначати свій зовнішньополітичний курс (Нова стара Хартія про стратегічне партнерство між Україною та США 2021).

Важливим кроком в укріпленні американсько-українських відносин став візит в Україну Б. Клінтона 11–12 травня 1995 року, в результаті чого було прийнято Спільну заяву про підтримку з боку США процесів демократичних та ринкових перетворень в Україні, політичного суверенітету нашої держави, територіальної цілісності, та євроінтеграції (Чекаленко 2012: 105).

Проте, як зазначає Т. Шутак, на той час США ще не мали повної визначеності щодо України. Так, українсько-американські відносини тоді визначалися як «поглиблення трансатлантичного співробітництва» (Шутак 2010: 104). Таку політику проголошували пріоритетним напрямком майже всі країни та регіони, хоча, зрозуміло, що молода незалежна Україна не могла відразу сконцентрувати зусилля у сфері зовнішньої політики на усіх напрямках. В Україні не було чіткого усвідомлення змісту поняття «стратегічне партнерство», а, окрім США, стратегічними партнерами України були Ізраїль, Німеччина та Польща.

Дослідник Д. Лакішик пише, що відносини між США та Україною почалися характеризуватися в офіційних джерелах як «стратегічне партнерство» лише під час візиту до США тогочасного секретаря РНБО В. Горбуліна 15–20 вересня 1996 року. Сторони тоді домовилися про створення Українсько-американської міждержавної комісії Л. Кучма – А. Гор (У рамках комісії «Кучма – Гор» 1996), про що було офіційно повідомлено 19 вересня 1996 року. На думку Л. Чекаленка, у межах цієї комісії підтвердилося також і

визнання України як розвинутої ракетно-космічної держави (Чекаленко 2012: 106).

А. Худолій відзначає, що наступний етап у становленні стратегічного партнерства між Україною та США тривав у період 1998 – 2000 рр., проте, через те, що позитивні зрушення та проведення реформ в Україні відбувалися надто повільно, американські очільники негативно оцінювали поступ України на шляху до демократичного розвитку. Навесні 1999 року під час офіційного візиту Л. Кучми до США, віце-президент А. Гор назвав умови, котрі могли б сприяти покращенню відносин між двома країнами:

1. ефективна боротьба із корупцією у верхівці української влади;
2. проведення якісних економічних реформ;
3. прозорі демократичні президентські вибори восени 1999 року (Худолій 2009).

У грудні 1999 р. з вуст дипломата С. Телботта пролунало таке попередження для Л. Кучми, в якому зазначив, що для формування впевненості у міжнародних інвесторів та кредиторів, а також у його народу важливо здійснити значні кроки у сфері адміністративної реформи та приватизації, а співпраця з НАТО має стати одним із провідних напрямів в українській зовнішній політиці (Kozachuk, Vasilescu 2021: 43-44).

Початок 2000-х років позначився покращенням стосунків та розширення партнерства між США та Україною. Це збіглося у часі з тимчасовим поліпшенням економічної та політичної ситуації в Україні. Так, важливою подією стало формування у парламенті пропрезидентської більшості, що пришвидшило процес прийняття рішень, стали більш конструктивними стосунки між законодавчою та виконавчою владою. Значним досягненням, на думку О. Сивака та П. Черника, було створення нового уряду на чолі з В. Ющенком, який мав репутацію прозахідно налаштованого політика та відразу здійснив цілий комплекс необхідних реформ для зміцнення стратегічного партнерства між Україною та США. За часів прем'єрства В. Ющенка вдалося прийняти збалансований бюджет країни; реструктуризувати

енергетичний сектор; провести аграрну реформу з метою підвищити приватну ініціативу у цій галузі; зробити прозорішою процес приватизації (Сивак, Черник 2010: 90).

Результати проведення реформ В. Ющенка одразу були відчутними: зростав ВВП, розвивалася аграрна сфера, поповнювався бюджет за рахунок податків, виплачені борги по зарплатам та пенсіям, зростав загальний рівень доходів населення. Однак США, як відзначав Є. Камінський, схвально поставившись до укріплення прозахідної орієнтації України, не поспішали брати на себе серйозних зобов'язань через невпевненість у готовності до інтеграції України та небажання псувати дипломатичні відносини з Росією (Камінський 2008).

Зміни, що сприяли позитивним соціальним та економічним зрушенням в Україні, виявилися тимчасовими. Адже у поглядах В. Ющенка та Л. Кучми були істотні розбіжності, а реформи тодішнього прем'єр-міністра, що були спрямовані на зменшення частки тіньового капіталу в українській економіці, суттєво зачіпали інтереси впливових осіб з найближчого кола Л. Кучми. Ця особливість неопатримоніальної природи політичного режиму України негативно позначилася на уповільненні темпів і зменшенні масштабів реформ. Слушною є думка Є. Камінського, що експеримент, спрямований на швидке здійснення ринкових реформ та демократизацію за євро-атлантичними принципами, зазнав низку провалів. Впровадження ринкових відносин здебільшого вилилося у домінування фінансово-економічних та енергетичних кланів і тіньової економіки, а замість демократії – засилля тих же кланів, замість верховенства закону – правове свавілля та крах ідеї громадянського суспільства (Камінський 2010: 4).

Наприкінці 2000 року вся увага американців була зосереджена на власній президентській кампанії, і Україна для США відійшла на другий план. В українській політиці помітним став рух у бік Росії, що викликало занепокоєність США.

Підхід до України Дж. Буша-молодшого від самого початку його

президенства був більш жорстким, він виказував стурбованість її нинішнім становищем, особливо щодо забезпечення верховенства права, звучали дуже часто. Негативний вплив на американсько-українські відносини справила і відправка 26 квітня 2001 р. уряду у відставку, адже саме імідж В. Ющенка породжував на Заході надію на успішне проведення реформ та подальшу інтеграцію України до ЄС та НАТО. Негативно на імідж України в очах Заходу вплинули також і вбивство журналіста Г. Гонгадзе та «касетний скандал», що за кордоном відчувалося значно довше, аніж в самій Україні. А реальними наслідками цього стало зменшення іноземних інвестицій в українську економіку. Є Камінський відзначав, що Україна розпочавши у цей період. поступове здійснення реформ, стала напівдемократичною державою, але з надзвичайно відсталим соціальним сектором. Не вдалися організація дієвого громадського контролю за перебігом реформ та залученням вагомих іноземних інвестицій в економіку. Внаслідок цього стан політичної системи та економіки були нестабільними, а відтак і були відсутніми результати у реформуванні судової і податкової системи, наявною була тотальна корупція на всіх рівнях виконавчої і законодавчої влади (Камінський 2010: 5).

Проте подія 11 вересня 2001 року кардинально змінила перебіг американсько-українських відносин. Так, Україна, взявши участь в антитерористичній коаліції, забезпечила безумовне право перельоту над її територією військовим літакам США та надала можливість посадки у разі критичної необхідності на власних трьох авіабазах. Крім цього, український уряд співпрацював із посадовцями американських розвідувальних служб, та здійснював заходи щодо посилення безпеки навколо американських дипломатичних установ та бізнес-структур.

Також велике значення у зміцненні стосунків між Україною та США відіграло введення українських миротворців в Ірак. Таким чином, наша держава вперше за історію своєї незалежності змогла долучитися до геополітичних подій планетарного масштабу.

Новий виток у співробітництві між країнами розпочався у 2004 році із

«Помаранчевої революції» та обрання В. Ющенка Президентом України, на інавгурацію якого особисто прибув посол американського президента К. Пауелл. А згодом і сам Президент США Дж. Буш-молодший привітав В. Ющенка з перемогою. У квітні 2005 року Президент України здійснив офіційний візит до США, після чого було прийнято заяву, в якій проголошувалась нова ера американсько-українських відносин – стратегічного партнерства. При цьому Дж. Буш-молодший виявив готовність надати Києву максимальну підтримку в обмін на «розширення демократії та свободи», а під час відвідин України у квітні 2008 року наголосив, що Україна та США мають спільні інтереси щодо безпеки, та поділяють демократичні цінності (Худолій 2016: 117).

У цілому, варто зазначити, що починаючи із 2005 року, у відносинах між Україною та США відбулося чимало позитивних зрушень, а саме:

1. у 2006 році США зареєстрували Україну як учасника Загальної системи преференцій (GSP/ГСП) та визнано ринковий статус української економіки;
2. США сприяли вступу України до Світової організації торгівлі (СОТ);
3. у квітні 2008 року ухвалено «Дорожню карту пріоритетів українсько-американської співпраці»;
4. у грудні 2008 року було підписано Українсько-американську Хартію про стратегічне партнерство та безпеку.

Отже, у процесі становлення українсько-американського стратегічного партнерства (рис. 3.1) спостерігалися як етапи зближення, так і періоди дистанціювання. Станом на 2008 рік адміністрація Дж. Буша-молодшого розцінювала партнерство із Україною як стратегічне, та всіляко підтримувала демократичні перетворення в Україні.

Окрім США, Україна активно починає розвивати відносини й на теренах Європейського Союзу: з Німеччиною, Італією, Францією, Великою Британією, а також країнами балтійського та чорноморського регіонів.

Рис. 3.1

Джерело: (Спільна заява Президента України В. Ющенка та Президента США Дж. Буша (2005); Хартія про стратегічне партнерство між Україною та США (2008)).

Зовнішньополітичні відносини України з Німеччиною, яка у жовтні 1990 року відновила свою єдність, мають, як і партнерство із США, доволі тривалу історію. Через історичні обставини українські політичні сили, що прагнули незалежності, неодноразово покладали надії саме на Німеччину. Варто зазначити, що саме вона першою у світі відкрила своє консульство в Україні (ще у 1989 р.). Офіційні дипломатичні відносини між країнами були встановлені 17 січня 1992 року. Першим послом став Х. Бассевіт, який водночас став і першим представником іноземної держави на цьому посту в Україні.

У самій Німеччині, окрім посольства, діяло консульство України в

Мюнхені та відділення посольства в Берліні. У 1993 році за участю канцлера Г. Коля було підписано Спільну декларацію про основи взаємин. У 1995 р. офіційний візит до Німеччини здійснив Президент України, а наступного року до Києва знову завітав канцлер Німеччини. Договірно-правову основу співробітництва між країнами склали понад 40 документів. Серед пріоритетних питань для Німеччини – упорядкування німецьких поховань в Україні, виплата компенсацій постраждалим українським громадянам від нацистських переслідувань, переселення етнічних німців із Казахстану до України, розвиток спільних підприємств та партнерських зв'язків між країнами.

Перспективними напрямками співпраці стало впровадження сучасних технологій глибокої переробки нафти й вугілля, модернізація теплових електростанцій, а також участь Німеччини у створенні газотранспортного консорціуму з метою реконструкції та вдосконалення енергетичних магістралей, що проходять територією України. Німеччина стабільно була та залишається одним із головних західноєвропейських торговельних партнерів України.

Італія теж виявила бажання підтримати Україну у її прагненнях до незалежності. Своє посольство в Україні вона відкрила вже у березні 1992 року. Італія надавала підтримку Україні у політичній та фінансовій сферах на міжнародних форумах. У 1995 році було підписано міждержавний Договір про дружбу та співробітництво, який передбачав створення спільної українсько-італійської ради з економічного, промислового й фінансового партнерства, сприяння розвитку відносин між парламентами обох країн (Договір про дружбу та співробітництво між Італійською Республікою та Україною 1995). В обох країнах функціонували спільні підприємства, а обсяги товарообігу демонстрували доволі позитивну динаміку.

Принципове значення для України мають і зв'язки із Ватиканом. Так, у червні 2001 року відбувся візит Папи римського Івана Павла II в Україну.

У червні 1992 року під час візиту Президента України Л. Кравчука до

Франції було підписано «Договір про взаєморозуміння та співробітництво», що і став основою відносин між країнами. Політичні взаємини між Україною та Францією помітно активізувалися у 1997 році, коли Президент України здійснив офіційний візит до Парижа. У цей період почало розвиватися співробітництво у військовій та військово-технічній сферах. Попри це, обсяги товарообігу та французьких інвестицій залишалися незначними.

Важливим чинником для подальшого розширення зовнішньополітичного діалогу між Україною та Францією є їхня спільна позиція щодо необхідності формування багатополюсного світу. Обидві держави розглядають свої відносини не стільки як конкуренцію, скільки як можливість взаємного доповнення та партнерської співпраці.

Зовнішня політика України щодо Великої Британії базується на міждержавному договорі про принципи відносин та співробітництва, який було підписано після візиту Л. Кравчука на Британські острови у 1993 році. Українська сторона сформувала та передала Великобританії у 1995 році перелік пріоритетних секторів економіки, що потребували технічної допомоги. За обсягами інвестицій у економіку України Великобританія посідала третє місце після США та Німеччини. Британські компанії активно займалися видобутком нафти й газу в Полтавській області та надавали допомогу модернізації гірничої промисловості. Окрім цього, поживались наукові та освітні контакти.

Роль країн балтійсько-чорноморського регіону у зовнішній політиці України зумовлюється кількома факторами:

1. Вони є сусідами України на її західному та південно-західному кордонах.
2. Через ці держави Україна мала можливість використати своє вигідне геополітичне положення та стати важливою ланкою у Балто-Чорноморському регіоні.
3. Через взаємодію з цими країнами Україна мала змогу інтегруватися у загальноєвропейські процеси, що є ключовою метою її зовнішньої політики.

4. З цими державами Україну пов'язують давні історичні зв'язки та спільний досвід перебування у соціалістичному таборі.

5. Після 2004 року, коли сім країн регіону (Естонія, Литва, Латвія, Словаччина, Словенія, Болгарія та Румунія) вступили до НАТО, а десять – до ЄС, на західному кордоні України сформувалася європейська спільнота з 26 країн-членів НАТО та 25 країн ЄС, що зумовило якісно новий етап у двосторонніх і регіональних відносинах.

Перспективи зовнішньополітичної діяльності України у Балтійсько-Чорноморському регіоні насамперед пов'язані з кількома ключовими факторами (рис. 3.2).

Рис. 3.2

До ключових факторів зовнішньополітичної діяльності України у Балтійсько-Чорноморському регіоні належать: безпековий фактор,

пов'язаний із необхідністю стримування зовнішніх загроз і формування стабільного прикордонного середовища; транспортно-логістичний фактор, зумовлений транзитним положенням України між Балтійським і Чорним морями; енергетичний фактор, що стосується маршрутів постачання енергоносіїв та зменшення критичної залежності; інтеграційно-інституційний фактор, обумовлений взаємодією України з державами – членами ЄС і НАТО; історико-політичний фактор, пов'язаний зі спільним досвідом постсоціалістичної трансформації та регіонального співробітництва. (Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» 1993 р.; офіційні матеріали НАТО щодо розширення 2004 р.; офіційні матеріали Європейського Союзу щодо розширення 2004 р.).

Стратегічним завданням зовнішньої політики України у відносинах із державами цього регіону було укладання повноцінних договорів про добросусідство та співробітництво з метою остаточного закріплення існуючих державних кордонів. Постійна увага приділялася тому, щоб прикордонні країни формували навколо України зону миру та стабільності. Зокрема, 19 травня 1992 року такий договір було підписано між Києвом і Варшавою.

2 червня 1997 року в Констанці було підписано Договір про відносини добросусідства між Україною та Румунією. Стаття 2.1 Договору передбачала укладання окремої угоди щодо режиму кордону на основі узгоджених принципів. А вступ Румунії до НАТО надав Україні додаткові гарантії захисту її територіальної цілісності.

Головними напрямками двосторонніх відносин України та Угорщини є торговельно-економічне співробітництво та питання становища угорської національної меншини в Україні. Для цього функціонує відповідна комісія, а також діє двосторонній Консультативний комітет з питань зовнішніх зв'язків на рівні Міністерства Зовнішніх Справ. Зі Словацькою Республікою Договір про добросусідство, дружні стосунки та співробітництво було укладено 1 січня 1993 року. Між Україною та Словаччиною було укладено понад 50

документів про партнерство та спільні проєкти.

Також інтенсивно розвивалися й стосунки України з Болгарією, дипломатичні відносини з якою були встановлені 15 грудня 1991 року. Ці країни об'єднують давні історичні та культурні зв'язки, а також проживання понад 200 тисяч етнічних болгар у південних областях України. Договірноправова база двосторонніх відносин налічує понад 60 угод та інших документів.

Паралельно, Україна розвиває також партнерські стосунки із країнами азійського регіону. Наприклад, актуалізуються відносини з технологічно та економічно розвиненою Японією, яка добре усвідомлює наслідки ядерної катастрофи і високо оцінила відмову України від ядерної зброї. Японія визнала Україну державою з перехідною економікою, у 2024 р. надала Україні значну фінансову допомогу у розмірі понад 4,5 млрд. дол. (Васьків 2024).

Уряд Японії запровадив систему страхування для найбільш перспективних українсько-японських проєктів та інвестиційного капіталу, що надходили до України. У свою чергу, Україна підтримала кандидатуру Японії на непостійне членство в Раді Безпеки ООН.

В економічному співробітництві України та Японії особливо виокремлюються автомобільна, хімічна, телекомунікаційна та сталеливарна галузі. Було укладено контракти, що стосуються розвитку «шовкового шляху XXI століття». Після візиту Президента України до Японії у 1995 році наша держава була включена до національної системи преференцій Японії, а також було відкрито кредитування японського експорту в нашу країну. Якщо до 2002 року український експорт до Японії мав переважно сировинну спрямованість (необроблений алюміній, феросплави та прокат чорних металів), то на 2005 рік основну частку експорту складало обладнання для металургійної промисловості. Відомим представником Японії в Україні була торговельна корпорація «Сумі-томо», яка здійснювала посередницькі експортно-імпорتنі операції.

Таким чином, після розпаду СРСР Україна стрімко почала розвивати дипломатичні стосунки не лише із країнами пострадянського простору, але і з європейською спільнотою, країнами Азії та Америки (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Держави, що відігравали ключову роль у формуванні зовнішньополітичних зв'язків України в 1991–2005 рр.

Держава	Період активізації відносин	Базовий документ / подія	Основне значення для України
Польща	1991–1992	Визнання незалежності України (2.12.1991 р.); встановлення дипломатичних відносин (4.01.1992 р.); Договір про добросусідство і співробітництво (18.05.1992р.)	Перший стратегічний партнер у Центрально-Східній Європі; підтримка міжнародного визнання та європейського курсу
Канада	1991	Раннє визнання незалежності (2.12. 1991 р.); встановлення дипломатичних відносин	Політична підтримка державності; вплив української діаспори; просування інтересів України на Заході
США	1991–2005	Визнання незалежності у 1991 році; Будапештський меморандум (5.12.1994 р.); Спільна заява президентів (4.04.2005 р.)	Ключовий партнер у сфері безпеки, реформ і євроатлантичної інтеграції
Німеччина	1992–2005	Встановлення дипломатичних відносин (17.01.1992 р.); розвиток політико-економічного співробітництва	Провідний партнер у ЄС; інвестор; вплив на політику ЄС щодо України
Велика Британія	1992–2005	Формування договірної бази; участь у Будапештському меморандумі 1994 р.	Партнер у сфері безпеки, дипломатичної підтримки та міжнародної легітимації
Франція	1992–2005	Договірне оформлення відносин (1992 р.); розвиток політичного діалогу	Важливий партнер у Західній Європі; вплив на формування політики ЄС
Японія	1992–2005	Визнання незалежності у 1991 році; встановлення дипломатичних відносин у 1992 році; розвиток економічної співпраці	Фінансово-технологічна підтримка; сприяння ринковим реформам
Румунія	1992–2005	Договір про добросусідство і співробітництво (2.06.1997 р.)	Партнер у Чорноморському регіоні; значення для прикордонної стабільності
Угорщина	1991–2005	Ранні договори про співробітництво; розвиток прикордонних зв'язків	Транскордонна взаємодія
Литва, Латвія, Естонія	1991–2005	Раннє визнання незалежності; активізація після вступу до НАТО та ЄС у 2004 році	Підтримка європейської та євроатлантичної інтеграції України

Продовження таблиці 3.2.

Болгарія	1992–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток договірно-правової бази	Важливий партнер у Чорноморському регіоні; розвиток економічного та культурного співробітництва
Росія	1991–2005	Визнання незалежності України у 1991 р.; Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р.; угоди щодо Чорноморського флоту 1997 р.	Один із ключових зовнішньополітичних напрямів України; визначальний вплив на безпекову, економічну та енергетичну політику держави
Вірменія	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток співпраці в межах СНД	Партнер у рамках пострадянського простору; розвиток політичного та економічного діалогу
Азербайджан	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток енергетичного співробітництва	Важливий партнер у сфері енергетичної безпеки; участь у регіональних ініціативах
Грузія	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток стратегічного партнерства; участь у ГУАМ (регіональне об'єднання Грузії, України, Азербайджану та Молдови)	Важливий партнер у сфері регіональної безпеки та транзитного співробітництва
Казахстан	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток торговельно-економічної співпраці	Значущий економічний партнер у Центральній Азії; співпраця в енергетичній сфері
Узбекистан	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; двосторонні угоди про співробітництво	Партнер у розвитку економічних і політичних зв'язків у Центральній Азії
Киргизтан	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; розвиток міждержавного діалогу	Партнер у рамках багатосторонніх форматів; підтримка політичного діалогу
Туркменістан	1991–2005	Встановлення дипломатичних відносин у 1992 р.; угоди у газовій сфері	Ключовий постачальник енергоносіїв; важливий елемент енергетичної безпеки України

Джерело: (Акт проголошення незалежності України; офіційні матеріали МЗС України щодо встановлення дипломатичних відносин з іноземними державами; Будапештський меморандум 1994 р.; Спільна заява президентів України і США від 4 квітня 2005 р.).

Ключовим партнером України стають США, хоча відносини між державами склалися тривалий час та ускладнювалися наявністю в Україні ядерної зброї, олігархату та корупції, а також через відносини нашої держави із сусідньою Росією. Проте, незважаючи на це все, Україна на початок 2000-х років мала потужний потенціал розвитку двосторонніх відносин із багатьма світовими країнами. Ми дотримуємося тієї думки дослідників, які зазначають, що на той час у зовнішній політиці Україна не мала тієї політичної ваги та економічного потенціалу, на які би можна було розраховувати у зв'язках із Європейським Союзом, США, Японією та іншими ключовими країнами світу. А США взагалі доволі тривалий час розглядали Україну як або частину Росії (тобто були проти її виходу з СРСР), або бачили в ній ту державу, яка б нейтралізувала вплив Росії на Європейському континенті. І в принципі, наразі Україна і є такою країною, адже саме вона прийняла на себе таку роль і стримує російську агресію.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що шлях до формування справжнього державного суверенітету України ще триває. Одразу після здобуття незалежності Україна впродовж 1990-х на на початку 2000-х років була у процесі визначення надійних партнерів, Україні вдалося встановити дипломатичні, добросусідські та партнерські відносини із багатьма світовими країнами, у тому числі, й з такими як США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Польща, Румунія, Угорщина та ін. Але й ці країни «придивлялись» до дієспроможності та перспективності стосунків з Україною, враховуючи свої національні інтереси, визначали для себе роль України у європейських та світових справах, відслідковували взаємовідносини України та Росії. І саме це могло стати, окрім історичних і географічних обставин, ще однією з причин зближення з Росією, як із вагомим торговельним, економічним та політичним партнером України, що мало для нас, врешті-решт, негативні наслідки у майбутньому. Можна стверджувати, що Україна ще знаходиться у процесі виборювання незаперечного права винятково самостійно вирішувати внутрішні питання та діяти на міжнародній арені.

3.2. Динаміка українсько-російських відносин у пострадянський період

Розбудова України в умовах суверенної та незалежної держави визначила необхідність упорядкування зовнішніх відносин із країнами-сусідами, насамперед з Російською Федерацією. Формування нового зовнішньополітичного курсу України було визначено труднощами перехідного періоду, які для більшості посткомуністичних країн були зумовлені потрійною трансформацією, зокрема щодо створення плюралістичних політичних систем, формування ринкової економіки, виникнення та оформлення нових держав.

Політична трансформація визначалася переходом від тоталітарної радянської системи до нової моделі державного управління, що супроводжувалося радикальною зміною політичних інститутів, ідеологічних засад та механізмів легітимації влади. До ключових передумов трансформації відносять такі чинники: криза радянської політичної системи та втрата легітимності КПРС; політика «перебудови» та гласності, що сприяла політичній активізації суспільства; зростання національно-демократичного руху; поглиблення соціально-економічної кризи СРСР. Проголошення незалежності України було ключовим актом політичної трансформації. Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р. у підтвердив суспільну підтримку суверенітету, що забезпечило новій державі високий рівень політичної легітимності. У цей період відбувалася трансформація радянських органів влади у національні державні інститути. Верховна Рада України поступово набувала рис парламенту суверенної держави, а запровадження інституту президентства заклало основи президентсько-парламентської форми правління. Водночас зберігалася інституційна спадковість, що ускладнювало радикальні реформи. Важливо відзначити, що проведення Всеукраїнського референдуму та його результати суттєво додали «карт» в руки українському тогочасному істеблішменту в дискусіях щодо зближення в межах оновленої моделі союзної держави. Сергій Плохій зауважував, що

зустріч в Біловезькій Пущі 8 грудня 1991 р. почалася з того, що Б. Єльцин запропонував Л. Кравчуку долучитися до договору про оновлення Радянського Союзу, який було підготовлено М. Горбачовим. На таку пропозицію Л. Кравчук, який вже пройшов в Україні процедуру інавгурації, відповів відмовою, аргументувавши це рішенням Всеукраїнського референдуму (Magistra Vitae 2020: 198).

Економічна трансформація в Україні була пов'язана з періодом глибоких економічних змін, зумовлених розпадом СРСР та ліквідацією централізованої планової системи господарювання. Проголошення державної незалежності перед Україною завдання створення власної економічної моделі, здатної забезпечити макроекономічну стабільність, ефективне використання ресурсів та інтеграцію у світову економіку. Економічна трансформація в Україні розпочалася в умовах глибокої системної кризи. Радянська економіка характеризувалася високим рівнем монополізації, неефективною структурою виробництва, орієнтацією на військово-промисловий комплекс та залежністю від міжреспубліканських господарських зв'язків. Розпад єдиного економічного простору СРСР призвів до розриву виробничих ланцюгів, скорочення промислового виробництва та дефіциту бюджету. Відсутність власної фінансової системи й досвіду макроекономічного регулювання ускладнювали процес реформування.

Територіальна трансформація була пов'язана з розпадом СРСР та становленням нових національних держав, територіальним впорядкуванням, міжнародно-правовим визнанням кордонів, розв'язанням проблем регіонального розвитку. Територіальна організація України на момент проголошення незалежності була сформована в межах радянської федеративної системи. Територія УРСР мала чітко визначені адміністративні кордони, однак вони не виконували функцій міжнародних кордонів. Більше того, як зауважує С. Плохій, укладення Біловезької угоди визначило передчуття війни між Україною та Росією. У 1991 р. російське керівництво відкрито заявляло про територіальні претензії та Крим і Донбас. Вчений

констатував, що тогочасні лідери Росії дивувалися і ставили запитання чи дійсно Крим і Донбас висловився за незалежність України. Крім того, справедливо буде зауважити, що й процес «розлучення» тривав усі 90-ті роки ХХ ст.: угода про визнання кордонів, поділ Чорноморського флоту тощо (Magistra Vitae 2020: 200).

Розпад СРСР перетворив колишні адміністративні межі союзних республік на міждержавні кордони, що потребувало їх юридичного оформлення та міжнародного визнання. Водночас зберігалися потенційні конфліктогенні фактори, пов'язані з історичною спадщиною, етнокультурною строкатістю та економічною спеціалізацією регіонів. Одним із пріоритетних завдань територіальної трансформації стало утвердження державного кордону України. Принцип “*uti possidetis juris*”, відповідно до якого адміністративні кордони колишніх союзних республік визнавалися державними, став правовою основою цього процесу. Україна була міжнародно визнана в існуючих територіальних межах, а поступове договірне оформлення кордонів із суміжними державами забезпечувало її територіальну легітимність. Особливе значення мало закріплення кордонів у двосторонніх угодах та участь України в міжнародних організаціях, що підтверджували її суверенітет.

Підтримуємо думку сучасного дослідника А. Слюсаренко, який зазначав, що одночасно в постсоціалістичних країнах відбувалися три революції: національна, коли виникли нові національні держави, політична, яка знищила один із наймогутніших авторитарних режимів ХХ ст. (СРСР) і економічна, в ході якої відбувається заміна адміністративної системи виробництва і розподілу інститутами ринкової економіки (Слюсаренко 2006: 352).

Динаміка *потрійної трансформації*, яку переживала Україна як одна з ключових країн пострадянського простору, була чинником і водночас середовищем формування українсько-російських відносин. Винятково сприятливе значення для суверенізації України в межах постколоніального

політичного дискурсу становили успішні внутрішньополітичні державотворчі зміни. Їхню досить вичерпну систематизацію пропонує І. Штогрін, звертаючи увагу та такі події: розгортання Народного Руху України за перебудову та легітимізація вимог суверенності та незалежності України; реабілітація політв'язнів, вагомим сюжетом в якій було перепоховання Василя Стуса, Олекси Тихого та Юрія Литвина; велелюдне відзначення у 1990 р. Акту Злуки УНР та ЗУНР «Живим ланцюгом єдності», який з'єднав українців Івано-Франківська, Луцька, Рівного, Києва та інших міст України; ухвалення Декларації про державний суверенітет України та події «Революції на граніті»; ухвалення Акту проголошення незалежності України та проведення Всеукраїнського референдуму; підписання Біловезької угоди про розпад СРСР; інституціалізація президентської влади та формування демократичної плюралістичної політичної системи; конституційний процес та кодифікація українського національного законодавства; затвердження українських державних символів та введення національної грошової одиниці; релігійне відродження та формування національної аксіологічної духовно-релігійної системи; зародження і розвиток приватного підприємництва; формування правозахисних інституцій тощо (Штогрін 2024). За підсумком зазначених перетворень в Україні поступово формувалися підвалини новітнього демократичного та суверенного державно-політичного устрою, на широку організаційну основу було поставлено розвиток парламентаризму, побудову нової судової та правоохоронної системи, нового імпульсу набули аграрна реформа, процеси роздержавлення та промисловості та приватизація. Було створено необхідні передумови для суверенного статусу України в реалізації україно-російської міждержавної взаємодії.

Одним із ключових завдань, які постали в процесі здобуття Україною незалежності та суверенітету була побудова головних засад зовнішньої політики, що відбувалося в умовах створення нового світового порядку. Новітній історичний досвід реалізації самостійної міжнародної політики був паліативний, адже попри наявність в УРСР Міністерства закордонних справ,

де-факто Україна була позбавлення права проводити незалежну зовнішньополітичну діяльність. Більше того, специфіка географічного розташування визначала особливі геополітичні інтереси України, вимагала їхнього спрямування в контексті багатовекторності, збалансованості та багатоплановості. Звісно, що ключові напрями зовнішньої політики відразу вибудувалися за трьома векторами: східний – країни СНД, Росія, західний – Європа, США, південно-східний – Туреччина, країни Сходу.

Формування пріоритетних напрямів зовнішньої політики України було складним і тривалим процесом, зумовленим історичною спадщиною, геополітичним положенням та внутрішніми трансформаціями української держави, а також необхідністю визначення власних зовнішньополітичних пріоритетів, забезпечення міжнародного визнання та інтеграції у світову систему міжнародних відносин. Зовнішня політика України формувалася на основі поєднання принципів міжнародного права, національних інтересів і безпекових потреб. Важливу роль відігравали такі базові принципи, як суверенітет, територіальна цілісність, невтручання у внутрішні справи та мирне співіснування держав. Водночас на початковому етапі незалежності українська дипломатія характеризувалася обмеженим інституційним досвідом і необхідністю швидкої адаптації до нових міжнародних реалій.

Формування стратегічних засад українсько-російських відносин відбулося в Декларації про державний суверенітет України, ухваленої 16 липня 1990 р., в якій було проголошено, що «... Українська РСР виступає рівноправним учасником міжнародного спілкування, активно сприяє зміцненню загального миру і міжнародної безпеки, безпосередньо бере участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах» (Декларація про державний суверенітет України 1990). Відповідно до змісту документа Україна фіксувала намір утвердитися як постійно нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується таких неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї.

Основні принципи зовнішньої політики України були схвалені в

Постанові Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України», схваленій 2 липня 1993 р. Дороговказом для тогочасних українсько-російських відносин була теза про те, що першочерговим завданням є укладання повномасштабних договорів про добросусідство і співробітництво з усіма прикордонними державами з метою остаточного підтвердження існуючих державних кордонів, створення атмосфери взаємної довіри і поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин у всіх галузях (Про основні напрями зовнішньої політики України 1993).

Відомо, що взаємовідносини між Україною та Російською Федерацією, на жаль, мають драматичний історичний характер та визначаються в категоріальному континуумі таких концептів як «інкорпорація», «асиміляція», «шовінізм», «зросійщення». Природно, що на формування сучасної системи українсько-російських відносин винятковий вплив становили історичні, державно-політичні, культурні, духовно-релігійні, економічні фактори, давалася ознака тривала імперська та колоніальна політика (Кошельник 2025: 140). Крім того, з огляду на значущість та територіальне розташування України на лінії «цивілізаційного розлому» (Huntington 1996) суттєвим чинником українсько-російських відносин була геополітика, в якій позиції сторін умовно можна узагальнити в двох взаємопротилежних тезах: українська – «Україна – не Росія», яку висловив Л. Кучма у 2004 р. (Кучма, 2004) та російська – «Розпад СРСР – найбільша геополітична катастрофа ХХ століття», що була висловлена В. Путіним у 2005 р. (Розпад СРСР 2005). Ці дві геополітичні філософії визначили зміст, характер і динаміку українсько-російських відносин як у 90-х роках ХХ ст. так й нині у період російсько-української повномасштабної війни.

Розглядаючи динаміку українсько-російських відносин 1991-2025 рр. можна констатувати, що вони пройшли шлях від стратегічних до військового протистояння. Причини такої негативної динаміки варто шукати як в геополітичному аспекті, так й ціннісно-світоглядному та економічному. Так, Т.Г. Комарова слушно підкреслює важливість якісних показників

стабільності, оскільки вони можуть суперечити виміру безпеки для громадян. Особливе значення для конструктивного порозуміння має саме динамічна модель. Політична ж практика використання владою технологій побудови образів «друг – ворог», «свої – чужі», ефективна для мобілізації електорату у довгостроковій перспективі спрацьовує на поглиблення розколів у суспільстві (Комарова 2020: 68-69).

Імперсько-історичний каузальний вимір. Витоки сучасних українсько-російських відносин, без сумніву, належать історії формування української та російської державності, а їхній аналіз засвідчує, що сучасна російсько-українська війна є не ситуативним явищем, а результатом тривалого історичного процесу, пов'язаного з несумісністю українського національного проєкту та російської імперської ідеології. Починаючи з XVII-XVIII ст., Росія послідовно реалізовувала політику інкорпорації та асиміляції українських земель. Історія свідчить, що ліквідація Гетьманщини, Запорозької Січі, скасування місцевого самоврядування та автономних інститутів наприкінці XVIII ст. були ключовим етапом перетворення України на колоніальну периферію Російської імперії. Імперська політика передбачала не лише військово-політичне підпорядкування, а й економічну експлуатацію, адміністративну уніфікацію та інтеграцію українських еліт у російську імперську систему. Це сформувало систему передумов для тривалого конфлікту між імперським центром і українським суспільством.

Цивілізаційний каузальний вимір. Відомо, що починаючи з імперських часів Росія консолідувала зусилля вчених, діячів культури, мистецтва, організаторів освіти з метою утвердження концепції «общерусской» народності, спільності її культури, історії. Зміст концепції супроводжувався нехтуванням історичним розвитком українського та білоруського народів, що було виявом великодержавного російського шовінізму. Важливою історичною причиною протистояння стало системне заперечення існування українців як окремої нації. У XIX – а початку XX ст. російська імперська влада здійснювала політику русифікації, що включала заборону української

мови, обмеження освіти та цензуру культурної діяльності. Концепція «общерусскої» народності (великороси, малороси, білоруси) стала ідеологічним інструментом нівелювання української самобутності. Ця ідея, трансформована в різних формах, збереглася і в радянській, і в пострадянській періоди. Її вплив виявився, насамперед, в формування ідеології малоросійства, яка форми пограничної ментальності, що засвідчила маргіналізацію менталітету частини українців. У рецензії до фундаментальної праці Я. Калакури, О. Рафальського, М. Юрія «Ментальний вимір української цивілізації», зазначається, що саме менталітет виступає однією з ключових ознак української регіональної цивілізації як сегмента європейського і світового цивілізаційного простору (Наулко 2018: 210- 211).

Державно-політичний каузальний вимір. Вагомим чинником, який визначав особливості українсько-російських відносин була кардинальна відмінність моделей державності, які історично склалися на українських і російських землях. Українська національна державотворча традиція, починаючи з Київської Русі, характеризувалася республіканською формою реалізації влади, розбудовою місцевого самоврядування та розвитком правового плюралізму. Епоха Княжої доби, утворення Київської Русі, її органічне «пететікання» у Галицько-Волинське князівство та Велике князівство Литовське, була пов'язана із формуванням «військової і вічової демократії», князівської адміністрації, судочинства, християнізації Русі, розвитком місцевого самоврядування. Козацько-гетьманська державність розвинула започатковані державотворчі традиції у формах прямої демократії та народовладдя. Державність часів Української Революції 1917-1921 років супроводжувалася удосконаленням національних форм української державності. У вітчизняній політології конвенціонально звучить теза про те, що формування державної самостійності України – закономірний процес, зумовлений тенденціями історичного розвитку українського народу, результатом його багаторічної боротьби за національне державно-політичне та духовно-культурне визволення, за реалізацію права на самовизначення та

суверенітет. Натомість російська державність формувалася під значним впливом ординської політичної культури, що сприяло утвердженню автократії, централізації та сакралізації влади. Ці різні державотворчі траєкторії зумовили несумісність політичних цінностей, яка зберігається донині.

Геополітичний каузальний вимір. З огляду на географічне розташування України та її історичну та ціннісну орієнтацію на демократичні європейські цінності, українське питання було ключовим у системі геополітичних пріоритетів Росії. Після 1991 р. Російська Федерація так і не змірилася з фактом існування незалежної України, адже українська державність розглядалася російськими політичними елітами як тимчасове явище або «історична помилка» (Артьомов, Черевко 2020: 28). Прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції вступило у прямий конфлікт із російською концепцією «зон привілейованих інтересів», що зрештою призвело до відкритої агресії. Географічне положення України зумовлює її ключову роль у системі безпеки Східної Європи. Україна є транзитною територією між Європейським Союзом і Росією, володіє значним людським, економічним і військово-стратегічним потенціалом, а також має вихід до Чорного моря. У класичних геополітичних концепціях контроль над Україною розглядався як вирішальний чинник домінування у регіоні. Втрата впливу над Україною означає для Росії істотне послаблення її позицій як великої держави, тоді як для України контроль над власною територією є запорукою реального суверенітету.

Військово-стратегічний каузальний вимір пов'язаний насамперед із статусом Чорноморського флоту та українськими арсеналами ядерної зброї. Відомо, що першочерговим завданням зовнішньої політики України, окрім здобуття міжнародного визнання та закріплення державного суверенітету, було розв'язання низки проблем, пов'язаних із правонаступництвом СРС, розподілом армії та флоту, вирішення долі ядерної зброї. Підписання Будапештського меморандуму 1994 р. визначило безпекову парадигму

України на десятиліття вперед і суттєво вплинуло на подальший зовнішньополітичний курс.

Ціннісно-світоглядний каузальний вимір пов'язаний із активним поширенням концепції «русского мира», яка стала одним із ключових ідеологічних чинників російської агресивної політики. На рівні офіційного дискурсу Росії концепція позиціонується як культурно-цивілізаційний проєкт, однак на практиці вона виконує функцію виправдання експансії та втручання у внутрішні справи суверенних держав. Сучасний дослідник М. Вавжонек зауважував, що значення концепції «русского мира» поступово зростає у політиці Москви щодо «ближнього» та «дальнього» закордоння. Зміст концепції варто розуміти як проєкт інтеграції пострадянського простору, який спирається на переконання, що на території колишнього Радянського Союзу виникла окрема цивілізаційна спільнота (Вавжонек 2013: 309).

Концепція «русского мира» має глибоке історичне коріння, пов'язане з ідеями російського імперіалізму та месіанства. Її витоки простежуються в доктрині «Москва – третій Рим», що формувала уявлення про особливу цивілізаційну місію Росії. У своєму модерному вигляді «русский мир» поєднує елементи імперської історіографії, радянської ностальгії та православного фундаменталізму. Центральним положенням концепції є теза про існування наддержавної спільноти, об'єднаної російською мовою, культурою та «спільною історичною долею», що нівелює право окремих народів на самостійний розвиток. Важливо відзначити, що концепція «русского мира» ґрунтується на кількох ключових складових: мовно-культурній, яка проголошує російську мову головним маркером ідентичності; історичній, що інтерпретує історію Східної Європи з позицій російського центризму; релігійній, пов'язаній із політизацією православ'я та роллю Російської православної церкви; політичній, яка заперечує повноцінний суверенітет пострадянських держав. У сукупності ці елементи формують ідеологічне підґрунтя для втручання Росії у внутрішні справи

інших країн під приводом «захисту співвітчизників». Важливим, але часто недооціненим аспектом була саме активізація гуманітарного та інформаційного впливу Росії. Через медіапростір, освітні програми та культурні ініціативи формувалася сприятлива для Росії інтерпретація спільної історії та ідентичності. Поступово Росія закладала ідеологічні основи концепції «руського мира», яка згодом була використана для легітимації втручання у внутрішні справи України, а відсутність системної державної гуманітарної політики з боку України посилювала вразливість до такого впливу.

Відповідні причинно-наслідкові зв'язки визначали динаміку українсько-російських відносин наприкінці ХХ – у 20-х роках ХХІ ст. Зовнішньополітичні взаємини України та Росії відразу були складним і багатовимірним процесом, що еволюціонував від формально партнерських відносин до відкритої воєнної агресії з боку останньої. Після розпаду СРСР Україна і Росія постали як незалежні держави, що потребували врегулювання статусу кордонів, власності та безпекових питань. Характерними рисами цього періоду були: визнання Росією незалежності України (1991 р.); підписання Біловезьких угод і створення СНД; суперечки щодо ядерної спадщини та Чорноморського флоту; підписання Будапештського меморандуму (1994 р.), який надав Україні формальні гарантії безпеки в обмін на відмову від ядерної зброї (Кошельник 2025: 39).

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Україна та Російська Федерація опинилися в новій геополітичній реальності, що вимагала формування принципово нової моделі міждержавних відносин. Українсько-російські відносини від самого початку характеризувалися асиметрією інтересів, різним баченням майбутнього пострадянського простору та суперечливим розумінням принципів суверенітету і безпеки. Аналіз політологічної, історичної та правової літератури дає змогу умовно виокремити кілька етапів розвитку українсько-російських зовнішньополітичних відносин:

Перший етап – 1991 – 1997 рр. – формування договірних відносин. Зовнішньополітична діяльність України та Росії була зосереджена на виробленні стратегій взаємодії та врегулюванні пострадянської спадщини, зокрема визначенні державних кордонів, розподілі майна колишнього СРСР, статусі Чорноморського флоту та проблемі ядерної зброї. Відсутність усталених механізмів двосторонньої взаємодії поєднувалася з асиметрією політичного й економічного потенціалу сторін (Кошельник 2025: 41).

Насамперед, ключовою проблематикою у взаєминах країн був статус Чорноморського флоту. В міждержавній взаємодії формувалися різні підходи: від оголошення флоту частиною збройних сил СНД до т. зв. «масандрівських угод». В політологічній літературі термін «масандрівські угоди» вживається як неформальна назва комплексу домовленостей, досягнутих 3 вересня 1993 р. під час зустрічі президентів України Л. Кравчука та Російської Федерації Б. Єльцина в селищі Масандра в Криму. Ці документи стосувалися передусім врегулювання проблеми Чорноморського флоту СРСР, ядерного роззброєння України та енергетичних взаємин і були спробою швидкого політичного компромісу в умовах економічної кризи та сильного тиску з боку РФ.

Формально «масандрівські угоди» не було оформлено як міжнародний договір, проте сутність домовленостей зводилася до таких положень: було передбачено поділ Чорноморського флоту між Україною та Росією, за яким остання отримувала контроль над основною частиною флоту. Також допускалося подальше базування російських військ у Криму. В енергетичному кейсі частина українського флоту та інфраструктури розглядалася як компенсація боргів України за російські енергоносії та закладався механізм економічного тиску через газо- та нафтову залежність. В перемовинах йшла мова й про передачу ядерної зброї Росії. Україна фактично погоджувалася на відмову від ядерного статусу без чітких міжнародно-правових гарантій безпеки.

Показовим було те, що «масандрівські угоди» викликали різку критику

в Україні з боку парламенту, експертного середовища та громадськості, що було обумовлено об'єктивними обставинами: відсутність ратифікації Верховною Радою; непрозорий характер домовленостей; істотні поступки Росії у сфері безпеки; загроза обмеження суверенітету України, особливо в Криму. Унаслідок цього більшість положень Масандрівських угод не була реалізована безпосередньо, однак вони були прецедентом, що визначив подальшу логіку російсько-українських перемовин.

Міжнародно-правова оцінка «масандрівських угод» засвідчує, що ці домовленості продемонстрували асиметрію переговорних позицій України та Росії, закріпивши практику використання економічного тиску як інструменту зовнішньої політики РФ. Вони були початком втрати Україною важелів безпекового стримування. Цілком закономірно вважаємо, що кримські домовленості стали передумовою угод 1997 року про поділ Чорноморського флоту та формування довгострокової російської військової присутності в Криму.

Без сумніву, ключовою подією першого етапу українсько-російських зовнішньополітичних відносин було врегулювання проблеми ядерної зброї. Головним аргументом як Росії, так й країн Заходу було те, що Україна не мала контролю й була непередготовленою для володіння ядерною зброєю. 14 січня 1994 р. між Україною, Росією та США було досягнуто угоду про остаточну передачу ядерної зброї під контроль російських збройних сил. У грудні 1994 р. було підписано Будапештський меморандум, відповідно до якого Україна відмовилася від третього у світі ядерного арсеналу в обмін на гарантії безпеки з боку Російської Федерації, США, Великої Британії, Франції та Китаю. Водночас уже на цьому етапі були закладені структурні передумови майбутньої кризи, оскільки Росія розглядала Україну не як рівноправного суб'єкта міжнародних відносин, а як складову власної геополітичної сфери впливу (Слюсаренко 2006: 416-417).

Другий етап – 1997 – 2004 рр. – інституціоналізація партнерства. Другий етап україно-російської зовнішньополітичної взаємодії відкриває

підписання у 1997 р. Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, що юридично закріпило взаємне визнання суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів. Цінним для політологічного аналізу, з огляду на сьогоденне повномасштабне вторгнення Росії в Україну, є положення договору про те, що «Високі Договірні Сторони відповідно до положень Статуту ООН і зобов'язань по Заключному акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів» (Договір 1997). Важливо відзначити, що у підписанні договору довго зволікали, причиною чого була проблема Криму та Чорноморського флоту.

Формально другий етап україно-російської взаємодії характеризувався розвитком політичного діалогу, активною економічною взаємодією та високим рівнем енергетичної взаємозалежності. Поступово вибудовувалася модель «стратегічного партнерства» в межах якої на рівні політичної риторики декларувалася рівноправність сторін і спільна зацікавленість у стабільності в регіоні. Водночас концепт «стратегічного партнерства» приховував суттєві суперечності: по-перше, партнерство ґрунтувалося на асиметрії ресурсів, адже Росія володіла значно більшим економічним, військовим і політичним потенціалом, що зумовлювало нерівність переговорних позицій; по-друге, стратегічне партнерство не супроводжувалося реальними механізмами колективної безпеки або взаємних зобов'язань, які б унеможливили односторонній перегляд домовленостей; по-третє, Україна залишалася критично залежною від імпорту російських енергоносіїв, насамперед природного газу та нафти, що створювало передумови для використання Росією енергетичного чинника як інструменту політичного впливу.

Відтак за політичними «ширмами» зовнішньої стабільності було приховано глибинні суперечності. Україна поступово декларувала курс на європейську інтеграцію та зміцнення власної державності, тоді як Росія

активізувала інтеграційні проєкти на пострадянському просторі, прагнучи зберегти домінуючий політичний і безпековий вплив. Відтак партнерська модель співпраці дедалі більше набувала формального характеру. Попри формальне партнерство, у другий період чітко окреслилися стратегічні розбіжності щодо зовнішньополітичного курсу України. Київ поступово активізував співпрацю з Європейським Союзом та НАТО, декларуючи європейську інтеграцію як довгострокову мету. Російська Федерація сприймала ці кроки як загрозу власним геополітичним інтересам та прагнула зберегти Україну в орбіті пострадянських інтеграційних проєктів. Відсутність консенсусу щодо зовнішньополітичної орієнтації України поступово підривала довіру між сторонами та зводила партнерство до формального рівня.

Поступово загострювалася проблема Криму, свідченням якої була криза за о. Тузла 2003 р. (Лемеха 2023). Криза навколо острова Тузла восени 2003 р. була одним із перших відкритих територіально-політичних конфліктів між Україною та Російською Федерацією у пострадянський період, засвідчивши умовність і крихкість договірно-правових гарантій, закріплених у Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство 1997 р. Формальним приводом до конфлікту стало будівництво Росією дамби від Таманського півострова у напрямку українського острова Тузла в Керченській протоці. Відповідно до міжнародного права, територіальні кордони між новими державами, що утворилися після розпаду федеративних утворень, визнаються на основі попередніх адміністративних меж. Відтак будь-які односторонні дії з боку Росії щодо зміни статусу острова суперечили нормам міжнародного права та двостороннім угодам. Конфлікт було тимчасово врегульовано шляхом переговорів на найвищому політичному рівні, а будівництво дамби було припинене. Однак досягнуте врегулювання мало тактичний, а не стратегічний характер. Погоджуємося з думкою С. Лемехи про те, що криза навколо Тузли мала принципове значення для розуміння подальшої еволюції українсько-російських відносин,

сталвши першим відкритим викликом територіальній цілісності України з боку Російської Федерації (Лемеха 2023).

Третій етап – 2005 – 2009 рр. – загострення конфліктних ризиків та помітне «охолодження» українсько-російських відносин. Формування нового етапу було пов'язано з Помаранчевою революцією та обранням Президентом України В. Ющенка. Цілком закономірно, що події 2004 року мали всі шанси загострити міждержавні суперечності та стати переломним моментом у розвитку двосторонніх відносин. Демократичні трансформації та посилення прозахідного зовнішньополітичного курсу України були сприйняті Російською Федерацією як виклик її регіональним стратегічним інтересам.

Не останню роль в українсько-російських відносинах цього періоду мав економічний чинник. Суттєво зросла роль економічних та енергетичних інструментів тиску, насамперед у формі так званих «газових воєн» 2006 та 2009 років. Формально конфлікти пояснювалися економічними суперечками щодо цін на природний газ і умов транзиту, однак за своєю суттю вони мали чітко виражений геополітичний і стратегічний характер. Україна, будучи ключовою транзитною державою для постачання російського газу до Європи, водночас залишалася залежною від імпорту енергоносіїв із Росії. Це створювало асиметричну модель взаємозалежності, яку Росія дедалі активніше використовувала як інструмент тиску.

«Газові війни» мали далекосяжні політичні та геополітичні наслідки. Насамперед вони продемонстрували критичну небезпеку енергетичної залежності та стимулювали пошук альтернативних джерел постачання, розвиток енергозбереження та євроінтеграційні реформи в енергетичному секторі. У той же час, «газові війни» дозволили Росії тимчасово посилити тиск на Україну, але водночас підірвали її міжнародну репутацію та стимулювали ЄС до диверсифікації джерел енергії. Можна констатувати, що газові війни були складовою ширшої стратегії Російської Федерації, спрямованої на збереження контролю над Україною через економічні та інфраструктурні важелі. Вони засвідчили, що енергетичне партнерство

більше не є сферою взаємовигідної співпраці, а перетворилося на інструмент геополітичного протистояння.

Паралельно активізувалися інформаційні кампанії, політичне втручання та використання гуманітарних ідентичнісних чинників. Поступово формально збережені партнерські відносини фактично трансформувалися у конфлікт низької інтенсивності. Яскравим свідченням російського інформаційно-культурного тиску було посилення культурної «присутності» в Криму, де поступово фіксувалося «пробудження» символів царського імперіалізму та тенденції до ексклавізації. Сучасний вчений Ф. Мюнх зауважував, що з 2000-х рр. розпочалася русифікація публічного простору в Криму, одним із яскравих свідчень якої було встановлення у 2008 р. пам'ятника російській імператриці Катерині II, яка, як відомо, витупала за масштабне розширення імперії, завоювання Криму та більшої частини сьогоденішньої України. Вчений слушно констатував: «Сам акт зведення пам'ятника подібний до висування претензій, зухвалого привласнення певного простору, відділеного від впливу інших – тобто українців. Ці російські зазіхання на українську територію де-факто створили ексклав. ... пам'ятник зацентрував претензію на володіння чорноморським містом і цілим півостровом з боку більшості російського населення (Мюнх 2013: 181, 185).

Четвертий етап – 2010 – 2013 рр. – розширення співробітництва. Цей етап було започатковано приходом до влади В. Януковича, що посилило прагнення Росії домогтися включення України до Митного Союзу. Характерними ознаками українсько-російських відносин було відновлення риторики «стратегічного партнерства», що, цілком закономірно, визначило поглиблення структурної залежності Російської Федерації.

Зміна зовнішньополітичного курсу держави була зумовлена обранням В. Януковича Президентом України у 2010 р. Відразу було задекларовано політику «позаблоковості», що фактично означало відмову від активного курсу на євроатлантичну інтеграцію. Відтак було створено сприятливі умови

для активізації російського впливу на ключові політичні та економічні процеси в Україні, адже Російська Федерація сприйняла зміну українського керівництва як можливість відновити контроль над стратегічно важливими напрямками української політики, зокрема у сфері безпеки, енергетики та гуманітарної політики.

Варто підкреслити, що центральною подією цього етапу українсько-російських відносин було підписання Харківських угод у квітні 2010 р., які передбачали продовження перебування Чорноморського флоту Російської Федерації в Криму до 2042 року з можливістю подальшого продовження. В обмін Україна отримала знижку на російський природний газ. Більше того, у 2010–2013 рр. Росія активно намагалася втягнути Україну до власних інтеграційних проєктів, насамперед Митного союзу та Євразійського економічного союзу. Використовувалися різноманітні інструменти тиску, як-от торговельні обмеження, маніпуляції цінами на енергоносії, загрози економічної ізоляції у разі поглиблення співпраці України з ЄС.

Суттєві поступки з боку України мали низку критичних наслідків: відбувалося істотне обмеження безпекового суверенітету України; спостерігалася легітимація довготривалої військової присутності РФ на українській території; посилювалося поглиблення енергетичної залежності замість її подолання. У стратегічній перспективі Харківські угоди були одним із чинників, що полегшили подальшу анексію Криму у 2014 році.

Відтак, попри те, що україно-російські відносини у 2010-2014 рр. характеризувалися зовнішньою стабілізацією, відбувалася катастрофічна внутрішня деградація безпекових і суверенних позицій України. Формальне зближення, зумовлене політичною переорієнтацією українського керівництва, супроводжувалося зростанням залежності від Росії та ігноруванням стратегічних ризиків, що створило передумови для різкого воєнно-політичного зламу 2014 року.

П'ятий етап – 2014 – 2021 рр. – воєнно-політичний злам та «гібридна агресія» Росії проти України. Революція Гідності 2013-2014 рр. остаточно

зруйнувала попередню модель українсько-російських відносин. Анексія Автономної Республіки Крим та збройна агресія Російської Федерації на сході України стали грубим порушенням норм міжнародного права й основоположних двосторонніх договорів. На цьому етапі відносини перейшли у фазу гібридної війни, що поєднувала військові, політичні, економічні, кібератакувальні та інформаційно-пропагандистські інструменти. Україна була змушена переглянути власну безпекову доктрину, визначивши євроатлантичну інтеграцію стратегічним пріоритетом державної політики.

Гібридна агресія як комплекс прихованих підричних акцій держави-агресора проти держави-жертви мала на меті досягнути кілька ключових завдань: запобігти вступу України до ЄС та НАТО, утримати Україну в буферній зоні, а також інкорпорувати частину українських земель. Гібридну агресію Росії проти України цілком виправдано розглядають у контексті загальних гібридних агресивних дій Росії, зокрема щодо Придністров'я, Нагорного Карабаху, Грузії та розуміють як засіб виживання сучасної Російської держави (Трюхан 2016). Політична «унікальність» цієї агресії полягала в маскуванні прямої участі держави-агресора, що дозволяло Російській Федерації тривалий час заперечувати власну відповідальність за анексію Криму та дестабілізацію сходу України.

В українській політичній науці та офіційних заявах державних органів події 2014 р. було кваліфіковано як збройна агресія Російської Федерації, що порушила: Статут ООН; Гельсінський заключний акт 1975 р.; Будапештський меморандум 1994 р.; базові двосторонні договори між Україною та Росією. Особливий акцент було зроблено на тому, що гібридний характер агресії не зменшує її міжнародно-правової відповідальності. У політичних оцінках наголошувалося, що Росія використала внутрішню політичну кризу в Україні як привід для реалізації давно підготовленого сценарію втручання (Турчак, Труба 2022).

Водночас, офіційна позиція Російської Федерації ґрунтувалася на запереченні факту агресії та застосуванні альтернативних політичних

нарративів, зокрема: концепції «захисту російськомовного населення»; тверджень про «державний переворот» в Україні; апеляції до права народів на самовизначення. У політичному вимірі ці аргументи розглядаються як інструменти легітимації ревізійної політики, що суперечать ustalеним нормам міжнародного права. Більшість міжнародних акторів не визнали ці пояснення як правомірні. Політичні оцінки гібридної агресії Російської Федерації проти України у 2014 р. засвідчили глибоку трансформацію сучасних міжнародних конфліктів. Більшість міжнародних акторів визнали дії Росії як акт агресії, що порушує фундаментальні принципи світового порядку. Водночас гібридний характер цієї агресії виявив вразливість міжнародних інституцій та необхідність перегляду підходів до забезпечення колективної безпеки.

Шостий етап – 2022 р. – теп. час – повномасштабне війна та розвив дипломатичних відносин. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 р. стало кульмінацією тривалої ескалації та засвідчило повний крах договірно-правових засад українсько-російських відносин. Конфлікт набув характеру відкритої міждержавної війни з елементами геноцидної політики. Війна радикально трансформувала безпекову архітектуру Європи та остаточно закріпила міжнародне позиціонування України як активного суб'єкта глобальної політики, що протистоїть агресивному ревізійному та захищає принципи міжнародного правопорядку.

В основу сучасного вторгнення Росії в Україну покладено ідеологію рашизму, зміст якої зводиться до еkleктичної взаємодії імперського неоколоніалізму, великодержавного шовінізму, ностальгії за радянським минулим, релігійного традиціоналізму. Ключовими ознаками рашизму як ідеології дослідники називають антилібералізм, імперскість, експансіонізм, мілітаризм, реваншизм, геноцид, тероризм, ксенофобія, панування сили над правом. Рашизм вмонтувався в державно-правову систему Росії, визначивши її ідеологічну основу та державну політику (Світоглядний сенс 2024).

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації стало переломним моментом не лише для двосторонніх відносин, а й для всієї системи міжнародної безпеки. З політологічної точки зору йдеться про акт відкритої міждержавної агресії, спрямований на насильницьку зміну політичного режиму, порушення суверенітету та знищення державності України. На відміну від гібридної агресії 2014 р., події 2022 р. характеризуються відмовою Росії від маскуванню своїх дій та переходом до класичної форми війни з використанням усіх компонентів державної сили. Нині чітко прослідковуються політичні цілі російської агресії: демонтаж української державності або її радикальне підпорядкування; зупинка євроатлантичної інтеграції України; перегляд повоєнного європейського порядку; утвердження Росії як ревізійністської сили. Невідповідність між задекларованими цілями та реальними результатами війни свідчить про прорахунки стратегічного планування та ідеологізованість ухвалення рішень у Кремлі.

Вторгнення Росії в Україну прискорило трансформацію світової системи у бік нової біполярності або поліцентризму; відновило значення військової сили як інструменту міжнародної політики; актуалізувало кризу інститутів глобального управління. Санкції, військова та фінансова підтримка України стали формою політичної коаліційної відповіді на ревізійністський виклик. Російська агресія стала наслідком поєднання імперської ідеології, авторитарної логіки влади та стратегічних прорахунків російського керівництва.

Як бачимо, динаміка українсько-російських відносин упродовж 1991-2025 років рухалася під впливом російської неоколоніальної та неоімперіалістичної політики, концептуалізація якої відбувалася в ідеології рашизму. Історичні, геополітичні, соціокультурні та економічні чинники реалізації двосторонньої взаємодії в переважній більшості були не на користь України. Україно-російські відносини в період зазнали радикальної трансформації – від формально партнерських і договірно закріплених до

стану відкритої міждержавної війни. Ця еволюція не була лінійною, а визначалася поєднанням внутрішньополітичних трансформацій, геополітичних зрушень і структурної асиметрії між двома державами. Ключовою характеристикою відносин упродовж усього періоду була несумісність стратегічних цілей: прагнення України до суверенного, європейського розвитку та намагання Росії зберегти або відновити контроль над пострадянським простором. Визначальними ознаками україно-російської взаємодії була низка суперечностей, зокрема між: інституціоналізованим партнерством та латентним конфліктом; формальною рівноправністю та асиметричним характером; «запасом» зовнішньополітичної міцності Росії та стратегічною вразливістю України. Історичний досвід та сучасний стан української боротьби за незалежність свідчить не лише про різні шляхи державно-політичного розвитку України та Росії, але й виявляють цивілізаційний та екзистенційний розлом в розумінні політичної та національної ідентичності. На жаль констатуємо, що постімперська адаптація України наштовхнулася на неоімперський ревізіонізм Росії. Остання так і не сприйняла Україну як самостійну політичну націю та суверенного актора, тоді як Україна остаточно вийшла з пострадянської орбіти, утвердившись як суб'єкт європейської та глобальної політики.

3.3. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну: витоки та передумови

Дослідники зовнішньої та внутрішньої політики колишніх радянських республік аналізували з різних боків проблему конфлікту як перманентного явища в житті будь-якого суспільства, особливо у світі політики у динаміці: від появи передумов, назрівання та загострення їх до прямого збройного зіткнення. Є навіть самостійна галузь політичної науки – конфліктологія. Дослідники у цій царині розглядають конфлікт в цілому як природне постійне явище у будь-якому суспільстві, але найчастіше вони виникають у політичній сфері, що зумовлено самою природою політичних відносин як

відносин влади, де домінує тенденція протиборства різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики у боротьбі за реалізацію своїх політичних, економічних інтересів вітчизняного й глобального капіталу, а відтак мати можливість розпоряджатися ресурсами та з цією метою перорозподіляти владу на свою користь як реальний інструмент впливу на процес ухвалення важливіших соціально-політичних рішень (і не лише економічних, соціально-політичних, ідеологічних, а й політико-культурних і навіть цивілізаційних). Саме ідеологічний елемент конфлікту відіграє організуючу та мобілізуючу роль у поведінці і дії протиборчих суб'єктів (Примуш 2005: 98).

Будь-який конфлікт у суспільстві може призвести до соціальних розколів, економічної та політичної нестабільності, але водночас конфлікт не є суцільно негативним явищем, він необхідний для збереження соціальних систем, висвітлює проблеми різного роду і рівня у суспільстві, які потребують свого розв'язання і через це сприяє прогресу та розвитку суспільства (в цьому, як зазначав Л. Козер, критикуючи напрямок діалектичного конфлікту Р. Дарендорфа, – одна з позитивних функцій конфлікту в соціальних системах (Боднар 2010: 9, 11, Баталов, Паламарчук 2023: 17).

У статті А. Авксентьєва «Довіра до влади в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський виміри 2024» використовується відома у політології концепція «rally-round-the-flag» (ефект гуртування навколо прапору), яка, на думку автора, добре пояснює динаміку довіри до української влади у 2022-2024 роках. Причому за допомогою цієї концепції аналізується ступінь довіри як на загальнонаціональному (до президента), так і на харківському міському (харківському) рівні (до міського голови) (Авксентьєв 2024: 22-24). У випадку вибору для аналізу м. Харків визначальним є його прифронтовий статус. Результат вимірювання на загальнонаціональному рівні показав, що довіра до президента України В. Зеленського зросла з 37 % у лютому 2022 р. до 59% у травні 2024 р.

(Авксентьев 2024: 24). На локальному рівні міста Харкова «rally-round-the-flag» за даними Аналітичного центру «Обсерваторія демократії», який використовував щорічне муніципальне опитування соціологічної групи «Рейтинг», яке проводилось з 2016 року (виняток – 2022 рік). Позитивно оцінили діяльність голови Харкова Г. Кернеса та І. Терехова – 18 у 2026 та 53 – у 2023 р. Саме повномасштабна війна вплинула на зростання підтримки та становлення І. Терехова як головної публічної фігури консолідації містян. Ми підтримуємо зроблений Авксентьевим А.О. висновок, що високі покази підтримки громадян до влади у 2022 р. був кредитом довіри до президента. Подальше зниження показників довіри до влади дали підстави зробити автору дій ти висновку, що в Україні «rally-round-the-flag» тривав майже 2 роки, однак при цьому він припустив, що в перспективі негативний тренд зміниться на позитивний (Авксентьев 2024: 25-27). Своєю чергою ми висловлюємо свою гіпотезу, що позитивне ставлення до влади як на рівні всієї країни, так і місцевому рівні залежить не стільки від покращення на фронті (а, як слушно зауважує А. Авксентьев, в режимі «rally-round-the-flag» довіра до влади не детермінується військовими перемогами чи поразками (Авксентьев 2024: 25-28), скільки тим, як буде організовано поствоєнне життя громадян на основі яких законів та, можливо, нових конституційних положень, які ймовірно торкнуться певної трансформації влади на загальнонаціональному та місцевому рівнях. Всі інституційні нововведення (а їхній зміст залежатиме від того мирного договору, який заключають в кінці будь-якої війни) мають бути концептуально об'єднані принципами: 1) неможливості використовувати економічні, енергетичні, людські та інші ресурси в інтересах інших країн; 2) вивчити позитивний історичний досвід України, який давав Україні можливість досягати високих результатів у різних сферах життєдіяльності (економіці, зовнішній та внутрішній політиці, спорті, культурі тощо) та врахувати його у процесі розробки нового законодавства. Варто також врахувати позитивний досвід і інших країн у цьому плані.

Слід згадати, що Україна на початку XXI ст. мала набагато більше додаткових шансів, ніж загроз свого розвитку: сприятливий геополітичний чинник – географічне розташування України між Росією і рештою країн СНД та Польщею і ЄС, певний прогрес у справі створення інституційної системи й механізмів ринкової економіки, досить висока якість людського капіталу. Але, як визначав знавець проблем системної трансформації постсоціалістичних країн Г.Колодко, ще неадекватна новій дійсності інституційна система навіть за умови створення нового законодавства, не усувають проблеми, пов'язані з тим, що залежні капіталістичні ринкові економіки з домінуючим у ключових секторах капіталом, спорідненим із місцевими груповими інтересами і місцевою олігархією, а допомога розвинених капіталістичних країн часто виявляється не просто ілюзією, а здійснюється в інтересах самих «благодійників» (Колодко 2002: 10-11, 101-102). Політично суверенна та економічно незалежна країна суперечить інтересам глобальної еліти. Г. Колодко бачить вихід не у створенні Світового уряду, а у координації регіональних та національних політик (Колодко 2002: 123-131).

Слід визнати також такий конфліктогенний чинник, як регіональні відмінності у межах України у соціальному, етнічному, мовному, релігійному смислах, що створювало розкол «Схід-Захід» у політичних уподобаннях та ідентичності і що, звичайно, взяли на озброєння політики, хоча, зауважимо російська агресія, з одного боку, певною мірою консолідувала суспільство, а з іншого – відсунуло розв'язання проблеми регіональних розбіжностей на післявоєнне майбутнє. Однак, на наш погляд, цей фактор делегітимації потребує постійної уваги та виваженої внутрішньої політики щодо його нівелювання та створення колективної ідентичності, яка згідно з Ю. Габермасом, може спиратися на єднальні засади структур, що гарантують згоду – таких як мова, етнічна належність, традиція (Габермас 2014: 247).

Накопичені соціально-економічні проблеми (невисокий рівень життя

населення, вагомі соціально-економічні труднощі; протиріччя між владною верхівкою і народом щодо політичних питань і, як наслідок, соціальна напруженість серед населення; нерівність у розподілі влади та ресурсів, відсутність системи суспільного контролю за діяльністю правлячої еліти; делегітимізація влади; гострі протиріччя всередині самої владної верхівки; існування сильної опозиції; фальсифікація політичних виборів) не розв'язувалися кольоровими революціями 2004, 2023-14 років. Натомість, частіше за все вони означали повернення до буденних справ патрональної демократії, тому що не супроводжуються антипатрональними перетвореннями (Мадяр, Мадловіч 2023: 100-101). Крім того, кількаразове змінювання Основного закону України не сприяло політичній стабільності. Хронологічний ряд передвоєнних подій наочно демонструє, що, по-перше, зміни шляхом майданів у політичному керівництві держави відбивали необхідність переформатування у політичній системі відповідно до нової мети розвитку України як незалежної держави, конституційно закріплених завдань вступу до ЄС та НАТО; по-друге, поступове підняття градусу протистояння формувалися під тиском наявного погіршення економічної ситуації. Не можна також оминати таку важливу обставину, як руйнування радянської ідентичності, яка тією чи іншою мірою та з регіональними відмінностями існувала й поділялась певною часткою населення і мала фундаментальну значущість. Як зазначав німецький філософ Ю. Габермас, окремі члени групи сприймають руйнування або пошкодження цього нормативного ядра як загрозу їхній власній ідентичності (Габермас 2014: 23). Тож на порядок денний під час та після закінчення воєнних дій буде вноситися питання формування нової суспільної ідентичності з урахуванням змін у соціально-політичній структурі суспільства відповідно до мети його подальшого розвитку, виявлення фундаментальних цінностей певних груп та всього суспільства загалом. І навряд чи у повоєнний час процес формування нової ідентичності буде відбуватися безконфліктно. Це питання напряму пов'язано з формуванням політичної культури населення

України, а воно не може бути другорядним, якщо йдеться про збереження української державності. При цьому важливо уникати насильницьких методів примусу у процесі формування громадянської ідентичності. Тобто йдеться не про зняття конфлікту, а про управління ідентичністю, уміння існувати за наявності конфлікту, застосування менеджменту ідентичності (Катаєв 2018: 30).

Усе це, поряд із невизначеністю системи влади, несистемністю державного ладу в Україні (Дем'яненко 2011: 481), нечіткою зовнішньою політикою України та визначення її векторів, яка так і не стала об'єднувальною для населення всіх її регіонів, послаблювало державу економічно та політично, що робило її об'єктом зовнішнього впливу та агресивних намірів сусідніх держав. Спрямованість зовнішньої політики держави має бути підтримана всією українською спільнотою, що на сьогодні не є в наявності. Тут є ряд причин та факторів, серед яких не лише неузгодженість позицій правлячої верхівки, разновекторність економіко-політичних інтересів олигархічних груп, а й стан місцевого самоврядування. Так, в умовах воєнного стану в Україні органи місцевого самоврядування працюють в режимі швидкого прийняття рішень, розвинена волонтерська діяльність, частина повноважень передається військовим адміністраціям (ВА). Однак, як зауважує М.С. Назаров, більший акцент робиться на гуманітарній допомозі та забезпеченні основних потреб населення, що сприяє соціальній стабільності мешканців громад, отже, залишається поки що проблема залучення громадян у процесах прийняття рішень громадою, особливо рішень стратегічного характеру (Nazarov 2025: 72). Те саме стосується і питань визначення зовнішньопоолітичного вектора.

Під час виборів президента або до Верховної ради України виявляється рівень та якість національної ідентичності народу України. Яким себе усвідомлює народ, в яких питання він єдиний, а в яких не досяг єдності. Стосовно України повоєнного часу дуже важливо здійснити перегляд електоральної системи у напрямку підвищення репрезентативності та

інституційної спроможності парламенту. Про це детально досліджено у статті Авксентьєва А.О., де автор детально розглядає різні електоральні системи, запроваджені на виборах у Верховну раду України впродовж 1994-2019 рр., виділяючи позитивні сторони кожної з них, та існуючі недоліки. Окремо ним було розглянуто законопроект №13464 щодо внесення змін до Виборчого кодексу України з точки зору трансформації чинної електоральної системи. Аргументація автора на користь дворівневої пропорційної системи з гнучкими регіональними списками (Авксентьєв 2025: 56).

Класик сучасної соціальної та політичної філософії Рендал Колінз зауважив, що Україна мала можливість приєднатись до НАТО чи Євросоюзу, але це посилить ворожість Росії, а може встановити дружні зв'язки з Росією, що спричинить зникнення української націоналістичної ідентичності. Свої міркування щодо можливого оптимуму для України він висловив побажання діяти як буферна держава, зберігаючи незалежність від обох сторін (як у випадку Швейцарії) (Колінз 2003). Втім, таким його бачення було у 2003 році. Та й навряд чи коректно порівнювати внутрішньо- та зовнішньополітичні обставини України й Швейцарії.

Відкрита агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 22 лютого 2022 р. прибрала тогочасні існуючі «ширми» багаторічної війни, яка здійснювалася гібридними методами. Було покладено початок повномасштабній війні Росії проти України із залученням регулярної армії, авіації, бомбардуванням міст та наступом фронтом уздовж всього україно-російського кордону. Україна та світ, чи не вперше з часів Другої світової війни, побачили повномасштабне військове вторгнення та порушення кордонів і територіальної цілісності суверенної держави, до речі, країни-співзасновниці ООН.

Очевидно, що початок збройної агресії Росії проти України був закономірним наслідком багаторічної ворожої та шовіністичної політики, спрямованої на обмеження суверенітету та незалежності України. Серед вищезгаданих витоків і передумов російсько-української війни, що значною

мірою визначаються як попередньою історією двосторонніх державно-політичних відносин, є і такі, що лежать у ціннісній, світоглядній та інформаційній площині, а також криються в геополітичному аспекті перебудови пострадянського простору.

Важливим аспектом аналізу повномасштабного вторгнення Росії в Україну є проблематика термінології. Відповідно до чинного Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в нашій державі нині діє воєнний стан, який розуміється як особливий правовий і політичний режим, що уведено в зв'язку зі збройною агресією та небезпекою державній незалежності України і її територіальній цілісності. Він передбачає надання органам державної влади, військовому керівництву, органам місцевого самоврядування особливих повноважень, які спрямовані на протидію загрозі, відсічі збройної агресії та досягненню національної безпеки. Важливо, що правовий режим воєнного стану передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод людини і громадянина, законних інтересів юридичних осіб тощо (Про правовий режим воєнного стану 2015).

У контексті термінологічної визначеності російсько-української війни цінною вважаємо думку сучасного дослідника Ю. Бадаха, який зауважував, що під терміном «війна» розуміють політику держави, коаліції держав або народів чи соціальних груп, що здійснюється за допомогою засобів збройного насильства для досягнення державно-політичних, фінансово-економічних та інших цілей. Зміст поняття «війна» передбачає наявність таких компонентів, як розроблення воєнно-політичних цілей, масштабність наступу, наявність певного обсягу сил і засобів для ведення військових дій, визначеність у формах і способах боротьби, тривалість воєнних дій, а також методи політико-дипломатичного врегулювання, підсумки та результати війни (Бадах 2003). Дослідник розлого проаналізував низку термінів, що можуть вживатися щодо збройних конфліктів, зокрема «світова війна», «регіональна війна», «локальна війна», збройний конфлікт», «міжнародний конфлікт», «прикордонний конфлікт», «воєнна акція» тощо.

Розмірковуючи про витоки та передумови російсько-української війни принагідно зауважимо, що традиційним є т.зв. тріадний підхід, в якому каузальність будь-якої війни розглядається в контексті трьох усталених вимірів: політичного, економічного та соціального (Бадах 2003). Водночас у цих трьох концептах, як правило, криється масштабна матриця інших вимірів: ціннісно-світоглядних, ідеологічних, етнічних, релігійних, етноконфесійних, територіальних, регіональних, фінансово-економічних, інформаційних тощо. Вагоме значення становить те, що дія окремих причин та передумов є довготривалою, інших – ситуативною. Крім того, важливо визначати й безпосередні причини, як-от провокаційні акти або інші події, що спровокували війну або збройний конфлікт (Рибак, Бадах 2000).

Аналізуючи *витоки* російсько-української війни важливо констатувати, що вони мають історичний, комплексний і довготривалий характер, визначаються багаторічною історією асиміляційної, шовіністичної, неоколоніальної та неоімперської політики Росії щодо українських земель та української нації.

Розгортання нинішньої російсько-української війни має історичний характер. Відтак пріоритетну роль у витоках сьогоденної російської агресії становить *історія російсько-українських відносин*, які російська сторона починаючи формально з Переяславської ради 1654 р. будувала на засадах централізації та інкорпорації. Відомо, що політико-правове наповнення російсько-українських взаємин у всі часи детермінувалося політико-ідеологічною стратегією Росії, пріоритет в якій завжди надавався шовінізму, імперським амбіціям та воєнному шляху реалізації цілей і планів. Сучасний дослідник історії російсько-українських взаємин Віктор Горобець констатував, що починаючи з 1654 р. московське керівництво докладало чимало зусиль для обмеження суверенітету Гетьманату, ескалації громадянських конфліктів. Із середини XVII ст. відбувався процес свідомої ліквідації української автономії при посиленні російського централізму та ліквідації гетьманства. Російський централізм реалізовувався як стала

політико-адміністративна та ідеологічна практика, що була спрямована на підпорядкування українського політико-правового державного і територіального простору російському державному центру, обмеження або ліквідацію автономних форм управління та уніфікацію політичного, правового і культурного простору. Незалежно від російських форм держави (Московське царство, Російська імперія, СРСР, Російська Федерація, ідеологічне наповнення ґрунтувалося на шовіністичних та імперських практиках) (Горобець 2007: 432).

Звісно, витoki російського централізму та початок наступу на обмеження автономних прав Гетьманату належать середині XVII ст. Вони простежуються в межах загальної тогочасної політики Московського царства, яке претендувало на спадщину Київської Русі та було втілено в концепції збирання «руських земель». Саме її ідеологічний зміст було покладено в майбутнє ідеологічне обґрунтування експансії Москви та виправдання підпорядкування усіх східнослов'янських земель. Після Переяславської ради 1654 р. було розпочато послідовний процес обмеження автономних прав Гетьманату: запроваджено воєводське управління; систематичне втручання у внутрішні справи тогочасної козацької держави; підпорядкування української церкви Московському патріархату; ліквідація інституту гетьманства; ліквідація Запорізької Січі; запровадження загальноімперського адміністративно-територіального поділу тощо. Російська імперія ліквідувала адміністративну автономію українських земель, де-факто реалізувавши інкорпоративний проєкт (Магочій 2012: 268). Згадуваний вже Віктор Горобець констатував: «Ліквідація гетьманської форми правління й суттєве пониження в статусі Генеральної військової канцелярії проходило на тлі фактичного скасування інституту генеральних старшин. Цілеспрямована адміністративна діяльність Малоросійської колегії, ініційована вказівками з Москви та Петербурга, сприяла активному впровадженню в українське діловодство загальноімперських норм і порядків, а також відходів від місцевих традицій та норм державного життя»

(Горобець 2007: 440-441). Аспект про який зауважує вчений є досить важливим, адже російська стратегія враховувала не лише інкорпорацію в межах державно-політичних структур, але «приглушення» традицій місцевого впорядкування державного життя, самоврядування тощо.

Процес подальшого наступу на українське державне та культурне життя повноцінно продовжився за підсумками остаточної інкорпорації більшості українських земель в межах Російської імперії Романових. Уніфікувавши державно-політичне життя та адміністративний лад, Росія продовжила наступ в мовно-культурній та ідеологічній площині, що поступово формувало *ідейно-світоглядні витоки* сучасної російсько-української війни. Активними кроками здійснювалася культурно-мовна уніфікація, все більше імперія приділяла уваги реалізації асиміляційної та шовіністичної ідеології. Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. засвідчили небачений досі наступ на українську мову. Реалізації імперської політики в галузі історії забезпечили панування російської схеми історичного розвитку, в якій тогочасні імперські історики М. Карамзін, С. Соловійов, В. Ключевський, М. Погодін та інші стверджували, що існує «общерусска» народність та «общерусска» історія. Імперські дослідники знехтували історичним розвитком українського та білоруського народів, їхньою мовою, культурою, традиціями державно-політичного та соціокультурного життя (Історія України 2006: 13).

У російській історичній та неоімперській парадигмі українська ідентичність трактувалася як регіональна особливість «єдиного російського народу», що відповідало централістській ідеології імперії. Російська ідеологія багато століть поспіль масштабувала ідеологічний міф про Україну як частину всеросійського народу. Свідченням цього є численні виступи російських посадовців на чолі з В. Путіним, який під час публічних виступів постійно твердив про росіян і українців як один народ. Підтримуємо думку сучасного вченого Я. Грицака, який зауважував, що російська модель поведінки – це спроба відновити політичний, економічний та військовий

контроль над пострадянським простором. Україна є найбільшою після Росії частиною пострадянського простору, відтак спроби його реінтеграції без України втрачають сенс. І заради повернення контролю над всім пострадянським простором Росія готова воювати в Україні навіть йти на різке погіршення стосунків зі Сполученими Штатами Америки та Західною Європою (Magistra Vitae 2020: 227).

На часі російська неоімперська ідеологія є ключовим атрибутом пострадянської політичної системи Росії. Вона є стрижнем її системи політичних, історичних та культурних уявлень, що обґрунтовує право Росії на домінування в пострадянському просторі. На відміну від класичного імперіалізму, російська неоімперська ідеологія функціонує в гібридних формах і в умовах формального визнання суверенітету інших держав, але фактично заперечує їхню повну політичну та цивілізаційну самостійність. Неоімперський характер цієї ідеології полягає у поєднанні імперської спадщини з сучасними гібридними формами політичного впливу – інформаційними, економічними, військовими та правовими.

Ідеологічні витoki російського неоімперіалізму формувалися під впливом кількох взаємопов'язаних чинників: імперська традиція Московської держави та Російської імперії, що ґрунтувалася на ідеї централізованої влади та підпорядкування «периферійних» народів; радянська спадщина, у межах якої зберігався політичний централізм, попри формальну федеративність СРСР; травматичне сприйняття розпаду СРСР, який у російському політичному дискурсі трактується як «геополітична катастрофа»; євразійські концепції, що протиставляють Росію Заходу як окрему цивілізацію з особливою історичною місією. Ці ідейні джерела були переосмислені та інституціоналізовані у політичній практиці Російської Федерації початку XXI ст. Важливо звернути увагу на те, що колоніальний спадок Російської імперії та Радянського Союзу є відмінним від інших «класичних» імперій, зокрема в частині багаторічного прагнення Росії вести конфронтацію із Західною цивілізацією гібридними методами, ховаючись за

«ширмами» вдаваного діалогу. Релевантною є думка сучасних дослідниць Г. Грінченко та Т. Дзядевич, які зауважували, що тривалий час імперський наратив Росії демонстрував прагнення досягти рівного статусу країни із західноєвропейськими імперіями. А вже у ХХ ст., у новій «радянській» імперії під час «холодної війни» з'явилося гасло «Доженемо і переженемо Америку» (Грінченко, Дзядевич 2013: 14-15).

Попри формальну декларовану федеративність СРСР тогочасна політична система зберігала жорсткий політичний та економічний централізм з центром у Москві. УРСР не мала реального суверенітету, а ключові рішення ухвалювалися Центром. Відповідно характерними проявами радянського централізму були: підпорядкування української економіки загальносоюзним планам; репресії проти української політичної та культурної еліти; Голодомор 1932-1933 рр. як інструмент придушення опору; політика русифікації, яка у другій половині ХХ ст. була складовою централістської моделі контролю над Україною.

За умов нинішнього пострадянського періоду неоімперський централізм Росії набуває нових масштабів. Після розпаду СРСР Російська Федерація формально визнала незалежність України, однак імперська логіка централізму збереглася у трансформованому вигляді. Вона проявлялася через прагнення утримати Україну в орбіті політичного та економічного впливу; використання енергетичних, інформаційних і безпекових важелів тиску; заперечення самостійності української ідентичності. З початку ХХІ ст. російський централізм набув відкрито агресивних форм, закономірним наслідком яких є збройна агресія проти України з 2014 р. та повномасштабне вторгнення у 2022 р.

Можемо констатувати, що аналіз витоків російсько-українського протистояння дає змогу виокремити такі стійкі тенденції: історичне заперечення політичної самостійності України як окремого суб'єкта міжнародних відносин; багаторічне прагнення адміністративної державно-політичної та культурної уніфікації українських земель; використання

ідеологічних концепцій (від «єдиного народу» до «русского мира») для легітимації контролю; систематичне застосування примусу – від адміністративних обмежень до воєнної сили. Є очевидним, що історичні тенденції російського централізму щодо України мають тривалий, спадкоємний і системний характер. Незмінність розвитку таких тенденцій у різних формах російської державності свідчить про глибоку імперську природу політики Росії та відповідну політичну ідеологію, що й зумовило сучасне збройне протистояння. Усвідомлення такої історичної спадковості є важливим для розуміння передумов повномасштабної агресії Російської Федерації проти України.

Вивчаючи та аналізуючи передумови повномасштабного вторгнення Росії в Україну слід розглядати їх комплексно, як тривалу дію різних чинників як політико-правового, геополітичного, так і ідеологічного, соціокультурного змісту. Узагальнюючи погляди вчених на природу та характер російського вторгнення в Україну виокремимо низку передумов цієї агресії.

Політико-історичні передумови пов'язані з розглянутою вище багаторічною історією заперечення Росією права українського народу на розбудову власної державності, протидією російського політичного керівництва права України на повноцінну державну суб'єктність. У межах такого шовіністичного російського офіційного дискурсу Україну тривалий час розглядали не як самостійну державу, а як частину так званого «єдиного історико-культурного простору». Таке уявлення суперечить принципам суверенітету та територіальної цілісності, закріпленим у міжнародному праві. Окреме значення в такому політичному дискурсі становить ревізійський характер зовнішньої політики Російської Федерації, спрямований на перегляд результатів розпаду СРСР. Україна, з огляду на свій геополітичний потенціал, економічні ресурси та стратегічне розташування, стала ключовим об'єктом такої політики. Анексія Автономної Республіки Крим у 2014 р. та подальша збройна агресія на сході України стали першими етапами реалізації

цього курсу. На думку О. Баталова, ці події тоді не отримали належної міжнародної уваги, на відміну від факту повномасштабного російського вторгнення у лютні 2022 р. Однак її значення та роль у світі коливались від визнання її регіональною (східноєвропейською) війною до визначення її новою «холодною війною» (Баталов 2022: 21-22).

Ідеологічні передумови становить винятково важливе значення, адже відіграють роль загального політичного середовища інкорпоративної політики Росії. Нині, ключовими елементами російської неоімперської ідеології щодо України можна назвати:

1) заперечення української державності та політична теза про «штучність» України, заперечення українського народу як такого та його права на окрему від Росії державну та історичну траєкторію розвитку;

2) формування концепції «руського мира», яка успішно використовується як інструмент культурно-цивілізаційної експансії, консолідуючи зусилля мови, культури, політики, релігії, церкви, утверджуючи тезу про наднаціональну російську спільноту, об'єднану російською мовою, культурою та православ'ям (Magistra Vitae 2020: 261);

3) відновлення імперської ідеології та імперських амбіцій, формування неоімперської ідеології, що вибудовується через протиставлення Росії «колективному Заходу», який зображується як морально здеградований та ворожий, що дозволяє легітимізувати агресивну зовнішню політику в контексті «оборони і захисту традиційних цінностей»; наділення Росії статусом окремої цивілізації»;

4) сакралізація держави та апологетика війни, яка репрезентується як історично виправданий і навіть необхідний інструмент відновлення «справедливого порядку», а держава наділяється сакральним статусом, лояльність до якої стає моральним обов'язком;

5) заперечення базових принципів міжнародного права, адже російська неоімперська ідеологія не є суто теоретичною конструкцією, а виконує практичну функцію політичної мобілізації: формує суспільну підтримку

агресивних дій; виправдовує порушення міжнародного права; слугує основою для перегляду кордонів та принципу суверенітету, а тому збройна агресія проти України з 2014 р., а особливо повномасштабне вторгнення у 2022 р., є прямим наслідком реалізації неоімперського світогляду на державному рівні;

б) порушення системи міжнародного балансу сил, адже поширення російської неоімперської ідеології створює серйозні загрози руйнування системи міжнародного права, підриву принципів територіальної цілісності та суверенної рівності держав, дестабілізації регіональної та глобальної безпеки.

Російська неоімперська ідеологія є цілісною та послідовною системою поглядів, що поєднує історичний ревізіонізм, імперські амбіції та антизахідний дискурс. Саме вона стала одним з ключових ідейних чинників агресії Російської Федерації проти України та визначила характер сучасного російського експансіонізму.

Окреме значення для реалізації ідеологічних передумов становить формування неоімперського світогляду – рашизму, який виступає ключовою основою ідеології Кремля у боротьбі проти України. Політична ідеологія рашизму поєднує елементи імперського реваншизму, авторитаризму, шовінізму, мілітаризму та нехтування принципами міжнародного права. У науковому та публічному дискурсі термін «рашизм» застосовується для характеристики специфічної форми агресивного неоімперіалізму, реалізованого російською державою у XXI столітті. Попри публіцистичне походження поняття, «рашизм» дедалі частіше використовується як аналітична категорія для аналізу ідеологічних засад російської агресії проти України та інших держав та гібридного методу впливу (Романюк 2024: 709-710). Самий термін «рашизм», пояснює О. Романюк, виник від поєднання двох слів «Росія» та «фашизм» (Romanyuk 2022: 8; Денищенко 2023: 33).

З-поміж ознак рашизму, які успішно корелюють з гібридними методами протистояння, окремо варто назвати і такі: наполеглива пропаганда

націоналізму та націоналістичної ідеології в РФ, яка поступово займає місце державної політичної лінії; обмеження та нехтування правами людини, переслідування незгодних і політичних опонентів; консолідація псевдопатріотичних рухів, основою для згуртування яких постає спільний призначений ворог; масштабне домінування силових структур та одержимість національною безпекою; зрощування релігії з державною системою; розвиток олігархії та створення взаємовигідних відносин між державою та олігархами; корупція, фальсифікація виборів та активне використання гібридних методів інформаційної війни тощо (Світоглядний сенс 2024: 260).

Ідеологія рашизму об'єднує низку історичних та ідейних традицій, зокрема імперський централізм Російської імперії, що заперечував право підкорених народів на самовизначення; тоталітарна радянська спадщина, зокрема культ держави, репресивні практики та знецінення людського життя; російський етнонаціоналізм і великодержавний шовінізм, який проголошує «особливу місію» росіян; неоевразійські концепції, що протиставляють Росію «ворожому Заходу»; політична теологія, у межах якої держава і війна сакралізуються, а насильство подається як морально виправдане.

В системі рашизму відбувається механічне перекручування усталених правових державно-політичних норм, зокрема щодо заперечення повноцінного суверенітету інших держав, які Росія вважає частиною своєї «сфери впливу», насамперед України; культ сили та мілітаризм у яких збройне насильство розглядається як легітимний і бажаний інструмент зовнішньої політики, війна репрезентується не як трагедія, а як форма «історичного очищення» та «відновлення справедливості»; гібридна дегуманізація противника, якого у пропаганді позбавляють суб'єктності, зображують як «нацистів», «маріонеток» або «неповноцінну спільноту»; тотальний державний контроль і репресивність, придушення політичної опозиції, цензуру, криміналізацію інакодумства та використання страху як інструменту управління суспільством; антизахідний цивілізаційний дискурс,

поділ світу на «ворожу» західну цивілізацію та «особливу» російську модель, що нібито має моральну перевагу, що виправдовує ізоляціонізм і агресію.

Незважаючи на тривалі бойові дії, Україна докладала неабияких зусиль для збереження та розвитку політичної системи держави у режимі демократичного функціонування, відстоювала суверенітет країни всіма доступними засобами (Збройними силами України, інституціями громадянського суспільства та дипломатії). Водночас були виявлені певні недоліки у відносинах (економічних, соціально-політичних) між центром та регіонами, що негативно позначилось під час розгортання бойових дій як на керуванні воєнними діями, так і на неадекватному реагуванні не до кінця сформованого громадянського суспільства.

Фактором гальмування зміцненню демократичних засад залишається неопатримоніальний характер політичного режиму.

Втім заради справедливості слід зазначити, що й сама Україна давала певні приводи для звинувачення її у антидемократичних діях: зачищення опозиційних партій та опозиційних мас-медіа. Хоча слід зазначити, що під час воєнних дій держава змушена вдаватись до таких заходів заради національної безпеки. Кампанія перемейнувань міст, вулиць без урахування думки мешканців викликало їхнє незадоволення. Глорифікація імен С. Бандери та Р. Шухевича викликали негативне ставлення до цього з боку Ізраїля та Польщі. І хоча це не набуло значних масштабів, ці факти не сприяли подальшій демократизації політичного режиму в Україні. Вважаємо, що з завершенням війни відновиться політичний діалог всередині країни та між зарубіжними партнерами, непорозуміння будуть роз'яснені та влаштовані. Посилаючись на оцінку М. Дорошко характеру російсько-української війни, як гібридної з особливим наголосом на застосуванні «м'якої сили» через масштабне використання «п'ятої колони» (Дорошко 2018: 149), то такими непродуманими діями вище та місцеве керівництво згуртовували та масштабували саме цю «п'яту колону» в Україні. Варто додати до характеристики війни слушне посилення М. Дорошко на думку

дослідників російсько-українського конфлікту про те, що військова агресія Росії проти України була своєрідною кульмінацією міжцивілізаційного протистояння між Росією та Заходом за остаточне закріплення сфер впливу в Європі та світу за умов переходу міжнародних відносин до багатопольярної системи (Дорошко 2018: 167). Тобто цивілізаційний елемент входить до поняття «гібридна російсько-українська війна».

Ідеологія рашизму прямо суперечить основоположним принципам міжнародного права, зокрема: забороні агресивної війни; принципу територіальної цілісності держав; захисту прав людини. Саме на основі рашизму розпочалося повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р., адже така ідеологія виправдала війну в очах російського суспільства, зняла моральні обмеження на застосування насильства та сприяла ескалації конфлікту до рівня війни на знищення. Ідеологія рашизму є радикальною формою сучасного неоімперіалізму, що поєднує риси фашизму, авторитаризму та великодержавного шовінізму. Рашизм став ідейним підґрунтям агресивної зовнішньої політики Російської Федерації та ключовим фактором дестабілізації міжнародної безпеки (Гула, Передерій 2023: 236).

Із ідеологічними передумовами тісно пов'язані *інформаційні*, зокрема з огляду на виклики постіндустріального світу. Сучасні аналітики громадянського суспільства Матьє Булег та Орися Луцевич зауважують, що виняткове значення в російській тактиці підкорення України відіграють інформаційні війни та дезінформація. Мова йде про медіасередовище в широкому вимірі: дезінформація, громадська підтримка проросійських наративів, проникнення російських наративів у проросійські приватні ЗМІ, слабкість незалежних ЗМІ тощо (Boulègue, Lutsevych 2020). Росія розглядає інформаційну війну як комплекс цілеспрямованих дій щодо впливу на суспільну свідомість, систему прийняття рішень, інформаційний простір та ідентичність українців з метою досягнення політичних, військових і геостратегічних цілей. У випадку Російської Федерації інформаційна війна

проти України має системний, довготривалий характер та є невід'ємною складовою загальної агресивної політики.

Формування антиукраїнських наративів розпочалося у 1990-х роках. На початковому етапі незалежності України російський інформаційний вплив реалізовувався переважно через домінування російських медіа в українському інформаційному просторі, просування ідеї «спільної історії» та «єдиного народу», знецінення української державності як «тимчасового явища». Після Помаранчевої революції, а особливо після Революції Гідності 2013-2014 рр., інформаційна війна набула відкрито агресивних форм. Росія системно дискредитувала український європейський вибір, формувала образ України як «failed state», поширювала дезінформацію для виправдання анексії Криму та війни на Донбасі. Початок повномасштабного вторгнення супроводжувався безпрецедентною інформаційною кампанією, спрямованою на легітимацію агресії, деморалізацію українського суспільства, введення в оману міжнародної спільноти. Основними інструментами інформаційної війни Росії є пропаганда та дезінформація, що базується на системному викривленні фактів, фабрикації новин, повторюваності простих емоційних меседжів, а ключовими наративами є «денацифікація», «захист російськомовних», «зовнішнє управління Україною»; маніпуляція історичною пам'яттю, адже історія використовується як інструмент війни через перекручування подій минулого, монополізацію перемоги у Другій світовій війні, заперечення злочинів радянського режиму; інформаційно-психологічні операції (ІПсО), що спрямовані на поширення страху й паніки, підрив довіри до державних інституцій України, провокування внутрішніх конфліктів у суспільстві; кіберінформаційний компонент, адже інформаційна війна поєднується з кібератаками на державні ресурси, зламами медіаплатформ, поширенням фейків через соціальні мережі та ботоферми (Кочубей 2008: 20).

Для Росії основними стратегічними цілями в інформаційній війні є підрив української національної ідентичності, делегітимація української

влади всередині країни та за кордоном, деморалізація населення і Збройних Сил України, зниження рівня міжнародної підтримки України, виправдання агресії в очах російського суспільства.

Як бачимо, інформаційна та ідеологічна складова відіграли важливу роль у підготовці до повномасштабної війни. У Російській Федерації активно формувалася неоімперська ідеологія, що ґрунтувалася на концепціях «руського мира», месіанської ролі Росії та виправданні застосування сили для «відновлення історичної справедливості». Паралельно здійснювалася масштабна інформаційна кампанія, спрямована на дискредитацію України на міжнародній арені та формування в російському суспільстві образу України як «ворожої» держави. Поширення наративів про «нацизм», «утиски російськомовного населення» та «зовнішнє управління» створювало ідеологічне підґрунтя та легітимізувало війну в очах росіян (Вавжонек 2013: 315).

Мілітарно-політичні передумови мають не менше значення за ідеологічні та інформаційні. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. було логічним продовженням збройного протистояння, що тривав з 2014 р. Російська Федерація, попри офіційні заперечення, здійснювала всебічну військову, фінансову та кадрову підтримку незаконних збройних формувань на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Мінські домовленості 2014-2015 рр., покликані врегулювати бойові дії дипломатичним шляхом, не привели до сталого миру. Їх фактично було використано Росією як інструмент політичного тиску на Україну та засіб збереження контролю над частиною її території. Відсутність реального виконання цих угод створила передумови для подальшої ескалації війни.

Силові органи (збройні сили, спецслужби, національна гвардія) набули надмірного впливу у політичних процесах. Представники силового блоку займають ключові позиції в органах влади, що сприяє сек'юритизації державної політики. Війна та військова служба подаються як вища форма громадянського обов'язку. У масовій культурі культивуються образи

«героїчної армії», «священної війни» та «історичної місії Росії». В освітній системі Росії запроваджуються військово-патріотичні програми, відроджуються елементи допризовної підготовки, створюються молодіжні воєнізовані організації. Мілітаризація безпосередньо впливає на зовнішньополітичну поведінку Російської Федерації. Військова сила використовується як інструмент тиску на сусідні держави, засіб підтримання сфер впливу та механізм внутрішньої легітимації влади. Очевидно, що мілітаризація Російської Федерації є не ситуативним явищем, а структурною рисою її політичної системи, що поєднує історичну спадковість, авторитарну модель управління та неоімперську ідеологію. Саме мілітаризація створила інституційні, соціальні та психологічні умови для реалізації агресивної політики щодо України та інших держав.

Росія тривалий час здійснювала нарощування військової могутності, готувала мобілізаційний резерв, проводила регулярні випробування новітньої зброї та військові навчання. Більше того, мілітаризація полягала не лише у зростанні кількісних показників в армії. Йшлося і про поширення історичних міфів про військову міць та історичну «славу російської зброї», переконування громадян у тому, що найважливішим критерієм світового впливу держави є її військова міць тощо (У Кремлі 2022). Результатом мілітаризації було посилення ролі військової сили у політичному, економічному, суспільному та ідеологічному житті, за якого збройні інструменти розглядаються як ключовий засіб досягнення внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей. Російська Федерація проводила мілітаризацію, яка мала системний і довготривалий характер, охоплюючи не лише військову сферу, а й освіту, культуру, медіа та масову свідомість. І нині, Росія системно збільшує роль військово-промислового комплексу, розглядаючи його як стратегічну галузь економіки. Значні бюджетні ресурси спрямовуються на переозброєння армії; розробку нових видів озброєнь; підтримку оборонних підприємств навіть за умов економічної стагнації. Більше того, бюджет Росії у 2026 році має винятково мілітарний характер при значному звуженні

соціальних виплат.

Вагоме значення у системі передумов повномасштабного вторгнення Росії в Україну мають *геополітичні та безпекові передумови*. Мова, насамперед, йде про стратегічне переорієнтування України на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Закріплення в Конституції України курсу на членство в Європейському Союзі та НАТО сприймалося Російською Федерацією як загроза власним геополітичним інтересам. У цьому контексті Росія активно використовувала риторику щодо нібито «загрози з боку НАТО», обґрунтовуючи необхідність силових дій. Водночас така аргументація не мала під собою об'єктивних підстав, оскільки Україна не перебувала на завершальному етапі вступу до Альянсу, а її військова доктрина носила оборонний характер.

У цьому контексті варто наголосити, що Україна посідає ключове геополітичне положення на перетині інтересів Заходу та Росії, будучи найбільшою за територією державою Європи, що не входить до ЄС та важливим транзитним коридором енергоресурсів. Більше того, доцільно звернути увагу на думку Збігнева Бжезінського, який наголошував, що Україна є геополітичною віссю, тому що саме її існування як незалежної країни допомагає трансформувати Росію. Без України Росія перестає бути євразійською імперією. Росія без України все ще могла б претендувати на імперський статус, але тоді вона б стала переважно азійською імперською державою, що становило для неї небезпеку бути втягнутою у виснажливі конфлікти. Втрата України для Росії становить виняткове геостратегічне значення (Бжезінський 2000). З погляду класичної геополітики, контроль над Україною суттєво впливає на баланс сил у Євразії. Саме тому Україна традиційно розглядалася Росією не як повноцінний суверенний актор, а як простір стратегічного впливу. Тому цілком очевидно, що однією з ключових геополітичних передумов російського вторгнення стало зближення України з Європейським Союзом і НАТО. Зрозуміло, що сучасна російська геополітика базується на ідеї відновлення статусу великої держави. В її основі лежать

ревізіонізм міжнародного порядку, неприйняття результатів холодної війни, прагнення до сфер впливу. Україна в цій логіці розглядається як ключовий елемент «російського цивілізаційного простору» та необхідна умова відновлення імперського статусу. Втрата України остаточно перетворювала Росію на регіональну державу, що суперечило її геополітичним амбіціям.

Геополітичні передумови вторгнення посилювалися внаслідок кризи глобальної системи безпеки, зокрема: порушення принципів міжнародного права (Югославія, Ірак, Грузія, Крим); неефективності механізмів колективної безпеки; відсутності дієвих гарантій безпеки для України після Будапештського меморандуму. Це переконало Росію у можливій безкарності застосування військової сили для досягнення своїх геополітичних цілей. Відтак геополітичні передумови вторгнення Росії в Україну сформувалися внаслідок поєднання стратегічного значення України, ревізіоністської політики Російської Федерації, євроатлантичного вибору України та деградації системи міжнародної безпеки. Повномасштабне вторгнення стало спробою силового перегляду геополітичного балансу в Європі та утвердження неоімперської моделі міжнародних відносин.

Окреме значення для повномасштабного російського вторгнення становили й *внутрішньоукраїнські передумови*. До них варто віднести складнощі перехідного періоду та трансформаційні процеси, нестабільність внутрішньої політичної системи, економічна залежність від Росії в енергетичній площині тощо. Для України пострадянський період виявився складним з огляду на низку чинників. Проте крім об'єктивних причин, суттєву роль відіграв російський чинник, який «забезпечив» інспірування низки криз та складнощів перехідного періоду. Із розпадом Радянського Союзу в Україні розпочалася потрійна (політична, економічна та територіальна) трансформація, активізувалися процеси переходу від однієї моделі державно-політичної та фінансово-економічної системи до іншої, що охоплює зміну інститутів влади, політичних практик, цінностей і механізмів взаємодії між державою та суспільством. В Україні цей процес розпочався

після здобуття незалежності у 1991 р. та має тривалий, нелінійний і кризовий характер. Специфіка української трансформації полягає у поєднанні одночасних процесів посттоталітарного переходу, націєтворення, формування демократичних інститутів, протидії зовнішньому тиску та агресії (Zaplatynskyi 2022: 37).

Суттєвих складнощів для зміцнення державних інститутів додали кризи перехідного періоду. У пострадянський період процес націє- та державотворення відбувався в умовах неповної раціональної та бюрократичної трансформації держави, що не сприяло вивільненню політичної системи від власних патримоніальних характеристик, таких, як приміром, опора на особисті владні відносини, привласнення держави та зрештою гальмувало встановлення демократії. Виборчий процес та конституційні норми, зауважують О.Фісун та У. Мовчан, не можуть довго існувати, коли патримоніальна легітимація починає домінувати на політичній арені. Патрональний президент і ренто-орієнтовані олігархи є ключовими акторами в політичній системі країни. Владні відносини зосереджувалися, навколо особистих. Одноосібне правління підриває правові рамки, які представницьких демократичних інститутів (Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна 2024: 137, 134). Збереження такої системи значною мірою вихолощувало демократичні механізми державо- і націєтворення, а відтак створювало передумови для легкого маніпулювання державними установами як всередині України, так і ззовні. Поступова демократична трансформація значною мірою була незавершеною, що визначало вразливість та слабку стійкість державних інститутів (Ukraine 2022: 229). І донині в Україні мають місце бюрократично кланові та родинно кумівські політичні відносини, які успішно лобіюють бізнес-структури. Останні, як влучно зауважує М. Гордієнко, народжуються внаслідок взаємодії і конфлікту, політичного інтересу держави (еліти) та інтересів громадянського суспільства (Гордієнко 2008: 10).

Цілком очевидною не перших етапах державного будівництва була

інституційна слабкість державної влади, недостатня інституційна спроможність держави, що виявилось у нестабільності системи державного управління. Невизначеність балансу між гілками влади, зокрема між президентською та парламентською, неодноразово призводила до політичних криз і блокування реформ. Серйозною перешкодою трансформаційних процесів була олігархізація політики та економіки. Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. в Україні сформувалася модель, за якої великі фінансово-промислові групи отримали надмірний вплив на політичні рішення, політичні партії часто виконували роль інструментів корпоративних інтересів, демократичні інститути були формалізовані та не наповнені реальним змістом. Крім того, політичні перетворення відбувалися на тлі глибоких соціально-економічних криз, зокрема падіння рівня життя населення, соціальної нерівності, демографічних проблем і трудової міграції. Ці чинники знижували суспільну підтримку реформ та сприяли поширенню патерналістських і популістських настроїв, що ускладнювало формування відповідальної демократичної політики. За таких умов особливою складністю української політичної трансформації був постійний зовнішній тиск, насамперед з боку Російської Федерації. Збройна агресія, інформаційна війна та політичне втручання підривали внутрішню стабільність, ускладнювали реалізацію довгострокових реформ, змушували державу діяти в умовах постійної безпекової загрози. Водночас війна стала каталізатором політичної мобілізації та зміцнення національної ідентичності (Boulègue, Lutsevych 2020).

Важливою складовою пострадянської трансформації Російської Федерації та України у 1990-х – на початку 2000-х рр. стало формування фінансово-промислових груп, які швидко перетворилися не лише на економічних, а й на політичних акторів. Їх виникнення було пов'язане з непрозорою приватизацією, слабкістю правових інститутів, дефіцитом ефективного державного контролю, нерівним доступом до ресурсів і збереженням патримоніальних практик управління. Для пояснення цього

явища продуктивним є поняття «захоплення держави» – state capture. Дж. Геллман, Г. Джонс і Д. Кауфман визначають його як ситуацію, коли приватні фірми або групи інтересів впливають на формування самих «правил гри»: законів, регуляторних актів, судових рішень і державної політики, отримуючи від цього приватні переваги за рахунок суспільного інтересу (Hellman, Jones, Kaufmann 2003: 751). Для пострадянських держав така логіка була особливо небезпечною, оскільки економічна влада швидко конвертувалася у політичний вплив, а політичний вплив, у свою чергу, забезпечував захист власності й доступ до нових джерел ренти.

У Російській Федерації фінансово-промисловий комплекс 1990-х рр. формувався в умовах різкого демонтажу планової економіки, ваучерної приватизації, заставних аукціонів, бюджетної кризи та слабкості центральної державної влади. Саме в цей період великі бізнес-групи, пов'язані з банківським сектором, енергетикою, металургією, медіа та експортом сировини, отримали можливість впливати на політичні рішення, виборчі кампанії, урядові призначення та розподіл державних активів. Ця ситуація відповідала ширшій пострадянській моделі, у якій приватні актори не лише пристосовувалися до нових ринкових правил, а й намагалися формувати їх у власних інтересах. Саме такий тип взаємодії бізнесу й держави Геллман, Джонс і Кауфман пов'язують із перехідними економіками, де слабкість інститутів відкривала можливості для системного впливу фірм на державну політику (Hellman, Jones, Kaufmann 2003: 751-752).

Однак на початку 2000-х рр. російська модель зазнала суттєвої трансформації. Якщо у 1990-х рр. великі фінансово-промислові групи могли виступати відносно автономними центрами політичного впливу, то з утвердженням путінської «вертикалі влади» відбулося їх поступове підпорядкування президентському центру. Це не означало подолання олігархічної природи російського капіталізму. Навпаки, олігархічний капітал був переорганізований у межах централізованої патрональної системи, де збереження великої власності дедалі більше залежало від політичної

лояльності до правлячої групи. У цьому сенсі Росія перейшла від фрагментованого олігархічного впливу 1990-х рр. до моделі, у якій великі корпорації, енергетичні монополії, державні банки, медіа та оборонно-промисловий сектор стали ресурсами авторитарної консолідації. Така логіка узгоджується з підходом Г. Гейла, який розглядає пострадянські режими як патрональні системи, де формальні інститути діють поряд із неформальними мережами особистої лояльності, залежності та контролю над ресурсами (Hale 2015: 34-36).

Українська траєкторія мала спільне пострадянське походження, але інший політичний результат. В Україні у 1990-х – на початку 2000-х рр. також сформувалися потужні фінансово-промислові групи, пов'язані з металургією, вугільною промисловістю, енергетикою, хімічним комплексом, банківським сектором і медіа. Р. Пульзізі прямо пов'язує становлення українських олігархів із незавершеністю політичних та економічних реформ, коли економічні ресурси обмінювалися на політичну підтримку, а слабкість державної спроможності відкривала шлях до недемократичних практик (Puglisi 2003: 99). За такої моделі політичні партії, парламентські групи, медійні ресурси й урядові рішення часто ставали не стільки інструментами представництва суспільного інтересу, скільки механізмами захисту корпоративних активів.

Зазначимо, що негативні наслідки української олігархізації проявилися у кількох вимірах. Фінансово-промислові групи деформували партійну систему, оскільки значна частина політичних проектів залежала від великого капіталу. Також вони впливали на медійний простір, що обмежувало автономність публічної дискусії та сприяло використанню засобів масової інформації як інструментів політичної боротьби. Олігархічні групи гальмували формування незалежного суду, прозорої конкуренції, антимонопольного регулювання та відповідального державного управління. Р. Пульзізі характеризує цю ситуацію як «partial reform equilibrium», тобто стан часткової реформованості, за якого ключові політико-економічні актори

зацікавлені не у завершенні реформ, а у збереженні проміжного стану, що дозволяє отримувати ренту з інституційної невизначеності (Puglisi 2003: 99-100).

Водночас між російською та українською моделями існувала принципова відмінність. Насамперед зазначимо, що слабкість в Україні політичної влади за панування неопатримоналізму закріпило вже сформовані принципи розвитку суспільства на кланових, регіональних началах. Як зазначав І. Кудря, особливе значення економіки у перебігу модернізації пояснюється незавершеністю економічних трансформацій і ваганнями України щодо власного цивілізаційного вибору. Після здобуття Україною незалежності на порядок денний першочерговим стало питання про створення власного національного ринку, що вимагало розв'язання об'єктивних і суб'єктивних суперечностей між регіонами України, які були частинами різних імперій. Стратегічними індустріальними регіонами вважалися ті, де була найбільша концентрація важкої промисловості. Нова українська промислова еліта та загалом індустріальне лобі були налаштовані на захист на перерозподіл ресурсів між окремими фінансово-промисловими групами й кланами, а не на соціальне благополуччя нації (Кудря 2015).

У Росії фінансово-промисловий комплекс поступово був включений у централізовану авторитарну вертикаль, тоді як в Україні олігархічна система залишалася фрагментованою, конкурентною та регіонально розгалуженою. Ця фрагментованість мала подвійний ефект. З одного боку, вона послаблювала державу, підтримувала корупційні практики, ускладнювала стратегічне планування й робила державну політику залежною від домовленостей між групами впливу. З іншого боку, конкуренція між олігархічними групами не дозволила сформуванню монолітної авторитарної вертикалі російського типу. Саме тому українська модель, попри її очевидні негативні наслідки, зберігала певний простір політичного плюралізму, електоральної конкуренції та громадянської мобілізації. Цей висновок корелює з підходом Б. Мадяра і Б. Мадловіча, які розглядають Україну як

приклад посткомуністичного режиму з циклічною боротьбою між патрональними практиками, олігархічним впливом і демократичними імпульсами (Magyar, Madlovics 2022: 227-230).

Окреме значення у фінансово-промислових відносинах України та Росії мала енергетична сфера. Газова залежність України від Російської Федерації, непрозорі посередницькі схеми, боргові механізми, різниця між внутрішніми та зовнішніми цінами, а також контроль над транзитними потоками створювали умови для формування ренти, яка мала не лише економічне, а й політичне значення. М. Бальмаседа підкреслює, що енергетична залежність України, Білорусі та Литви від Росії не може бути пояснена лише зовнішнім тиском Москви, оскільки внутрішні олігархічні групи також були зацікавлені у використанні енергетичних схем для накопичення ресурсів і політичного впливу (Balmaceda 2013: 4). Для України це означало, що енергетичний сектор став одночасно джерелом зовнішньої вразливості й внутрішньої олігархічної ренти.

У ширшому безпековому контексті фінансово-промисловий комплекс Російської Федерації поступово перетворився на один із ресурсів зовнішньополітичного тиску. Енергетичні монополії, банківські структури, медійні активи, інфраструктурні проєкти та доступ до російського ринку використовувалися як інструменти впливу на сусідні держави ще до відкритого застосування воєнної сили. Саме тому економічні механізми тиску доцільно розглядати як частину передвоєнного середовища, у якому формувалися залежності, що згодом могли бути використані у політичній або воєнній ескалації. У випадку України це мало безпосередній зв'язок із російсько-українською війною: до 2014 р. Росія активно використовувала енергетичні, торговельні, фінансові, інформаційні та політичні інструменти для обмеження українського суверенного маневру, а після 2014 р. ці інструменти були поєднані з окупацією Криму, війною на Донбасі та подальшим повномасштабним вторгненням.

Отже, фінансово-промисловий комплекс Російської Федерації та

України 1990-х – початку 2000-х рр. був не другорядним економічним явищем, а одним із ключових механізмів пострадянської політичної трансформації. В обох державах він виник на ґрунті слабкості інститутів, непрозорої приватизації, рентоорієнтованої поведінки та незавершеності реформ. Проте подальша еволюція була різною: у Росії фінансово-промислові групи були підпорядковані авторитарній державі та стали ресурсом режимної консолідації й зовнішнього тиску; в Україні вони деформували демократичний розвиток, але не ліквідували політичну конкуренцію остаточно. Саме тому деолігархізація для України має розглядатися не лише як економічна або антикорупційна політика, а як складова демократичної модернізації, інституційної стійкості та національної безпеки.

У контексті російсько-української війни фінансово-промисловий комплекс РФ доцільно розглядати як один із структурних ресурсів лімінальної війни. До відкритої повномасштабної фази Російська Федерація використовувала економічні важелі тиску – енергетичну залежність, торговельні обмеження, боргові механізми, доступ до російського ринку, медійний вплив і зв'язки з частиною українських бізнес-груп. Такі інструменти не завжди мали вигляд прямої воєнної агресії, але вони поступово обмежували простір суверенного політичного маневру України. Саме тому лімінальна війна має аналізуватися не лише як сукупність прихованих військових, проксі- або інформаційних дій, а і як ширша стратегія, у якій економічні та фінансово-промислові механізми виконували підготовчу, дестабілізаційну й примусову функцію.

Можемо констатувати, що послідовна дія проаналізованих чинників та передумов визначила закономірність російського військового вторгнення в Україну. Держава-агресор реалізовувала послідовну ворожу політику, консолідовано діючи на різних політичних, геополітичних, економічних та інформаційних треках. Мова йде й про реалізацію послідовної історичної політики інкорпорації, про інформаційну війну та політику дезінформації,

про економічні та газові війни, перешкоджання судноплавству, перманентні економічний і фінансовий шантаж і багато інших чинників, втілення яких було підготовкою до вирішення геополітичних інтересів Росії військовим шляхом. Не останню роль в нинішній війні відіграли у внутрішні вразливі сторони української політичної та економічної трансформації. Нині війна постає як закономірний етап розвитку російсько-українських відносин за умов несумісності стратегічних моделей розвитку двох держав. Історична закономірність російського вторгнення визначається тривалим включенням українських земель до складу Російської імперії та СРСР, політикою централізму, русифікації та заперечення української суб'єктності, асиметричним характером відносин «метрополія – периферія». У межах цієї історичної парадигми українська незалежність сприймалася Росією як тимчасове та штучне явище, що зумовило прагнення до реваншу після 1991 р. За таких умов існування суверенної проєвропейської України в безпосередній близькості до Росії стало системним викликом її геополітичній моделі. Війна виявилася закономірним наслідком зіткнення двох протилежних проєктів майбутнього. В умовах внутрішніх соціально-економічних проблем та відсутності політичної конкуренції війна стала для російського режиму засобом мобілізації населення та збереження влади, що ще раз підтверджує її системний характер.

У сучасних умовах трансформації міжнародних відносин спостерігається суттєва зміна характеру міждержавних конфліктів, які дедалі рідше відповідають класичним уявленням про війну як відкриту збройну конфронтацію. Натомість зростає роль складних, багаторівневих форм протистояння, що поєднують військові та невійськові інструменти впливу й розгортаються у просторі між формальним станом миру та війни. Особливо виразно зазначені тенденції проявляються у російсько-українській війні, яка протягом тривалого часу розвивалася як процес поступової ескалації, що не мав чітко визначених меж між окремими стадіями. Це зумовлює необхідність застосування нових аналітичних підходів, здатних адекватно відбити

специфіку таких форм конфліктної взаємодії.

У цьому контексті перспективним видається звернення до концепту «лімінальної війни», який дозволяє інтерпретувати сучасні конфлікти як такі, що функціонують у проміжному стані між миром і відкритою війною. Зазначений підхід отримав розвиток у працях Девіда Кілкуллена, що зумовлює доцільність його детального розгляду в межах даного дослідження.

У сучасній військово-політичній думці австралійський військовий теоретик Д. Кілкуллен аналізував трансформацію сучасних конфліктів у напрямі розмивання меж між війною і миром, що дозволяє концептуалізувати їх як лімінальні для опису нової форми конфліктної взаємодії, що розгортається у проміжному просторі між миром і відкритою війною. У своїй праці 2020 року «Драconi і змії. Еволюція ворогів Заходу та майбутні загрози» дослідник виходить із того, що після завершення Холодної війни противники Заходу адаптувалися до умов військової переваги розвинених держав і почали використовувати інші, непрямі, способи ведення боротьби. Це призвело до формування специфічного середовища конфлікту, яке не підпадає під класичні визначення війни (Kilcullen 2020: 17–23).

Ключовою характеристикою цього середовища є функціонування у так званому «лімінальному просторі», тобто у зоні між чітко визначеними станами миру та війни. У цьому просторі суб'єкти міжнародних відносин здійснюють цілеспрямовані дії задля досягнення стратегічних цілей без формального переходу до відкритої військової конфронтації (Kilcullen 2020: 43–47).

У своїй книзі теоретик наголошує, що сучасні конфлікти відбуваються у так званому «liminal maneuver space» – просторі маневру, який знаходиться між порогами виявлення та реагування. Цей простір характеризується трьома ключовими параметрами: складністю виявлення ворожих дій, проблематичністю атрибуції (визначення відповідального актора), невизначеністю відповіді з боку держави-жертви. Саме в цьому трикутнику («виявлення – атрибуція – відповідь») формується середовище, яке дозволяє

державам здійснювати агресивні дії, не провокуючи негайної військової реакції у відповідь (Kilcullen 2020: 51–55).

Подібна логіка більш стисло представлена і в статті «Еволюція нетрадиційної війни», де автор прямо зазначає, що сучасні конфлікти розгортаються у проміжку між можливістю ідентифікувати загрозу та здатністю на неї адекватно відреагувати. У цьому контексті лімінальна війна постає як форма дій «нижче порогу відповіді» (Kilcullen 2019).

Узагальнюючи положення обох праць, можна виділити такі характеристики лімінальної війни:

1. Пороговий характер конфлікту – дії здійснюються таким чином, щоб не перевищити рівень, який автоматично викликає відкриту військову відповідь.
2. Поєднання різнорідних інструментів впливу, зокрема: інформаційних операцій, політичного тиску, економічних засобів, обмеженого або непрямого застосування військової сили.
3. Невизначеність правового статусу, що ускладнює кваліфікацію дій як акту агресії у межах міжнародного права.
4. Високий рівень керованості конфлікту, який дозволяє актору поступово змінювати інтенсивність впливу (Kilcullen 2020: 60–63).

Д. Кілкуллен розглядає лімінальну війну як характерну стратегію держав, які прагнуть змінити існуючий міжнародний порядок, але не мають можливості або не бажають вступати у пряме військове протистояння з сильнішим противником. У цьому контексті особлива увага приділяється діям РФ, які демонструють використання лімінального простору для досягнення стратегічних цілей. Автор підкреслює, що такі дії спрямовані на підрив політичної стабільності, делегітимацію державних інститутів та створення умов для подальшої ескалації конфлікту (Kilcullen 2020: 72–78). Загальний висновок Д. Кілкуллена полягає в тому, що сучасні війни дедалі рідше починаються як відкриті військові зіткнення. Натомість вони розгортаються як тривалі процеси, що проходять через фазу лімінального

протистояння. Таким чином, лімінальна війна постає не як окремий тип війни, а як нова домінуюча форма конфліктної взаємодії, яка передує або супроводжує традиційні воєнні дії. Застосування концепту «лімінальної війни» до аналізу російсько-української війни, дозволяє не лише уточнити характер сучасних форм міждержавного протистояння, але й виявити обмеженість його первинного трактування, що зумовлює необхідність подальшого концептуального розвитку цього підходу. У працях теоретика лімінальна війна постає передусім як специфічне операційне середовище, у межах якого держави-актори здійснюють дії нижче порогу відкритої воєнної відповіді, використовуючи комплекс непрямих інструментів впливу. Водночас такий підхід, зосереджений на характеристиці простору протистояння, не повною мірою пояснює його внутрішню динаміку, тривалість та закономірності ескалації.

У зв'язку з цим у межах цього дослідження пропонується розглядати лімінальну війну не лише як просторову, але й як процесуальну категорію, що відбиває тривалий і багаторівневий характер міждержавного протистояння. Такий підхід дозволяє інтерпретувати російсько-українську війну як єдиний історико-політичний процес, що розгортається у часі та охоплює різні форми впливу – від ідеологічних і політичних до безпосередньо воєнних.

У цьому контексті лімінальна війна визначається як тривалий стан структурованого конфлікту, у якому поєднуються військові та невійськові інструменти впливу, а межа між миром і війною свідомо розмивається. Такий стан не є випадковим або тимчасовим, а, навпаки, – виступає цілеспрямованою стратегією, що дозволяє державі-агресору досягати політичних цілей без негайного переходу до відкритої воєнної конфронтації.

Аналіз російсько-українського протистояння свідчить про наявність чіткої внутрішньої логіки розвитку цього процесу, яка не обмежується лише подіями після 2014 року. Передумови війни формувалися протягом тривалого історичного періоду та були зумовлені системною політикою

заперечення української державності, що має ознаки неоімперського та неоколоніального характеру. У цьому сенсі лімінальна війна проявляється не лише у сучасних формах гібридного впливу, а й у довготривалій політиці ідеологічного, культурного та політичного домінування.

Особливого значення набуває період після 2014 року, який може бути інтерпретований як стадія переходу від прихованого впливу до часткової воєнної ескалації. Анексія Криму та початок збройного протистояння на сході України не призвели до повномасштабної війни, натомість сформували специфічний режим протистояння, що поєднував локалізовані бойові дії з активним використанням інформаційних, політичних та дипломатичних інструментів. Такий стан відповідає характеристикам лімінальної війни, оскільки зберігає невизначеність статусу війни та дозволяє уникати його остаточної юридичної та політичної кваліфікації.

Водночас розвиток запропонованого підходу дозволив конкретизувати механізми ескалації лімінальної війни на прикладі російсько-української війни. Зокрема, в окремому дослідженні було встановлено, що ключову роль у переході від прихованих форм протиборства до відкритої воєнної фази відігравали порогова маніпуляція, інструменталізація невизначеності, асиметричне поєднання воєнних і невоєнних засобів, а також політико-часовий розрахунок агресора (Кошельник 2026: 87-88). Їхня взаємодія забезпечувала можливість поступової зміни стратегічного середовища без негайного переходу до відкритої міждержавної війни. У цьому контексті ескалація постає не як наслідок простого нарощування сили, а як результат послідовної синхронізації різнорідних інструментів впливу, спрямованих на використання порогової невизначеності як стратегічного ресурсу. Отже, розвиток російсько-української війни підтверджує, що лімінальна ескалація має власну внутрішню логіку, яка визначається не лише масштабом застосування сили, а й здатністю агресора тривалий час утримувати конфлікт у стані політичної та правової неоднозначності. Саме це створює підстави для розгляду лімінальної війни як процесуальної моделі розвитку сучасного

міждержавного протистояння.

Ключовим положенням нашого підходу є теза про те, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 році не є початком війни як такої, а виступає якісним зламом попереднього лімінального стану, тобто переходом від прихованої та обмеженої форми протистояння до відкритої міждержавної війни. Такий перехід пропонується визначати як «розрив лімінальності», що означає втрату ефективності попередніх інструментів впливу та зміну характеру стратегічних дій держави-агресора.

Зазначений розрив не є спонтанним явищем, а виступає закономірним результатом тривалого накопичення суперечностей та ескалації війни. У цьому сенсі повномасштабна війна постає не як ізольована подія, а як логічне продовження попередніх фаз протистояння, що відбувалися у межах лімінального простору.

Водночас застосування концепту лімінальної війни до українського кейсу дозволяє вийти за межі суто воєнного аналізу та врахувати глибинні трансформаційні процеси, що відбуваються у суспільстві. Зокрема, війна стала каталізатором формування нової політичної та громадянської ідентичності, що базується на чіткішому усвідомленні державної суб'єктності та національних інтересів. Паралельно відбувається трансформація політичних інститутів, переосмислення моделей політичної участі та поступова зміна електоральної поведінки.

Подальший аналіз узагальнюється в межах авторської структурованої моделі еволюції лімінальної війни, яка представлена у таблиці нижче. У ній простежена послідовність трансформації війни від прихованих форм протистояння до відкритої воєнної фази та поствоєнного етапу розвитку, з урахуванням механізму «розриву лімінальності» як ключового елемента переходу між стадіями. Модель еволюції лімінальної війни на прикладі російсько-української війни подано у складеній нами таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

**Модель еволюції лімінальної війни на прикладі
російсько-української війни**

Етап	Характер війни	Зміст та сутність етапу	Інструменти впливу	Український контекст
Лімінальна фаза	Приховане міждержавне протистояння	Тривалий період формування війни, що характеризується розмитістю меж між миром і війною, домінуванням непрямих форм впливу та системним підривом державності.	Інформаційні операції, політичний тиск, економічні важелі, ідеологічний вплив	Історичні передумови та політика РФ щодо України
Часткова воєнна ескалація	Обмежене збройне протистояння	Перехід до локалізованого застосування військової сили при збереженні гібридного характеру війни та невизначеного правового статусу.	Гібридні методи, нерегулярні сили, обмежене застосування армії	Крим, Донбас (2014–2022)
Розрив лімінальності	Механізм переходу	Якісна зміна характеру війни, що означає втрату ефективності непрямих методів та перехід до відкритої воєнної конфронтації.	Пряме військове втручання, зміна стратегії	Передумова повномасштабного вторгнення 2022 р.
Відкрита війна	Повномасштабна міждержавна війна	Перехід до відкритого застосування регулярних збройних сил, чітка ідентифікація сторін та високий рівень інтенсивності бойових дій.	Регулярні війська, мобілізація ресурсів	Повномасштабне вторгнення РФ з 24.02.2022
Постлімінальна трансформація	Повоєнний розвиток	Глибинні трансформації політичної системи, суспільства та національної ідентичності після переходу до відкритої війни.	Реформи, інституційні зміни, політична трансформація	Формування нової української ідентичності та державності

Запропонована авторська модель включає такі взаємопов'язані елементи:

1. Лімінальна фаза (фаза прихованого протистояння) – характеризується домінуванням непрямих форм впливу та функціонуванням війни у межах «порогового простору». Основні ознаки: відсутність відкритих воєнних дій,

системний політичний, інформаційний та ідеологічний вплив, використання економічних та енергетичних важелів, підриг інституційної стабільності держави-об'єкта.

У контексті України ця фаза охоплює тривалий історичний період, включаючи як передумови війни, так і початкові прояви гібридного протистояння.

2. Фаза часткової воєнної ескалації визначається переходом до обмеженого застосування військової сили при збереженні загальної логіки лімінальної війни. Вона характеризується локалізацією бойових дій; формуванням стабільних зон протистояння, поєднанням військових дій із невійськовими інструментами впливу, збереженням невизначеного міжнародно-правового статусу.

У російсько-українському контексті ця фаза репрезентована подіями після 2014 року.

3. Фаза відкритої війни характеризується переходом до масштабного міждержавного збройного протистояння. Основні ознаки: застосування регулярних збройних сил у широкому масштабі, відкритий характер воєнних дій, руйнування попереднього режиму обмеженої ескалації (відкрита агресія, застосування повного спектру військової сили, війна стає тотальною за характером), чітка ідентифікація сторін протистояння (відкрите застосування регулярних військ, протистояння чітко визначається як міждержавна війна).

Ця фаза розпочинається з повномасштабного вторгнення 2022 року.

4. Розрив лімінальності (механізм переходу) – окремий елемент моделі, який забезпечує перехід від прихованої до відкритої форми війни. Його сутність полягає у втраті ефективності непрямих інструментів впливу, зміні стратегічних цілей держави-агресора, переході до прямого воєнного примусу. Цей механізм має нелінійний характер і є результатом накопичення військового потенціалу. Варто зазначити, що розрив лімінальності не слід ототожнювати з повномасштабною війною (конкретною датою початку повномасштабного вторгнення), оскільки він виступає аналітичним

механізмом переходу між фазами війни. Водночас 24 лютого 2022 року є емпіричною точкою, у якій цей механізм набув практичного вираження у вигляді переходу до відкритої воєнної фази.

5. Постлімінальна трансформація – завершальний етап, який охоплює процеси трансформації держави та суспільства після переходу до відкритої війни. Основні напрямки: формування нової політичної та національної ідентичності, консолідація суспільства, трансформація політичних інститутів, зміна моделей політичної участі та електоральної поведінки, переорієнтація зовнішньополітичного курсу.

Запропонована авторська модель відбиває логіку поступового переходу від прихованого протистояння до відкритої війни через послідовність взаємопов'язаних фаз. Її ключовою особливістю є поєднання процесуального підходу з урахуванням структурних змін, що відбуваються як у сфері безпеки, так і у внутрішньополітичному розвитку держави.

Російська стратегія щодо України впродовж тривалого часу поєднувала політичний тиск, інформаційно-пропагандистські операції, вплив на внутрішньополітичні процеси, інструменталізацію ідентифікаційних відмінностей, підтримку агентурних і проксі-мереж, економічний примус, обмежене та часто формально заперечуване силове втручання. У сукупності це формувало не просто набір окремих дій, а особливий режим конфліктної взаємодії, в межах якого противник прагнув утримувати Україну у стані стратегічної вразливості, не переходячи одразу до повномасштабної конвенційної війни. Саме тому поняття лімінальності є тут не допоміжною метафорою, а аналітичною категорією, що дозволяє описати специфічний тип конфліктної динаміки.

Відтак російсько-українську війну доцільно інтерпретувати як процес лімінальної ескалації, в якому переходи між стадіями визначаються не тільки зростанням обсягу насильства, а й зміною співвідношення між прихованістю дії, можливістю її доведення, політичною готовністю до відповіді та здатністю сторін змінювати поріг допустимого. Саме така постановка

питання дозволяє перейти від опису окремих фаз війни до побудови авторської моделі еволюції лімінальної війни, де в центрі аналізу перебуває механізм лімінальності як спосіб переходу від проміжного, порогового стану до відкритої воєнної фази.

Таким чином, запропоноване розширення концепту лімінальної війни дозволяє інтегрувати військові, політичні та соціальні аспекти протистояння в єдину аналітичну рамку. На відміну від початкового підходу, який акцентує увагу на операційному середовищі, авторська інтерпретація зосереджується на динаміці розвитку війни та його довготривалих наслідках. У підсумку, російсько-українську війну доцільно розглядати як тривалий процес лімінальної війни, що пройшов етап прихованого протистояння, стадію обмеженої воєнної ескалації та перейшов у фазу відкритої війни внаслідок розриву лімінального стану. Такий підхід дозволяє більш повно пояснити як причини, так і логіку розвитку сучасних конфліктів, а також створює підґрунтя для подальшого аналізу їх постконфліктних трансформацій.

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що у межах представленого дослідження лімінальна війна розглядається як процес, що має внутрішню структуровану логіку розвитку та включає декілька взаємопов'язаних фаз: лімінальну фазу прихованого протистояння, фазу часткової воєнної ескалації, фазу відкритої війни, а також постлімінальну трансформацію. Перехід між зазначеними фазами відбувається нерівномірно та супроводжується так званим «розривом лімінальності», який означає якісну зміну характеру конфлікту та його перехід у відкриту воєнну форму. Запропонована фазова модель дозволяє системно інтерпретувати російсько-українська війна як цілісний і тривалий процес, що виходить за межі традиційного розуміння війни як окремої події.

У межах цього дослідження принципово важливо розмежувати два рівні використання поняттєвого апарату. Якщо для порівняльного опису пострадянського простору загалом термін «конфлікт» може застосовуватися як широка аналітична категорія, що охоплює збройні протистояння різної

інтенсивності, різного ступеня міжнародного визнання та різних форм зовнішнього втручання, то щодо російсько-українського випадку коректним є поняття саме війни. Російсько-українська війна не може бути зведена до «конфлікту» у вузькому сенсі, оскільки вона має міждержавний характер, пов'язана з порушенням суверенітету й територіальної цілісності України, включає окупацію частини її територій, застосування регулярних військ, системне політичне заперечення української суб'єктності та спробу силової зміни міжнародно визнаного порядку безпеки. Саме тому запропонована в роботі авторська модель потребує уточненого формулювання як модель еволюції лімінальної війни, а не лише лімінального конфлікту.

Поняття лімінальної війни дає змогу описати такі форми воєнно-політичного протиборства, які тривалий час розгортаються нижче порогу формального оголошення війни або нижче порогу негайної колективної відповіді міжнародної спільноти. У цьому сенсі лімінальність означає не відсутність війни, а її проміжний, прихований, неоднозначно атрибутований або політично замаскований стан. Д. Кілкуллен, аналізуючи російські практики лімінального маневру, підкреслює, що така форма дії дозволяє агресорові використовувати простір між миром і війною, між внутрішньою кризою та зовнішньою агресією, між правовою невизначеністю та фактичним застосуванням сили. Для російсько-української війни цей підхід є особливо продуктивним, оскільки дозволяє показати, що 24 лютого 2022 р. було не початком війни як такої, а переходом від тривалої лімінальної фази до відкритої повномасштабної воєнної фази.

Варто зазначити, що лімінальна війна є не окремою «гібридною» технікою, а процесуальною формою війни, у якій агресор послідовно переводить протиборство з прихованої площини у відкриту, використовуючи невизначеність як стратегічний ресурс. У цьому контексті Російська Федерація виступає не лише стороною окремої війни проти України, а й ключовим виробником та експортером лімінальної воєнної практики на пострадянському просторі. Її роль полягає у створенні контрольованих зон

невизначеності, де формально зберігається риторика посередництва, миротворчості або захисту населення, але фактично відбувається блокування суверенітету сусідніх держав. Така стратегія дозволяє РФ одночасно заперечувати власну відповідальність, підтримувати інструменти тиску на уряди пострадянських країн, перешкоджати їхній європейській та євроатлантичній інтеграції, а також залишати за собою можливість подальшої ескалації. Саме тому Росію доцільно розглядати як державу, що системно використовує лімінальну війну як інструмент ревізійської політики.

Придністровський випадок демонструє, що лімінальна війна може існувати не лише у формі активних бойових дій, а й у формі довготривалої «замороженої» нестабільності. Після збройної фази початку 1990-х років регіон не був повернений у повноцінне конституційне поле Республіки Молдова, а російська військова присутність і надалі залишалася чинником політичного тиску. Показово, що питання виведення російських військ і озброєнь із території Молдови було зафіксоване ще в документах Стамбульського саміту ОБСЄ 1999 р., однак повноцінного виконання цих зобов'язань не відбулося (OSCE 1999; Бойко 2022: 82-83). Однак незавершеність цього процесу перетворила Придністров'я на простір лімінальної безпеки. Формально це не є активна війна, але фактично це не є і стабільний мир, оскільки неврегульований статус регіону, присутність російського чинника, паралельні інституції та можливість політичної активації конфлікту зберігають для Молдови постійну стратегічну вразливість.

Російсько-грузинська війна 2008 р. також демонструє механізм переходу від лімінальної фази до відкритої війни. Абхазія та Південна Осетія тривалий час існували як зони невизначеного суверенітету, де російська політика поєднувала паспортизацію, миротворчу риторіку, підтримку сепаратистських адміністрацій, інформаційний вплив і військово-політичний тиск на Тбілісі. Власне п'ятиденна війна серпня 2008 р. стала моментом

розриву лімінальності, коли приховані механізми контролю були замінені відкритим застосуванням сили (Kilcullen 2020: 142-146). У цьому сенсі грузинський кейс є важливим попередником російсько-української війни, оскільки він показав, що лімінальна стратегія РФ не обмежується підтримкою «заморожених конфліктів», а може швидко трансформуватися у відкриту міждержавну війну за умови, якщо Москва вважає політичний момент сприятливим. Російсько-грузинська війна 2008 р. у цьому контексті може бути розглянута як один із ранніх проявів російського лімінального маневру, оскільки до відкритої п'ятиденної війни передували тривалі практики паспортизації, підтримки сепаратистських адміністрацій, «миротворчої» присутності, інформаційного тиску та політико-правової невизначеності.

Вірмено-азербайджанське протистояння довкола Нагірного Карабаху має іншу природу, однак також може бути осмислене крізь призму лімінальності. Його специфіка полягає в тому, що невизначений статус території, слабкість міжнародних механізмів врегулювання, історична травматизація обох суспільств і конкуренція зовнішніх акторів створили тривалий проміжний стан між війною та миром. Британський журналіст та дослідник пострадянського простору Томас де Ваал показує, що карабаське питання від самого початку поєднувало територіальний, ідентифікаційний і безпековий виміри, а після припинення активної фази війни 1990-х років регіон залишався у стані «ні війни, ні миру» (De Waal 2003: 261-263). Після війни 2020 та 2023 р. цей кейс набув нового значення, Азербайджан відновив контроль над значною частиною територій, Туреччина посилила свою роль як військово-політичний союзник Баку, а Росія, попри формальну миротворчу присутність, продемонструвала обмежену здатність гарантувати стабільність у регіоні. У цьому випадку лімінальність проявляється не лише у невизначеності статусу, а й у конкуренції форматів зовнішнього впливу – російського, турецького, західного та регіонального.

Роль Туреччини у карабаському кейсі свідчить про те, що лімінальна

війна на пострадянському просторі не є виключно російським інструментом, хоча саме РФ найпослідовніше використовувала її як системну стратегію. Туреччина, підтримуючи Азербайджан політично, військово-технічно та дипломатично, сприяла зміні балансу сил у Південному Кавказі. Її участь не завжди означала пряме втягнення у війну як сторони бойових дій, але формувала умови, за яких Азербайджан отримав ширший простір для силового перегляду статусу-кво. Саме це демонструє одну з ключових ознак лімінальної війни: зовнішній актор може не обов'язково вести війну безпосередньо, але здатен змінювати її траєкторію через озброєння, підготовку, дипломатичне прикриття, інформаційну підтримку та створення регіональної коаліції інтересів (Giragosian, Lewis, Herd 2021).

Порівняльне значення авторської моделі еволюції лімінальної війни полягає в тому, що вона дозволяє аналізувати не лише російсько-українську війну, а й інші випадки поступового силового тиску, які тривалий час залишаються нижче порогу відкритої війни. Показовим зовнішнім прикладом є політика Китайської Народної Республіки щодо Тайваню. У дослідженні RAND Corporation китайські дії у «сірій зоні» визначаються як примусові геополітичні, економічні, військові, кібернетичні та інформаційні заходи, що виходять за межі звичайної дипломатії, але залишаються нижче порогу прямого застосування кінетичної військової сили (Lin, Garafola, McClintock, Blank, Hornung, Schwindt, Moroney, Orner, Borrman, Denton, Chambers, 2022: 2-4). Тайванський оборонний звіт 2023 р. також фіксує використання КНР «гібридних загроз сірої зони», зокрема військових навчань, повітряної та морської активності, кібероперацій, когнітивного впливу й неконвенційних засобів для поступової зміни статус-кво у Тайванській протоці (Ministry of National Defense, R.O.C. 2023: 41-43). Отже, тайванський кейс не є прямим аналогом російсько-української війни, однак він підтверджує, що лімінальна війна може мати різні траєкторії: у випадку України вона перейшла у відкриту фазу 24 лютого 2022 р., тоді як у випадку Тайваню КНР намагається тривалий час утримувати тиск у проміжному просторі між миром і війною.

Таким чином, лімінальна війна на пострадянському просторі має кілька вимірів. У російсько-українському випадку вона переросла у відкриту повномасштабну війну, що засвідчило небезпеку тривалого недооцінювання проміжних форм агресії. У придністровському випадку вона проявляється як довготривале утримання регіону в сірій зоні безпеки. У грузинському випадку вона показала механізм швидкого переходу від «замороженого» стану до прямої міждержавної війни. У карабаському випадку вона виявилася через поєднання неврегульованого статусу, етнічного питання, історичних травм, регіонального реваншизму та конкуренції зовнішніх акторів. Отже, лімінальна війна є не периферійним явищем, а однією з ключових форм силової політики у пострадянському просторі.

Варто констатувати, що головна небезпека лімінальної війни полягає не лише у прихованості агресії, а й у здатності агресора нав'язати міжнародній спільноті хибний режим очікування. Поки зовнішні актори розглядають ситуацію як «кризу», «локальний конфлікт», «сепаратистську проблему» або «спірний статус», держава-агресор отримує час для інституційного закріплення контролю, зміни демографічних і політичних реалій, підготовки наступної фази ескалації. Саме тому реагування на лімінальну війну має бути не реактивним, а превентивним. Воно повинно включати ранню правову атрибуцію агресивних дій, санкційне реагування ще на етапі прихованого втручання, блокування каналів політичного й інформаційного впливу, посилення оборонної спроможності вразливих держав, міжнародний моніторинг «сірих зон» і створення механізмів відповідальності не лише за відкриту війну, а й за її підготовчі та приховані фази. Для України це має принципове значення. Російсько-українська війна доводить, що між «гібридним впливом», «замороженим конфліктом» і повномасштабним вторгненням немає непрохідної межі. Навпаки, саме лімінальний стан часто є способом підготовки відкритої війни. Тому в межах авторської моделі еволюції лімінальної війни доцільно розглядати 2014-2021 рр. не як окремий «конфліктний» період, а як фазу лімінальної війни

Російської Федерації проти України, що включала окупацію Криму, війну на Донбасі, дипломатичне маскування агресії, інформаційно-психологічні операції, економічний тиск, енергетичний шантаж і системне руйнування української безпеки. Повномасштабне вторгнення 2022 р. стало не початком, а якісним переходом цієї війни у відкриту фазу.

Нині є очевидним, що російсько-українська війна засвідчила структурну кризу світового порядку. Світ побачив ослаблення механізмів стримування агресії, селективного застосування норм міжнародного права. Неефективність міжнародних гарантій безпеки для України створила умови, за яких використання сили стало для Росії прийнятним інструментом геополітики, який вписується в загальну тенденцію зростання конфліктності у світі. Нині Україна, за влучним висловом згадуваних Матьє Булег та Орисі Луцевич є політичною та військовою лабораторією масштабного російського впливу (Boulègue, Lutsevych 2020).

Варто зауважити ще один важливий аспект. Повномасштабна війна РФ проти України загострила соціально-економічні проблеми України та збільшила кількість вразливих соціальних груп населення. Від соціальної стійкості, здатності соціальних спільнот повернутися до стану рівноваги залежить перспектива післявоєнного відновлення України. Воно буде спиратися на створені на базі громад «точок зростання» (Назаров 2023: 37).

За таких умов аналіз перспектив завершення війни потребує виваженого методологічного підходу. Їх можна розглядати з точки зору різних методологій: теорії конфліктів і воєнного стримування; неореалізму та ліберального інституціоналізму; концепцій «виснаження», «примусу» та «заморожених конфліктів». З огляду на ці підходи, завершення російсько-української війни варто розглядати не як одноразовий акт, а як багатоступеневий процес, що залежить від поєднання військових, політичних, економічних і міжнародних чинників. Очевидно, що ключовою умовою завершення війни є зміна або стабілізація військового балансу на користь України. Це може відбутися внаслідок виснаження ресурсів

Російської Федерації, зростання оборонних спроможностей України, подальшої військово-технічної підтримки з боку партнерів. За відсутності рішучої військової переваги будь-якої зі сторін найбільш імовірним є затяжний конфлікт, у межах якого бойові дії можуть змінювати інтенсивність, але не припинятися остаточно.

Перспективи завершення війни значною мірою залежать від: єдності та послідовності підтримки України з боку Заходу, ефективності санкційної політики, трансформації системи міжнародної безпеки. Посилення ролі міжнародних інституцій і формування нових механізмів гарантій безпеки для України є ключовими умовами сталого миру.

Російсько-українська війна, як вже було зазначено, є результатом як внутрішніх, не вирішуваних роками соціально-економічних, політичних проблем та кризових ситуацій, прорахунків, так і невваженої зовнішньої політики обох країн. Реалізація дипломатичної служби України здійснюється не лише у сфері зовнішніх зносин. Вона є своєрідним буфером щодо забезпечення національної безпеки та суспільства в цілому. Як слушно зауважує Т.Г. Комарова, цифрові технології потужно змінили зміст діяльності дипломатії, через що вона отримала назву «цифрова дипломатія (електронна), або медійна». Сучасні соціальні мережі, медіа, використання Штучного інтелекту стають інструментами просування завдань дипломатії та є засадами формування нового політичного простору. У цьому, здебільшого віртуалізованому просторі, намічені цілі досягаються за умови ефективного продукування та контролю ціннісних смислів і культурних кодів суспільств та спільнот. На часі завдяки публічній дипломатії суверенна держава спілкується з громадськістю інших країн і таким чином здійснює вплив на зарубіжну аудиторію, захищає та просуває національні інтереси на міжнародній арені. Публічна дипломатія включає також такі види діяльності, як освітні та наукові обмінні програми для вчених і студентів; програми для відвідувачів різних курсів, що сприяють розвитку; мовна освіта; культурні заходи та обміни; радіо- і телемовлення (Комарова 2024: 16, 18). Така, можна

сказати «миротворча» роль дипломатії як засіб «м'якої сили» з докладне всіх можливих зусиль у післявоєнний період у справі відродження української державності, налагодження необхідних зв'язків з країнами-партнерами, та, використовуючи новітні засоби масової комунікації (соціальні мережі, Facebook-дипломатія, Twitter) просуватиме і надалі національні інтереси країни, працюватиме з громадськістю інших держав. Особлива її роль була и залишається у завершенні конфліктів, закладені основ мирної угоди.

Попри закономірність початку повномасштабної війни Росії проти України сьогодні можна констатувати низку позитивних тенденцій, які визначатимуть як майбутнє української нації та завершення політичної трансформацію, так і дають підстави для оптимістичного прогнозування завершення війни. Насамперед уже можна констатувати, що відбуваються процеси завершення формування української національної ідентичності, формування тих національних атрибутів, які дають підстави ствердно відповідати на запитання про утвердження української політичної нації (Ukraine 2022: 229). Крім того, відбулося формування проукраїнської міжнародної коаліції, яка забезпечує світову дипломатичну, фінансово-санкційну та інші сторони підтримки України, а налагоджені контакти та героїчний спротив українців елімінують будь-які сумніви щодо європейської ідентичності (Піщаний 2025). Суттєву перспективність демонструють і внутрішні реформи в Україні та посилення енергетичної незалежності.

Успіх завершення російсько-української війни залежить від поєднання військової міцності України, міжнародної підтримки та внутрішніх процесів у державі-агресорі. Найбільш стійким і безпеково обґрунтованим є сценарій, за якого війна завершується поразкою агресора та відновленням суверенітету і територіальної цілісності України. Компромісні або заморожені варіанти не усувають системних причин протистояння й створюють ризик його відновлення в майбутньому.

Серед можливих наслідків після закінчення російсько-української війни можна виділити, крім очевидних соціально-економічних втрат,

руйнувань житлового та соціального призначення фонду, негативні демографічні наслідки тощо. Можна передбачити відновлення теоретичних дискусій щодо післявоєнного упорядкування політичної системи держави у сенсі вибору найкращого механізму її функціонування у демократичному політичному режимі.

Висновки до 3 розділу

У третьому розділі дисертації здійснено комплексний аналіз становлення України як незалежної держави на пострадянському просторі, еволюції українсько-російських відносин у період після розпаду СРСР, а також витоків і передумов повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що українська незалежність не була завершеним політичним фактом, остаточно закріпленим у 1991 році, а постала як тривалий процес виборювання реальної державної суб'єктності. Цей процес відбувався в умовах складної внутрішньої трансформації, економічної нестабільності, незавершеного інституційного будівництва, суперечливої зовнішньополітичної орієнтації та постійного тиску з боку Російської Федерації, яка не сприйняла розпад СРСР як незворотне завершення імперського політичного простору.

Аналіз матеріалу розділу засвідчив, що Україна від початку незалежності опинилася у специфічному становищі держави, яка формально отримала міжнародне визнання, але ще мала довести власну спроможність бути самостійним суб'єктом міжнародних відносин. Швидке визнання незалежності України міжнародною спільнотою, встановлення дипломатичних відносин із провідними державами світу, входження до міжнародних організацій і формування договірно-правової бази зовнішньої політики створили необхідні передумови для утвердження української державності. Водночас сама наявність міжнародного визнання не усувала глибших проблем, пов'язаних із успадкованою від СРСР економічною залежністю, слабкістю політичних інститутів, невизначеністю стратегічного

курсу, складністю безпекового становища та неоднозначним ставленням Росії до українського суверенітету.

Показано, що становлення України на пострадянському просторі відбувалося в умовах подвійної трансформації. З одного боку, Україна мала розбудовувати власні державні інститути, політичну систему, економічну модель, дипломатичну службу, сектор безпеки й оборони. З іншого боку, вона змушена була одночасно долати наслідки радянської інтегрованості, оскільки господарські, енергетичні, військово-промислові, транспортні та безпекові зв'язки з Росією і колишніми радянськими республіками залишалися надзвичайно щільними. Така ситуація об'єктивно ускладнювала швидке й однозначне зовнішньополітичне самовизначення. Україна прагнула зберегти стабільність, уникнути прямої конфронтації з Російською Федерацією, забезпечити міжнародне визнання своїх кордонів і водночас поступово інтегруватися до європейського політичного та економічного простору.

Саме в цьому контексті слід оцінювати політику багатовекторності, яка була характерною для України в перші десятиліття незалежності. Вона не може бути пояснена лише як прояв непослідовності або відсутності стратегічного бачення. Її поява була зумовлена слабкістю молодого держави, необхідністю зберегти економічні зв'язки з пострадянським простором, залежністю від російських енергоресурсів, невизначеністю позиції частини західних партнерів щодо майбутнього України та прагненням уникнути різкого загострення відносин із Росією. Водночас проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що довготривале збереження багатовекторності поступово перетворювалося з адаптаційної стратегії на джерело стратегічної вразливості. Невизначеність зовнішньополітичного курсу послаблювала довіру партнерів, ускладнювала внутрішню консолідацію суспільства і створювала для Росії можливість впливати на українські рішення через економічні, політичні, інформаційні та енергетичні інструменти.

Особливе значення у третьому розділі має аналіз відмови України від

ядерної зброї та укладання Будапештського меморандуму. У дисертації обґрунтовано, що цей процес став одним із ключових моментів формування української безпекової вразливості. Україна отримала міжнародні запевнення щодо поваги до її незалежності, суверенітету й територіальної цілісності, однак ці запевнення не були підкріплені дієвим механізмом примусу потенційного агресора до виконання взятих зобов'язань. У цьому полягає сутність парадигми «неповних гарантій»: міжнародно-політичне визнання без достатньої безпеково-каральної складової створює правову й дипломатичну рамку, але не завжди здатне запобігти агресії. Саме тому Будапештський меморандум у подальшому виявився не стільки інструментом стримування, скільки показником обмеженості міжнародних запевнень у ситуації, коли один із гарантів сам став державою-агресором.

У розділі доведено, що українсько-російські відносини після 1991 року розвивалися не як відносини двох повністю рівноправних постімперських держав, а як складна взаємодія між Україною, яка поступово утверджувала власну суб'єктність, і Росією, яка дедалі виразніше прагнула зберегти контроль над ключовими напрямками українського політичного, економічного та безпекового розвитку. Формальне договірне оформлення відносин, зокрема визнання кордонів, домовленості щодо Чорноморського флоту, угоди про дружбу й співробітництво, не усунули фундаментальної суперечності між двома різними уявленнями про суверенітет. Для України суверенітет означав право самостійно визначати внутрішній устрій, зовнішньополітичний курс, систему союзів і модель розвитку. Для Російської Федерації український суверенітет дедалі частіше поставав як умовний, обмежений історичними, мовно-культурними, економічними та геополітичними аргументами. Ця несумісність стала головним прихованим джерелом деградації українсько-російських відносин. Російська політика щодо України поступово переходила від спроб зберегти вплив через СНД, економічні зв'язки, енергетичну залежність і політичні контакти до використання дедалі жорсткіших інструментів тиску. Український рух у

напрямі європейської та євроатлантичної інтеграції сприймався Росією як загроза власному баченню регіонального порядку. Саме тому кожне посилення української суб'єктності – від спроб дистанціюватися від російських інтеграційних проєктів до Помаранчевої революції, Революції Гідності та закріплення європейського курсу – викликало посилення російського політичного, економічного, інформаційного та військового тиску.

У розділі йдеться про те, що повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року не було початком російсько-української війни в політичному й історичному сенсі. Воно стало переходом до відкритої воєнної фази тривалого протистояння, яке мало попередні етапи – дипломатичного тиску, енергетичного шантажу, інформаційної агресії, втручання у внутрішньополітичні процеси, анексії Криму, створення та підтримки квазідержавних утворень на Донбасі, застосування проксі-структур і постійного заперечення прямої відповідальності за ескалацію. У цьому полягає принципова відмінність авторського підходу від вузького трактування війни як події, що починається лише з моменту масованого вторгнення регулярних військ. Російсько-українська війна розгорталася як процес поступової ескалації, у якому відкрита фаза стала наслідком тривалого руйнування межі між миром і війною.

Саме в цьому контексті особливої наукової ваги набуває запропонована в дисертації модель еволюції лімінальної війни. Її значення полягає в тому, що вона дозволяє розглядати сучасну війну не лише як відкрите збройне зіткнення, а як послідовний процес переходів між різними станами конфліктної взаємодії. Лімінальна війна розгортається у проміжному просторі між миром і класичною війною, між прихованою дією і відкритою агресією, між політичним тиском і військовим ударом, між запереченням участі й фактичним контролем над конфліктом. У такому просторі агресор прагне діяти нижче порогу однозначної атрибуції, затягувати реакцію противника та міжнародної спільноти, створювати правову й політичну

невизначеність, а також формувати умови, за яких жертва агресії змушена доводити сам факт війни ще до того, як отримує можливість повноцінно реагувати на неї як на війну. У межах цієї моделі важливо чітко виокремити поняття «розрив лімінальності». Його доцільно розуміти як аналітичний механізм переходу від гібридного, прихованого або неоднозначно атрибутованого протистояння до відкритої воєнної фази. Розрив лімінальності відбувається тоді, коли проміжний стан уже не може підтримуватися в попередній формі, оскільки масштаби застосування сили, рівень залучення регулярних військ, інтенсивність насильства, очевидність політичного наміру агресора та неможливість подальшого правдоподібного заперечення руйнують простір невизначеності. Іншими словами, лімінальність існує доти, доки агресор може поєднувати дію і заперечення, контроль і дистанціювання, насильство і дипломатичну маневреність. Коли ця подвійність стає неможливою, відбувається розрив лімінальності, після якого конфлікт переходить у відкриту воєнну фазу.

Застосування цього поняття до російсько-української війни дозволяє точніше пояснити логіку подій 2014–2022 років. Анексія Криму, створення контрольованих Росією збройних структур на Донбасі, використання найманців, інформаційна кампанія, заперечення присутності російських військових, маніпуляція поняттями «громадянського конфлікту» та «внутрішньоукраїнської кризи» створили тривалий лімінальний стан, у якому Росія фактично вела війну проти України, але намагалася уникнути повного політико-правового визнання себе стороною агресії. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало саме розривом цієї лімінальності: прихований і гібридний режим протистояння був зруйнований масштабним відкритим застосуванням регулярних збройних сил, ракетними ударами, наступом із кількох напрямків і прямим проголошенням Росією воєнно-політичних цілей щодо України.

Поняття розриву лімінальності має важливу наукову новизну, оскільки дозволяє уникнути хибної дихотомії між «гібридною війною» і «справжньою

війною». У російсько-українському випадку гібридний етап не був чимось окремим від повномасштабної війни; він був її підготовчим, виснажувальним і тестовим етапом. Через гібридні інструменти Росія перевіряла межі міжнародної реакції, адаптувала механізми впливу, дезорієнтувала українське суспільство, створювала залежності, формувала внутрішні лінії напруги та намагалася знизити здатність України до опору. Розрив лімінальності не скасовує попередню гібридну фазу, а виявляє її справжню спрямованість: вона була не альтернативою відкритій війні, а способом підготовки умов для її можливого розгортання.

Запропонована модель еволюції лімінальної війни також дозволяє повному осмислити роль міжнародної спільноти у період до повномасштабного вторгнення. Однією з цілей лімінальної стратегії агресора є уповільнення зовнішньої реакції через створення сумнівів щодо характеру конфлікту, статусу сторін, джерела насильства та допустимого рівня відповіді. Коли конфлікт перебуває в лімінальному стані, міжнародні актори часто схильні розглядати його як кризу, яку можна локалізувати дипломатичними засобами, не визнаючи повною мірою її воєнної природи. Саме це створює для агресора стратегічну перевагу часу. У випадку України тривале небажання частини міжнародних акторів прямо кваліфікувати російські дії як етап ширшої війни сприяло збереженню простору для подальшої ескалації. Тому розрив лімінальності має не лише воєнне, а й політико-правове значення. Він примушує міжнародну систему назвати війну війною, хоча часто це відбувається вже після того, як агресор досяг частини підготовчих цілей.

У третьому розділі показано, що російська агресія проти України стала наслідком не лише поточної політичної кон'юнктури, а й тривалого формування російського ревізіоністського підходу до пострадянського простору. Доктрина «особливих інтересів», претензії на захист російськомовного населення, невизнання повноцінної суб'єктності сусідніх держав, прагнення контролювати їхній зовнішньополітичний вибір і

використання історичних міфів як інструменту легітимації експансії поступово створили ідеологічне підґрунтя для війни. Україна в цій системі уявлень посідала особливе місце, оскільки її демократичний розвиток, європейський курс і відхід від російської орбіти ставили під сумнів саму ідею відновлення імперського центру.

Дослідження підтвердило, що російсько-українська війна має не лише територіальний, а й політико-цивілізаційний вимір. Росія прагнула не просто захопити частину української території або змінити баланс сил у регіоні, а обмежити саме право України на самостійне політичне існування. Український спротив, натомість, став боротьбою за збереження державності, демократичного вибору, національної ідентичності та права бути повноцінним суб'єктом міжнародних відносин. У цьому сенсі війна вийшла далеко за межі класичного міждержавного конфлікту. Вона стала випробуванням для всієї системи принципів, на яких після Другої світової війни та завершення холодної війни будувався міжнародний порядок: непорушності кордонів, суверенної рівності держав, заборони агресії та права народів самостійно визначати власне майбутнє.

Окремої уваги заслуговує висновок про роль внутрішньої трансформації України в контексті російської агресії. Українська держава впродовж тривалого часу мала серйозні проблеми, пов'язані з корупцією, олігархічним впливом, повільністю реформ, нестабільністю політичних інститутів і складністю формування ефективного сектору безпеки. Однак саме в умовах війни стала очевидною здатність українського суспільства до самоорганізації та захисту державності. У цьому контексті важливо підкреслити, що Україна ще перебуває в процесі виборювання свого права самостійно вирішувати внутрішні питання та діяти на міжнародній арені відповідно до власних національних інтересів. Це право формально було визнане ще на початку 1990-х років, однак фактично воно постійно заперечувалося Росією через політичний тиск, економічні важелі, інформаційні кампанії, втручання у внутрішні процеси та зрештою пряме

військове насильство. Отже, українська незалежність у межах досліджуваного періоду постає не як статичний юридичний статус, а як динамічний процес захисту суверенітету. Саме ця обставина робить український випадок центральним для розуміння пострадянських конфліктів загалом: у ньому найповніше проявилася боротьба між логікою самовизначення нових незалежних держав і логікою неоімперського контролю.

Значущим результатом третього розділу є також висновок про обмеженість попередньої архітектури європейської безпеки. Повномасштабна агресія Росії проти України показала, що міжнародні організації, дипломатичні формати, меморандуми, політичні запевнення та санкційні механізми можуть бути недостатніми, якщо вони не підкріплені реальною спроможністю стримувати агресора. Це не означає заперечення ролі міжнародного права або міжнародних інституцій. Навпаки, їхнє значення залишається принциповим для документування злочинів, політичної ізоляції агресора, формування коаліцій підтримки, санкційної політики, гуманітарної допомоги та майбутньої відповідальності. Проте український досвід засвідчує потребу в оновленні механізмів безпеки, які мають бути здатними реагувати не лише після розриву лімінальності, коли війна вже стала відкритою, а ще на етапі прихованої ескалації.

Практичне значення висновків третього розділу полягає в тому, що запобігання подібним війнам у майбутньому потребує раннього виявлення лімінальних форм агресії. Інформаційні операції, політика паспортизації, підтримка проксі-структур, економічний шантаж, створення паралельних адміністрацій, маніпуляція статусом територій, невизнання суверенного вибору сусідньої держави та системне заперечення її ідентичності мають розглядатися не як окремі кризові явища, а як потенційні етапи руху до відкритої війни. Саме тому запропоноване поняття розриву лімінальності може мати не лише теоретичне, а й прикладне значення: воно допомагає визначити момент, коли гібридна ескалація перестає бути контрольованою

проміжною формою тиску і перетворюється на безпосередній перехід до масштабного військового насильства.

У розділі обґрунтовано, що подальше врегулювання російсько-української війни не може зводитися лише до припинення бойових дій. Стійкий мир потребує відновлення територіальної цілісності України, гарантій неповторення агресії, міжнародно-правової відповідальності винних, компенсації завданих збитків, відновлення зруйнованої інфраструктури, реінтеграції постраждалих територій і повернення довіри громадян до державних інститутів. Водночас необхідним є не лише фізичне відновлення, а й подолання наслідків інформаційної, ідентичної та політичної агресії. Без цього формальне завершення війни може залишити передумови для нової ескалації, особливо якщо Росія збереже можливість використовувати невизначеність, залежності або «заморожені» статуси як інструменти подальшого тиску.

Важливо також наголосити, що український досвід демонструє межі політики «управління конфліктом» без його структурного розв'язання. Спроби тривалий час утримувати російсько-українське протистояння в межах переговорних форматів, не усуваючи головної причини – небажання Росії визнавати повний суверенітет України, – не змогли запобігти повномасштабній війні. Це має принципове значення для аналізу інших пострадянських конфліктів. Якщо конфлікт лише заморожується, але не розв'язується, якщо агресор або зовнішній патрон зберігає військову, політичну й економічну присутність, якщо питання статусу територій використовується для блокування розвитку держави, то такий конфлікт залишається потенційним джерелом майбутньої війни. Український випадок показав, що лімінальна невизначеність може тривати роками, але її розрив здатен мати катастрофічні наслідки.

Наукова новизна третього розділу полягає в тому, що український кейс розглянуто не лише як окремий приклад міждержавної війни, а як інтегративний випадок, у якому поєдналися ключові закономірності

пострадянської конфліктності: незавершене післяімперське розмежування, слабкість міжнародних гарантій, боротьба за зовнішньополітичний вибір, гібридні технології впливу, інформаційна агресія, використання проксі-структур і перехід від прихованого протистояння до відкритої воєнної фази. Запропонована модель еволюції лімінальної війни та уточнення поняття «розрив лімінальності» дозволяють концептуально пояснити, чому повномасштабне вторгнення 2022 року було не ізольованою подією, а результатом тривалої ескалації, у якій поступово руйнувалися межі між політичним тиском, гібридною агресією та відкритою війною.

Підсумовуючи, слід зазначити, що третій розділ завершує логіку дисертаційного дослідження, поєднуючи теоретичний аналіз модернізації пострадянських політичних режимів, порівняльний розгляд збройних конфліктів регіону та поглиблене вивчення українського випадку. Україна постає не периферійним прикладом пострадянської конфліктності, а її центральним і найбільш показовим виявом. Російсько-українська війна демонструє, що невирішені суперечності пострадянського простору, за умов зовнішнього ревізіонізму й слабкості міжнародних механізмів стримування, здатні перерости у масштабну війну, яка змінює не лише долю окремої держави, а й усю європейську систему безпеки. Саме тому подальше наукове осмислення цієї війни має спиратися на розуміння її як тривалого процесу лімінальної ескалації, кульмінацією якого став розрив лімінальності та перехід до відкритої воєнної фази. У цьому полягає один із ключових теоретичних результатів розділу й водночас важлива основа для практичного вироблення політики раннього попередження, стримування агресії та формування стійкого миру після завершення війни.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексний порівняльний аналіз військових конфліктів на пострадянському просторі як складного політичного феномену, що сформувався на перетині незавершеного державотворення, модернізації політичних режимів, радянської адміністративно-територіальної спадщини, геополітичного суперництва, зовнішнього втручання та трансформації сучасних форм війни. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що військові конфлікти в регіоні колишнього СРСР не можуть розглядатися як випадкові локальні зіткнення, спричинені лише етнічними суперечностями, історичними образами або боротьбою за окремі території. Вони мають значно глибшу природу, оскільки постали в умовах руйнування імперської політичної системи, зміни міжнародного балансу сил, формування нових незалежних держав і водночас збереження неформальних, економічних, безпекових та ідеологічних залежностей, успадкованих від радянського періоду.

Загальна логіка дослідження ґрунтувалася на розумінні пострадянського простору не лише як географічної або історичної категорії, а як особливого політичного середовища, у якому після 1991 року одночасно розгорталися процеси суверенізації, інституційного будівництва, політичної модернізації, економічної трансформації, переорієнтації зовнішньої політики та боротьби за нову систему регіональної безпеки. Саме одночасність цих процесів зумовила високу конфліктогенність регіону. Нові держави отримали формальну незалежність, але не завжди мали достатньо сформовані інститути, спроможні забезпечити контроль над територією, легітимне представництво різних груп населення, ефективне правозастосування, стабільну політичну конкуренцію та захист від зовнішнього втручання. У багатьох випадках суверенітет існував як міжнародно-правовий статус, але ще не був повною мірою забезпечений внутрішньою інституційною спроможністю і безпековими ресурсами.

У роботі доведено, що модернізація пострадянських політичних режимів мала нерівномірний, суперечливий і часто асиметричний характер. Формальне запровадження демократичних інститутів, прийняття нових конституцій, створення партійних систем, проведення виборів та декларування прав і свобод не завжди супроводжувалися реальним утвердженням верховенства права, незалежності судів, підзвітності влади, прозорості ухвалення рішень і сталості демократичної політичної конкуренції. У значній частині пострадянських держав сформувався розрив між формальною інституційною архітектурою та реальною практикою владарювання. Саме цей розрив став однією з ключових характеристик пострадянської модернізації і водночас одним із її найглибших обмежень. Пострадянські політичні режими продемонстрували різні траєкторії розвитку: від демократизації та європейської інтеграції до консолідації авторитаризму. Особливість багатьох таких режимів полягала в тому, що вони не були простими перехідними формами між авторитаризмом і демократією. Гібридність у пострадянському контексті часто перетворювалася на відносно стійку логіку функціонування політичної системи, коли вибори, парламент, партії, суди й конституційні норми формально зберігалися, однак їхній реальний зміст визначався неформальними практиками, адміністративним ресурсом, клієнтелізмом, впливом олігархічних груп, залежністю судової влади та персоналізацією політичного управління.

У дисертації обґрунтовано, що така специфіка політичних режимів мала безпосереднє значення для формування конфліктного потенціалу. Слабкість інститутів, дефіцит легітимності, нерівність доступу до ресурсів, невирішені питання територіального статусу, етнополітичні суперечності, фрагментація еліт і відсутність ефективних механізмів мирного врегулювання протиріч створювали умови, за яких політичні конфлікти могли швидко переходити у фазу насильства. Водночас сама слабкість держави не завжди автоматично спричиняла війну. Військовий конфлікт

виникав тоді, коли внутрішня нестабільність поєднувалася з діяльністю акторів, зацікавлених в ескалації, а також із зовнішнім втручанням, яке перетворювало локальні суперечності на інструмент регіональної політики.

Одним із важливих результатів дослідження стало обґрунтування режимно-конфліктної моделі аналізу військових конфліктів на пострадянському просторі. Її наукове значення полягає в тому, що конфлікти розглядаються не як ізольовані події, а як результат взаємодії політичного режиму, інституційної спроможності держави, характеру елітної конкуренції, рівня легітимності влади, зовнішнього впливу та здатності держави врегульовувати внутрішні суперечності без застосування насильства. Запропонована модель дозволяє пояснити, чому в одних країнах пострадянського простору суперечності залишалися в межах політичного процесу, тоді як в інших вони набували форми збройного протистояння, сепаратизму, громадянської війни або міждержавної агресії. Її перевага полягає в тому, що вона не зводить конфлікт до одного чинника, а розглядає його як результат складної конфігурації взаємопов'язаних політичних та інституційних змінних.

У роботі показано, що збройні конфлікти на пострадянському просторі мають багатофакторну природу. Геополітичний чинник проявлявся у боротьбі за вплив на регіон, контроль над безпековими орієнтаціями нових держав, енергетичними й транспортними маршрутами, а також у прагненні Російської Федерації зберегти домінування над колишніми радянськими республіками. Регіональний чинник був пов'язаний із локальними історичними суперечностями, особливостями етнічного складу населення, статусом автономій, конфліктами між центром і периферією. Економічний чинник охоплював боротьбу за ресурси, промислові зони, енергетичну інфраструктуру, торговельні канали, ренту та зовнішню допомогу. Інформаційний чинник полягав у формуванні ворожих образів, маніпулюванні історичною пам'яттю, легітимації сепаратизму або агресії та створенні альтернативних політичних реальностей, у яких насильство

подавалося як «захист», «миротворчість» або «відновлення історичної справедливості».

У дослідженні проаналізовано Нагірно-Карабаський, Придністровський конфлікти, російсько-грузинську та російсько-українську війну. Їх порівняння засвідчило, що кожен із цих протистоянь має власну історичну й політичну специфіку, однак між ними існують спільні закономірності. Вони виникали в умовах ослаблення або трансформації державної влади, активізації місцевих еліт, політизації ідентичностей, боротьби за статус територій, втручання зовнішніх сил і нездатності міжнародних механізмів своєчасно зупинити ескалацію. У багатьох випадках конфлікти не завершувалися повноцінним мирним урегулюванням, а переходили у стан тривалого «замороження», який фактично означав не мир, а стабілізовану невизначеність.

У результаті дослідження встановлено, що «заморожені конфлікти» на пострадянському просторі слід розглядати не як тимчасову паузу між бойовими діями і не як незавершене врегулювання у звичайному дипломатичному сенсі, а як особливий політико-безпековий режим інституціоналізованої нестабільності. У такому режимі активна фаза насильства може бути призупинена, але ключові причини конфлікту залишаються невирішеними; невизнані або частково визнані утворення зберігають залежність від зовнішнього патрона; військова присутність і безпекова невизначеність обмежують суверенітет держави; а сам конфлікт використовується як інструмент впливу на її внутрішню й зовнішню політику. Такий стан не ліквідує небезпеку війни, а лише переводить її в приховану або відкладену форму. Придністровський конфлікт показав, що поєднання етнополітичної строкатості, економічної специфіки регіону, прагнення місцевих еліт до автономізації та російської підтримки може сформувати довготривалу квазідержавну структуру, яка не має міжнародного визнання, але здатна істотно впливати на розвиток суверенної держави. Нагірно-Карабаський конфлікт засвідчив, що історичні претензії,

етнонаціональна мобілізація і зміна балансу сил можуть призводити до повторної ескалації навіть після тривалих періодів переговорів і відносного затишшя. Грузино-абхазський і грузино-осетинський конфлікти продемонстрували, як сепаратистські проєкти за підтримки зовнішнього актора можуть стати механізмом обмеження суверенітету держави, а російсько-грузинська війна 2008 року стала одним із ранніх прикладів переходу від прихованого впливу до відкритого застосування сили під прикриттям риторики «захисту» та «миротворчості».

Наукова новизна дисертації полягає також у запропонованій двовісній таксономії військових конфліктів пострадянського простору, побудованій на поєднанні ступеня інтенсивності насильства та рівня міжнародного залучення. Такий підхід дозволяє систематизувати конфлікти не лише за географічною ознакою або хронологією, а за їхньою структурною складністю. Інтенсивність насильства дає змогу оцінити масштаб бойових дій, людські втрати, тривалість і руйнівність конфлікту, тоді як рівень міжнародного залучення показує, наскільки внутрішній або локальний конфлікт перетворюється на елемент ширшої міждержавної чи геополітичної боротьби. Така модель особливо важлива для пострадянського простору, де межа між внутрішнім і зовнішнім конфліктом часто є розмитою, а локальні протистояння нерідко підтримуються або спрямовуються зовнішніми акторами. Двовісна таксономія дає змогу пояснити, чому конфлікти зі схожим рівнем бойової активності можуть мати різні політичні наслідки, якщо відрізняються за ступенем інтернаціоналізації. Вона також показує, що конфлікт із відносно обмеженою інтенсивністю може мати значний геополітичний вплив, якщо використовується для блокування зовнішньополітичного вибору держави, збереження військової присутності зовнішнього актора або створення постійної зони невизначеності. Водночас конфлікт із високою інтенсивністю та високим рівнем міжнародного залучення може переростати в кризу регіональної або навіть глобальної безпеки. Саме такий характер має російсько-українська війна, яка вийшла

далеко за межі двостороннього протистояння і стала випробуванням для всієї європейської та міжнародної системи безпеки.

У роботі обґрунтовано інтегровану причинно-пояснювальну логіку, у межах якої військовий конфлікт розглядається як результат взаємодії структурних умов, дій конкретних акторів і технологій ескалації. Структурні умови формують простір можливого: слабкість держави, невирішені територіальні питання, дефіцит легітимності та незавершеність політичної модернізації. Актори перетворюють ці умови на політичну дію: місцеві еліти використовують ідентичність і статусні претензії для мобілізації; зовнішні держави підтримують залежні структури або втручаються під приводом захисту; парамілітарні утворення та тіньові економічні мережі отримують вигоду від продовження конфлікту. Технології ескалації забезпечують перехід від напруги до насильства: інформаційні операції, паспортизація, створення псевдолегітимних інститутів, підтримка проксі-сил, маніпуляція переговорами, юридичне затягування та використання миротворчої риторики як інструменту впливу. Такий підхід дозволяє уникнути спрощених пояснень, за яких конфлікт виводиться лише з етнічної ворожнечі, економічної нерівності або геополітичної боротьби. У дійсності ці чинники діють не окремо, а в поєднанні. Етнічна відмінність сама по собі не призводить до війни, якщо існують ефективні інститути представництва і захисту прав. Економічна криза не обов'язково завершується насильством, якщо політична система має механізми соціальної адаптації. Геополітичне суперництво не завжди спричиняє збройний конфлікт, якщо держава має достатню спроможність захищати свій суверенітет і якщо міжнародна система здатна стримувати агресора. Конфлікт виникає тоді, коли ці фактори накладаються один на одного і знаходять політичних акторів, зацікавлених у радикалізації ситуації.

Окреме місце в дисертації посідає аналіз ролі міжнародних організацій, провідних держав і засобів масової інформації у врегулюванні або, навпаки, ускладненні конфліктів. ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО та інші міжнародні

структури відігравали важливу роль у підтриманні переговорних форматів, моніторингу, гуманітарному реагуванні, формуванні санкційної політики й політичній підтримці принципу територіальної цілісності. Водночас досвід пострадянських конфліктів засвідчив обмеженість міжнародних механізмів у випадках, коли агресор має значний політичний, військовий або інституційний вплив на систему ухвалення міжнародних рішень. Особливо гостро ця проблема проявилася в контексті російсько-української війни, коли одна з держав, що мала гарантувати безпеку України, сама стала порушником її суверенітету й територіальної цілісності. Дослідження засвідчило, що міжнародне право і міжнародні організації залишаються необхідними, але недостатніми інструментами врегулювання конфліктів, якщо вони не підкріплені реальними механізмами примусу до виконання норм. Вони важливі для документування порушень, дипломатичної ізоляції агресора, формування міжнародної коаліції, гуманітарної підтримки, санкційного тиску та майбутньої відповідальності. Однак самі по собі декларації, меморандуми або політичні запевнення не гарантують безпеки державі, якщо потенційний агресор переконаний, що ціна порушення міжнародних зобов'язань буде обмеженою. Звідси випливає практичний висновок про необхідність посилення превентивних, безпекових і примусових механізмів міжнародного порядку, особливо щодо держав, які використовують гібридні інструменти, заперечують свою участь у конфліктах або блокують міжнародні рішення через власний статус у міжнародних інституціях.

У дисертації доведено, що інформаційний вимір сучасних військових конфліктів на пострадянському просторі не є допоміжним або другорядним. Інформаційні операції часто передують відкритій фазі конфлікту, формують образ ворога, виправдовують майбутнє насильство, деморалізують суспільство, підривають довіру до державних інститутів і створюють умови для зовнішнього втручання. У російській політиці щодо України інформаційна агресія мала системний характер. Вона була спрямована на

заперечення української ідентичності, дискредитацію української державності, створення уявлення про «внутрішній конфлікт», легітимацію анексії Криму, виправдання підтримки проксі-структур на Донбасі та підготовку суспільно-політичного ґрунту для повномасштабного вторгнення. Саме тому протидія інформаційним загрозам має розглядатися як складова національної безпеки, а не лише як питання медіаполітики або комунікації.

Центральне місце в дисертації займає аналіз України як держави, у якій найбільш виразно проявилися ключові суперечності пострадянського простору. Українська незалежність у роботі розглядається не як одноразова подія 1991 року, а як тривалий процес утвердження реальної політичної, інституційної та безпекової суб'єктності. Формальне міжнародне визнання України, встановлення дипломатичних відносин, членство в міжнародних організаціях і укладання договорів про добросусідство створили основу для державності, але не усунули структурної вразливості, пов'язаної з економічною залежністю, слабкістю ранніх інститутів, енергетичними важелями Росії, невизначеністю зовнішньополітичного курсу та відсутністю достатніх гарантій безпеки. У роботі показано, що українська політика багатовекторності в перші десятиліття незалежності була водночас адаптаційним механізмом і джерелом стратегічної невизначеності. З одного боку, молода держава намагалася уникнути прямої конфронтації з Росією, зберегти економічні зв'язки, отримати міжнародне визнання і поступово вибудувати відносини із Заходом. З іншого боку, довготривала невизначеність зовнішньополітичного курсу обмежувала швидкість європейської та євроатлантичної інтеграції, створювала простір для зовнішнього тиску і дозволяла Росії використовувати політичні, енергетичні, інформаційні та економічні інструменти для впливу на українські рішення. У цьому сенсі багатовекторність була зрозумілою в умовах ранньої державності, але в довгостроковій перспективі не могла стати повноцінною безпековою стратегією.

Особливу увагу в дисертації приділено проблемі відмови України від

ядерної зброї та Будапештському меморандуму. У роботі обґрунтовано, що цей процес сформував парадигму «неповних гарантій», коли міжнародні запевнення щодо поваги до незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України не були підкріплені дієвим механізмом примусу потенційного агресора.

Еволюція українсько-російських відносин у дисертації розглядається як процес поступової деградації від формального договірної співіснування до відкритої війни. На поверхні ці відносини включали договори, угоди, переговори, економічну співпрацю, домовленості щодо Чорноморського флоту, газові контракти та інші механізми взаємодії. Проте на глибинному рівні між Україною і Росією існувала фундаментальна несумісність уявлень про суверенітет. Саме ця несумісність стала прихованим двигуном війни. Росія не сприймала Україну як остаточно відокремлену політичну спільноту, здатну на власний цивілізаційний вибір. Українське прагнення до європейської інтеграції, демократичного розвитку та зміцнення національної ідентичності розглядалося російським керівництвом не як природне право незалежної держави, а як загроза власному регіональному домінуванню і неоімперському проєкту. Тому анексія Криму, війна на Донбасі та повномасштабне вторгнення 2022 року були не випадковими відхиленнями від попередньої політики, а послідовними етапами радикалізації російського підходу до України.

У дисертації обґрунтовано, що повномасштабне вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року не було початком війни в політичному та історичному сенсі. Воно стало переходом до відкритої воєнної фази тривалого протистояння, яке включало політичний тиск, енергетичний шантаж, інформаційні операції, втручання у внутрішні процеси, анексію Криму, створення й підтримку проксі-структур на Донбасі, використання найманців, дипломатичне маніпулювання тощо. Такий підхід дозволяє точніше зрозуміти природу російсько-української війни. Протистояння розгорталось не як раптовий воєнний акт, а як послідовний процес ескалації,

у якому відкрита агресія стала кульмінацією тривалої лімінальної фази.

Саме тому однією з ключових наукових новацій дисертації є запропонована авторська модель еволюції лімінальної війни. Лімінальна війна розглядається як форма конфліктної взаємодії, що існує у проміжному просторі між миром і відкритою війною, між політичним тиском і воєнним нападом, між прихованою участю та прямою агресією. Її сутність полягає в тому, що агресор діє нижче порогу однозначного визнання війни, створює невизначеність щодо джерела насильства, затримує політичну реакцію противника та міжнародної спільноти, поєднує військові, інформаційні, економічні, дипломатичні й правові інструменти, а також намагається зберегти можливість заперечення власної відповідальності. Лімінальна війна не є «м'якою» формою конфлікту, навпаки, вона може бути надзвичайно руйнівною, оскільки підриває здатність держави своєчасно визначити характер загрози і мобілізувати адекватну відповідь. У контексті цієї моделі особливого значення набуває поняття «розрив лімінальності», яке в дисертації доцільно розглядати як аналітичний механізм переходу від гібридного протистояння до відкритої воєнної фази. Розрив лімінальності відбувається тоді, коли попередній проміжний стан уже не може підтримуватися через масштаб, інтенсивність і очевидність застосування сили. Лімінальність існує доти, доки агресор здатний поєднувати дію і заперечення, контроль і дистанціювання, насильство і дипломатичну маневреність, військову присутність і політичну неоднозначність. Коли масштаби бойових дій, залучення регулярних військ, рівень руйнувань, політичні заяви агресора і неможливість правдоподібного заперечення руйнують цю подвійність, відбувається розрив лімінальності. Після цього конфлікт переходить у відкриту воєнну фазу, а попередня «сіра зона» втрачає здатність маскувати реальну природу агресії. Застосування поняття розриву лімінальності до російсько-української війни дозволяє пояснити внутрішню логіку переходу від подій 2014 року до повномасштабного вторгнення 2022 року. Анексія Криму, війна на Донбасі, використання проксі-структур,

заперечення присутності російських військових, дипломатичне нав'язування образу «внутрішнього конфлікту» створили тривалий лімінальний стан. У цьому стані Росія фактично здійснювала агресію проти України, але намагалася зберегти простір неоднозначності, щоб уникати повної політико-правової відповідальності і стримувати рішучу міжнародну реакцію. Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року стало розривом цієї лімінальності, оскільки прихована або частково заперечувана агресія була замінена відкритим застосуванням регулярної військової сили, ракетними ударами, масштабним вторгненням з кількох напрямків і прямою спробою зруйнувати українську державність. Наукове значення поняття розриву лімінальності полягає в тому, що воно дає змогу подолати штучне протиставлення між «гібридною війною» і «справжньою війною». У випадку України гібридний етап не був альтернативою повномасштабній війні. Він був її підготовчою, виснажувальною, дезорієнтаційною і тестовою фазою. Через гібридні інструменти Росія перевіряла межі міжнародної реакції, формувала залежності, руйнувала довіру, намагалася послабити українську обороноздатність, створювала внутрішні лінії напруги й утримувала конфлікт у стані, де його справжня природа залишалася предметом політичних дискусій. Розрив лімінальності виявив, що попередня гібридна фаза була не периферійним конфліктом, а складовою довготривалої стратегії війни проти України.

Цей висновок має також прикладне значення для політики безпеки. Якщо лімінальна фаза війни не розпізнається своєчасно, держава-жертва і міжнародна спільнота можуть втратити критично важливий час. Інформаційні операції, паспортизація, підтримка сепаратистських структур, створення незаконних адміністрацій, економічний шантаж, використання приватних або нерегулярних збройних формувань, маніпулювання переговорами та системне заперечення суверенітету сусідньої держави мають розглядатися як потенційні індикатори лімінальної ескалації. Вони не завжди одразу означають неминучість великої війни, але створюють конфліктний

коридор, у якому розрив лімінальності може відбутися за умови зміни політичного рішення агресора, сприятливого міжнародного контексту або переконання в безкарності.

У роботі підкреслено, що Україна не була пасивним об'єктом зовнішнього впливу. Попри значні внутрішні проблеми, пов'язані з корупцією, олігархічним впливом, повільністю реформ, політичною нестабільністю та складністю інституційного будівництва, українське суспільство продемонструвало високу здатність до мобілізації та захисту державності. Революційні події, розвиток громадянського суспільства, волонтерський рух, спротив російській агресії та консолідація української політичної нації засвідчили, що слабкість окремих інститутів не означала відсутності державної суб'єктності. Навпаки, війна стала моментом прискореного утвердження української ідентичності, остаточного розриву з пострадянськими моделями залежності та зміцнення суспільної орієнтації на європейський політичний простір.

Значущим результатом дисертації є висновок про те, що пострадянські військові конфлікти не можна ефективно врегулювати лише шляхом припинення вогню або створення переговорного формату. Стійке врегулювання потребує усунення структурних причин конфлікту: відновлення суверенітету й територіальної цілісності держав, демілітаризації конфліктних зон, припинення зовнішнього патронажу сепаратистських структур, реінтеграції територій, захисту прав громадян, відновлення довіри до державних інститутів, економічної реконструкції, інформаційної деокупації та створення реальних міжнародних гарантій безпеки. Якщо ці умови не виконуються, конфлікт може перейти в заморожений стан, але не буде розв'язаний. Український випадок показує, що тривале «управління конфліктом» без усунення його головної причини – небажання агресора визнавати суверенітет жертви – не запобігає новій ескалації, а може лише відкласти її.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в тому, що

його результати можуть бути використані для розроблення політики раннього попередження конфліктів, удосконалення механізмів міжнародного реагування, формування стратегій протидії гібридним загрозам, оцінки ризиків «заморожених» конфліктів і розроблення підходів до постконфліктного відновлення. Особливу увагу доцільно приділяти створенню системи індикаторів лімінальної ескалації, яка дозволяла б своєчасно виявляти перехід від політичного тиску до прихованої агресії, від прихованої агресії до гібридного протистояння, а від нього – до можливого розриву лімінальності й відкритої війни. Такий інструментарій може бути важливим не лише для України, а й для інших держав, які перебувають у зоні дії ревізійністських стратегій або мають неврегульовані конфлікти на власній території.

У дисертації також обґрунтовано необхідність переосмислення підходів до постконфліктного миру. Мир не може бути зведений до відсутності активних бойових дій. Він має включати безпекові гарантії, правову відповідальність, відновлення справедливості, компенсацію шкоди, повернення державних сервісів, реконструкцію інфраструктури, реінтеграцію громадян, подолання травм війни, протидію дезінформації та створення умов, за яких повторна агресія стає політично, військово й економічно не вигідною. Для України це означає, що відбудова після війни має розглядатися не лише як економічний або гуманітарний процес, а як складова довгострокової безпекової політики. Відновлення територій, інститутів і довіри є не менш важливим для стійкого миру, ніж військове стримування.

Підсумовуючи результати дисертаційного дослідження, слід наголосити, що військові конфлікти на пострадянському просторі є продуктом незавершеної політичної трансформації, неврегульованої імперської спадщини, слабкості інститутів, боротьби за суверенітет, зовнішнього втручання та еволюції сучасних форм війни. Їхня специфіка полягає в тому, що вони часто виникають не як класичні міждержавні війни з чітким моментом початку, а як тривалі процеси ескалації, у яких

поєднуються політичний тиск, інформаційна агресія, економічні важелі, проксі-інструменти, правова невизначеність і поступове нарощування військового компонента. Саме тому класичні підходи до війни потребують доповнення лімінальним підходом, який дозволяє виявляти небезпеку ще до моменту відкритого вторгнення. Загальна наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у формуванні цілісної аналітичної рамки, яка поєднує режимно-конфліктний аналіз пострадянських політичних режимів, двовісну таксономію військових конфліктів, багатфакторне пояснення їхньої ескалації, розуміння «замороженого конфлікту» як режиму інституціоналізованої нестабільності та авторську модель еволюції лімінальної війни. У межах цієї моделі поняття «розрив лімінальності» посідає особливе місце, оскільки пояснює, як і чому приховане або гібридне протистояння переходить у відкриту воєнну фазу. Такий підхід дозволяє не лише глибше зрозуміти російсько-українську війну, а й розширити теоретичний інструментарій аналізу сучасних конфліктів, у яких межа між миром і війною дедалі частіше стає розмитою.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням порівняльного аналізу пострадянських конфліктів, операціоналізацією поняття лімінальної війни, розробленням індикаторів розриву лімінальності, оцінкою ефективності міжнародних механізмів стримування, вивченням конфліктних економік і мереж зовнішньої залежності, а також формуванням теорії постконфліктного миру, яка поєднуватиме безпеку, відновлення, відповідальність і демократичну реінтеграцію. Особливо важливим є подальше дослідження українського досвіду, оскільки саме він дає змогу зрозуміти, як держава, що тривалий час перебувала в умовах зовнішнього тиску, внутрішньої трансформації та лімінальної агресії, здатна мобілізувати суспільство, захистити суверенітет і стати центральним чинником переосмислення всієї системи безпеки в Європі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьев А.О. Українська неопатримоніальна бюрократія і розподіл економічних благ під час війни. *Вісник ХНУ ім.В.Н. Каразіна «Питання політології»*. 2024. Вип 46. С.43-52. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-06>
2. Авксентьев А.О. Електоральна система для повоєнної України: актуальні альтернативи для парламентських виборів *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2025. Вип. 48. С. 51-59. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-05>
3. Авксентьев А.О. Довіра до влади в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну: загальноукраїнський та харківський виміри 2024. Вип. 45. С. 21-31. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/24616/22186>
<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-03>
4. Авксентьев О. Л. Деякі особливості неопатримоніальних політичних комунікацій. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2020. Вип. 37. С. 41-46. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download/15959/14793/&ved=2ahUKEwjbt5CZibOIAxVsRPEDHUEzCKQQFnoECAkQAg&usg=AOvVaw2kv7U2XuugRXoWuGL3rM3y>
5. Авксентьев О. Л., Авксентьева Т. Г. Суспільне порозуміння в Україні як фактор політичної стабільності: виклики та перспективи. *Ринкова трансформація економіки: зб. наук. праць*. Харків: ХІБМ, 2015. Вип. 16. С. 92-101. URL: [http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13032/1/Дослідження маркетингу партнерських відносин в трансформаційній економіці.pdf](http://repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13032/1/Дослідження_маркетингу_партнерських_відносин_в_трансформаційній_економіці.pdf)
6. Алексейченко О. В. Геополітичні інтереси Російської Федерації у «заморожених» конфліктах на пострадянському просторі. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2013. Вип. 117(2). С. 8–15. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fapm_v_2013_117%282%29_4.pdf

7. Алексєйченко О. В. Полїтика Росїйської Федерації щодо «заморожених» конфлїктїв на пострадянському просторї. *Полїтологїчний вїсник*. 2013. Вип. 71. С. 503–514. URL: https://irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FPv_2013_71_47.pdf
8. Артїомов І., Черевко І. Українсько-росїйські вїдносини 1992 – 2020 рр.: зовнїшньополїтичний аспект. *Геополїтика України: історія і сучаснїсть*. Збїрник наукових праць. 2020. Вип. 1(24). С. 27-40.
9. Акт проголошення незалежностї України: Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1427-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12 - Text>
10. Бадах Ю. Причини виникнення та класифїкація воєнних конфлїктїв. *Воєнна історія*. 2003. № 3-4. URL: https://warhistory.ukrlife.org/3_4_03_5.htm
11. Баканова О. Роль Приднїстровського конфлїкту в молдовсько-росїйських вїдносинах. *Полїтичне життя*. 2021. № 1. С. 112–118.
12. Баканова А. О. Особливостї мїжнародного становища Молдови на сучасному етапї. *Актуальнї проблеми полїтики*. 2015. Вип. 55. С.89-97. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/55_2015/12.pdf
13. Балїнт Мадяр, Балїнт Мадловїч. Посткомунїстичнї режими: актори, інституції та динаміка. *Короткий путївник /пер. з англ. Олександр Тирон*. Бостон: Academic Studies Pres, 2023. 248 с. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/85651/external_content.pdf?sequence=1&isAllowed=y
14. Балїнт Мадяр, Балїнт Мадловїч. Режимнї цикли України та росїйське вторгнення. *Патрональна демократія в Україні та росїйське вторгнення. Росїйсько-українська вїйна /під ред..* Том 1. Бостон: Academic Studies Press, 2024. С.18-66. URL: <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2024/04/2024.01.-Ukraines-Patronal-Democracy-and-Russian-Invasion-Vol-1-Ukrainian.pdf>
15. Баталов О.А., Гребенюк А.Ю. Україна у сучаснїй геополїтиці. *Вїсник*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія "Питання політології". 2025. Вип. 48. С. 94-102.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2025-48-10>

16. Баталов О.А. Паламарчук А. В. Поняття політичної стабільності та політичних конфліктів. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2023. Вип. 44. С. 15-18.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-02>.

17. Баталов О.А. Повномасштабна російсько-українська війна у контексті світ-системного аналізу. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. Вип. 42. С. 21-26.

<https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-42-03>

18. Бжезінський Збігнєв. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 236 с.

19. Бжезінський Зб. Україна може стати європейською державою: Виступ при отриманні нагороди Антоновича в Києві 2 липня 1992 р. *Сучасність*. 1992. № 9. С. 125-126. URL.:

https://shron2.chtyvo.org.ua/Suchasnist/1992_N09_377.pdf?PHPSESSID=1ff3k1of9ghi07u1sgmkbvskj1

20. Богданович І.І. Багатовекторна парадигма Республіки Білорусь. *Засади зовнішньої політики пострадянських країн: цивілізаційні, геополітичні та соціально-економічні аспекти: зб. наук. праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 288 с. С. 50-53.

21. Богуш Л.А. Роль засобів масової інформації у висвітленні збройних конфліктів у світі: теоретичний підхід. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 32 (71) № 4. Ч. 3 2021 С.291-295. URL: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/48>

https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/part_3/50.pdf

22. Боднар В. Теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера.

Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія Політологія. Соціологія. Філософія. 2010. Вип. 14. С. 8-12.

23. Бойко О. Роль Росії у Придністровському конфлікті. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI.* 2022. № 4. С. 80–87. URL: https://ahpsxxi.org/index.php/journal/article/download/65/47?utm_source=chatgpt.com

<https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/893/1/%d0%91%d0%be%d0%b9%d0%ba%d0%be%20%d0%9e.%20%d0%a0%d0%be%d0%bb%d1%8c%20%d0%a0%d0%be%d1%81%d1%96%d1%97%20%d1%83%20%d0%9f%d1%80%d0%b8%d0%b4%d0%bd%d1%96%d0%bf%d1%80%d0%be%d0%b2%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d0%bc%d1%83.pdf>

24. Боровський О. О. Політичний режим як об'єкт соціологічного дослідження: дис. канд. соціол. наук: 22.00.04. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. 201 с. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/borovskiy-o-o-politichniy-rezhim-yak-ob-kt-sociologichnogo-doslidzhennya.html>

25. Бульвінський А.Г. Український чинник трансформації пострадянського простору. В: Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія /за ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова д-ра іст. наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с. 2020. С. 380-402.

26. Бульвінський А. Г. Вплив України на пострадянські держави. *Альманах новітньої історії України.* Вип. 1. Київ: Інститут історії України НАН України, 2022. С. 101 – 109. URL: <http://resource.history.org.ua/>

27. Валлерстайн І. Нові бунти проти системи. 2009. URL: <https://commons.com.ua/uk/novy-bunti-proti-sistemi/>

Васьків О. Японія вже надала Україні понад 4,5 млрд доларів фінансової допомоги – Шмигаль. 3.02.2024 *Суспільне. Новини.* URL.: <https://susplne.media/676102-aponia-vze-nadala-ukraini-ponad-45-mlrd-dolariv-finansovoi-dopomogi-smigal/>

27. Вегеш М. М. *Політологія*: підручник. Київ: Знання, 2008. 384 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-60.html>
28. Відмінності української та російської Конституцій. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vidminnosti-ukrayinskoyi-ta-rosijskoyi-konstytutsij/>
28. 29. Вітман К. Придністров'я: перспективи розв'язання конфлікту. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4. С. 101–106.
29. Вавжонек М. Місце та роль православ'я у концепції «русского мира». *Схід-Захід*. Неоантиколоніалізм VS неоімперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі. Харків: НТМТ, 2013. С. 308-322.
30. Вовк Р., Фічко Ж. Визначення рівня напруженості суспільно-політичних конфліктів з використанням методів нечіткої логіки. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 13 грудня 2016 р. Вип. 13. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. 100 с. С. 5-9. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Zbirnyk_13_12_16_tczy.pdf
31. Вовк Р., Фічко Ж. Використання нечіткої логіки в аналізі суспільно-політичних конфліктів: *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри*:. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів, 13 грудня 2016 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. – Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. – 100 с. Збірник наукових праць. 2016. Вип. 13. С. 112–117. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Zbirnyk_13_12_16_tczy.pdf
32. В'ятрович В. Наша столітня. Короткі нариси про довгу війну. Київ. Вид-во Українського інституту національної пам'яті. 2023. 256 с.
33. Габермас Ю. До реконструкції історичного матеріалізму /пер. з нім. В.Купліна. Київ: Дух і Літера, 2014. 320 с.
34. Гарафонова О.І., Стаднійчук Р.В. Соціальний конфлікт: сутність та

- теорія. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 23. С. 14-17 <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.33.2>
35. Генералізована система преференцій США (GSP) URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=0d1654bd-6bc4-4b56-9759-07e33858cdfa&title=GeneralizovanaSistemaPreferentsiiSsha>
36. Горбатенко В. П., Бульбенюк С. С. Політична трансформація в сучасному світі: навч. посібник. Київ: Персонал, 2010. 160 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/polit_transform.pdf
37. Горбачук Василь, Сулейманов Сеїт-Бекір, Батіг Людмила. До економічної теорії міжнародних конфліктів. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1264/1218>
38. Гордієнко М.Г. Політичний конфлікт як спосіб існування соціуму. *Політичні конфлікти в сучасній Україні: сутність, витоки, шляхи подолання*: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 41. С. 7-15. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nz_41_45.pdf
39. Горобець В. «Волимо царя східного...» Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ: Критика, 2007. 464 с.
40. Горук А. Україна у зовнішній політиці сполучених Штатів Америки (поч. 1990-х – поч. 2000-х рр.). *Eastern Review*. 2012. С. 53 – 72. <https://doi.org/10.18778/1427-9657.01.04>
41. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX – XX століть: навчальний посібник. Київ: Генеза, 1996. 356 с.
42. Грінченко Г., Дзядевич Т. За аналогією до сполучених посудин: про «пост»- дискурс однієї шостої світу. *Схід-Захід. Нео-анти-колоніалізм VS неоімперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі*. Харків: НТМТ, 2013. С. 11-22.
43. Гук О., Мохонько Г., Шендерівська Л. Тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство*. № 29. 2021 <https://doi.org/10.32782/2524->

[0072/2021-29-35](#)

44. Гула Р., Передерій І. Мілітаризм – базовий принцип ідеології рашизму в умовах російсько-української війни. *Міжнародна наук.-практ. конф. «Всеохоплююча оборона: досвід протидії збройній агресії РФ проти України»*: зб. мат-лів Міжн. наук-практ. конф. (Київ, 27 квітня 2023 р.). Київ: Нац. ун-т оборони України, 2023. С. 236-237. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/mnpk-vseob-2023.pdf>

45. Гулай Василь. Перспективи врегулювання придністровського конфлікту в програмі та діяльності новообраного президента Молдови Ігоря Додона крізь призму ризиків національній безпеці України: *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри*. Матеріали наукового семінару. Матеріали міжнародної наук.-практ. конф. Львів, 13 грудня 2016 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. 100 с. С. 11-15. Львів, 13 грудня 2016 р. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Zbirnyk_13_12_16_tezy.pdf

46. Гуцуляк Дмитро. Фактчекінг як інструмент протидії дезінформації в умовах гібридних конфліктів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Філологія*. 2024. Вип. 2(12) 105 с. С. 22-26. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/philology/issue/view/386/413>

47. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.

48. Демиденко Т. П. Україна на пострадянському просторі з поглядом в майбутнє Європи. Матеріали з наукової конференції “Наука та практика” 11-15 лютого 2007 р. Київ. 2007. URL: <https://www.pdau.edu.ua/np/pdf/96.pdf>.

49. Дем’яненко Б. Розвиток кратологічних знань в Україні. Корсунь-Шевченківський: ФОП Гавришенко В. М., 2011. URL.: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi51/0039309.pdf>

50. Денищенко Д.В. Збройне насилля на пострадянському політичному просторі як атрибут ідеології росії. *«Політикус»: Науковий журнал* 2023. Вип. 5. С. 31-40. http://politicus.od.ua/5_2023/5.pdf
51. Десять років війни: хроніка подій у Донецькій та Луганській областях 2014 року. *Суспільне Донбас*. 2024. URL: <https://suspilne.media/donbas/691568-10-rokiv-vijni-hronika-podij-v-doneckij-ta-luganskij-oblastah-2014-rik/>
52. Декларація про державний суверенітет України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. N 31. ст. 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
53. Договір про дружбу та співробітництво між Італійською Республікою та Україною від 3.05.1995 р. Договір ратифіковано Законом № [150/96-ВР](#) від 26.04.96 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380_384#Text
54. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. 1997. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text
55. Дорошко М. Неоголошені війни Росії проти України у ХХ - на початку ХХІ ст.: Причини і наслідки. Київ: Ніка-Центр, 2018. 192 с. URL.: https://shron1.chtyvo.org.ua/Doroshko_Mykola/Neoholosheni_viiny_Rosii_protvy_Ukrainy_u_HH_-_na_pochatku_HXI_st_Prychyny_i_naslidky.pdf
56. Жуковська Я. М. Історія виникнення та становлення миротворчої діяльності ООН. *Часопис Київського університету права*. 2020. Вип. 4. С. 423–427. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2020.76>
57. Загострення в Карабаху. Чому воюють Азербайджан і Вірменія та яка історія конфлікту. *КІІВ24*. 2023. URL: <https://kyiv24.news/publications/zagostrennya-v-karabahu-chomu-voyuyut-azerbajdzhan-i-virmeniya-ta-yaka-istoriya-konfliktu>
58. Іваницький А.М. Деякі питання застосування миротворчих сил ООН під час війни в Україні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 4. С.101-106. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/470/423>

59. Інформаційні матеріали до початку російсько-української війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. *Український інститут національної пам'яті*/ Над матеріалами працювали співробітниці Українського інституту національної пам'яті: Олена Охрімчук, Ганна Байкеніч, Вікторія Скуба. 20 лютого 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-do-pochatku-rosiysko-ukrayinskoyi-viyny-ta-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-rf-v-ukrayinu>
60. Іскакова Г. Політичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи. *Політичний менеджмент*. 2007. № 3. С. 128 – 134. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/iskakova_politychni.pdf
61. Історія України: навч. посіб. / за заг. ред. В. Литвина. Київ: Знання-Прес, 2006. 460 с.
62. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія /за редакцією канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова доктора іст. наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с. file:///C:/Users/intel/Downloads/1726_vymir-trans-postrad.pdf
63. Каздобіна Ю., Хеденског Я., Умланд А. Чому російсько-українська війна почалася в лютому 2014 року. *Українська правда*. 2024. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/03/26/7447796/>
64. Наулко В. Рецензія на книгу: Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. *Ментальний вимір української цивілізації*. Київ: Генеза, 2017. 560 с. *Український історичний журнал*. 2018. № 2. С.210-215. URL: file:///C:/Users/intel/Downloads/UII_2018_2_16.pdf
65. Камінський Є.Є. *Світ переможців і переможених. Міжнародні відносини і українська перспектива на початку XXI століття*. Київ: Центр вільної преси, 2008. 336 с.

66. Камінський Є.Є. Українська перспектива в нових внутрішніх і міжнародних умовах розвитку. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К.: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. Вип. 94. С. 3 – 10.
67. Катаєв С.Л. Примус до ідентичності як технологія гібридної війни (випадок Донбасу). *Вісник ХГНУ імені В.Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2018. Вип. 41. С. 29-34. URL.: <file:///C:/Users/intel/Downloads/827-1208-PB.pdf>
68. Калашлінська М. «Сірі зони» як політична технологія: трансформація територіальності у гібридних конфліктах. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2025. 52. С. 35–41. <https://doi.org/10.31861/mhpi2025.52.35-41>
69. Киридон А.М., Троян С.С. Російсько-грузинський конфлікт серпня 2008 року: історико-політологічний аналіз: монографія. Київ, 2009. 74 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kyrydon_Troian-Ros-hruz_2008_knyha.pdf
70. Кириченко Юлія. Відмінності української та російської Конституцій. *pravo.org*. 30.06.2022. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/vidminnosti-ukrayinskoyi-ta-rosijskoyi-konstytutsij/>
71. Кіссінджер Г. Дипломатія. Київ: Ладомир, 1997. 864 с.
72. Ковальчук О. Вплив засобів масової інформації на перебіг збройних конфліктів. *Філологічні студії: Вісник Таврійського національного університету*. 2021. № 4. С. 250–260. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/4_2021/part_3/50.pdf
73. Колінз Рендал: «Вперше я виклав аналіз прийдешнього розпаду СРСР 1980 року». *Всесвіт*. К., 2003. № 7-8. URL.: <https://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/1007/41/>
74. Колодко Г.В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн. Київ: Основні цінності, 2002. 248 с.
75. Комарова Т.Г. Ціннісні смисли суспільного порозуміння в Україні. *ГРАНІ*. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. 2020. Том 23. №1-2. С. 66-72.

URL: file:///Users/mobistyle/Downloads/1465-Текстстатті-2705-1-10-2020_0316.pdf

76. Комарова Т.Г. Демократичний вибір України: зміст та параметри політичного інжинірингу. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2023. Вип. 44. С. 7-14.

URL: [file:///Users/mobistyle/Downloads/23797-Article_Text-45880-1-10-20240624\(2\).pdf](file:///Users/mobistyle/Downloads/23797-Article_Text-45880-1-10-20240624(2).pdf)

77. Комарова Т.Г. Політична стабільність у вимірі викликів інформаційної епохи. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології». 2024. Вип. 46. С. 7-13.

78. URL: file:///Users/mobistyle/Downloads/26273-Article_Text-52141-1-10-20250522.pdf

79. Кононенко В. П., Комарова Т. Г. 2024. Цифрова дипломатія як засіб стратегічної комунікації держави. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 2024. Вип. 45. С. 15-20. URL: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-02>

80. Конституція Грузії. 1995. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/30346/33/ru/pdf>

81. Конституція Естонії (Естонської Республіки). 1992. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/estonia.pdf>

82. Конституція Латвійської Республіки (зі змінами від 01.01.2019 р.). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/legislation/details/18852>

83. Конституція Литовської Республіки. 1992. URL: http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm

84. Конституція РФ. 1993. URL: <http://duma.gov.ru/legislative/documents/constitution/>

85. Конституція України. 1996. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

86. Конфлікт в Нагірному Карабасі: причини розгортання та ескалації. *СЕНСС*. 6.01.2021. URL:

<https://censs.org/КонфліктвНагірномуКарабасіпричин/>

87. Конфлікт у Нагірному Карабасі: з чого все почалося. *Chas. News*. 2023.

URL:

<https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://censs.org/%25D0%259A%25D0%25BE%25D0%25BD%25D1%2584%25D0%25BB%25D1%2596%25D0%25BA%25D1%2582-%25D0%25B2-%25D0%259D%25D0%25B0%25D0%25B3%25D1%2596%25D1%2580%25D0%25BD%25D0%25BE%25D0%25BC%25D1>

88. Кордун О.О. *Збройні конфлікти на пострадянському просторі як інструмент утримання нових незалежних держав в орбіті впливу Кремля*. В:

Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова д-ра іст. наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут всесвітньої історії. К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 4560 с. С. 336-363.

89. Кордун О.О. Збройні конфлікти та невизнані «республіки» як інструменти впливу Росії на пострадянські країни. *Проблеми всесвітньої історії*: науковий журнал. № 4(16). К.2021. 243 с. С. 54–74. URL:

<https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/naukovyi-zhurnal-problemy-vsesvitnoi-istorii/problemy-vsesvitnoi-istorii-naukovyi-zhurnal-4-16-k-2021.html>

(<https://elibrary.ivinas.gov.ua/6380/1/Кордун%20О.О.%20Збройні%20конфлікт%20и%20як%20один%20з%20інструментів%20впливу%20Росії%20на%20пострадянські.pdf>)

90. Корнат Л. Я., Сенчакевич Н. В. Роль засобів масової інформації у врегулюванні міжнародних конфліктів XXI ст. *Politicus*. 2023. № 5. С. 145–149. URL: http://politicus.od.ua/5_2023/22.pdf.

91. Корнелюк А., Торяник В. Прямі іноземні інвестиції у регіони України за час повномасштабного вторгнення URL: <https://iaa.org.ua/portfolio/foreign-directinvestment-in-the-regions-of-ukraine-during-the-full-scaleinvasion>

92. Кочубей Л.О. Політичні конфлікти в сучасній Україні: технології

- запобігання та специфіка перебігу. *Політичні конфлікти в сучасній Україні: сутність, витоки, шляхи подолання*: Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. К., 2008. Вип. 41. С.16-24. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nz_41_45.pdf
93. Кошельник В.Е. Вірмено-азербайджанський конфлікт: хронологія подій та політичний аспект. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*, Харків: 2023. Вип. 44. С. 61-67. URL: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-44-08>
94. Кошельник В.Е. Загальна характеристика політичних режимів пострадянського простору та особливості їх формування. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*, Харків: 2024. Вип. 45. С. 32-37. DOI: <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-45-04>
95. Кошельник В.Е. Динаміка політичних відносин України та Росії у 1991 – 2024 рр. *Гілея. Науковий Вісник. «Політичні науки»*. Київ: 2025. Випуск 207-208 (№ 5-6). С. 38-43. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=293>
96. Кошельник В.Е. 2026. Російсько-українська війна як приклад лімінальної війни: етапи та механізми ескалації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»* 49: 85-90. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2026-49-11>
97. Круглий стіл «Азербайджан-Україна: нові можливості партнерства у будівництві ГАЕС та ефективному розвитку відновлювальної енергетики». Оголошення 1.10.2025 р. URL.: <https://www.ienergy.kyiv.ua/novyny/ogoloshenniya/393-kruhlyi-stil-azerbaidzhan-ukraina-novi-mozhlyvosti-partnerstva-u-budivnytstvi-haes-ta-efektyvnomu-rozvytku-vidnovliuvanoi-enerhetyky.html>
98. Кудря І. Українська модель модернізації: специфіка, сутність і сучасні тенденції розвитку. *Віче*. 2015. № 15. <https://veche.kiev.ua/journal/4860/>
99. Куцепал С.В. Інформація як засіб здійснення гібридної війни. *Вісник*

Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Харків: 2015. № 3 (26). С. 226-228. URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=E3M4HcEAAAAAJ&cstart=20&pagesize=80&citation_for_view=E3M4HcEAAAAAJ:4TOrqqG69KYC

100. Куцепал С.В. Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека України: виклики та реалії війни. *Полтавський правовий часопис*, Полтава: 2023. Випуск 1. С. 78-88. URL: <https://plr.nlu.edu.ua/article/view/290476>

101. Кучик О., Цебенко О. Участь України у врегулюванні етнополітичних конфліктів на пострадянському просторі. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2011. Вип. 28. С. 3-12. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FVLNU_Mv_2011_2_8_3.pdf

102. Кучик О. «Криза ефективності» міжнародних інституцій в умовах зміни міжнародної системи безпеки у контексті трансформацій міжнародного порядку. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2017. Вип. 41. С. 97–103. URL: https://www.researchgate.net/publication/331105187_CRISIS_OF_EFFECTIVENESS_OF_INTERNATIONAL_ORGANIZATIONS_IN_CHANGING_INTERNATIONAL_SECURITY_SYSTEM_IN_THE_CONTEXT_OF_TRANSFORMATIONS_OF_INTERNATIONAL_ORDER

103. Кучма Л. Україна – не Росія. Двадцять років потому. Київ: АДЕФ-Україна, 2023. 504 с.

104. Круглий стіл «Азербайджан-Україна: нові можливості партнерства у будівництві ГАЕС та ефективному розвитку відновлювальної енергетики». 1.10.2025р. URL.: <https://www.ienergy.kyiv.ua/novyny/ogoloshenniya/393-kruhlyi-stil-azerbaidzhan-ukraina-novi-mozhlyvosti-partnerstva-u-budivnytstvi-haes-ta-efektyvnomu-rozvytku-vidnovliuvanoi-enerhetyky.html>

105. Лакішик Д. Особливості американсько-українських відносин у 1991 – 2004 рр. Американська історія та політика. 2018. № 5. С. 50 – 58. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis
106. Левін Олег, Поплавський Олег. Специфіка демократичного транзиту в новостворених країнах Балтії після розпаду СРСР. *Науковий Вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутрішніх справ*. 2022. № 1. С.189-195. URL: https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/06/1_ua/Макет_НВ_1-2022-189-195.pdf
107. Лемеха С. Острів Коса Тузла: як росія почала гібридну війну проти України 20 років тому. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/09/28/ostriv-kosa-tuzla-yak-rosiya-pochala-gibrydnu-vijnu-proty-ukrayiny-20-rokiv-tomu/>
108. Лисенко В. Маніпулятивні технології у висвітленні збройних конфліктів: сучасні виклики. *Журнал соціальних комунікацій*. 2021. № 2. С. 178–189.
109. Литвин В. С. Політичні режими сучасності : інституційні та процесуальні виміри аналізу: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. 632 с. <https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/Lytvyn.-Regimes.pdf>
110. Ляшенко Т. Політичні трансформації пострадянського простору (на прикладі країн центральноазійського регіону). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Випуск 6 (56). С. 376–387. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN_K&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nzipiend_2011_6_36
111. Майборода О. Розділ І. Форма державного правління: семіпрезиденталізм в українському варіанті. *Політична система України: конституційна модель та політичні практики* : монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536с. С.18-50. URL.:

https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/10/Politychna_systema_Ukrainy_.pdf

112. Могочій П.Р. Україна. Історія її земель і народів. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. 794 с.

113. Мамедов Н. Про історію Нагірно-Карабахського регіону Азербайджанської Республіки. *Гілея*. 2013. № 3.С. 172–178. URL: <http://gileya.org/download.php?id=89>

114. Мартинюк О., Гаврилюк С. Роль міжнародного права у підтримці загального миру та безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. С.801-803. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2584/1/Стаття%205.pdf>

115. Мацієвський Ю. Теоретичні аспекти аналізу громадських конфліктів: множинність концептуальних підходів. *Людина і політика*. 2004. №3. С. 1-20. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/109>

116. Мацієвський Ю. В. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991 – 2014): монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2016. 552 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0013848>

117. Мачуський В. Витоки та еволюція грузино-осетинського конфлікту. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. 1(57). Січень-лютий.. 2013. Вип. 1(57).С. 132–137. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/machuskyi_vytoky.pdf

118. Мєдведєва О.Р., Лікарчук Д.С. Роль ООН у врегулюванні міжнародних конфліктів. *Політичні науки*. 2021. № 4(92). С. 245-245. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/536/521>

119. Мельниченко Н.О. Міжнародно-правове забезпечення постконфліктного врегулювання (на прикладі практики ООН). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія «Право»*. 2022. № 69. С. 451–455. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.74>

120. Михайлишина Дарія. Небезпечна російська економічна присутність в Україні. *Економічна правда*. 2020. 24 вересня. URL: <https://epravda.com.ua/columns/2020/09/24/665481/>
121. Михальченко М. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція? *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*, К., 2005. Вип. 7. С. 18-27
<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59635/6-Mikhalchenko.pdf?sequence=1>
122. Мюнклер Герфрід. Нові війни. Про повернення однієї історичної моделі. *Strategic Group Sofia*. 2019. URL: <http://sg-sofia.com.ua/novii-vojni-o-vozhrahenii-odnoj-istor-modeli>
123. Мюнх Ф. Кримський півострів: пробуджені символи царського імперіалізму і сучасні тенденції до ексклавізації. *Схід-Захід*. Нео-анти-колоніалізм VS неоімперіалізм: релевантність постколоніального дискурсу на пострадянському просторі. Харків: НТМТ, 2013. С. 176-190.
124. Нагірний Карабах: 30 років протистояння (хронологія конфлікту). *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29064079.html>
125. Назаров М. С. Формування пострадянських партійних систем з домінуючою партією: українська специфіка: автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2017. 21 с. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/nauka/rada/nazarov_aref.pdf
126. Назаров М.С. Соціальна стійкість як ресурс для післявоєнного відновлення територіальних громад в Україні. *Політикус*. 2023. Вип. 3. С.35-38. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2023-3.6>
127. Наумкіна С.М., Кокорєв О.В. Країни Балтії після розпаду СРСР: проблеми національної самоідентифікації різних етносів. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С.25-27. URL: http://politicus.od.ua/1_2017/7.pdf
128. Міжнародні наслідки розпаду СРСР та утворення нових незалежних

держав. URL: <http://www.kimo.univ.kiev.ua/MVZP/91.htm>

129. Нечаєва-Юрійчук Н. В. Придністровський конфлікт: причини виникнення та перспективи врегулювання. *Історичний архів. Наукові студії*. 2010. Вип. 11. С. 35–40.

130. Нова стара Хартія про стратегічне партнерство між Україною та США. *Інститут зовнішньополітичних досліджень*. 10.11.2021 р. URL: https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/nova-stara-hartija-pro-strategichne-partnerstvo-mizh-ukrainoju-ta-ssha/

131. Організація Об'єднаних Націй. Миротворча діяльність ООН. 2022. URL: <https://peacekeeping.un.org/>.

132. Орлик В. В. Пріоритети політики США щодо України. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-05/usa-policy-toward-ukraine.pdf>.

133. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія / за редакцією канд. іст. наук, доцента А. Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-instytutu/osoblyvosti-suspilnopolitychnoi-modernizatsii-krain-postradianskoho-prostoru-monohrafiia-za-red-kin-dots-ahbulvinskoho-kyiv-du-instytut-vsesvitnoi-istorii-nan-ukrainy-2017-288-s.html>

134. Особливості політичних конфліктів у сучасній Україні та світі: монографія / Г.П. Щедрова, І.А. Єремєєва, Д.В. Прошин, Р.М. Ключник, Н.М. Волвенко; за ред. Г.П. Щедрової. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 148 с. URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/94135796-c5aa-4475-b283-9c7ae936771e/content>

135. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/>.

136. Офіційний сайт Українського незалежного центру політичних досліджень. URL: <https://ucipr.org.ua/ua/>.

137. Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна. Т.1. / під редакцією Балінта Мадловича, Балінта Мадяра. Бостон: Academic Studies Pres, 2024. 487 с. URL: <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2024/04/2024.01.-Ukraines-Paternal-Democracy-and-Russian-Invasion-Vol-1-Ukrainian.pdf>
138. Печерський А. Як РФ розпалює «заморожені» протистояння: грузино-абхазський конфлікт. *Армія Inform.* 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/15/yak-rf-rozpalyuye-zamorozheni-protystoyannya-gruzyno-abhazkyj-konflikt/>
139. Плаксенко М. Роль та інтереси Росії в урегулюванні Придністровського конфлікту. *Стратегічні пріоритети.* 2008. № 3(8). С. 233–239.
140. Пирожков С. Українські пріоритети в геополітиці. Віче. 2000. № 5. С. 45 – 51.
141. Піщаний В. Зовнішня політика під мікроскопом: які напрямки Україна зміцнила, а де втратила позиції у 2024 році. *Ukrainetoday.* 21.04.2025. URL: <https://ukrainetoday.org.ua/zovnishnia-polityka-pid-mikroskopom-iaki-napriamky-ukraina-zmitsnyla-a-de-vtratyla-pozytsii-u-2024-rotsi/>
142. Піщаний В. Зовнішня політика під мікроскопом: які напрямки Україна зміцнила, а де втратила позиції у 2024 році. *Ukrainetoday.* 21.04.2025. URL: <https://ukrainetoday.org.ua/zovnishnia-polityka-pid-mikroskopom-iaki-napriamky-ukraina-zmitsnyla-a-de-vtratyla-pozytsii-u-2024-rotsi/>
143. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії /пер. з англ. М. Ларченка. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 400 с. URL: https://ridmi.com.ua/contents/rosiisko-ukrainska-viina-pover-nennia-istorii_ebook.pdf?srsId=AfmBOorAUwn5VXSZlsuEvfy56jo2l271dnNBZg6KsQabExYB7dzYEGe
144. Погорелова І. С. Американо-українські відносини у контексті ядерного роззброєння і гарантій безпеки. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Серія «Політичні науки». 2017. Вип. 24. С. 25 – 31. [file:///C:/Users/intel/Downloads/Nvdau_2017_24\(2\)_6.pdf](file:///C:/Users/intel/Downloads/Nvdau_2017_24(2)_6.pdf)

145. Поліщук К. Конфлікти на пострадянському просторі: російський чинник. *Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Львів, 13 грудня 2016 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. 100 с. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Zbirnyk_13_12_16_tezu.pdf
146. Поліщук К. Конфлікти на пострадянському просторі: глобальний та локальний виміри. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. Львів, 13 грудня 2016 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ ім. І. Франка. 100 с. С. 54-58. URL: https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Zbirnyk_13_12_16_tezu.pdf
147. Поліщук К. Чинники конфліктогенності та передумови виникнення і ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2015. № 37. Ч.3. С. 100-107. URL: <https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/175>
148. Поправка М. О. Інформаційна війна в контексті гібридних конфліктів. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія та політичні науки*. 2024. Т. 29, № 1. С. 45–53. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/bitstreams/e497f7c0-6c2b-4bd9-a67c-f46c94aabcb2/download>
149. Портніков Віталій. Щербак Юрій: Українські керівники розуміють роль США, але як вони будуть це розуміння реалізувати? *Радіо Свобода*. 5.07.2009. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1769914.html>.
150. Пранге де Олівейра Астрід. Нагірний Карабах: нескінченний конфлікт. *DW*. 2023. URL: <https://www.dw.com/uk/nagirnij-karabah-neskincennij-konflikt/a-66947953>

151. Примуш М. Політичні конфлікти та їх типи. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С.96 – 104. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/prymush_politychni.pdf
152. Про затвердження Положення про дипломатичне представництво за кордоном: Розпорядження Президента України; Положення від 22.10. 1992 № 166/92-рп URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/166/92-%D1%80%D0%BF/sp?sp=:head>
153. Про Основні напрями зовнішньої політики України від 2 липня 1993 р. № 3360-ХІІ: Постанова Верховної Ради України *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1993, N 37, ст.379. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/conv#o1>
154. Про [затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном](https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/166/92-%D1%80%D0%BF/sp?sp=:head): Розпорядження Президента України; Положення від 22.10.1992 № 166/92-рп. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/166/92-%D1%80%D0%BF/sp?sp=:head>
155. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20240727>
156. Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України». *Відомості Верховної Ради України*. 1993. N 37. ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text>
157. П'ять днів у серпні 2008 року: хроніка російсько-грузинської війни. *BBC News Україна*. 2018. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-45102927>
158. Радченко Л. М. Сутність та особливості політичної трансформації. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 16. С. 16-20. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2015_16_5
159. Рафальський О. Вступ. *Політична система України: конституційна модель та політичні практики* : монографія /кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер.,

наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 536 с. С.18-50. URL.:

https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2023/10/Politychna_systema_Ukrainy_.pdf

160. Рибак М.І., Бадах Ю.Г. Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни. Київ: НАОУ, 2000. 137 с.

161. Романюк А. Стереотипи як інструмент рашистської пропаганди для виправдання антиукраїнської агресії. *Просторовий розвиток*. 2024. № 10. С. 705-719. UPD: <https://spd.knuba.edu.ua/article/view/324335>

162. Романюк, О. Рашизм як нова версія тоталітаризму. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2022. Вип. 41. 7-14. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-41-01>

163. Розпад СРСР Путін назвав найбільшою геополітичною катастрофою. 2005. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2005/04/25/4387750/>

164. Рябченко О. Дезінформаційні кампанії як інструмент гібридних конфліктів. *Політологічний вісник*. 2021. № 3. С. 120–134.

165. Сафар'янс Є.В. Квазідержави пострадянського простору: проблеми становлення та функціонування. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору: збірник наукових праць / за заг. ред. канд. іст. наук, доцента А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. 2021. С. 159-173. URL: <https://ivinas.gov.ua/images/ist-zasady-politic-2021.pdf>

166. Сафар'янс Є.В. СНД-2 та російський чинник в зовнішній політиці невизнаних державних утворень на території колишнього СРСР. *Засади зовнішньої політики пострадянських країн: цивілізаційні, геополітичні та соціально-економічні аспекти: збірник наукових праць / за заг. ред. А.Г. Бульвінського / ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»*. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2021. 288 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/images/zasady-polityky-2021.pdf>

167. Світоглядний сенс сучасної війни: соціогуманітарні аспекти: монографія/за ред. В.А. Кротюка. Харків: ХНУПС, 2024. 496 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8e62ffd7-5064-4c4a-b18a-bf0d3a34507b/content>
168. Сучасна комунікація: навчальний посібник / О.В. Діденко та ін. / за ред. С.П. Шумовецької. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2022. 712 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3242/1/suchasna_komunikacija.pdf
169. Середюк Н. Стратегічне партнерство Україна – США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. № 1(46). С. 34 – 38. URL: <http://iir.univ.kiev.ua/index.php/knu/article/view/3261/2936>
170. Сивак О., Черник П. Новітні українсько-американські відносини. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2010. Вип. 22.С.87–93.URL.: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/f57de425-4631-41d5-92ad-57f8c2dab5aa/content>
171. Слюсаренко Г. Розбудова незалежної України. *Історія України*: навч. посіб. / за заг. ред. В. Литвина. Київ: Знання-Прес, 2006. С. 352-434.
172. Статут Організації Об'єднаних Націй (з поправками). Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй 26.06.1945. Редакція від 16.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
173. Танчин І. З. Соціологія: навч. посіб. Львів: Укр. акад. Друкарства, 2005. 360 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-181.html>
174. Тіллі Чарльз. Війна та будівництво держави як організована злочинність. *Спільне*. 06.04.2016. URL: <https://commons.com.ua/uk/vojna-i-stroitelstvo-gosudarstva-kak-organizovannaya-prestupnost/>
175. Ткаченко І. В. Перемога у Карабаському конфлікті у 2020 р.: здобутки та наслідки для Азербайджану. *Сучасна українська політика*. 2021. Вип. 63.

C.45–52.

URL:

<https://elibrary.ivinas.gov.ua/5961/1/Ткаченко%20І.В.%20Перемога%20у%20Карабас%20конфлікті%20у%202020%20р.pdf>

176. Ткаченко В.М. Позиція західних країн щодо України напередодні повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 р. Проблеми всесвітньої історії. 2022. № 4(20). С. 27-47. URL: <https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://bibliotekanauki.pl/articles/51604837.pdf&ved=2ahUKEwiA7emoyeqTAxVHwAIHHfObE20QFnоECAQQAg&usg=AOvVaw05ncPFG3EgHFwMEcYIGLnm>

177. Трюхан В. «Гібридні війни Росії» - це засіб виживання сучасної Російської держави. *«Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи*. Київ, 2016. С. 10-12. URL:

https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf

178. Турчак О. В., Труба Р. І. Російсько-українські міждержавні відносини напередодні війни 2014 р. *Військовий науковий вісник*. 2022. Вип. 37. С. 258-269. URL: [URL:http://vnv.asv.gov.ua/article/view/260880](http://vnv.asv.gov.ua/article/view/260880)

179. У рамках комісії «Кучма – Гор». *Політика і час* (ПіЧ). 1996. № 12. С. 73–74.

180. У кремлі готуються залучити до війни проти України «гітлер'югенд». *Вечірній Київ*. 20 бер. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/63324/>

181. Український інститут національної пам'яті. Інформаційні матеріали до початку російсько-української війни та повномасштабного вторгнення РФ в Україну. 2025. URL: <https://uinp.gov.ua/>

182. Филипенко А. Війна Росії проти України і придністровський конфлікт. *Національний інститут стратегічних досліджень NISS*. 2022. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4491>

183. Филипенко А. О. Придністровський конфлікт: уроки для України. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2022. 34 с. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2022.03>

184. Фісун О., Мовчан У. Режимні цикли та неопатримоніалізм в Україні. *Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна /під ред.* Том 1. Бостон: Academic Studies Press, 2024. С. 130-149. URL: <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2024/04/2024.01.-Ukraines-Patronal-Democracy-and-Russian-Invasion-Vol-1-Ukrainian.pdf>
185. Хартія Україна – США про стратегічне партнерство 22.11.1994 р. Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_015#Text
186. Хартія Україна – США про стратегічне партнерство. Посольство України в США. *Верховна рада України*. Підписано 19.12.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_140 - Text
187. Хартія стратегічного партнерства Україна – США. Опубліковано 10 листопада 2021 року. URL: <https://mfa.gov.ua/news/hartiya-strategichnogo-partnerstva-ukrayina-ssha>
188. Хвіст В. Функції та форми участі міжнародних організацій у світополітичних процесах і врегулюванні міжнародних конфліктів. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2022. №4. С. 36-45. URL: <https://www.researchgate.net/publication/364477244>.
189. Печерський А., Букет Є. Хронологія російсько-української війни: “гібридна” фаза (лютий 2014 лютий 2022). *Армія Inform*. 2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/22/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-gibrydna-faza/>
190. Худолій А.О. Зовнішня політика США у Східній Європі та перспективи розвитку України в 90-х роках ХХ століття. 2009. Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. До 45-річчя від дня народження Вегеша Миколи Михайловича / ред. кол. В. Андрущенко, О. Бабкіна, В. Бурдяк та ін. – Ужгород: Говерла, 2009. Вип. 12. С. 194–198. Бібліогр.: с. 198 (12 назв) .URL:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/84ada9f9-3402-4522-ae42-439e7aed0127>

191. Худолій А.О. Американсько-українські відносини в світлі викликів XXI століття. Американська історія і політика. 2016. № 1. С. 115 – 122. URL:

[https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9169/1/US-Ukraine relationships.pdf](https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9169/1/US-Ukraine%20relationships.pdf)

192. Цюпин Б. Історики про війну Росії проти України: коли почалася, як називати, звідки корені? *Радіо Свобода*. 2024. 3 березня. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-rosiya-viyna-istoryky/32846160.html>

193. Чекаленко Л. Д. Україна – США: від проектів до реалій. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Американістика у вітчизняній політичній науці. 2012. Вип. 107. С. 103 – 112. URL:

<https://elibrary.ivinas.gov.ua/3941/1/216-798-1-PB.pdf>

194. Чекаленко Л. Росія contra України. Віче. 2015. № 15. Міжнародні відносини. URL:

[http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vi che 2015 15 6](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=vi%20che%202015%2015%206)

195. Чекаленко Л.Д., Дорошко М.С. Структурні перетворення пострадянського простору: виклики для України. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 1(3). С. 140 – 157. URL:

<https://journal.ivinas.gov.ua/pwh/article/view/103/84>

196. Чи може Придністров'я стати частиною РФ та які загрози для України. Пояснюємо суть конфлікту. *Еспресо*. 2024. URL:

<https://espresso.tv/poyasnuemo-chi-mozhe-pridnistrovyya-stati-chastinoyu-rf-ta-yaki-zagrozi-dlya-ukraini-poyasnyuemo-sut-konfliktku>

197. Шаповаленко М.В. Позбутися транзитології або в пошуках нових концептуальних парадигм. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. Вип. 28. С. 22-26.

<https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/5424/4970>

198. Шелест Г. Що треба знати журналістам про вірмено-азербайджанський конфлікт? *Інститут масової інформації*, 2020. URL:

<https://imi.org.ua/monitorings/shho-treba-znaty-zhurnalistam-pro-virmeno-azerbajdzhanskyj-konflikt-i35680>

199. Шергін С.О. Політологічна класифікація війн: теоретико-методологічний аналіз. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 133. С. 27–31. URL: <https://elibrary.iivinas.gov.ua/6002/1/Шергін%20С.О.%20Політологічна%20класифікація%20>

200. Штефан Л.В. Міжнародно-правові механізми запобігання збройним конфліктам. *Збірник наукових праць Донецького національного університету*. 2021. Вип. 5. С. 135–142. URL: <https://r.donnu.edu.ua/bitstream/123456789/2584/1/Стаття%205.pdf>

201. Штогрін І. Події, які сформували і зміцнюють незалежність України. 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/podii-shcho-formuyut-nezalezhnist/31405953.html?>

202. Шурхало Дмитро. 30 років тому. Придністров'я: війна в садах. *Радіо Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prydnistrovya-viyna-v-sadakh/31832863.html>

203. Шутак Т. Г. Політика США щодо України в контексті розширення ЄС на схід у 90-х роках ХХ ст. Світовий порядок, світова політика і дипломатія на сучасному етапі. *Зовнішня політика, світова дипломатія і світовий порядок: зміст, закономірності, механізми розвитку*. 2010. Вип. 16. С. 102 – 110. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvdau_2010_16_16.pdf

204. Щедрова Г.П. Україна у сучасних течіях геополітичних концепцій. *Гілея науковий вісник*. 2018. Вип. 132. С. 331-337. URL: <https://ir.duan.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61bcdb59-9f52-4a94-b597-c3bd9c38e3e1/content>

205. Щорічний звіт Генерального секретаря за 2023 рік. НАТО. 14.03.2024 р. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_223291.htm#sg11

206. Як РФ розпалює «заморожені» протистояння: грузино-абхазський конфлікт. *Армія Inform*. 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/08/15/yak-rf-rozpalyuye-zamorozheni-protystoyannya-gruzyno-abhazkyj-konflikt/>

207. Яременко В.І. Зовнішня політика України: Курс лекцій. Хмельницький: ХНУ, 2005. 105 с. URL: https://librarysnu.at.ua/jaremenko_v-i-zovnishnja_politika_ukrajini.pdf
208. Як російський інформаційний корабель пішов на...: суспільно-політичне видання. К.: Саміт-книга, 2023. 488 с. URL: <https://spravdi.gov.ua/wp-content/uploads/2024/02/yak-rosijskyj-informacijnyj-korabel-pishov-na%E2%80%A6-naratyvy-propagandy-pid-chas-povnomasshtabnoyi-vijny.pdf>
209. 1991-2011 – як живуть екс-республіки СРСР. *BBC*. 2011. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2011/08/110824_ussr_timeline
210. Alexander J. *Twenty Lectures*. New York, 1987. P. 127–139. URL: <https://dokumen.pub/twenty-lectures-sociological-theory-since-world-war-ii-9780231898850.html>
211. Antoszewski A. System polityczny jako kategoria analizy politologicznej. *Studia z teorii polityki*. / pod red. A. W. Jabłońskiego i L. Sobkowiaka. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1998. Tom I. S. 73–88. URL: <https://ru.scribd.com/document/372348646/A-Antoszewski-System-Polityczny-Jako-Kategoria-Analzy-Politologicznej>
212. Barnes J., Schmitt E., U.S. Warns Allies of Possible Russian Incursion as Troops Amass Near Ukraine. *The New York Times*. 2021. URL: <https://www.nytimes.com/2021/11/19/us/politics/russia-ukraine-biden-administration.html?referringSource=articleShare>
213. Badache F., Hellmüller S., Salaymeh B. Conflict Management or Conflict Resolution: How Do Major Powers Conceive the Role of the United Nations in Peacebuilding? *PMC*, 2022. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC9721403/>
214. Balmaceda M. *The Politics of Energy Dependency: Ukraine, Belarus, and Lithuania between Domestic Oligarchs and Russian Pressure*. Toronto: University of Toronto Press, 2013. 444 p. URL: <https://utppublishing.com/doi/10.3138/9781487520229>

215. Bertelsmann Stiftung. Bertelsmann Transformation Index 2026. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports>
216. Bertelsmann Stiftung. Estonia Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/de/reports/country-report/EST>
217. Bertelsmann Stiftung. Latvia Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/LVA>
218. Bertelsmann Stiftung. Lithuania Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/LTU>
219. Bertelsmann Stiftung. Ukraine Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/de/reports/country-report/UKR>
220. Bertelsmann Stiftung. Georgia Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/GEO>
221. Bertelsmann Stiftung. Russia Country Report 2026. BTI 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/RUS>
222. Bertelsmann Stiftung. BTI 2026 Country Report – Belarus. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/BLR>
223. Bertelsmann Stiftung. BTI 2026 Country Report – Azerbaijan. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/AZE>
224. Bertelsmann Stiftung. BTI 2026 Country Report – Armenia. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/ARM>
225. Bertelsmann Stiftung. BTI 2026 Country Report – Moldova. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2026. URL: <https://bti-project.org/en/reports/country-report/MDA>
226. Bernard J. The Nature of Conflict. Paris, 1957. P.65. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000054539>
227. Boulègue Mathieu and Lutsevych Orysia. Research Paper Resilient Ukraine Safeguarding Society from Russian Aggression: Research Paper. *Ukraine Forum*.

June 2020. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2020-06-09-resilient-ukraine-boulegue-lutsevych.pdf>

228. Boutros Boutros-Ghali. *An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping*. United Nations. New York. 1992. P. 53 URL: https://digitallibrary.un.org/record/145749/files/%5EST_%5EDPI_1247-EN.pdf

229. Collins Randall. *Macrohistory: Essays in Sociology of the Long Run*. Stanford University Press, 1999. 312 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=nkHtNQOSNwgC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

230. Creveld Martin van. *The Rise and Decline of the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 439 p. URL: <https://assets.cambridge.org/97805216/51905/sample/9780521651905wsc00.pdf>

231. Creveld Martin van. *The Transformation of War*. New York: Free Press, 1991. 272 p. URL: <https://bestq.info/download/4842403-martin-van-creveld-the-transformation-of-war>

232. Cunningham, David E. Blocking Resolution: How External States Can Prolong Civil Wars. *Journal of Peace Research*. 2010. Vol. 47, No. 2. P. 115–127. URL: <https://cidcm.umd.edu/publications/blocking-resolution>

233. Dahrendorf R. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford, California, 1959. P.135. URL: <https://cominsitu.wordpress.com/wp-content/uploads/2019/01/ralf-dahrendorf-class-and-class-conflict-in-industrial-society-1.pdf>

234. Deutsch M. Conflicts: productive and Destructive. *Journal of Social issues*. Vol. XXV. 1969. №1. P.7. URL: <https://moscow.sci-hub.se/1458/05cbda2d46b262fc401f354d18669688/deutsch1969.pdf>

235. De Waal T. *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. New York: New York University Press, 2003. 337 p. URL: <https://fatsr.org/wp-content/uploads/2021/03/Black-Garden-Thomas-de-Waal-New-York-University-Press-2003.pdf>

236. Dzidic D., *Investigating War Crimes: Genocide and Crimes Against*

Humanity, Global Investigative Journalism Network, 2023. URL:

<https://gijn.org/resource/reporters-guide-to-investigating-war-crimes-genocide-and-crimes-against-humanity/>

237. Duverger Maurice. Les partis politiques. Le Seuil, 1981. 582 p. URL:

https://www.researchgate.net/profile/Francisco-Roa-Bastos/publication/263279082_La_codification_des_partis_politiques_au_niveau_europeen_dans_le_traite_de_Maastricht_Histoires_d'un_evenement_discursif/links/00b7d53a70a8302a8c000000/La-codification-des-partis-politiques-au-niveau-europeen-dans-le-traité-de-Maastricht-Histoires-dun-evenement-discursif.pdf

238. Dziubinskyi I., Kharlamova G. Territorial and cross-border cooperation of the EU. ResearchGate, 2019. URL:

https://www.researchgate.net/publication/332465694_Territorial_and_cross-border_cooperation_of_the_EU.

239. EU Disinfo Lab. Countering Hybrid Threats in the Information Domain. EU DisinfoLab.2023. URL: <https://www.disinfo.eu/>

240. European Union Global Strategy. The EU's Approach to Security and Peacebuilding. European Commission. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/global-strategy>.

241. European Council. Ukraine's Path to EU Membership: Challenges and Prospects. European Council. 2023. URL:

<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-response-to-the-war-in-ukraine/>

242. European External Action Service. EU's Role in Countering Disinformation. EEAS. 2024. URL: <https://eeas.europa.eu/topics/countering-disinformation>

243. Finc C.F. Some Conceptual Difficulties in the Theory of Social Conflict.

Journal of Conflict Resolution. 1968. vol. XII. №4. URL:

https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/67560/10.1177_002200276801200402.pdf?sequence=2&isAllowed=y

244. European Union enlargement 2004: official materials. URL:

<https://www.consilium.europa.eu/en/documents-publications/library/library-blog/posts/library-guide-on-the-2004-enlargement/>

245. Fisun O. Neopatrimonialism in Post-Soviet Eurasia. *Stubborn Structures: Reconceptualizing Post-Communist Regimes* / Edited by Balint Magyar. Budapest: Central European University Press, 2019. P. 75-97. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=J_uZDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&ots=4C45zQDzqX&sig=6ku3QwE-v9FyNPg6t7mnWUEjMM0&redir_esc=y - v=onepage&q&f=false
246. Fisun O. Rethinking Post-Soviet Politics from a Neopatrimonial Perspective. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*. Spring 2012. Vol. 20. №2. P.87-96. URL: https://philosophy.karazin.ua/en/kafedra/staff_pol/books/fisun/Oleksandr+RETHINKING+POST-SOVIET+POLITICS+FROM+A+NEOPATRIMONIAL+PERSPECTIVE.pdf
247. Fisun O. The Future of Ukraine's Neopatrimonial Democracy. *PONARS Eurasia Policy Memo*. Washington DC: Elliott School of International Affairs, №394 (October 2015). URL: https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/Peprm394_Fisun_Oct2015_0.pdf
248. Fisun O. Ukrainian Constitutional Politics: Neopatrimonialism, Rent-seeking, and Regime Change. *Beyond the Euromaidan: Comparative Perspectives on Advancing Reform in Ukraine* / Henry E. Hale & Robert W. Ortung (Eds.). Stanford: Stanford University Press, 2016. P. 105–123. URL: https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/books/fisun/Ukrainian+Constitutional+Politics+Neopatrimonialism,+Rent-seeking,+and+Regime+Change.pdf
249. Fisun O., Vinnykova N. De-Etatization of State Sovereignty and the Formation of a Global Maidan. *Ideology and Politics Journal*. 2021. № 1(17): 72-86. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2021.01.00004>
250. Fisun O., Movchan U. Regime Cycles and Neopatrimonialism in Ukraine. *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion: The Russia-Ukraine War*. 2023. Vol. Central European University Press. P.119-140. URL: <https://www.scopus.com/pages/publications/105021643315?origin=resultslist>
251. Freedom House. Estonia: Freedom in the World 2026 Country Report. URL:

<https://freedomhouse.org/country/estonia/freedom-world/2026>

252. Freedom House. Latvia: Freedom in the World 2026 Country Report. URL:

<https://freedomhouse.org/country/latvia/freedom-world/2026>

253. Freedom House. Lithuania: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/lithuania/freedom-world/2026>

254. Freedom House. Ukraine: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2026>

255. Freedom House. Georgia: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/georgia/freedom-world/2026>

256. Freedom House. Russia: Freedom in the World 2026 Country Report. URL:

<https://freedomhouse.org/country/russia/freedom-world/2026>

257. Freedom House. Moldova: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/moldova/freedom-world/2026>

258. Freedom House. Armenia: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/armenia/freedom-world/2026>

259. Freedom House. Azerbaijan: Freedom in the World 2026 Country Report.

URL: <https://freedomhouse.org/country/azerbaijan/freedom-world/2026>

260. Freedom House. Belarus: Freedom in the World 2026 Country Report. URL:

<https://freedomhouse.org/country/belarus/freedom-world/2026>

261. Fukuyama Francis. Political Order and Political Decay: From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy. New York: Farrar, Straus and

Giroux, 2014. 224 p. URL:

https://cdn.carnegiecouncil.org/media/cceia/import/studio/Political_Order_and_Political_Decay.pdf?v=1670907268

262. Giragosian R., Lewis D. G., Herd G. P. Russian Crisis Behavior, Nagorno-Karabakh and Turkey? George C. Marshall European Center for Security Studies.

2021. URL: <https://www.marshallcenter.org/en/publications/perspectives/russian-crisis-behavior-nagorno-karabakh-and-turkey-0>

263. Hale H. E. Paternal Politics: Eurasian Regime Dynamics in Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 558 p. URL:

<https://books.google.com.ua/books?id=1MC0BAAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru - v=onepage&q&f=false>

264. Hamilton Robert E. A Nation Must Think Before it Acts : The Post-Soviet Wars: Part I. *Foreign Policy Research Institute* . 18.12.2017. URL:

<https://www.fpri.org/article/2017/12/post-soviet-wars-part-i/>

265. Hamilton Robert E. A Nation Must Think Before it Acts : The Post-Soviet Wars: Part II. *Foreign Policy Research Institute*. 19.12.2017. URL:

<https://www.fpri.org/article/2017/12/post-soviet-wars-part-ii/>

266. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. 1996. URL:

<https://msuweb.montclair.edu/~lebel/p/1993SamuelPHuntingtonTheClashOfCivilizationsAndTheRemakingofWorldOrder.pdf>

267. Hellman J. S., Jones G., Kaufmann D. Seize the State, Seize the Day: State Capture and Influence in Transition Economies. *Journal of Comparative Economics*. 2003. Vol. 31. No. 4. P. 751-773.

<https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.09.006>

268. Huntington Samuel P. Political Order in Changing Societies. New Haven and London, Yale University Press, 1973. 262 p. URL:

<https://pdfs.semanticscholar.org/bf7d/7528a7d3614f3550ec9ef1b869f7f7d731a1.pdf>

269. Howard P. N., Hussain M. M. Democracy's Fourth Wave? Digital Media and the Arab Spring. Oxford: Howard P. N., Oxford University Press, 2013. pp. 145. URL:

<https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/117564/Democracy's+Fourth+Wave.pdf?sequence=1>

270. Kaldor Mary. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. 3rd ed., Cambridge: Polity Press, 2012. 224 p. URL:

<https://books.google.com.ua/books?id=RL-1Ws5b1DUC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

271. Kozachuk O., Vasilescu G. Зовнішня політика США щодо держав

- Східної Європи: стан наукової розробки проблеми. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. № 43. Р. 40 – 46. URL:
<https://doi.org/10.31861/mhpi2021.43.40-46>
272. Koshelnyk V. Features of Information Security of Ukraine, the USA and the PRC. *Slovak International Scientific Journal* # 87, 2024. № 87. С. 62-66.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.13756333>
273. Klosek, Kamil Christoph, Bahenský, Vojtěch, Smetana, Michal, Ludvík, Jan. Frozen Conflicts in World Politics: A New Dataset. *Journal of Peace Research*. 2021. Vol. 58, No. 4. P. 849–858. URL:
<https://academic.oup.com/jpr/article-abstract/58/4/849/8365217?redirectedFrom=fulltext-542778067>
274. Kilcullen D. *The Dragons and the Snakes: How the Rest Learned to Fight the West*. – New York: Oxford University Press, 2020. 336 p. URL:
<https://dokumen.pub/the-dragons-and-the-snakes-how-the-rest-learned-to-fight-the-west-019026568x-9780190265687.html-English>
275. Kilcullen D. The evolution of unconventional warfare. *Scandinavian Journal of Military Studies*. 2019. Vol. 2, No. 1. P. 61–71.
<https://doi.org/10.31374/sjms.35%20>.
276. Kuzio T. Transition in Post-Communist States: Triple or Quadruple? *Politics*. 2001. Vol.21(3). P. 168 – 177.
277. Levis A. Coser. Social Conflict and the Theory of Social Change. *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, No. 3. 1957. pp. 197-207. URL:
<http://www.csun.edu/~snk1966/Lewis A Coser Social Conflict and the Theory of Social Change.pdf>
278. League of Arab States. Arab Peace Initiatives. League of Arab States. 2022. URL: <https://www.lasportal.org/en/>
279. *Magistra Vitae*. Розмови про історію з Сергієм Плохієм. Київ : Дух і Літера, 2020. 368 с.
280. Mack R.W., Snyder R.C. *The Analysis of Social Conflict*. Toward an

- Overview and Synthesis. *The Journal of Conflict Resolution*. 1957. Vol.1. P.211-248. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002200275700100208>
281. Mann Michael. *The Sources of Social Power, Vol. IV: Globalizations, 1945-2011*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. URL: https://books.google.com.ua/books?id=OqUhAwAAQBAJ&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
282. Mearsheimer J. The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. № 3. P.50-66. URL: <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
283. Medvedeva O., Likarchuk D. The Role of the UN in Settlement of International Conflicts. *Young Scientist, Series: Political Science*. 2021. No. 4 (92). P. 245-247. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/download/536/521/>
284. Memorandum on Security Assurances in Connection with Ukraine's Accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. Budapest, 05.12.1994. URL: <https://nsarchive.gwu.edu/sites/default/files/documents/semon9-giki0/1994-12-05-Budapest-Memorandum.pdf>
285. Miller S. The Case Against a Ukrainian Nuclear Deterrent. *Foreign Affairs*. 1993. Vol. 72. № 3. P. 67-80. URL.: <https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/07/Mearsheimer-Case-for-Ukrainian-Nuclear-Deterrent.pdf>
286. Nazarov M. National Resilience and Post-war Reconstruction of Ukraine. In: Nate, S. (eds) *Ukraine's Journey to Recovery, Reform and Post-War Reconstruction. Contributions to Security and Defence Studies*. Springer. Cham. 2025. P. 63-73. URL.: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-031-66434-2>
287. Lebid A., Vashyst K., Nazarov M. Information Resilience as a Means of Countering the Socio-Psychological Strategies of Information Wars 2022. In.: *International Journal of Media and Information Literacy*. DOI: <https://doi.org/10.13187/ijmil.2022.1.158>
288. Lin B., Garafola C. L., McClintock B., Blank J., Hornung J. W., Schwindt

- K., Moroney J. D. P., Orner P., Borrmann D., Denton S. W., Chambers J. Competition in the Gray Zone: Countering China's Coercion Against U.S. Allies and Partners in the Indo-Pacific. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2022. 296 p. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA594-1.html
289. NATO. NATO's Response to the Russian Invasion of Ukraine. *NATO*. 2023. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50090.htm
290. NATO's Role in Crisis Management. *North Atlantic Treaty Organization*. URL: https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_51833.htm
291. Nord M., Altman D., Fernandes T., Good God A., Lindberg S. I. Democracy Report 2026: Unraveling The Democratic Era? Gothenburg: V-Dem Institute, University of Gothenburg, 2026. URL: https://www.v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf
292. OSCE. Conflict Prevention and Crisis Management. *Organization for Security and Co-operation in Europe*. 2022. URL: <https://www.osce.org/conflict-prevention>
293. OSCE. Disinformation in the Context of the War in Ukraine. *OSCE*. 2023. URL: <https://www.osce.org/fight-disinformation>
294. OSCE. The Role of Media in Conflict Prevention. *Organization for Security and Co-operation in Europe*. 2022. URL: <https://www.osce.org/media-freedom>
295. OSCE. Istanbul Document 1999. Istanbul: Organization for Security and Co-operation in Europe, 1999. URL: <https://www.osce.org/mc/39569>
296. Organization of American States. OAS and Conflict Resolution in the Western Hemisphere. *OAS*. 2023. URL: <https://www.oas.org/en/topics/conflict-resolution.asp>
297. Puglisi R. The Rise of the Ukrainian Oligarchs. *Democratization*. 2003. Vol. 10. No. 3. P. 99-123. DOI: <https://doi.org/10.1080/13510340312331293947>
298. Romanyuk O. Ruscism as a New Version of Totalitarianism. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»*. 2022. № 41. C.7-14. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/21520>

299. Romanyuk O. A New World War Can Begin Or Has Already Begun? *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*, серія «Питання політології». 2024. Вип. 46. С. 21–27. <https://doi.org/10.26565/2220-8089-2024-46-03>
300. Secetary general's annual report 2023. 14.03.2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_223291.htm#sg11
301. Statute of the United Nations. UN. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>
302. Smith J. The Role of UN Peacekeeping Missions in Conflict Resolution. London: Routledge, 2023. P. 56. URL: https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/20171003_local_conflict_web_0.pdf
303. Magyar B., Madlovics B. Ukraine: Regime Cycles with Color Revolutions. In: A Concise Field Guide to Post-Communist Regimes: Actors, Institutions, and Dynamics. Budapest: Central European University Press, 2022. P. 227-230. URL: <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2024/09/2022.-A-Concise-Field-Guide-to-Post-Communist-Regimes-Magyar-Madlovics.pdf>
304. Ministry of National Defense, R.O.C. ROC National Defense Report 2023. Taipei: Ministry of National Defense, Republic of China, 2023. 195 p. URL: <https://www.ustaiwandefense.com/wp-content/uploads/2025/02/Taiwan-National-Defense-Report-2023.pdf>
305. Jett D. Peacekeeping and International Conflict Resolution. Peace Operations Training Institute, 2021. 120 p. URL: https://cdn.peaceopstraining.org/course_promos/picr/peacekeeping_and_international_conflict_resolution_english.pdf.
306. Joint Statement by President George W. Bush and President Viktor Yushchenko. The White House. 04.04.2005. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2005/04/20050404-1.html>
307. Sambanis, Nicholas. What Is Civil War?: Conceptual and Empirical Complexities of an Operational Definition. *Journal of Conflict Resolution*. 2004. Vol. 48, No. 6. P. 814–858. URL:

<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0022002704269355>

308. Smetana, Michal, Ludvík, Jan. Between War and Peace: A Dynamic Reconceptualization of “Frozen Conflicts” // *Asia Europe Journal*. 2019. Vol. 17, No. 1. P. 1–14. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10308-018-0521-x>

309. Sirbu O. Review Cross Border Cooperation Development of European Union with Russia, Belarus, Ukraine and Moldova (2004-2010) / Institute for Ethnic and Regional Studies. 2012.

310. Secetary general's annual report 2023. 14.03.2024. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_223291.htm#sg11

311. Themnér, Lotta, Wallensteen, Peter. Armed Conflicts, 1946–2011 // *Journal of Peace Research*. 2012. Vol. 49, No. 4. P. 565–575. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0022343312452421>

312. UCDP Definitions / Department of Peace and Conflict Research, Uppsala University. 2025. Electronic resource. URL: <https://www.uu.se/en/departement/peace-and-conflict-research/research/ucdp/ucdp-definitions>

313. V-Dem Institute. Varieties of Democracy Dataset v2026. Gothenburg: University of Gothenburg, 2026. URL: https://www.v-dem.net/documents/75/V-Dem_Institute_Democracy_Report_2026_lowres.pdf

314. Zaplatynskyi V. Українсько-Російська війна – причини, перспективи та уроки. *Kultura Bezpieczeństwa*. 2022. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41202/1/V_Zaplatynskyi_KB_41_2022_3_IP_O.pdf

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 14:21:16 02.06.2026

Назва файлу з підписом: Дисертація аспіранта В.Е. Кошельника.pdf.p7s
Розмір файлу з підписом: 2.5 МБ

Назва файлу без підпису: Дисертація аспіранта В.Е. Кошельника.pdf
Розмір файлу без підпису: 2.5 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: КОШЕЛЬНИК ВЛАДИСЛАВ ЕДУАРДОВИЧ

П.І.Б.: КОШЕЛЬНИК ВЛАДИСЛАВ ЕДУАРДОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3549307278

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для даних від Надавача): 16:22:49
29.05.2026

Сертифікат виданий: КНЕДП АБ "УКРГАЗБАНК"

Серійний номер: 288C3BCFE2FA8D8907F731BF3F9FBA8F6E5CCF49

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль Сайфер Шифр-HSM

Серійний номер носія особистого ключа: Не визначено

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в одному файлі (CADES enveloped)

Формат підпису: Базовий (CADES-BES)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.05.20 13:00